

KRONIKA

72 ♦ 2024

2

KRONIKA

72 ♦ 2024

2

ZVEZA ZGODOVINSKIH
DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Odgovorni urednik / *Managing editor* ♦ dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica / *Technical editor* ♦ mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor / *Editorial board* ♦ dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),
dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec),
Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb),
dr. Vlasta Stavbar (Maribor), dr. Imre Szilágy (Budimpešta), dr. Nadja Terčon (Piran)
in dr. Barbara Žabota (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2024, avtorji / *Authors*

CC BY-SA 4.0

Redakcija te številke je bila zaključena 6. junija 2024.

Prevodi povzetkov / *Translations of Summaries* ♦ Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje / *Language Editor* ♦ Rok Janežič

Uredništvo / *Address of the editorial board* ♦ Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU /
Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Spletni naslov / *Website* ♦ <https://kronika-zzds.si/kronika>

Letna naročnina / *Annual subscription* ♦ za posameznike / *Individuals* 25,00 €, za študente in upokojene /
Students and Pensioners 18,00 €, za ustanove / *Institutions* 30,00 €

Cena te številke v prosti prodaji / *Single issue* ♦ 12 €

Izdajatelj / *Publisher* ♦ Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

Sofinancirajo / *Financially supported by* ♦ Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije /
Slovenian Research Agency ZRC SAZU; Zgodovinski inštitut Milka Kosa / *ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute*,
Narodni muzej Slovenije / *National museum of Slovenia*

Oblikovanje / *Design* ♦ Matej Nemec

Prelom / *Typesetting* ♦ Medit d.o.o.

Tisk / *Printed by* ♦ Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada / *Print run* ♦ 300 izvodov / *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovne baze / *Kronika is indexed in Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.*

Na naslovni strani / *Front cover* ♦ Eduard Lind, Veduta Maribora, kopija po votivni sliki iz Ruš (1680), o. pl., 1877 /
Eduard Lind, Veduta of Maribor, copy after a votive painting from Ruše (1680), oil on canvas, 1877 (hrani /
kept by: Pokrajinski muzej Maribor; foto / *Photo*: Tomo Jeseničnik).

Na zadnji strani / *Back cover* ♦ Jožef Robert Zupan, Naslovnica variacij na temo vokalnega dueta »Die Milch ist gesünder« v izdaji graške založbe Christiana Friedricha Trötscherja / Josef Robert Zupan (Suppan), Cover of Variations on a Theme of the Vocal Duo »Die Milch ist gesünder« published by Christian Friedrich Trötscher in Graz (hrani / kept by: Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbirka hudebnin, 38-K26, krabice 266; z dovoljenjem / with permission).

RAZPRAVE

Jernej Kotar	Rodbina Apfalter v srednjem veku. Začetki rodu in vzpon rojske linije ♦	201
Jaka Banfi	Celjski grofje in orodja cerkvene politike: patronat, odvetništvo in dobrotništvo ♦	219
Boris Golec	Gospodski razbojnik Franc Jožef Vodnik (1691–1716) iz Krškega ter njegove domače in mednarodne kriminalne zveze ♦	247
Miha Šimac	Iz kmetske hiše do baronskega naslova: oris življenja generalmajorja Jerneja Basaja (1719–1784) ♦	265
Marko Motnik	Spregledani skladatelj Jožef Robert Zupan (1760–1819) in njegovo glasbeno delo ♦	285
Neža Pregelj	Deželna sadjerejska in vinorejska šola na Slapu pri Vipavi ♦	297
Valentina Bevc Varl	Slikarska dela Eduarda Linda iz zbirke nekdanjega Muzejskega društva v Mariboru ♦	311
Tanja Gomiršek	Španska gripa v Goriških brdih ♦	329
Robert Devetak, Urban Makorič	Domoznanski pregled območja katastrske občine Bodrež v 19. in začetku 20. stoletja ♦	341
Primož Gašperič, Vesna Jerbič Perko, Jani Kozina	Kočevsko med tnalom in nakovalom: zgodovina političnega eksperimentiranja ♦	355

PO RAZSTAVAH

<i>Nekoč je bil Gutenwerd: muzejska razstava o opuščenem srednjeveškem trgu (Tomaž Lazar) ♦</i>	369
---	-----

OCENE IN POROČILA

Neža Lukančič: Lontovž. Od deželne hiše do sedeža SAZU (<i>Željko Oset</i>) ♦	375
Boris Golec: Družinsko in gensko ozadje škofa Slomška. Od Hudiča do časti oltarja (<i>Aleksander Žižek</i>) ♦	376
Daša Ličen: Meščanstvo v zalivu. Društveno življenje v habsburškem Trstu (<i>Robert Devetak</i>) ♦	377
Shaping Revolutionary Memory: the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia (ur. Sanja Horvatinčić in Beti Žerovc) (<i>Ivan Smiljanić</i>) ♦	379
Peter Kerševan in Milan Kovač: Zamujena priložnost mesta Ljubljane (<i>Ignacij Voje</i>) ♦	383

JERNEJ KOTAR^{*}

Rodbina Apfaltrer v srednjem veku

Začetki rodu in vzpon rojske linije

IZVLEČEK

Prispevek v dveh delih predstavlja prvi poskus celovite in na primarnih virih utemeljene obravnave zgodovine rodbine Apfaltrer v srednjem veku. V skoraj sedmih stoletjih obstoja je pomembno zaznamovala usodo slovenskega prostora in mu vtisnila trajni pečat. Najtesneje je povezana z nekdanjo deželo Kranjsko, od koder se je že zgodaj razširila tudi na Štajersko. Skromnim začetkom v vrstah spanheimskega ministerialnega plemstva je sledil postopen vzpon po družbeni lestvici, med kranjsko plemiško elito pa se je uvrščala od 15. stoletja. Pripadniki rodu v srednjem veku niso dosegli najvišjih položajev v deželnoknežji upravi, so pa odigrali pomembno vlogo na lokalni ravni. Čeprav genealoška podoba rodbine ni povsem jasna, lahko vsaj od srede 14. stoletja govorimo o obstoju dveh glavnih vej. Prvi del prispevka obravnava začetke rodu in rojsko rodbinsko linijo.

KLJUČNE BESEDE

Apfaltrer, plemstvo, srednji vek, Kranjska, Roje, Šmartno pri Litiji

ABSTRACT

THE APFALTREER FAMILY IN THE MIDDLE AGES. THE BEGINNINGS OF THE FAMILY AND THE RISE OF THE ROJE FAMILY LINE

The paper in two parts constitutes the first attempt at providing a comprehensive and primary source-based discussion of the Apfaltrers' medieval history. Throughout its nearly seven centuries-long existence, the family had an important bearing on the destiny of Slovenian territory and left an indelible mark on it. It had the closest affiliation with the former province of Carniola, whence it also spread to Styria very early on. Its modest beginnings in the ranks of the Spanheims' ministerial nobility were followed by a gradual social ascendancy, which, from the fifteenth century onwards, enabled the Apfaltrers to form part of the Carniolan noble elite. In spite of not attaining the highest offices in the provincial princely administration during the Middle Ages, members of the family played an important role at local level. Even though the family's genealogical composition is not entirely clear, it is possible to recognize the existence of two main lines at least from the mid-fourteenth century onwards. The first part of the paper deals with the beginnings of the family and the Roje family line.

KEY WORDS

Apfaltrer, nobility, Middle Ages, Carniola, Roje, Šmartno pri Litiji

^{*} dr., muzejski svetovalec, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija, jernej.kotar@nms.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2580-2013>

UVOD

Apfaltrerji sodijo med najstarejše plemiške rodbine na nekdanjem Kranjskem. Kot pripadniki vodilnega družbenega sloja so skoraj sedem stoletij sooblikovali usodo tega prostora. Najgloblje sledi so pustili v širši okolici Litije, kjer so bili neprekinjeno prisotni od prve omembe leta 1268 do konca druge svetovne vojne.¹ Skozi stoletja so prehodili pot tipične kranjske plemenite rodbine. Skromnim začetkom je sledil postopen vzpon po družbeni lestvici, ki so ga spremljali pridobivanja, delitve in izgube posesti, tkanje sorodstvenih in prijateljskih vezi, nastajanje in izumiranje rodbinskih vej, fajde z nasprotniki idr. Nanj so vplivale tudi politične, družbene in gospodarske spremembe, vojaški spopadi večjih razsežnosti ter novi miselni tokovi. V srednjem veku se je rod razvejal, gospodarsko okrepil in se povzpел med kranjsko plemiško elito, zato ga lahko označimo za ključno obdobje v njegovi dolgi zgodovini.

Kot del kranjskega praplemstva so Apfaltrerji že zgodaj zbudili zanimanje zgodovinarjev in rodoslovcev, vendar do danes še niso bili deležni temeljite in celovite obravnave. Poglavitni razlog za to je slaba ohranjenost pisnih virov, zlasti za starejša obdobja. Na podlagi novoveških zapuščinskih inventarjev lahko ugotovimo, da člani rodbine že v 16. stoletju niso hranili veliko srednjeveških listin in še od teh so zdaj verjetno vse izgubljene.² Presenetljivo skromno in nezanesljivo je bilo tudi rodbinsko ustno izročilo. Iz Valvasorjevega opisa dvorca Grmače v *Slavi vojvodine Kranjske* namreč lahko sklepamo, da Apfaltrerji konec 17. stoletja niso več poznali niti resničnih okoliščin nastanka tega svojega, le nekaj več kot sto let starega sedeža, naslednika srednjeveškega gradu Roje.³

Dosedanji poskusi prikaza zgodovine rodbine so večinoma osredotočeni na novejša obdobja in prinašajo malo podatkov za srednji vek. Zlasti starejši pregledi vsebujejo več netočnih in nepreverljivih trditev.⁴ Zato raziskovanje prvih dveh stoletij in pol obstoja Apfaltrerjev pomeni velik izziv, saj stanje virov ni takšno, kot bi si želeli. Zaradi njihovega pomanjkanja sta namreč genealoška podoba in posestni razvoj rodu vse do druge polovice 14. stoletja zelo slabo poznana.

O IZVORU RODBINE

O poreklu Apfaltrerjev obstaja več teorij, toda nobena nima zadostne opore v virih. Po najbolj razširjeni naj bi izvirali iz Bavarske, kjer je v srednjem veku živela plemenita rodbina s podobnim priimkom Affalterer. Izhajala naj bi z gradu Alfalter (nekdanj Apfalter) v dolini Pegnitz, severovzhodno od Hersbrucka.⁵ Pozornost pritegne skoraj popolna enakost grbov bavarske in kranjske rodbine, kajti obe sta kot glavni heraldični emblem uporabljali zeleno jablano z rdečimi jabolki na zlatem polju, upodobljeno na zelenem trohribu ali s tremi koreninami. V obeh primerih gre za govoreči grb, saj sta obe rodbini rodbinsko ime etimološko izpeljevali iz srednjevisokonemske besede *apfel* (jabolko, jablana), zato je skoraj popolna identičnost zgolj naključna in ne dokazuje sorodstva.⁶ Na podlagi znanih dejstev ni mogoče ugotoviti nobenih povezav kranjskih Apfaltrerjev z bavarskim prostorom.

Po drugi razlagi je treba njihov izvor iskati v nekdanjem dvoru Apfelmaier severovzhodno od Kapfenberga v dolini Murice na Zgornjem Šta-

1 URBKr II, str. 294, št. 382.

2 Zgovoren je zapuščinski inventar Krištofa Apfaltrerja iz leta 1568 z izvlečki nekaj več kot tridesetih listin, od katerih sta samo dve segali do 14. stoletja (SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar [16. 8. 1568], pag. 13–27).

3 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 225–226. Opis skoraj brez dvoma temelji na ustnih informacijah tedanjih grmaških graščakov, kajti ne gre pozabiti, da je polihistor živel na bližnjem Bogenšperku in je bil s sosedi gotovo v rednem stiku. Po njegovih besedah naj bi grad Roje dvakrat pogorel zaradi udara strele, zato naj bi ga Apfaltrerji opustili in se preselili v kupljeni dvor Grmače ob vnožju grajskega hriba. Dogodkov časovno ni opredelil in sploh je zelo skop s podatki za čas pred 17. stoletjem. Natančnega dogajanja še ne poznamo, toda dejstvo je, da sta že pred letom 1566 stala oba objekta, v vsakem od njiju pa je prebivala posebna družina Apfaltrerjev; na Rojah je gospodaril Jernej Apfaltrer, na Grmačah pa Krištof Apfaltrer (SI AS 309/A/4, Apfaltrer Amalija: zapuščinski inventar [24. 7. 1569], pag. 4, št. C, D).

4 Costa, *Vaterländische Erinnerungen*, str. 97–99; Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolpci 65–74; Smole, *Kranjska plemiška rodbina*, str. 24–27; Demšar, *Grajsko življenje Apfaltrernov*, str. 191–194; Preinfalk, *Rodbina Apfaltrer*, str. 66–69; Preinfalk, *Apfaltrer*, str. 215–216. Izjema je članek Kotar, *Apfaltrerji na Gamberku*, str. 197–212.

5 Witting, *Steiermärkischer Adel*, stolpec 66; Preinfalk, *Rodbina Apfaltrer*, str. 66. Rod je izpričan še v prvi tretjini 15. stoletja, ko se kot oskrbnik v Hengersbergu in Hiltgartsbergu ob Donavi večkrat omenja Erhard Aphalter (BayHStA, KUNiederaltach, 1717, 1411 V 16, s. l.; 564, 1413 IX 8, s. l.; 2298, 1413 IX 22, s. l.; 568, 1413 XI 11, s. l.; 581, 1414 XII 17, s. l.; 1726, 1422 IX 26, s. l.; 668, 1424 V 22, s. l.; 681, 1426 VIII 24, s. l.; 696, 1428 IV 24, s. l.).

6 Gl. pečat Erharda Aphalterja: BayHStA, KUNiederaltach, 1717, 1411 V 16, s. l.; Freyberg, *Sammlung historischer Schriften*, str. 214–215; Seyler, *Abgestorbener Bayerischer Adel*, str. 27. Prim. najstarejšo znano likovno upodobitev grba kranjskih Apfaltrerjev z začetka 16. stoletja: Peskar in Erbežnik, *Gotske freske*, str. 441, sl. II. Gl. <http://www.mhdwb-online.de/wb.php?buchstabe=A&portion=0> (obiskano: 23. 9. 2021). Za podatke o pečatu Erharda Aphalterja in njegovi rodbini se iskreno zahvaljujem arhivarki Alexandri Scharmüller iz Bavarskega glavnega državnega arhiva.

gerskem, v srednjem veku znanem kot *Aphfolter* in podobno, po katerem se je v tretji četrtini 13. stoletja kot prvi imenoval neki Ulrik.⁷ Schumi je v njem videl začetnika kranjske rodbine, vendar več indicev temu nasprotuje.⁸ Štajerski Aphfolterji so bili namreč stubenberški ministeriali in so verjetno izumrli v 14. stoletju.⁹ Ne nazadnje se osebno ime Ulrik pri kranjskih Apfaltrerjih v srednjem veku ne pojavi niti enkrat. V zadnji četrtini 13. stoletja se na Štajerskem večkrat omenja Friderik, morda Ulrikov sin ali nečak, istočasno pa je živel tudi pripadnik kranjske rodbine z istim imenom.¹⁰ Kljub pomanjkanju trdnejših dokazov ni dvoma, da gre za različni osebi.

O izvoru Apfaltrerjev je na voljo malo oprijemljivih podatkov. Nesporno je, da jih je kot svoje ministeriale na novozgrajeni grad Roje (*Apfalter*) nad Šmartnim pri Litiji naselil koroški vojvoda ter gospod Kranjske in Slovenske marke Ulrik III. Spanheimski (1256–1269), zato je dopustna tudi možnost njihovega koroškega ali celo kranjskega porekla. Raziskave so namreč pokazale, da je večina spanheimskih ministerialnih rodbin, živčih južno od Karavank, izvirala iz Koroške.¹¹ Zanimariti ne gre niti možnosti, da so sprva služili kateremu od drugih velikih zemljiških gospodov v deželi in jih je vojvoda Ulrik III. v času utrjevanja deželno knežje oblasti vključil v svoje odvisno plemstvo. Podpira jo namreč dejstvo, da je morda najstarejša rodbinska posest ležala na zahodnem robu svibenskega gospodstva in bi torej Apfaltrerji lahko izhajali tudi iz vrst ministerialov gospodov Svibenskih.¹²

Odperto ostaja ključno vprašanje, kdo je komu dal ime – grad rodbini ali obratno. Indici kažejo, da je verjetnejša druga možnost, toda podrobneje o tem v naslednjem poglavju. Prva gradiščana na novozgrajeni utrdbi bi lahko ime prinesla s seboj, morda s kakega iz pisnih virov nepoznanega

dvora. Na Kranjskem je namreč v srednjem veku izpričanih več toponimov v obliki *Apfalter* in podobno, eden celo v neposredni bližini Šmartnega pri Litiji.¹³

Apfaltrerji so v srednjem veku iz roda in rod gotovo prenašali ustno izročilo prednikov o svojem poreklu, vendar je sčasoma zamrlo. Njihov pogled na lastne korenine se je temeljito spremenil po izidu knjige *Anfang, vrsprung, vnnnd herkommen des Thurnirs in Teutscher nation* Georga Ruxnerja leta 1530, v kateri je avtor med udeleženci desetega turnirja v Zürichu leta 1165 kot spremljevalca koroškega vojvode Hermana navedel viteza z imenom *Hanns von Alpfalter*.¹⁴ Čeprav ni nobenega dvoma o izmišljenosti opisa, so Apfaltrerji v njem radi videli svojega daljnega prednika in prvega znanega predstavnika rodu, saj jih je to uvrščalo med najstarejše plemiške rodbine na Kranjskem. Novo dojetje izvora sta formalizirala diploma o podelitvi baronskega naslova iz leta 1672 in 28 let mlajše potrdilo stanovskega poverjeniškega urada o starosti rodbine, do nedavnega pa je bilo trdno zakoreninjeno tudi v strokovni literaturi.¹⁵

GRAD APFALTER

Zgodovinsko izpričani začetki rodu segajo na grad Roje nad Šmartnim pri Litiji, o katerem pričajo le še skromni ostanki. Velik del srednjega veka je iz pisnih virov znan kot *Apfalter*, zato se je v slovenskem zgodovinopisju zanj uveljavilo poimenovanje Jablanica in posledično Apfaltrerjev kot Jablaniških.¹⁶ Nastalo je šele v 19. ali 20. stoletju kot prevod nemškega naziva in tako pred tem v resnici nikoli ni bilo v rabi. Vsaj med okoliškim prebivalstvom je bila utrdba znana kot Roje, to ime pa je v obliki *Roy* v 15. stoletju prevladalo tudi v nemškem jeziku in pisnih virih.¹⁷

7 UBSt III, str. 292–293, št. 206; UBSt IV, str. 18–19, št. 27, str. 19, št. 28; Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark*, str. 1.

8 URBK II, str. 311.

9 Pirchegger, *Die ritterliche Mannschaft*, str. 54.

10 Pirchegger, *Die ritterliche Mannschaft*, str. 52–53, 54; Bianchi, *Documenta historiae Forojuliensis*, str. 123, št. 392; Koblar, *Drobtinice* 3/3, str. 104–105 (glede datacije gl. Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 194). Zanimiva je listina iz 6. maja 1286, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije. Glede na izstavitelje, navedene priče, vsebino in kraj izstavitve je jasno, da je bil v njej omenjeni *Fridericus de Appfolter* pripadnik štajerske in ne kranjske rodbine (SI AS 1063, ZL, št. 6730, 1286 V 6, Judenburg; napačno v: Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Apfalter).

11 Komac, *Od mejne grofije*, str. 121.

12 Koblar, *Drobtinice* 3/3, str. 104–105 (glede datacije gl. Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 194). Glede obsega svibenskega gospodstva na začetku 15. stoletja gl. Kos, *Blesk zlate krone*, str. 30.

13 Spodnja in Zgornja Jablanica vzhodno od Šmartnega pri Litiji: 1289 *Affalter*, 1406 *Aphaltern*, 1430 *Aphalterer*; Jablan južno od Mirne Peči: 1145 *Affoltrem*, 1384 *Appleger*; Jablana zahodno od Zagorja ob Savi: 1351, 1367 in 1369 *Apholter*, 1444 in 1465 *Apphaltern*; Jablanica vzhodno od Šentjanža na Dolenjskem: 1299 *Apfolter*, 1502 *Apfalter* (Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Jablan, Jablana, Jablanica, Spodnja Jablanica in Zgornja Jablanica). Srednjevisokonemški izraz *affalter* ustreza današnjemu *Apfelbaum* (jablana) (<http://www.mhdwb-online.de/wb.php?buchstabe=A&portion=0> [obiskano: 27. 9. 2021]).

14 Ruxner, *Anfang*, list CXXV, CXXIX.

15 SI AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 3, Apfaltrer, 2. 1. 1672, pag. 6; Costa, *Vaterländische Erinnerungen*, str. 97. Majda Smole je šla še dlje in je začetke rodu, tako kot Schönleben, potisnila v 11. stoletje, saj naj bi se smel turnirja udeležiti le tisti, ki je izkazoval najmanj štiri generacije plemiških prednikov (Smole, *Kranjska plemiška rodbina*, str. 24; prim. SI AS 1001, Schönleben Janez Ludvik: *Genealogija rodbine Apfaltrer*).

16 Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Apfalter.

17 Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*. Ime Roje se v

Roje sodijo med redke srednjeveške gradove na Slovenskem, katerih čas nastanka lahko dokaj natančno določimo. Zgrajene so bile v nemirnem obdobju boja za oblast med koroškim vojvodo Ulrikom III. Spanheimskim (1256–1269) in oglejskim patriarhom Gregorjem de Montelongom (1251–1269). Ambiciozni Korošec se je hotel uveljaviti kot deželni gospod na Kranjskem in v Slovenski marki, na poti pa mu je stal prelat kot formalni kranjski mejni grof. Skromni preostanki patriarhove posesti v nastajajoči deželi so že pred sredo 13. stoletja postali tarča njegovega glavnega tekmeca. Spanheim je začel kmalu po poroki z Agnes Andeško leta 1248 ogrožati oglejska gospostva Vernek, Lihtenberk in Mirno, na katerih si je lastil gozdne in sodne pravice, a se jim je odpovedal ob sklenitvi zaveznitstva z ženinim stricem, patriarhom Bertoldom (1218–1251), septembra 1250.¹⁸ Mir ni trajal dolgo, saj je ta že maja 1251 umrl, po njegovi smrti pa je vojvoda izkoristil kaotične razmere v patriarhatu, se oklical za gospoda Kranjske in planil po cerkveni zemlji.¹⁹ Novi patriarh Gregor de Montelongo naj bi spomladi 1253 zahteval vračilo protipravno odvzetih gradov, vendar pri tem ni bil uspešen.²⁰ Morda že tedaj, vsekakor pa pred junijem 1258, so spanheimske čete osvojile in porušile strateško pomembna grad in trg Vernek na levem bregu Save.²¹ Utrdba je bila vojvodi trn v peti, saj je nadzorovala promet po rečni dolini ter ločevala njegovi gospostvi Lebek pri Vačah in Višnjo Goro. Nič manjši ni bil njen simbolni pomen, kajti morda že od leta 1247 je imel v njej sedež vicedom, pristojen za nadzor in upravo oglejskega premoženja na Kranjskem.²²

Širša okolica Litije je v petdesetih letih 13. stoletja postala eno ključnih bojišč med rivaloma. Patriarhov vpliv je bil namreč tu še precej močan, saj je poleg Verneka nadzoroval južno od Save ležeči Lihtenberk. Tega se je vojvoda dobro zavedal, zato je k uveljavljanju svoje oblasti pristopil zelo sistematično. Natančno sosledje dogodkov zara-

di pomanjkanja virov ni povsem jasno, vendar o njihovem vsaj približnem poteku ni dvoma. Ulrik na tem območju, z izjemo nekoliko severneje ležečega Lebeka, ni razpolagal z lastno utrjeno postojanko, zato se jo je odločil zgraditi na skrajnem severnem obronku višnjegorskega gospostva, blizu Verneka in še bližje Lihtenberka. Umestil jo je na majhen strm izrastek pobočja Tičnice (395 m) nad Šmartnim pri Litiji, tik ob pot, ki je povezovala oglejski utrdbi. Odprto ostaja ključno vprašanje, ali je najprej zgradil Roje kot oporišče oziroma odskočno desko za vojaške operacije ali je prej zavzel in porušil patriarhova gradova ter šele zatem postavil novega, s katerim bi zavaroval nedavne pridobitve.²³ Kakorkoli že, šlo je za protipravno gradnjo, saj vojvoda zanjo ni dobil dovoljenja formalnega mejnega grofa.

Gradnja novega gradu je bila za Ulrika izjemnega pomena, saj je očitno osebno spremljal njen potek. Z deli so verjetno pričeli sredi petdesetih let in morda ni naključje, da je Spanheim s številčnim spremstvom aprila 1256 prišel na Litijo.²⁴ Ponovno je bil tu čez leto dni, ko je bila gradnja večinoma že končana. 24. aprila 1257 je namreč dal napisati listino, v kateri je kot kraj izstavitve navedeno *in novo castro nostro in Carniola circa Werdenneke erecto*.²⁵ Utrdba tedaj sploh še ni imela imena in je bila označena preprosto le kot »novi grad«; tako je bilo tudi avgusta 1262, ko je vojvoda tu zopet listinil (*apud novum castrum circa Sowam*).²⁶ Druga listina v nasprotju s prvo vsebuje seznam prič, vendar med njimi presenetljivo ni kastelana novozgrajene spanheimske postojanke. To najverjetneje pomeni, da gradbena dela morda vendarle še niso bila povsem dokončana ali da v njej še ni bilo stalne posadke.

V pogodbi med patriarhom Gregorjem de Montelongom in vojvodo Ulrikom III. Spanheimskim iz 22. maja 1265 se grad omenja kot *castrum novi quod dictus dominus dux construi fecerat in loco qui dicitur Afolter*, kar kaže na to, da je na njem tedaj že sedela spanheimska ministerialna rodbina Apfaltrerjev.²⁷ Korošec je obljubil do prihodnje-

pisnih virih morda prvič pojavi na seznamu kranjskega plemstva iz okrog leta 1400, na katerem je izpričan *He-nnsel von Roy* (StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1, fol. 36r. Fotografiji dokumenta mi je posredoval dr. Andrej Nared, za kar se mu najlepše zahvaljujem). O izvoru in pomenu imena Roje gl. Snoj, *Etimološki slovar*, str. 359.

18 URBKr II, str. 137–140, št. 174; Komac, *Od mejne grofije*, str. 158–161.

19 Kot *dominus Carniole* je prvič izpričan 15. junija 1251 (URBKr II, str. 141–143, št. 180).

20 Manzano, *Annali del Friuli II*, str. 383; prim. Komac, *Od mejne grofije*, str. 166–168. Gradovi, ki naj bi jih zasedel koroški vojvoda, poimensko niso znani.

21 URBKr II, str. 198–199, št. 251.

22 URBKr II, str. 107–108, št. 141, str. 115–117, št. 149, str. 132–133, št. 169, str. 136–137, št. 173, str. 157–158, št. 199; Komac, *Od mejne grofije*, str. 168; Kos, *Vitez in grad*, str. 239–241.

23 Jasnih dokazov ni, toda obstajajo utemeljene domneve, da je vojvoda poleg Verneka osvojil in morda porušil tudi Lihtenberk (Komac, *Od mejne grofije*, str. 168–169, 174–175).

24 MHDC IV/1, str. 492–493, št. 2628, str. 493, št. 2629. Kraj izstavitve listin, označen kot *apud Lutigiam* oziroma *apud Lvtiam*, je verjetno današnje Šmartno pri Litiji in ne Litija (Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Litija).

25 MHDC IV/1, str. 507, št. 2650; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Apfalter.

26 URBKr II, str. 238–239, št. 301; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Apfalter.

27 URBKr II, str. 266–269, št. 345; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Apfalter.

Grad Roje je do začetka 19. stoletja že popolnoma propadel. Danes so vidni le še ostanki severozahodnega zidu grajskega jedra, vse ostalo je že zdavnaj prekrila ruša (foto: Jernej Kotar, junij 2014).

ga sv. Jakoba (25. julij) obnoviti trg in grad Vernek z lesom iz svoje nove utrdbe ter dovoliti vrnitev in naselitev oglejskih ljudi. S tem se je obvezal storiti nič drugega kot porušiti svojo protipravno zgrajeno postojanko nad Šmartnim pri Litiji in ponovno zgraditi patriarhovo ob reki Savi, toda obljube ni izpolnil.²⁸ Čez manj kot tri leta, marca 1268, sta namreč omenjena prva kastelana na Rojah (*de Aphalter*), to sta bila brata Henrik I. (*Hainz*) in Oton I.²⁹ O njiju ni na voljo drugih podatkov, toda pri vojvodi sta zagotovo uživala dovolj zaupanja, da jima je v varstvo in upravljanje izročil enega ključnih gradov v regiji. Glede na okoliščine je mogoče celo, da sta ime *Apfalter* prinesla s seboj in ga prenesla na svoj novi dom. Nekaj o njunem družbenem položaju pove omenjena listina. Med navedenimi pričami, večinoma iz vrst lokalnega spanheimskega ministerialnega plemstva, zasedata predzadnje mesto, kar kaže na njuno skromno poreklo in majhen ugled.

GENEALOŠKA PODOBA IN POSESTNI RAZVOJ RODBINE DO SREDE

14. STOLETJA

Vojvoda Ulrik III. vse do svoje smrti konec oktobra 1269 ni izpolnil obljube o porušenju gradu Roje, ki je tako postal matični sedež in eno glavnih rodbinskih središč Apfaltrerjev v srednjem veku. Spanheimovi vladavini je sledilo leto dni dolgo obdobje negotovosti in politične polarizacije plemstva. Večina je za novega deželnega gospoda podprla Ulrikovega brata, novoizvoljenega oglejskega patriarha Filipa († 1279), manjšina pa

njunega bratranca, češkega kralja Otokarja II. Přemysla (1253–1278), ki mu je pokojni z oporoko zapustil svoje dežele. Slednji je nazadnje z vojaško silo pokoril uporno plemstvo in za nekaj let prevzel oblast.³⁰ Za koga so se opredelili Apfaltrerji, ni znano, toda novemu deželnemu gospodu očitno niso odločneje nasprotovali. Še naprej so namreč obdržali Roje in jih tako ni doletela usoda nekaterih sodeželanov, ki so izgubili svoje gradove in bili prisiljeni zapustiti domovino.³¹

S smrtjo vojvode Ulrika III. je za Apfaltrerje nastopila nova stvarnost, v kateri so se očitno dobro znašli. Z novim vladarjem, češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom, so imeli manj osebni odnos, kar jim je omogočalo samostojnejši razvoj in dajalo več svobode pri sprejemanju odločitev. Vajeti družinske politike je najpozneje sredi sedemdesetih let prevzela nova generacija, ki se je začela povezovati z nekdanjim spanheimskim nasprotnikom, oglejsko cerkvijo. Friderik I., očitno novi senior rodbine, je tako junija 1275 od patriarha Rajmunda della Torreja (1273–1299) prejel v fevd osem hub v Jablanici pri Litiji in šest vinogradov na Moravški Gori.³² Kmalu zatem je skupaj z bratom Bernardom I. in Janezom I.

³⁰ Komac, *Od mejne grofije*, str. 224–231.

³¹ Komac, *Od mejne grofije*, str. 229.

³² Bianchi, *Documenta historiae Forojuliensis*, str. 123, št. 392. Toponim *Apfolter* z osmimi hubami se ne more nanašati na lokacijo gradu Roje (*Apfalter*), kajti tu je stal samo grajski kompleks, naselja ni bilo. Zato se kot najverjetnejša možnost ponuja Jablanica vzhodno od Litije, ki je ležala v okviru oglejskega gospodstva Lihtenberk. Za oznako *in monte Morawaz* se verjetneje skriva Moravška Gora kot Moravče pri Gabrovki (prim. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Apfalter, Moravče pri Gabrovki, Spodnja Jablanica in Zgornja Jablanica). Na podlagi vsebinsko skopega vpisa o podelitvi fevdov ni mogoče ugotoviti, kako je Friderik prišel do njih.

²⁸ Komac, *Od mejne grofije*, str. 175. Vojvoda je patriarhu obnove Verneka obljubil že ob sklenitvi miru novembra 1261 (MHDC IV/1, str. 570–574, št. 2761).

²⁹ URBKr II, str. 294, št. 382.

(*Haynseim*) na svoji zemlji na Polšniku zgradil cerkev Matere božje in ji daroval potrebno opremo. Postavljena je bila na ozemlju šentrupertske župnije, zato je dovoljenje za gradnjo dal tamkajšnji župnik Herman, ki je v ta namen iz svoje župnije izločil v hribovju vzhodno od Litije ležeče kraje med *Nagom* in *Glinjekom*, in sicer *Šumnik*, *Ravne*, *Preveg*, *Nag*, *Sušje*, *Koprivnik*, *Och*, *Jakobikh* in *Zgornji Polšnik*.³³ Cerkev je bila nekaj časa brez duhovnika, 16. oktobra 1280 pa jo je oglejski patriarh Rajmund della Torre določil za sedež kuracije in za vzdrževanje kurata dodelil zgoraj navedene kraje. Pravica do prezentacije novega duhovnika je pripadla Apfaltrerjem, pravica do potrjevanja pa šentrupertskega župniku.³⁴

Patronatne pravice nad polšniško kuracijo, pozneje župnijo,³⁵ so imele v naslednjih stoletjih pomembno povezovalno vlogo znotraj zelo razvejane rodbine. V rokah vsakokratnega seniorja so brez prekinitve ostale vse do leta 1941, kar je najdaljši neprekinjeni zasebni patronat na Kranjskem, morda celo na ozemlju današnje Slovenije.³⁶ Obstoj rodbinske grobnice v tej cerkvi ni dokazan, toda povsem mogoče je, da so v njej pokopali katerega od prvih pripadnikov rodu.³⁷ Kdaj in kako so Apfaltrerji prišli do posesti okrog Polšnika, zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti. Odprto ostaja tudi vprašanje, čigavi sinovi so bili omenjeni trije bratje, saj o njih ni nobenih drugih znanih podatkov.

Viri o Apfaltrerjih nato popolnoma presahnejo za več kot pol stoletja. Nekaj drobcev za to obdobje sicer prinašata *Schönleben* in *Valvasor*, toda v njihovo verodostojnost lahko upravičeno dvomimo.³⁸ Na pripadnike rodu znova naletimo

še na začetku druge polovice tridesetih let 14. stoletja. Do tedaj so se posestno razširili že tudi preko meja Kranjske. Oton II. in njegova žena Jera sta namreč avgusta 1336 brežiškemu upravitelju Ulriku in njegovi soprogi za 11 mark graških pfenigov prodala svojo posest na Kremenu jugovzhodno od Brestanice, fevd salzburske nadškofije.³⁹ Zakonca sta izpričana še oktobra 1341, ko sta od Janeza, sina Ofa II. Kostanjeviškega, in njegove matere Elizabete prejela dvor pri Brodu v Podbočju ob Krki na Dolenjskem.⁴⁰ Razlogi za podelitev niso znani, a bi lahko tičali v sicer nedokazljivem sorodstvu med rodbinama. Dvor sta dobila v dosmrtno posest, Oton pa ga je posedoval še maja 1352, ko sta omenjeni Janez Kostanjeviški in njegova žena grofu Frideriku I. Celjskemu v zameno za neko posestvo prodala svoje moštvo (*manschaft*) severno od Krke skupaj s pripadajočimi fevdi. Določeno je bilo, da ga bodo po Otonovi smrti podedovali njegovi otroci in ga uživali kot celjski fevd.⁴¹ Najpozneje na začetku druge polovice 14. stoletja so torej Apfaltrerji postali tudi vazali Celjskih. Povsem možno je, da je Oton II. začetnik *gallensteinske* linije, druge od dveh glavnih srednjeveških rodbinskih vej.⁴²

Med številnimi pričami v listini iz aprila 1337, s katero je Leopold iz Dan stiškega opatu Janezu in konventu prodal tri hube v Poljanah pri Stični, nastopata tudi Nikolaj in Friderik II. (*Fritzel*) Apfaltrer.⁴³ Njuno sorodstveno razmerje ni navedeno, enako je tudi pri Juriju in Albrehtu (*Prichtel*) Lihtenberških, v seznamu prič zapisanih tik pred njima.⁴⁴ Nasprotno pa so Viljem, Tomaž in Alber iz Glogovice južno od Šentvida pri Stični izrecno označeni kot bratje.⁴⁵ Friderik (*Fritzelein*, *Friczel*) je omenjen še dvakrat leta 1345, o Nikolaju drugih podatkov ni. Najprej ga srečamo februarja med

33 Za lokalizacijo toponimov gl. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla *Glinjek*, *Jakobikh*, *Koprivnik*, *Nag*, *Och*, *Preveg*, *Ravne*, *Sušje*, *Šumnik* in *Zgornji Polšnik*. *Och* bržkone ni oronim, saj listina jasno govori o krajih, ampak toponim, ki bi ga lahko njen prepisovalec s konca 15. stoletja popačil iz *Art*, to pa so Rtiče vzhodno od Polšnika (prim. prav tam, geslo *Rtiče*).

34 Koblar, *Drobtinice* 3/3, str. 104–105 (regist je napačno datiran v leto 1286); Ambrožič, *Patronatne pravice*, str. 528 (po Koblarju navaja leto 1286); Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 194. Polšniškemu duhovniku sta pripadli krstna in pogrebna pravica. Novoustanovljena kuracija je bila neke vrste vikariat pražupnije Šentrupert na Dolenjskem.

35 Polšnik je postal samostojna župnija na prelomu 15. v 16. stoletje (Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 194; Ambrožič, *Patronatne pravice*, str. 528–529).

36 Ambrožič, *Patronatne pravice*, str. 528, 543.

37 Ambrožič, *Patronatne pravice*, str. 528, op. 19.

38 Po *Schönlebu*, čigar zapiski o genealogiji rodbine Apfaltrer so polni napak, naj bi bili v tem obdobju izpričani Konrad (*Chunzo*) Apfaltrer in njegova žena Cecilija Kolenc (1295), njuna hči Lucija, soproga Majnclina Hmeljniškega (1314), in Henrik Apfaltrer (1326) (SI AS 1001, *Schönleben* Janez Ludvik: *Genealogija rodbine*

Apfaltrer). Lucijo omenja tudi Valvasor, le da naj bi bila poročena z Otonom Sichersteinskim (Valvasor, *Die Ehre XL*, str. 443–444). Njunih navedb ni mogoče preveriti.

39 Lang, *Die Salzburger Lehen*, str. 42; Blaznik, *Historična topografija*, str. 378.

40 SI AS 1063, ZL, št. 6186, 1341 X 18, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo *Brod v Podbočju*. O dvoru gl. Predovnik, *Trdnjava Kostanjevica*, str. 20. O Janezu Kostanjeviškem gl. Komac, *Kostanjeviški kastelani*, str. 100–101.

41 SI AS 1063, ZL, št. 4123, 1352 V 25, s. l.

42 *Gallensteinska linija* bo obravnavana v članku *Rodbina Apfaltrer v srednjem veku. Vzpon in zaton gallensteinske linije*.

43 CKL I, str. 187–188, št. 166; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo *Poljane pri Stični*.

44 V kakšnem sorodstvenem razmerju, če sploh, sta bila Jurij I. in Albreht III. Lihtenberška, ni znano (prim. Slana, *Grad Lihtenberk*, str. 417, 419, *Tabela I: Stari Lichtenbergi – kranjska linija*).

45 Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo *Glogovica*.

Pečat Friderika II. Apfaltrerja na listini iz 24. aprila 1345 (SI AS 1063, ZL, št. 127, 1345 IV 24, s. l.).

poroki Ulrika z Magolnika za dolg pri Judinji Silberlein in njenem sinu Jožefu ter nato še aprila, ko sta z ženo Katarino Gaestleinu Kolencu za 17 mark oglejskih pfenigov prodala tri hube v Krašcah v Moravški dolini.⁴⁶ Na drugi listini visi Friderikov pečat, ki je verjetno najstarejši ohranjeni pečat pripadnika rodbine Apfaltrer.

Apfaltrerji so bili že v prvi polovici 14. stoletja tesno povezani s sosednjimi Lihtenberškimi in njihovim gradom Lihtenberkom. Kot kaže, je zgoraj omenjeni Albreht (III.) (*Prichtel, Prechtlinus, Prechtlein*) Lihtenberški, ki je spomladi 1337 prisostvoval prodaji treh hub stiškemu samostanu, izviral iz rodu Apfaltrerjev in ga lahko označimo kot Albrehta I. Junija 1341 je v imenu Albrehta II. (*Prechtlinus*) Apfaltrerja in njegove žene Kunigunde od oglejskega patriarha Bertranda (1334–1350) prejel v fevd desetino od petnajstih hub v Gradišču na Primskovi gori, ki sta jo prelato pred tem vrnila brata Henrik in Ulrik Planinska.⁴⁷ Njegovo poreklo razkriva listina iz novembra 1350, s katero sta Nikolaj in Vendelina Blagoviška samostanu klaris v Mekinjah prodala dve hubi v Podorehu pri Moravčah. Na njej viseči

pečat Albrehta Lihtenberškega v grbovnem ščitu prikazuje na trohribu rastočo jablano, torej Apfaltrerjev grb.⁴⁸ Najverjetnejša razlaga je, da se je kot oglejski gradiščan naselil na Lihtenberku in se začel imenovati po njem. Rodbini Apfaltrerjev in Lihtenberških sta bili skoraj zagotovo tudi sorodstveno povezani, na to pri obojih kaže prisotnost ne ravno pogostega osebnega imena Albreht (*Prechtlin*), značilnega za Lihtenberške.⁴⁹ V kakšnem razmerju sta bila Albreht I. in Albreht II., ostaja neznanka.

Zaradi pomanjkanja virov je genealoška podoba rodu ob koncu prve polovice 14. stoletja zelo nejasna, saj znanih pripadnikov ne zmoremo sorodstveno povezati med seboj. Veliko število moških članov je omogočalo razvejanje rodbine, vendar smo o nastanku posameznih vej slabo poučeni. V srednjem veku sta obstajali dve glavni liniji, obe pa sta dokaj jasno zaznavni že okrog srede 14. stoletja.

⁴⁶ SI AS 1063, ZL, št. 6213, 1345 II 10, s. l.; št. 127, 1345 IV 24, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Krašce.

⁴⁷ SI AS 1063, ZL, št. 5962, 1341 VI 7, Čedad; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Gradišče – Primskova gora.

⁴⁸ SI AS 1063, ZL, št. 5089, 1350 XI 23, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Podoreh; Kos, *Vitez in grad*, str. 172. O grbu Lihtenberških gl. Slana, Grad Lihtenberk, str. 414. Lidija Slana Albrehta I. Apfaltrerja kot Albrehta III. uvršča v rodovnik Lihtenberških in mu pripisuje tri sinove, toda pravilnost navedb je vprašljiva (Slana, Grad Lihtenberk, str. 417–418, 419, Tabela I: Stari Lichtenbergi – kranjska linija).

⁴⁹ Kos, *Vitez in grad*, str. 171–172; Slana, Grad Lihtenberk, str. 413.

GLAVNA LINIJA I – ROJE

Grad Roje je bil od nastanka dalje domovnje Apfaltrerjev, z razcepitvijo rodu pa je postal sedež ene od dveh glavnih srednjeveških linij. To se je lahko zgodilo že v zadnji četrtini 13. ali prvi četrtini 14. stoletja, vendar zaradi preskromnih virov natančnejših ugotovitev za zdaj ni mogoče podati. Kot smo videli v prejšnjih poglavjih, je iz prvih desetletij obstoja rodbine znanih več moških predstavnikov in vsak od njih bi lahko začel novo vejo. Skorajda ni dvoma, da je začetnik rojske linije nekdo, ki je bil ob delitvi rodu (naj)starejši. Bil je namreč v privilegiranem položaju in nenavadno bi bilo, če si ne bi izbral matičnega gradu z najbližjo posestjo. Apfaltrerji so tedaj še sodili med nižje plemstvo z ne prav zavidljivim imetjem, zato si niso imeli veliko razdeliti.

Kot prvega znanega pripadnika rodbinske veje s sedežem na gradu Roje lahko s precejšnjo mero gotovosti prepoznamo Bernarda II. Omenjen je le julija 1347, ko je skupaj z Albrehtom (*Prechtlein*) Mehovskim od Greinerja iz Vrhkrke in njegove žene Margarete za 8 mark oglejskih pfenigov kupil hubo in pusti mlin v današnjih Velikih ali Malih Lesah nedaleč od izvira Krke.⁵⁰ Kupca so morale povezovati tesne, najverjetneje sorodstvene vezi. Ob zgornjem toku dolenske reke sta bili obe rodbini posestno prisotni do leta 1431, ko je Gašper I. Apfaltrer Martinu Mehovskemu prodal hubo v današnjih Velikih ali Malih Lesah in dva dela žitne desetine od desetih hub v okolici.⁵¹

Posestni transakciji iz let 1347 in 1431 se brez dvoma nanašata na isto hubo. To ne dokazuje le posestne kontinuitete med Bernardom II. in Gašperjem I., temveč kaže tudi na genealoško vez med njima. Zaradi pomanjkanja virov je ne moremo zanesljivo ugotoviti, toda domnevamo lahko, da gre za sorodstvo v ravni črti. Verjeten odgovor bi mogli podati, če bi poznali vsaj približno Bernardovo starost v času edine znane omembe leta 1347. Na osnovi njegovega osebnega imena lahko sklepamo, da je bil potomec enega od leta 1280 izpričanih bratov Friderika I., Bernarda I. ali Janeza I.

Rojska linija postane jasno otipljiva z Janezom II. (*Hanns*), domnevnim sinom ali vnukom Bernarda II. V virih ga prvič zasledimo sredi novembra 1389, ko mu je oglejski patriarh Jan Sobieslav (1387–1394) podelil v fevd štiri hube v Tihaboju.⁵² Vsebinsko fevdnega pisma poznamo le iz kratkega

povzetka v skoraj dvesto let mlajšem zapuščinskem inventarju Krištofa Apfaltrerja, zato ne vemo, ali je posest kupil ali podedoval, možno je oboje. Naslednjič naletimo nanj na seznamu kranjskega plemstva iz okoli leta 1400, na katerem je vpisan kot *Heⁿnsl von Roy*.⁵³

Pri raziskovanju Janezove življenjske poti smo v pretežni meri odvisni od povzetkov listin v zgodnjenovoveških zapuščinskih inventarjih njegovih daljnih potomcev in retrogradnih sklepanj. Tako izvemo, da je spomladi 1402 vojvodi Ernestu Železnemu (1402–1424) vrnil štiri hube na Magolniku, listino pa sta s pečatom overila Janez Kozjaški, oskrbnik v Svibnem, in Ulrik iz Starega Dvora pri Svibnem.⁵⁴ S takšnim pismom je izstavitelj fevdnega gospoda po navadi prosil za prenos fevdov na nekoga drugega, toda kot bomo videli v nadaljevanju, so bile te štiri magolniške hube v naslednjih desetletjih še vedno v rokah Janezovih potomcev. Kako torej pojasniti to neskladje? Bega že vprašanje, zakaj je bila ta listina kot izhodni dokument še v drugi polovici 16. stoletja v posesti Apfaltrerjev. Janez je imel poimensko neznanega sina in morda je prav nanj želel prenesti omenjene fevde, a je zaradi njegove nenadne smrti listina obtičala na gradu Roje.⁵⁵

Po daljšem premoru se Janez v virih znova pojavi junija 1420, ko je od sestre Ane in njeneega moža Pankraca Turjaškega kupil hubo v Šentrupertu, fevd krške škofije.⁵⁶ Najdemo ga tudi na seznamu Kranjcev iz let 1421–1422, toda njegova življenjska pot se je očitno iztekla še pred nastankom popisa.⁵⁷ Spisan naj bi bil namreč med koncem avgusta 1421 in začetkom maja 1422, Pankrac Turjaški pa je najpozneje sredi avgusta 1421 krškega škofa prosil, naj omenjeno hubo po dopolnjeni polnoletnosti podeli Gašperju I. Apfaltrerju, kar pomeni, da je bil njegov ded Janez že pokojni.⁵⁸ O

53 StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1, fol. 36r; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 36, 37.

54 SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 13, št. A; prim. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesli Magolnik in Stari Dvor.

55 Gl. nadaljevanje.

56 SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; SI AS 309/A/25, Apfaltrer Henrik Julij: zapuščinski inventar (12. 4. 1698), pag. 23–24, št. 47; Preinfalk, *Gospodje Turjaški*, str. 144.

57 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 311–312, Priloga 1, 313–314, Priloga 2. Kdo se skriva za vpisom *Ain Aphalter* na prvem seznamu, ni jasno, lahko bi bil tudi Janez II. V drugem popisu navedena *Hanns Apfaltrer* in *Hanns von Roy* sta verjetno ena in ista oseba, saj drugega pripadnika rodbine s tem imenom v tem času ne poznamo. Pri drugem se polni zapis glasi *Hanns vnd von Roy sein sun*; ali se za prečrtanim *sun* morda skriva (pred kratkim?) umrl Janezov sin ali celo vnuk Gašper I., ne moremo ugotoviti, je pa slednji vpisan na prvem seznamu.

58 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 36–38; KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 94r–94v.

50 SI AS 1063, ZL, št. 5280, 1347 VII 25, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesli Male Lese in Velike Lese.

51 SI AS 1063, ZL, št. 504, 1431 IV 24, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesli Male Lese in Velike Lese.

52 SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 13, št. B; prim. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Tihaboj.

Janezovi družini vemo le, da razen zgodaj umrlega sina drugih moških potomcev očitno ni imel, saj ga je po smrti kot dedič nasledil vnuk Gašper. Od tu dalje je genealoška podoba rojske veje Apfalterjev po zaslugi občutno boljše ohranjenosti virov bolj ali manj jasna.

O Janezovi sestri Ani II. je na voljo malo podatkov. Domnevamo lahko, da je bila mlajša od brata, kajti prvič jo zasledimo šele v krški fevdni knjigi leta 1403. Tedaj je že bila poročena s Pankracem I. Turjaškim, ki ji je z dovoljenjem krškega škofa za doto namenil tri hube, dvor in mlin v Šentrupertu ter geografsko neopredeljen oštari, verjetno prav tako ležeč v Šentrupertu.⁵⁹ Kot zanimivost omenimo, da sta zakonca gojila tesne stike z Erhardom Gallom z Gallensteina, sorodnikom druge glavne veje Apfalterjev.⁶⁰ Ana se v virih pojavi še junija 1420 ob že omenjeni prodaji hube bratu, o njeni nadaljnji življenjski usodi pa nismo obveščeni.⁶¹ Živel bi lahko še dolgo, kajti njen mož je bil živ še leta 1446.⁶² Vprašanje njune potomstva ni docela pojasnjeno. Z njim se je najpodrobneje ukvarjal Miha Preinfalk, ki je z zadržkom domneval, da sta bila njuna sinova Vigul in Osterman Turjaška.⁶³ Odgovor se morda skriva na koncu vpisa Vigulovih fevdov v krški fevdni knjigi, kjer je prečrtan zapis *vnd von Panger^atzen seinem vater aufgeben vnd an in komen*.⁶⁴ Če se pisar ni zmotil, je to neizpodbiten dokaz, da sta bila res njuna otroka.

Gašperju I., sinu poimensko neznanega sina Janeza II.,⁶⁵ v virih sledimo od poletja 1421. Avgusta se je krški škof Ernest (1411–1432) v Ljubljani na prošnjo Pankraca Turjaškega obvezal, da bo mlademu Apfalterju po doseženi polnoletnosti podelil v fevd hubo v Šentrupertu, ki jo je junija 1420 od Turjaškega kupil njegov tedaj že pokoj-

ni ded Janez.⁶⁶ Iz četrto stoletja mlajšega zapisa v krški fevdni knjigi izvemo, da je do podelitve tudi prišlo, vendar točen datum ni znan.⁶⁷ V času prve omembe v virih je moral Gašperju do dopolnitve polnoletnosti manjkati le še kak mesec. Njegovo ime se namreč pojavi na seznamu Kranjcev, nastalem domnevno po 19. avgustu 1421 in pred 2. majem 1422, saj ga v primeru mladostnosti na njem skoraj zagotovo ne bi bilo.⁶⁸ Ob dedovi smrti je očitno kot edini živeči moški predstavnik rojske veje Apfalterjev postal njen senior in zadnji up za njeno preživetje. Ne ravno bogata dediščina je bila tako obvarovana pred delitvijo in je ostala v rokah enega dediča, kar je brez dvoma imelo pozitiven učinek na nadaljnji razvoj rodu.

O Gašperju imamo na voljo občutno več podatkov kot o njegovih prednikih. Valvasor ob sklicevanju na Bucelina navaja, da naj bi bil leta 1426 celjski glavar v Kostanjevici na Krki in bil poročen s pripadnico rodbine Gall.⁶⁹ Bucelinov rodovnik Apfalterjev je preveč nezanesljiv, zato podatkov ne moremo imeti za verodostojne. Po navedbah benediktinskega polihistorja iz 17. stoletja naj bi Gašperja nekateri imenovali Henrik, ženino ime, ki ga je Valvasor izpustil, pa naj bi bilo Ana.⁷⁰ Tu gre za očitno zmešnjavo, kajti Henrik (II.) je bil pripadnik druge glavne linije Apfalterjev in je kot kostanjeviški glavar izpričan v letih 1429–1433/34.⁷¹

Na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva lahko sodimo, da se Gašper ni dejavnije vključil v službo deželnega kneza, grofov Celjskih ali katerega drugega gospoda, temveč se je posvetil upravljanju svoje ne prav velike posesti. Nekoliko jo je povečal oktobra 1428, ko je od Barbare, vdove Jurija Mindorferja, ter njunih sinov Jakoba, Andreja, Krištofa in Jurija kupil šest hub v krajih Dule, Ravne in *Quinttensdorf* vzhodno od Čateža.⁷² Štiri od njih, tri v *Quinttendorffu* in eno v Dulah, je naslednje leto prejel v fevd od oglejskega patriarha Ludvika (1412–1439), kot lahko

59 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 216r. O Pankracu I. Turjaškem gl. Preinfalk, *Gospodje Turjaški*, str. 144–147.

60 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 216r; SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; Preinfalk, *Gospodje Turjaški*, str. 144–145. Erhard Gall z Gallensteina je bil bratranec Margarete II. Gall z Gallensteina, žene Andreja I. Apfalterja, seniorja druge glavne linije Apfalterjev (Bizjak, *Rodbina Gall*, str. 71–72, Rodovnik 4. Gall – Gallenstein).

61 Gl. op. 56.

62 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 52r.

63 Preinfalk, *Gospodje Turjaški*, str. 146–150.

64 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 291v.

65 Janez II. je v virih izrecno označen kot Gašperjev ded (*een, ene*) (KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 57v; AT ÖStA/HHStA, Hs. B 22, Notranje-avstrijska fevdna knjiga 1423–1426, fol. 57r; gl. Preinfalk, *Rodbina v luči srednjeveških listin*, str. 349–350, 365).

66 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 94r–94v. Lega hube je opredeljena kot »pri Mokronogu«, vendar je iz drugih virov znano, da je ležala v Šentrupertu (na primer prav tam, fol. 57v). Gl. op. 56.

67 KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 57v. Gl. tudi fol. 283r in KLA, KLA 118-A-2/9, Fevdna knjiga škofije Krka 1455–1475, fol. 94r.

68 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 36–38, 311–312, Priloga 1.

69 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 332. Celjski so imeli grad in gospostvo Kostanjevica v zastavi v letih 1418/1420–1431 (Bizjak, *Srednjeveške računske knjige I*, str. 31).

70 Bucelin, *Germaniae topo-chrono-stemmatographicae*, str. 6.

71 Kotar, Apfalterji na Gamberku, str. 198.

72 SI AS 309/A/3, Apfalter Krištof: zapušinski inventar (16. 8. 1568), pag. 13–14, št. C. Za lokalizacijo toponimov Dule (*im Thal*) in Ravne (*Raun*) gl. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesli Dule in Ravne. Neidentificirani *Quinttensdorf* je treba iskati v njuni bližini.

sklepamo iz skoraj osemdeset let mlajšega vira, pa sta bili preostali dve prosta last Mindorferjev.⁷³ Marca 1431 mu je vojvoda Friderik IV. (1402–1439) podelil vse, kar je podedoval po dedu in je bilo deželnoknežja last, to sta bili desetini na Kleniku pri Vačah in v Moravčah, fevda vojvodine Kranjske, ter štiri hube na Magolniku, fevd gospodstva Svibno.⁷⁴ Nekaj več kot mesec dni zatem je Martinu Mehovskemu za 42 funtov dobrih dunajskih pfenigov prodal lastno hubo v današnjih Velikih ali Malih Lesah in dva dela žitne desetine od desetih hub v Velikem in Malem Globokem ter Velikih in Malih Lesah ob zgornjem toku Krke, za pečatenje listine pa je naprosil Marka Mehovskega, župnika v Šmartnem pri Litiji, ter Janeza Lihtenberškega in Krištofa Gumplerja.⁷⁵

Gašper je užival tudi celjske fevde, ki jih je prav tako podedoval po dedu. Grof Friderik II. mu je leta 1436 podelil tretjino žitne desetine na območju Polšnika, in sicer v Šumniku od dveh hub, na Ravnah od šestih, Prevegu od treh, Sušnjah od dveh, Koprivniku od treh, Rtičah od ene, Zgornjem Polšniku od treh, Spodnjem Polšniku od štirih in v Seruču od ene, upravičeno pa lahko domnevamo, da so ti dohodki že dolgo polnili rodbinsko malho.⁷⁶ Prihajali so namreč z območja najstarejših znanih posesti Apfaltrerjev in večinoma iz krajev, že leta 1280 določenih za vzdrževanje duhovnika v novoustanovljeni polšniški kuraciji. Rojski veji so skupaj z matičnim gradom verjetno pripadli že ob razcepitvi rodbine. Te fevde je Gašperju septembra 1455 potrdil grof Ulrik II., po izumrtju Celjskih novembra 1456 pa so postali deželnoknežji in mu jih je kot take v letih 1457 in 1464 podelil cesar Friderik III. (1452–1493).⁷⁷

Kako se je Gašper opredelil v habsburško-celjski vojni (1437–1440 in 1442–1443), ni znano. Kot pričata seznama kranjskih deželnih stanov, je bil vojaško aktiven leta 1446, ko je bil skupaj s prelati, gospodi, vitezi in oprodami iz vseh treh notranjeavstrijskih dežel osebno pozvan k udeležbi na vojaškem sklicu v Radgoni oziroma Fürstenfeldu za obrambo Štajerske pred napadi ogrske vojske.⁷⁸ Živ je bil še junija 1464, umrl pa je kmalu zatem, star okrog šestdeset let.⁷⁹ Z ženo, katere imena in porekla ne poznamo, sta imela sinove Jurija II., Janeza III. in Filipa, ki so že pred koncem leta 1464 nastopali kot dediči pokojnega očeta.⁸⁰

Sredi šestdesetih let 15. stoletja je glava rojske veje rodbine postal Gašperjev najstarejši sin Jurij, o katerem imamo zelo malo podatkov. Prvič ga srečamo na seznamu kranjskih deželnih stanov iz leta 1446, na katerem je zaradi razlikovanja od starejšega soimenjaka iz druge rodbinske linije označen kot mlajši (*Jorg Aphaltrer der Junger*).⁸¹ Aprila 1463 se je skupina plemstva, del katere sta bila tudi *Jörg* in *Hans Apholtrer*, v Dunajskem Novem mestu poravnala s cesarjem glede njegovih finančnih obveznosti, vendar ne moremo z gotovostjo potrditi, da sta identična s kranjskima bratoma Jurijem in Janezom Apfaltrerjem, saj ni mogoče razumeti in pojasniti njune prisotnosti v tej združbi.⁸² Leta 1464 je Friderik III. Juriju kot novemu nosilcu fevdov podelil desetini na Kleniku pri Vačah in v Moravčah ter štiri hube na Magolniku.⁸³ Verjetno je kmalu zatem umrl, saj je to njegova zadnja znana omemba. Svet je zapustil mlad in brez otrok.⁸⁴

Po Jurijevi smrti je na čelo rodbine stopil brat Janez, najvidnejši srednjeveški predstavnik rojske linije in začetnik njenega vzpona. Prvič ga zasle-

73 SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 14, št. D. V izvlečku vsebine listine je patriarhovo ime pomotoma zapisano kot Friderik. V kupoprodajni pogodbi med Gašperjevim sinom Filipom in duhovnikom Matevžem Gallom s Šentjurjeve gore iz aprila 1505 je huba v Ravnah označena kot Apfaltrerja prosta last (*aijgens freijs guets*) (SI AS 1063, ZL, št. 1028, 1505 IV 24, s. l.).

74 AT ÖStA/HHStA, Hs. B 22, Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1423–1426, fol. 57r; SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 14, št. E; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Klenik, Magolnik in Moravče. Uživanje teh fevdov je leta 1444 potrdil kralj Friderik III. (1440–1493) (AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 218r).

75 SI AS 1063, ZL, št. 504, 1431 IV 24, s. l.; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Malo Globoko, Male Lese, Veliko Globoko in Velike Lese.

76 SI AS 1073, ZR, I-57r, Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje 1436–1447, fol. 73v; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Koprivnik, Preveg, Ravne, Rtiče, Seruč, Spodnji Polšnik, Sušje, Šumnik in Zgornji Polšnik.

77 SI AS 1073, ZR, I-3r, Fevdna knjiga grofov Celjskih za

grofijo Celje 1455, fol. 1r; SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 15, št. F, G; StLA, Herrschaft und Stadt Cilli, Karton 3, Heft 17, Fevdna knjiga nekdanjih celjskih posesti v grofijah Celje in Ortenburg 1457, fol. 24r.

78 RI XIII, 26, št. 193; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 40, 315–317, Priloga 3, 318–319, Priloga 4.

79 SI AS 309/A/3, Apfaltrer Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 15, št. G.

80 AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 268v.

81 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 315–317, Priloga 3.

82 Birk, *Urkunden-Auszüge*, str. 87, št. 664.

83 AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 268v; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Klenik, Magolnik in Moravče.

84 Trditev, da ni imel otrok, je utemeljena v listini iz oktobra 1489, s katero je cesar Friderik III. njegovima bratoma podelil vse po očetu podedovane deželnoknežje fevde, o morebitnih Jurijevih dedičih pa ni govora (SI AS 1063, ZL, št. 6890, 1489 X 22, Linz).

dimo leta 1464 ob že omenjenem prejemu po očetu podedovanih deželno knežjih fevdov.⁸⁵ Bolj kot opravljanje donosnih služb sta ga zanimala upravljanje posesti in pridobivanje gospodarskih koristi. Tesneje kot predhodniki se je navezal na cesarja Friderika III., od katerega je maja 1470 dobil privilegij, na podlagi katerega je smel odtlej do preklica samo on in nihče drug vzdrževati pri župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem pri Litiji gostilno z vinotočem, gostiščem in drugimi pripadajočimi pravicami, kot so jih imele druge podeželske gostilne na Kranjskem, v zameno pa je moral ljubljanskemu vicedomskemu uradu plačevati dva goldinarja na leto.⁸⁶ Izstavil mu ga je na začetku meddeželnega zbora štajerskih, koroških in kranjskih deželnih stanov v Velikovcu, kar daje slutiti, da se ga je udeležil tudi Janez.⁸⁷ To bi pomenilo, da je pri vladarju sam posredoval za njegovo pridobitev. Toda očitno je imel težave z uveljavljanjem teh predprav, saj je jeseni 1478 cesarja prosil za njihovo vnovično podelitev. Iz besedila listine bi lahko sklepali, da ga je oviral šmarski župnik, kajti vladar je tokrat določil, *daz nuhinfur er vnd sein erben, vnd sunst nijemannds annder geistlich (!) noch weltlich ... wein schennkhen mag*.⁸⁸

Solidno finančno stanje mu je omogočalo vlaganja v zemljiško posest. Leta 1488 je od domnevnega dedovega bratranca Ostermana Turjaškega za 134 dobro tehtanih goldinarjev kupil pet hub v Mišjem Dolu in dve v Vrhu pri Sobračah.⁸⁹ Kot seniorju in nosilcu fevdov mu je cesar oktobra 1489 na njegovo prošnjo podelil vse, kar sta z bratom Filipom podedovala po očetu in je bilo deželno knežja last, torej desetini na Kleniku pri Vačah in v Moravčah, štiri hube na Magolniku ter tretjino žitne desetine v krajih okoli Polšnika.⁹⁰ Posest je povečeval tudi na račun zastav. Leta 1486 mu je namreč Janez Zellenberger iz Krumperka

v zameno za posojenih 26 dobrih dobro tehtanih goldinarjev zastavil dve hubi in desetino v okolici Cateža v trebanjski župniji, junija 1493 pa Boltežar Lueger, gradiščan v Lienzu in Jami, ter žena Neža za 112 dobrih goldinarjev še nekaj hub v Famljah ob notranjski Reki in okolici.⁹¹

Okrog leta 1490 se je zapletel v spor z daljnima sorodnikoma iz druge glavne rodbinske linije Kunigundo, hčerjo Konrada II. Apfalterja in ženo Sigmunda Lambergga, ter njenim sinom Gregorjem zaradi prezentacije novega duhovnika za kapelo na Polšniku. O ozadju konflikta smo poučeni iz pisma dolenskega arhidiakona in šentrupertskega župnika Jakoba Turjaškega oglejskemu patriarhu iz 13. aprila 1491. Tako Kunigunda kot Janez sta si lastila patronatske pravice in predlagala vsak svojega kandidata, upravičenost zahtev pa poskušala podkrepiti tudi s predložitvijo starih listin. Šentrupertski župnik bi moral na patriarhov ukaz potrditi in umestiti Petra Uliča, za katerega se je zavzemala Lambergova, vendar tega zaradi pričkanja, v katero sta se vpletla še njen sin Gregor in kranjski deželni glavar Viljem Turjaški (1483–1501), ni želel storiti in je predlagal, naj o zadevi razsodijo kranjski, šmarijski in žužemberški župnik.⁹² O izidu spora iz virov nismo obveščeni, toda zdi se, da so nazadnje pretehtali Janezovi argumenti. Poudarjal je svoj status rodbinskega seniorja in se skliceval na prednika, ki naj bi pred osemdesetimi leti uspešno prezentiral novega duhovnika takratnemu šentrupertskega župniku Vulfinu.⁹³ Lambergov poskus polastitve patronatskih pravic na Polšniku je tako spodletel, saj so še naprej ostale trdno v rokah Apfalterjev.

Janez je z leti postajal vse vidnejši član kranjskih deželnih stanov. Da bi se razlikoval od soimenjaka iz druge rodbinske veje, se je kot prvi začel dokaj dosledno imenovati po gradu Roje (*von Roy*).⁹⁴ Dvig ugleda mu je prinesel večjo vlogo v javnem življenju in možnost vplivanja na sprejemanje pomembnih odločitev. Marca 1492 je kot zastopnik deželnih stanov sodeloval na pogajanjih s predstavniki kranjskih mest in trgov glede pravne ureditve kmečke trgovine in obrti na

85 AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 268v.

86 SI AS 1063, ZL, št. 5829, 1470 V 15, Velikovec; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Šmartno pri Litiji.

87 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 202.

88 SI AS 1063, ZL, št. 5836, 1478 X 16, Gradec; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Šmartno pri Litiji.

89 SI AS 309/A/3, Apfalter Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 16, št. H; GZL X/88; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, geslo Mišji Dol in Vrh pri Sobračah. Datum izstavitve listine ni jasen, kajti v njenem izvlečku v zapuščinskem inventarju Krištofa Apfalterja je zapisan kot *am erichtag nach sant Colmans tag* (10. junij), v prepisu iz 16. stoletja, ki ga je povzel Otorepec, pa kot *am ertag nach sandt Tomans tag* (23. december). O poreklu Ostermana Turjaškega gl. op. 63 in 64.

90 SI AS 1063, ZL, št. 6890, 1489 X 22, Linz; Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesla Klenik, Magolnik in Moravče; gl. op. 76.

91 SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; SI AS 309/A/3, Apfalter Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 16, št. I; Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, geslo Famlje.

92 Koblar, *Drobtinice* 2/1, str. 82–83; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 67, op. 195, str. 450; Kotar, *Deželni glavari*, str. 135–137.

93 Vulfin je bil šentrupertski župnik vsaj v letih 1391–1411 (Otorepec, *Gradiivo*, str. 261–263, št. 1347, str. 286–288, št. 1444; Baraga, *Kapiteljski arhiv*, str. 57–58, št. 23; Steklasa, *Zgodovina župnije*, str. 46–47).

94 SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; GZL X/88; GZL IV/27; Bizjak, *Gallenberški listinski arhiv*, str. 287; SI AS 309/A/3, Apfalter Krištof: zapuščinski inventar (16. 8. 1568), pag. 16, št. I; SI AS 1063, ZL, št. 968, 1501 V 10, Ljubljana.

podeželju ter tako prispeval svoj delež k sklenitvi sporazuma.⁹⁵ Ta je med drugim uvedel omejitve na področju gostinstva, iz katerih pa so bile izrecno izvzete gostilne, ki so imele cesarjevo dovoljenje in so plačevale činž, ena teh je bila Janezova v Šmartnem pri Litiji. Leta 1492, najverjetneje marca, je skoraj ista skupina pripadnikov deželnih stanov izvedla še sodno poravnavo med Gallenberškimi.⁹⁶ Naslednjič ga srečamo leta 1500, ko ga je deželni vicedom imenoval v tričlansko komisijo, ki je v Velikih Laščah razsodila spor med stiškimi samostanom in Lambergi zaradi pravic nad samostanskimi podložniki v ortneškem deželskem sodišču.⁹⁷

Janeza za časa življenja zadnjič zasledimo maja 1501, ko je v sodnem postopku pred ljubljanskim ogradnim sodiščem zastopal ženo v zvezi z nekim zastavnim pismom Krištofa Obračana, kot pokojnega pa prvič na začetku februarja 1506.⁹⁸ Porok hčere Katarine z Mihaelom Igerjem iz Volčjega Potoka in sina Gašperja II. z Apolonijo, hčerjo Andreja Gallenberškega iz Šinkovega Turna, leta 1506, ni več dočakal.⁹⁹ S soprogo, katere imena in porekla ne poznamo, je imel še sinova Andreja III. in Janeza VI., morda tudi še kakšno hčer.¹⁰⁰

Filip, najmlajši od treh sinov Gašperja I., se je morda še kot mladoleten prvič pojavil v družbi bratov leta 1464, ko jim je cesar Friderik III. potrdil del po očetu podedovanih deželnoknežjih fevdov.¹⁰¹ V nasprotju s sorojencem Janezom III. si ni zagotovil vidnejšega mesta med deželnimi stanovi in je zato temu primerno med deželani užival manjši ugled, kar se je izrazilo tudi pri izbiri neveste. Poročil se je namreč s poimensko neznanom hčerjo Nikolaja Sauerja iz tedaj še precej nepomembne kranjske plemiške rodbine. Večno zvestobo sta si obljubila pred junijem 1483, ko je v cesarjevem fevdnem pismu ob podelitvi dveh

hub in desetine pri Savi v vaški župniji že označena kot Filipova soproga.¹⁰² Povezana je bila z bližnjim dvorom Knežija nad vasjo Sava pri Litiji, na katerem so okrog srede 15. stoletja kot deželnoknežji fevdniki gospodovali Sauerji.¹⁰³

Naslednjič Filipa srečamo v že omenjeni listini iz oktobra 1489, s katero je cesar Friderik III. Janezu kot seniorju podelil vse deželnoknežje fevde, ki sta jih s Filipom podedovala po očetu.¹⁰⁴ Z ženinom družino je vzdrževal tesne stike. Oktobra 1498 je od svaka Mihaela Sauerja kupil tri hube, njihovo in pripadajočo desetino v vaški župniji, aprila 1505 pa ga je prosil, naj obesi svoj pečat na listino, s katero je duhovniku Matevžu Gallu s Šentjurjeve gore za 24 in pol ogrskih goldinarjev prodal lastno hubo, verjetno ležečo v Ravnah vzhodno od Čateža.¹⁰⁵ Filipove finančne zmožnosti so bile gotovo precej omejene, to se izraža tudi v majhnem obsegu posestnih transakcij. Junija 1508 je od nečakov Gašperja II., Andreja III. in Janeza VI. kupil njihov del desetine na Kleniku pri Vačah, januarja 1510 pa je Juriju Lambergu prodal hubo v Šentrupertu in s pridržkom pravice do ponovnega odkupa še travnik pri Savi.¹⁰⁶ Kmalu zatem

⁹⁵ GZL IV/27.

⁹⁶ Bizjak, Gallenberški listinski arhiv, str. 287. Vsebina listine je ohranjena le v nepopolnem izvlečku. S predstavniki kranjskih mest in trgov so se pogajali ljubljanski stolni prošt Peter Knauer, Jurij Lamberg z Ortneka, Jernej Mindorfer in Janez Apfalter z Roj, pri poravnavi med Gallenberškimi pa so poleg imenovanih, razen Jerneja Mindorferja, sodelovali deželni glavar Viljem Turjaški, neki Jurij in še nekdo, katerih ime oziroma priimka nista čitljiva.

⁹⁷ Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 286–287.

⁹⁸ SI AS 1063, ZL, št. 968, 1501 V 10, Ljubljana; št. 1039, 1506 II 4, s. l. (pravilen datum je 1506 II 3).

⁹⁹ SI AS 1063, ZL, št. 1039, 1506 II 4, s. l. (pravilen datum je 1506 II 3); KLA, KLA 457-B-471 St, 1506 IX 22, s. l.

¹⁰⁰ SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; SI AS 309/A/25, Apfalter Henrik Julij: zapuščinski inventar (12. 4. 1698), pag. 14–15, št. 29.

¹⁰¹ AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 268v.

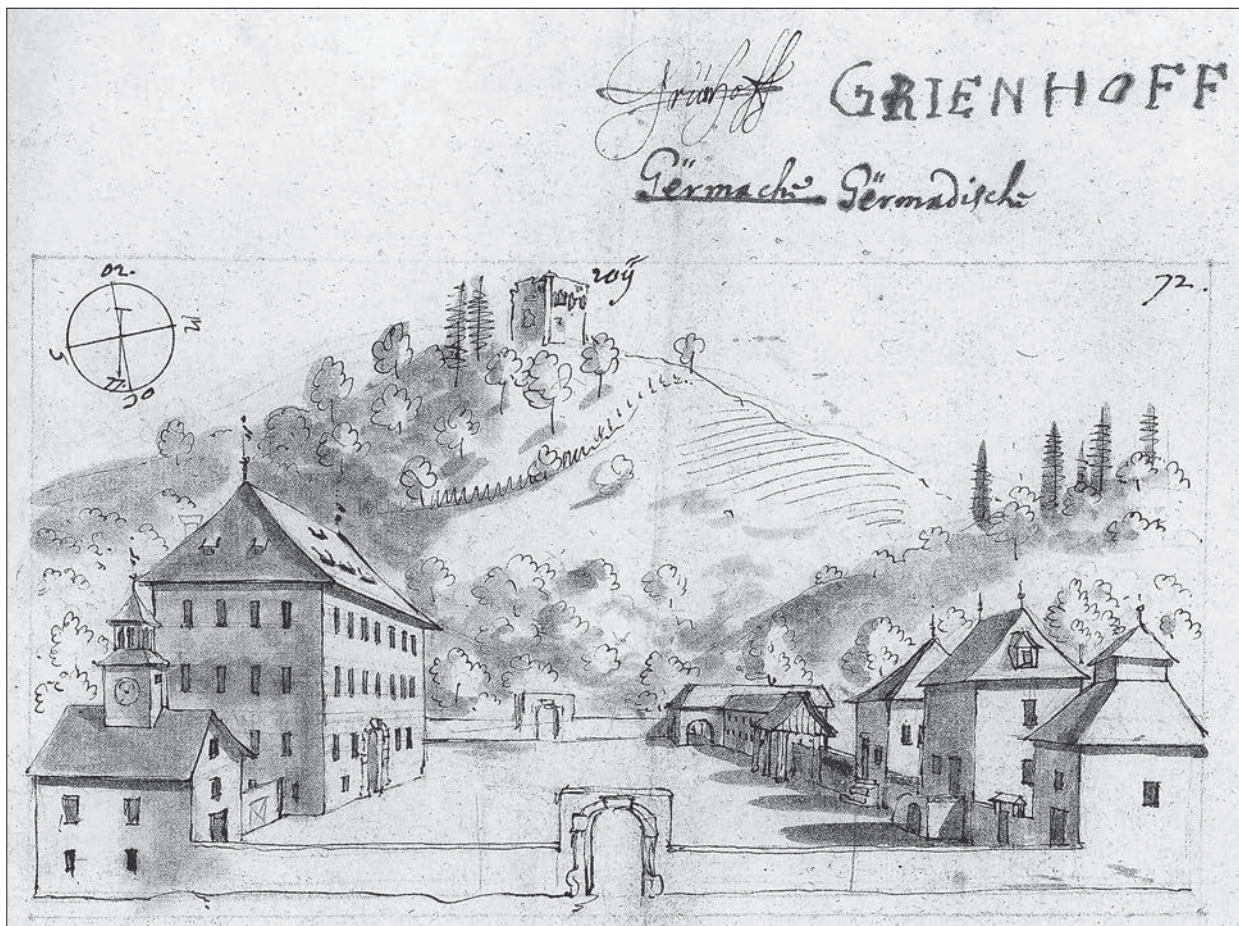
¹⁰² SI AS 309/A/25, Apfalter Henrik Julij: zapuščinski inventar (12. 4. 1698), pag. 19, št. 38. Nikolaj Sauer je v letih 1429, 1436 in 1443 izpričan kot sodni sel ljubljanskega ogradnega sodišča, srečamo ga tudi na seznamih kranjskega plemstva iz let 1421–1422 in 1446 (TKL II, str. 195–196, št. 118, str. 274–275, št. 184; SI AS 1063, ZL, št. 6704, 1443 X 28, Ljubljana; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 311–312, Priloga 1, 313–314, Priloga 2, 315–317, Priloga 3, 318–319, Priloga 4).

¹⁰³ AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 219v, 276v; SI AS 1063, ZL, št. 613, 1450 III 22, s. l.; št. 718, 1463 III 11, s. l. Knežija je ležala na ozemlju župnije Vače, kjer je imel posesti tudi Nikolaj Sauer (SI AS 309/A/25, Apfalter Henrik Julij: zapuščinski inventar [12. 4. 1698], pag. 17, št. 34; AT ÖStA/HHStA, Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469, fol. 246v; SI AS 1063, ZL, št. 667, 1458 VI 1, s. l.).

¹⁰⁴ SI AS 1063, ZL, št. 6890, 1489 X 22, Linz. Gl. zgoraj.

¹⁰⁵ SI AS 309/A/25, Apfalter Henrik Julij: zapuščinski inventar (12. 4. 1698), pag. 15–16, št. 31; SI AS 1063, ZL, št. 1028, 1505 IV 24, s. l. Lokacija hube je problematična. Označena je kot *vnndter Sant Go*rgen perg tzw Nider Rawen in Treffner pharr gelegenn*, vendar v neposredni bližini nekdanjega gradu Šentjurjeva gora ni mogoče najti ustreznega kraja. Toponim *Nider Rawen* je najverjetneje identičen z Ravnami, ležečimi nekaj kilometrov jugovzhodno od grajskih ruševin, blizu je tudi vasica Gornje Ravne (prim. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, gesli Gorenje Ravne in Ravne).

¹⁰⁶ SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; SI AS 309/A/25, Apfalter Henrik Julij: zapuščinski inventar (12. 4. 1698), pag. 14–15, št. 29; SI AS 1063, ZL, št. 1081, 1510 I 11, s. l. Vse tri listine je pečatil kranjski deželni upravitelj Pavel Rasp. Pri hubi v Šentrupertu gre brez dvoma za fevd krške škofije, ki ga je pridobil Filipov praded Janez II. (SI AS 730, Graščina Dol, fasc. 119; KLA, KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468, fol. 57v, 94r–94v, 283r; KLA 118-A-2/9, Fevdna knjiga škofije Krka 1455–1475, fol. 94r).

Na risbi Grmač v Valvasorjevi skicni knjigi, ki je služila kot predloga za izdelavo grafike za *Topografijo Kranjske* (1679), pogrešamo tako levo od razvalin stoječi okrogli stolp kot tudi nekoliko nižje od njih ležečo pristavo (Valvasor, *Topografija Kranjske*, fol. 83).

Valvasorjeva upodobitev kaže še dokaj dobro ohranjene razvaline gradu Roje, ki so še dolgo krasile veduto v dolini pod grajskim hribom zgrajenega novoveškega dvorca Grmače (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 225).

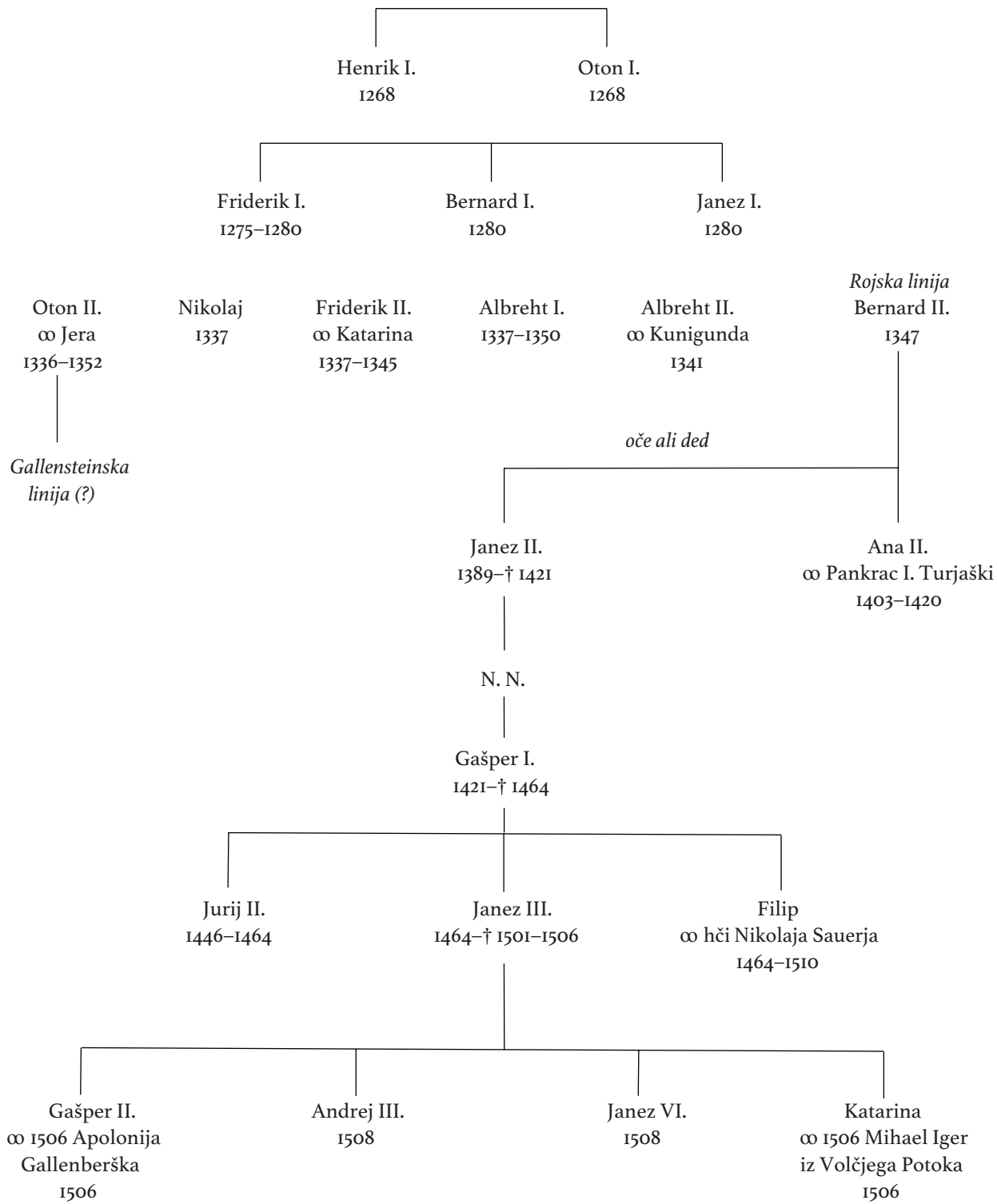
je umrl, saj je to njegova zadnja znana omemba. O Filipovem potomstvu na podlagi trenutnega stanja raziskav ne moremo podati trdnih zaključkov, toda obstoja otrok ne gre izključiti.

ZAKLJUČEK

Rojska veja Apfalterjev vse do konca srednjega veka med kranjskim plemstvom ni imela pomembne vloge. Njeni pripadniki so živeli na gradu Roje in se posvečali gospodarjenju na svoji skromni posesti, vključevanje v službo katerega od mogočnih fevdalnih gospodov pa jih očitno ni zanimalo, saj nikogar od njih ne najdemo na mestu gradiščana ali v kaki drugi funkciji. V obravnavanem obdobju se velikost rodbinske posesti ni občutno spreminjala, saj v virih pogrešamo tako večje nakupe kot tudi prodaje. Zlasti v zadnjem stoletju precej dobro sledimo deželno knežjim, celjskim, krškemu in vsaj delno tudi oglejskim fevdom, nič pa ne vemo o obsegu rojskega gospostva. Kot kaže, so ga Apfalterji zgodaj alodizirali in izločili iz višnjegorskega gospostva, saj v virih ne najdemo niti ene njegove fevdne podelitve. Dopustno je sklepati, da je jedro k njemu spadajoče posesti ležalo v okolici Šmartnega pri Litiji.

Kako pa je bil v srednjem veku videti grad Roje? Na podlagi štirih Valvasorjevih upodobitev iz zadnje četrtine 17. stoletja, ko je bil že opuščen in

Priloga: genealoška preglednica

razvaljen, ter današnjih skromnih ostankov lahko ugotovimo, da je šlo za značilno majhno dvonadstropno stavbo pravokotnega tlorisa, h kateri so verjetno v 16. stoletju prizidali okrogel stolp.¹⁰⁷ O brez dvoma skromni notranji opremi nimamo podatkov, imamo pa odličen vpogled v grajsko orožarno, v kateri so v prvem desetletju 16. stoletja hranili osem kavljastih pušk, štiri arkebuze na lunto, cent smodnika, 800 krogel, štiri samostrelle in 400 puščic, kar je bilo dovolj za oborožitev manjše grajske posadke.¹⁰⁸ Gospodarska poslopja so stala na rahlo uravnanem terenu tik pod gradom in so kot pristava novoveškega dvorca Grmače, naslednika Roj, služila svojemu namenu vse do njegovega uničenja med drugo svetovno vojno, danes pa so le delno ohranjena in po temeljiti prenovi ne dajejo več pravega vtisa o svoji starosti. Vrh vzpetine Strmenca (318 m), približno tristo metrov severovzhodno od ruševin, so arheologi oktobra 2017 ob terenskem ogledu odkrili temelje manjšega kamnitega objekta, ki je bil verjetno povezan z gradom, saj so v bližini našli kos taline in odlomek srednjeveške keramike.¹⁰⁹ Vsaj pri zadnji obravnavani generaciji se zdi, da majhen srednjeveški grad Roje, še leta 1506 označen kot stolp (*thuren zu Roy*), ni mogel zadoščati za udobno bivanje bratov Janeza III. in Filipa z družinama, zato si je morda kdo od njiju dom poiskal drugje.¹¹⁰

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta »Materialna kultura plemstva na Slovenskem v poznem srednjem in zgodnjem novem veku« (J7-50216), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA, HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
Handschriftensammlung
Hs. B 22, Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1423–1426
Hs. W 724, Notranjeavstrijska fevdna knjiga cesarja Friderika III. 1443–1469

BayHStA – Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München
KUNiederaltaich – Kloster Niederaltaich Urkunden

KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec

KLA 118-A-2/8, Fevdna knjiga škofije Krka 1403–1468

KLA 118-A-2/9, Fevdna knjiga škofije Krka 1455–1475

KLA 457, Ständisches Archiv, Urkunden

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani

AS 730, Gospostvo Dol

AS 1001, Schönleben Janez Ludvik

AS 1063, Zbirka listin (ZL)

AS 1064, Zbirka plemiških diplom

AS 1073, Zbirka rokopisov (ZR)

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec

Herrschaft und Stadt Cilli, Karton 3, Heft 17, Fevdna knjiga nekdanjih celjskih posesti v grofijah Celje in Ortenburg 1457

Meillerakten: XIV-a

OBJAVLJENI VIRI

Baraga, France: *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1995 (Acta ecclesiastica Sloveniae, 17).

Bianchi, Josepho: *Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. Ab anno 1200 ad 1299*. Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, 1861.

Birk, Ernst: *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen*. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853.

Bizjak, Matjaž: *Srednjeveške računske knjige za Slovenijo I. Deželnoknežji obračuni za Kranjsko (Landesfürstliche Abrechnungen für Krain) 1436–1448*. Ljubljana: Založba ZRC, 2016 (Thesaurus memoriae, Fontes 12). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504245>

CKL I – Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ljubljana: ZRC SAZU – Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616182234>

GZL IV – Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, Zvezek 4: Listine mestnega arhiva ljubljanskega 1471–1521. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1959.

GZL X – Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, Zvezek 10: Listine 1144–1499. Ljubljana: Mestni arhiv, Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, 1965.

Koblar, Anton: Drobtnice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2, 1892, št. 1, str. 30–92; 3, 1893, št. 3, str. 101–109.

¹⁰⁷ Valvasor, *Topographia ducatus Carnioliae modernae*, št. 72; Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 225 in prilogi med str. 618–619; Valvasor, *Topografija Kranjske*, fol. 83.

¹⁰⁸ Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*, str. 114.

¹⁰⁹ Pergar, 159, str. 265.

¹¹⁰ KLA, KLA 457-B-471 St, 1506 IX 22, s. 1.

- Lang, Alois: *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520*, Teil 1. Graz: Verlag der Historischen Landes-Kommission für Steiermark, 1937 (Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen, 43–44).
- Manzano, Francesco di: *Annali del Friuli ossia raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*, Volume 2: Dall'anno 1001 dell'era volgare all'anno 1251. Udine: Tip. Trombetti – Murero, 1858.
- MHDC IV/1 – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten*, Band 4: Die kärntner Geschichtsquellen 1202–1269, Teil 1: 1202–1262. Klagenfurt: Druck und Kommissionsverlag von Ferd. v. Kleinmayr, 1906.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU, 1995 (Viri za zgodovino Slovencev 14).
- RI XIII, 26 – Holtz, Eberhard (ur.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (izd. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig in Alois Niederstätter), Heft 26: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2012.
- TKL II – Bizjak, Matjaž in Preinfalk, Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae, Fontes 8). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612541682>
- UBSt III – Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, Band 3: 1246–1260. Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1903.
- UBSt IV – Pferschy, Gerhard (ur.): *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, Band 4: 1260–1276. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nfg., 1975.
- URBKr II – Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain*, Band 2: 1200–1269. Laibach: Verlag des Herausgebers, 1884 in 1887.
- ## LITERATURA
- Ambrožič, Matjaž: Patronatne pravice in obveznosti gospostva Grmače. *Kronika* 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litije in okolice), str. 525–546.
- Bizjak, Matjaž in Šilc, Jurij in Seručnik, Miha in Makuc, Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500). Na podlagi gradiva Milka Kosa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022 (Prva e-izdaja, verzija 1.0) (Slovenska historična topografija 2) (https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Primorska_web.1.0.pdf). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506126>
- Bizjak, Matjaž: Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija. *Zgodovinski časopis* 65, 2011, št. 3–4, str. 248–291.
- Bizjak, Matjaž: *Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku*. Ljubljana: Založba ZRC, 2019 (Thesaurus memoriae, Opuscula 7).
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, 1: A–M. Maribor: Založba Obzorja, 1986 (Historična topografija Slovenije 2).
- Bucelin, Gabriel: *Germaniae topo-chrono-stemmatographicae, sacrae et profanae*, Pars 3. Francofurti ad Maenum: Sumptibus Christiani Balthasaris Kühnen, bibliopolae Ulmensis, 1672.
- Costa, Heinrich: Vaterländische Erinnerungen. *Illyrisches Blatt* 1840/20, 14. 5. 1840, str. 97–99.
- Demšar, Viktorijan: Grajsko življenje Apfaltrernov na Križu v 19. stoletju. *Kronika* 28, 1980, št. 3, str. 191–194.
- Freyberg, Maximilian Freiherr von: *Sammlung historischer Schriften und Urkunden. Geschöpft aus Handschriften*, Band 3, Heft 1. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1830.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2015 (Prva izdaja, elektronska knjiga) (<http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-5TDZOJZP/2a71b563-608c-4198-99d0-456a11e7fe39/PDF>).
- Komac, Andrej: Kostanjeviški kastelani in njihove veje v 13. in 14. stoletju. Kostanjeviški, Sicherstaini in Sichelburgi. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost Kostanjevica na Krki, Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 2003, str. 97–109.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (ur. Miha Kosi). Ljubljana: Založba ZRC, 2006 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 5).
- Kos, Dušan: *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 1). DOI: <https://doi.org/10.3986/9616358936>
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha in Bizjak, Matjaž in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021 (Druga e-izdaja, verzija 2.0) (Slovenska historična topografija 1) (https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web2.0.pdf). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612549749>
- Kotar, Jernej: Apfaltrerji na Gamberku. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 197–212.

- Kotar, Jernej: Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 75, 2021, št. 1–2, str. 94–150. DOI: <https://doi.org/10.56420/Zgodovinski-casopis.2021.1-2.04>
- Lazar, Tomaž: *Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem. Raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož / Late-Medieval Artillery in Slovenia. A Study of Two Early Artillery Pieces from the Regional Museum Ptuj – Ormož*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015 (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 13).
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 7). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612541309>
- Pergar, Mitja: 159. *Varstvo spomenikov, poročila* 53, 2018, str. 265.
- Peskar, Robert in Erbežnik, Modest: Gotske freske v Podpečih pod Skalo – njihov umetnostni značaj in oris restavratorskih posegov. *Kronika* 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litije in okolice), str. 431–452.
- Pirchegger, Hans: Die ritterliche Mannschaft der Stubenberger. *Blätter für Heimatkunde* 14, 1936, str. 52–55.
- Predovnik, Katarina: *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za arheologijo in Znanstveni inštitut, 2003 (Archaeologia historica Slovenica 4).
- Preinfalk, Miha: Apfalter. *Novi Slovenski biografski leksikon*, Zvezek 1: A (ur. Barbara Šterbenc Svetina idr.). Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 215–216.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 4).
- Preinfalk, Miha: *Gospodje Turjaški v srednjem veku. Genealoška podoba turjaške rodbine do 16. stoletja* (magistrsko delo). Ljubljana, 2001.
- Preinfalk, Miha: Rodbina Apfalter. *Plemiške rodbine na Slovenskem. Gea* 18, november 2008, str. 66–69.
- Preinfalk, Miha: Rodbina v luči srednjeveških listin. *Zgodovinski časopis* 55, 2001, št. 3–4, str. 341–374.
- Rüxner, Georg: *Anfang, vrsprung, vnnd herkommen des Thurnirs in Teutscher nation. Wieuil Thurnier biß vff den letsten zu Worms, auch wie, vnd an welchen ortten die gehalten, vnd durch was Fürstenn, Grauen, Herrn, Ritter vnnd vom Adel, sie ieder Zeit besucht worden sindt. Zu lobwirdiger gedechtnuß Römischer Keyserlicher Maiestat, vnnsers allerniedigsten Herrn, vnd alles Teutschen Adels, Hohen vnd Nidern stands voreltern, außgangen*. Simmern: In Verlegung Hieronimi Rodlers, 1530.
- Seyler, Gustav Adelbert: *Abgestorbener Bayerischer Adel. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*, Band 6, Abtheilung 1. Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe, 1884.
- Slana, Lidija: Grad Lihtenberk in njegovi lastniki skozi stoletja. *Kronika* 59, 2011, št. 3 (Iz zgodovine Litije in okolice), str. 411–430.
- Smole, Majda: Kranjska plemiška rodbina Apfalterjev. *Kronika* 18, 1970, št. 1, str. 24–27.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan, Založba ZRC, 2009.
- Steklasa, Ivan: *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana: samozaložba, 1913.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1679–1680. Skicna knjiga, Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu*. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach: Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia ducatus Carnioliae moderna. Das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, vndt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Hertzogthumb Crain*. Wagensperg in Crain 1679.
- Witting, Johann Baptist: *Steiermärkischer Adel. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben*, Band 4/7, Heft 1. Nürnberg: Verlag von Bauer & Raspe, 1919.
- Zahn, Joseph von: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien: Alfred Hölder, k. und k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1893.

SPLETNE STRANI

Mittelhochdeutsches Wörterbuch:

<http://www.mhdwb-online.de/index.html>.

Monasterium:

<http://monasterium.net:8181/mom/home>

SUMMARY

**The Apfaltrer Family in the Middle Ages.
The Beginnings of the Family and the Rise
of the Roje Family Line**

The Apfaltrers were one of the oldest noble families in Slovenia that left an indelible mark on its territory throughout their nearly seven centuries-long history. They stamped the deepest imprint on the surroundings of Litija, where they maintained uninterrupted presence between the third quarter of the thirteenth century and the end of the Second World War, when their property was nationalized, and they were expelled from Yugoslavia. There are a number of theories regarding the family's origin, none adequately sourced. It was probably soon after 1262 that its first two known members settled in the newly built Roje Castle above Šmartno pri Litiji as the Spanheims' ministeriales and also very likely gave it their name: *Apfaltrer*. Already the following generation built and furnished the Church of Our Lady at Polšnik, which was made the seat of curacy by the Patriarch of Aquileia in October 1280, and the Apfaltrers retained the rights of patronage over it until the outbreak of the Second World War in 1941, when they relinquished them.

A considerable number of male members of the Apfaltrer family saw to its early branching out, even though,

for a lack of sources, its genealogical image is only known to us in very broad strokes, remaining largely based on assumptions until the end of the fourteenth century. Around the mid-fourteenth century, however, two main lines were clearly established, from which several branches would emerge until the end of the Middle Ages. They lived completely separate lives after their representatives no longer appeared together in any known legal act; the only link between them were the occasionally contested patronage rights over the curacy of Polšnik. One family line had its seat at their original castle in Roje, and the other line settled in Gallenstein Castle near Gabrovka on allegedly returning from Styria, most likely before the end of the fourteenth century.

Until the last quarter of the fifteenth century, the Roje line remained almost completely inconsequential at provincial level, with none of its representatives holding official or military offices in the service of one of the mighty seigniors, which suggests that they primarily engaged in the administration of their own estates. According to the data available, their feudal estate was rather modest, composed of territorial princely and Aquileian as well as Celje and Gurk fiefs. By attaining active membership in the Provincial Estates and establishing closer ties with the territorial prince during the last decades of the Middle Ages, the Roje line of the Apfaltrer family began a gradual ascendancy, which continued well into Early Modern Period.

JAKA BANFI*

Celjski grofje in orodja cerkvene politike: patronat, odvetništvo in dobrotništvo

IZVLEČEK

Celjski grofje so bili dejavni tako v posvetni kot cerkveni politiki. Najpomembnejši orodji za poseganje v cerkveno politiko sta bili patronatna pravica in odvetništvo nad določeno cerkveno ustanovo. Patronat jim je omogočal kadrovati v cerkvenih ustanovah, tako da so na proste cerkvene službe predlagali duhovnike iz vrst lastne klientele, odvetništvo pa upravljati s cerkveno posestjo ter iz tega naslova uživati pripadajoče oblastne pravice in prihodke. Njihov ugled in vpliv v Cerkvi oziroma njenih ustanovah je krepilo tudi številno cerkveno dobrotništvo, ki jim je prineslo mnogo koristi, ne nazadnje pokop v samostanih.

KLJUČNE BESEDE

celjski grofje, cerkev, srednji vek, dobrotništvo

ABSTRACT

THE COUNTS OF CILLI AND THE TOOLS OF CHURCH POLITICS: PATRONAGE, ADVOCACY AND BENEFACTION

The Counts of Cilli engaged in both secular and church politics. Two of the most important tools that they used to wield their influence on church politics were the right of patronage and advocacy over church institutions. Patronage enabled them to fill vacant ecclesiastic offices with priests from the ranks of their clientele, and advocacy allowed them to administer church property as well as exercise patrimonial rights and draw revenues arising therefrom. They further strengthened their reputation and influence in the Church or, rather, its institutions through generous service as benefactors of the Church, which earned them numerous benefits, not least being buried in monasteries.

KEY WORDS

Counts of Cilli, Church, Middle Ages, benefaction, advocacy, patronage, monasteries

* dr., asistent z doktoratom, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija, jaka.banfi@nms.si, ORCID: 0000-0002-3579-2234

UVOD

Celjski grofje so bili spretni v politiki, tako v posvetni kot cerkveni. Znali so izkoristiti svoj položaj patronov, odvetnikov ter dobrotnikov Cerkev in njenih ustanov (zlasti na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem in zahodnem Koroškem), da so tudi v cerkvenih zadevah širili svoj vpliv, utrjevali svoj družbeni položaj in se promovirali. Celjskemu sodelovanju s cerkvenimi ustanovami lahko sledimo globoko v žovneško obdobje, ko so kot razmeroma vplivni plemiči v Savinjski dolini nastopali kot odvetniki benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, domnevno že od njegove ustanovitve leta 1140, in odvetniki ter patroni braslovške župnije.¹ Kot odvetniki omenjenega samostana so sicer prvič zabeleženi leta 1228,² kot patrone in odvetnike braslovške župnije pa jih prvič srečamo leta 1237, ko sta jim bila ponovno (!) potrjena patronat in odvetništvo nad braslovško župnijo, ki so ju imeli že njihovi predniki (tj. vsaj Gebhard II. Žovneški).³ Prvo znano dejanje dobrotništva pa je iz leta 1261.⁴ Patronati, odvetništvo in dobrotništvo so se zelo povečali v celjskem obdobju, sploh v času Hermana II. Celjskega (poglavar družine v letih 1385–1435). Kopičenje patronatov in odvetništev je premo sorazmerno z družbenim vzponom in teritorialno ekspanzijo celjskih grofov. Dobrotništvo pa je po drugi strani premo sorazmerno še s povečevanjem njihovega premoženja. Končni rezultat žovneško-celjske »cerkvene politike« so štiri ustanovitve samostanov, več ustanovitev cerkvá in kaplanij, več kot trideset patronatov in odvetništev nad cerkvenimi ustanovami, številne donacije in dotacije cerkvenim ustanovam ter mnoge investicije v cerkvene objekte. Povsem altruistično dobrotništvo ni bilo; Cerkev je grofom povrnila najmanj s skrbjo za njihov dušni blagor.

Odnosi žovneško-celjske rodbine s Cerkvijo in njenimi ustanovami so bili celotno zgodovino obstoja rodbine v povprečju dobri. Odstopanja od tega povprečja so redka. Eno bolj opaznih je okoli leta 1255, v času četrte generacije Žovneških, tj. bratov Gebharda IV., Konrada II., Leopolda II. in Ulrika I. (živeli okvirno med letoma 1220 in 1291), ki so se huje pregrešili zoper gornjegrajski samostan.⁵ Končni rezultat njihovih prestopkov je

bila začasna izguba odvetništva nad omenjenim samostanom in (domnevna) predaja patronata nad braslovško župnijo samostanu kot povračilo za storjeno škodo.⁶ Odnose z gornjegrajskimi benediktinci je dokončno zgladil šele (bodoči) prvi celjski grof Friderik I. Žovneško-Celjski okoli leta 1332.⁷ Od takrat je imel samostan mir pred njegovo družino. Prej omenjeni bratje Žovneški pa so enkrat pred letom 1264 prišli v kratkotrajen spor s krško škofijo, ker so si neupravičeno lastili grad Albeck na Koroškem.⁸

PATRONATNA PRAVICA IN ODVETNIŠTVO

Patronatna pravica in odvetništvo sta bila izredno močna instrumenta za kadrovanje v cerkvenih ustanovah ter za upravljanje z njimi oziroma njihovim gospodstvom. Izkoriščanje odvetništva je zelo opazno pri goriških grofih, ki so ga izkoristili do te mere, da so si ustvarili lastno kneževino oziroma deželo.⁹

Patronatna pravica ali na kratko patronat je pravica predlagati (prezentirati) in potrditi (konfirmirati) kandidata na prosto cerkveno službo (na primer za kaplana, vikarja, župnika) v cerkveni ustanovi (na primer v župniji, tj. v njeni matični ali hčerinski cerkvi). Sestoji iz dveh pravic: 1) pravice predlagati (*ius praesentandi*) in 2) pravice potrditi (*ius confirmandi*) kandidata. Če ima določena oseba obe pravici, pravimo, da ima polni patronat (*patronatus pleno iure*). Patronatni pravici sta lahko tudi ločeni, in sicer tako, da ima ena oseba pravico predlagati in druga oseba pravico potrditi kandidata. Potrditveno pravico je imel praviloma visoki cerkveni dostojanstvenik (papež, metropolit, škof, predstojnik samostana), redkeje župnik, predlagalno pravico pa lahko tudi posvetna oseba. To pravico je Cerkev pogosto podeljevala teritorialnim zemljiškim gospodom (visokemu in višjemu plemstvu, tj. knezom, grofom, gospodom)¹⁰ na podlagi njihove teritorialne oblasti. Patronat je bilo mogoče tudi zastaviti in zapustiti oziroma podedovati, a le s pristankom za to pristojnega škofa oziroma papeža.¹¹

1 Kdaj so Žovneški postali odvetniki gornjegrajskega samostana, ni znano. Mlinarič, Celjani, str. 126, domneva, da bi to lahko bili že od ustanovitve samostana.

2 CKL, št. 17; CKSL, 1228.

3 CKL, št. 24; CKSL, 1237 IX 29.

4 CKL, št. 30; CKSL, 1261 V II. Gre za podaritev gornine od vinograda špitalu sv. Antona v Špitaliču v Tuhinjski dolini.

5 CKL, št. 28; CKSL, 1255 II 21.

6 CKL, št. 24, 48, 53, 60, 120, 141, 142, 143, 144. Patronat so Žovneški večkrat podarili gornjegrajskemu samostanu, a dokončno se mu je odpovedal šele Friderik I. Žovneško-Celjski leta 1332. Gl. tabelo I v pričujoči razpravi.

7 CKL, št. 141, 142, 143, 144.

8 CKL, št. 37, 38, 40, 41. Spor je bil zglašen leta 1265.

9 Podrobneje o tem v Štih, *Goriški*, str. 10–33.

10 Podrobneje o ustroju srednjeveškega plemstva v Banfi, Nekaj o položaju, in Banfi, *Klientela*, str. 27–30.

11 Podrobneje o patronatu v Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 28–34.

Celjski grofje so do leta 1456 nabrali več kot 30 patronatov nad župnijami in cerkvami na Spodnjem Štajerskem, Kranjskem in zahodnem Koroškem. Na Kranjskem in zahodnem Koroškem so jih veliko podedovali po leta 1418 izumrlih ortenburških grofih. Primer celjskih grofov nazorno kaže, kako pomembno orodje je bil patronat za poseganje v cerkvene zadeve, saj so v nekaterih pomembnih župnijah očitno kadrovali in za župnike predlagali ljudi iz svoje vazalne in uradniške klientele, prvenstveno člane svoje dvorne kapele in dvorne pisarne. Tak očiten primer je laška župnija, ki je bila izredno pomembna, saj je bila sedež savinjskega arhidiakonata in izredno bogata. Laški župniki so bili po letu 1330 praviloma celjski vazali oziroma njihovi visoki dvorni uradniki.¹²

Odvetništvo ali advokatura (*advocatura*; *Vogtei*) je zastopništvo cerkvene ustanove, na primer župnije, škofije ali samostana, v posvetnih zadevah pred sodiščem ter upravljanje z njeno posestjo in premoženjem. Podobno kot patronat je Cerkev teritorialnim zemljiškim gospodom odvetništvo podeljevala na podlagi njihove teritorialne oblasti. Lahko je bilo zvezano z določenim zemljiškim gospodstvom, kar pomeni, da je bil posestnik gospodstva tudi odvetnik cerkvene ustanove, ki je ležala na ozemlju gospodstva. Odvetniki so kot zastopniki cerkvene ustanove upravljali z zaupano posestjo (na primer z grofijo, zemljiškim gospodstvom, gradovi, hubami) in nanjo vezanimi organi oziroma uradi (na primer z nižjim (patrimonialnim) in višjim (deželskim, krvnim) sodiščem, zemljiškogospodskim uradom itd.) ter uživali različne, na odvetništvo vezane pravice in prihodke. Odvetniki so bili tudi zaščitniki cerkvene ustanove. Tako kot patronatne pravice je bilo mogoče kopičiti odvetništva. Odvetništvu pravimo tudi posvetni patronat (*patronatus temporalis*), tj. patronat nad posvetnimi zadevami.¹³ Patronat nad cerkvenimi ustanovami pa je znan kot duhovni patronat (*patronatus spiritualis*).¹⁴

Najbolj znan primer odvetništva, ki so ga imeli celjski grofje, je nad gornjegrajskim benediktinskim samostanom. Od leta 1372 so bili celo dedni odvetniki omenjenega samostana.¹⁵ Še zdaleč pa to ni bilo njihovo edino odvetništvo. V sledečih dveh tabelah so navedeni patronati in odvetništva celjskih grofov, a smo se zaradi preglednosti omejili le na župnijske (matične) in hčerinske (podružnične) cerkve. Vseh ne moremo potrditi s pisnimi viri, jih pa lahko predpostavljamo na podlagi teritorialne oblasti grofov v določeni regiji, sploh če velja pravilo, da sta bila patronat in odvetništvo nad cerkveno ustanovo zvezana s posedovanjem zemljiškega gospodstva, na ozemlju katerega je ustanova ležala. Kot je razvidno, je večina cerkvá sodila v oglejsko cerkveno pokrajino, manjše število pa v salzburško. To in pa dejstvo, da so celjski grofje imeli veliko fevdov od oglejskega patriarhata, postavlja Oglej v položaj ene najpomembnejših, če že ne najpomembnejše cerkvene ustanove, s katero so Celjski imeli opravka.¹⁶

Iz darovnice ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega za Hermana II. Celjskega iz leta 1399, s katero ga je ustvaril za zagorskega grofa in mu podelil zagorsko grofijo (komitat oziroma županija *sui generis*, ustvarjena po vzoru grofij v nemškem cesarstvu in ne drugih komitatov oziroma županij na Ogrskem!)¹⁷ v Slavoniji, pa je razvidno, da so Celjski prejeli patronatne pravice za vse cerkve v Zagorju.¹⁸ Za konec tega poglavja naj omenimo, da so leta 1440 po zaslugi ogrske kraljice Elizabete Luksemburško-Habsburške, hčerke Barbare Celjsko-Luksemburške, dobili celo patronat nad zagrebško škofijo.¹⁹

12 Gl. tabelo 4 v tej razpravi.

13 V tem primeru *temporalis* pomeni posveten, tuzemeljski, in ne časoven.

14 Podrobneje o odvetništvu v Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 29–34; Andermann, Bünz, *Kirchenvogtei*, str. 9 sl. Gl. tudi Kos, *Vitez in grad*, str. 27–29; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 116; Štih, Simoniti, *Na stičišču*, str. 133.

15 CKSL, 1372 IX 30.

16 V mislih imamo zemljiška gospodstva, mesta in gradove. Za podatke o tem gl. v Kosi, *Grajska politika*; Banfi, *Klientela*, str. 300–304; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 89–91 (avtor besedila in zemljevidov: Miha Kosi).

17 Podrobneje o tem v Banfi, *Nekaj o položaju*, str. 35.

18 CKSL, 1397 VIII 14; CKSL, 1397 VIII 17; CKSL, 1399 I 27; CKSL, 1399 III 9. Gl. tudi Klaić, *Zadnji knezi*, str. 25–32.

19 CKSL, 1440 X 1; CKSL, 1440 XII 6; Kosi, *Celjski*.

Tabela 1: Župnijske (matične) cerkve na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in v ogrskem komitatu (grofiji) Zagorje, nad katerimi so imeli celjski grofje dokazano ali domnevno () patronatne pravice in/ali odvetništvo.*

Župnijska cerkev	Župnija in sedež cerkve	Dežela ali komitat	Patronat (<i>ius presentandi</i>) in/ali odvetništvo	Potrditev prezentacije (<i>ius confirmandi</i>)	Obdobje
Sv. Martin	Baldramsdorf	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ²⁰
Sv. Mihael	Bloke	Kranjska	Patronat*	Morda ribniška župnija	1418–1456 ²¹
Marijino vnebovzetje	Braslovče	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat; gornjegrajski samostan	Pred 1237–1332 (patronat), ²² Pred 1237–1456 (odvetništvo) ²³
Sv. Danijel	Celje	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1333–1456 ²⁴
Sv. Marija	Cerklje	Kranjska	Patronat ²⁵	Oglejski patriarhat	1339 ²⁶
Sv. Jurij	Čatež ob Savi	Kranjska	Patronat*	Oglejski patriarhat	1434–1456 ²⁷
Sv. Križ	Dobrepolje	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat (morda ribniška župnija)	1418–1456 ²⁸
Marijino vnebovzetje	Fara/Kostel	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Ribniška župnija	1418–1456 ²⁹
Sv. Jurij	Feistritz an der Drau	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ³⁰
Sv. Martin	Feistritz an der Gail	Koroška	Patronat* Odvetništvo*	Ni znano	1418–1456 ³¹
Sv. Danijel	Goldenstein	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ³²
Sv. Jurij	Gotovlje	Štajerska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Mnogo pred 1362 do 1456 ³³
Sv. Marija	Kamering	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ³⁴
Sv. Ulrik	Kellerberg	Koroška	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1418–1456 ³⁵
Sv. Martin	Kirchbach	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ³⁶
Sv. Jernej	Kočevje	Kranjska	Patronat	Ribniška župnija	1418–1456 ³⁷
Sv. Janez Krstnik	Kočevska Reka	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Ribniška župnija	1418–1456 ³⁸

20 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123; KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

21 Höfler, *Gradivo*, str. 146; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 270–271.

22 CKL, št. 24, 48, 52, 53, 60, 70, 140, 141, 142, 143, 144, 156; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 5–15; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 337–338.

23 CKL, št. 24; LNŠAL, št. III. Gl. tudi Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 337–338.

24 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 335–337.

25 CKL, št. 190. Zdi se, da ne gre za klasično patronatno pravico, ampak zgolj za posredovanje Friderika I. Žovneškega (Celjskega) pri oglejskem patriarhu, da imenuje Henrika, sina Filipa iz Ljubljane, za župnika.

26 CKL, št. 190.

27 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 231.

28 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 265–266.

29 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 267–268; CKSL, 1383 XI 25.

30 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123.

31 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

32 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

33 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 334–335; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419; Regest v Otorepec, *Gradivo*, št. 1254.

34 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123.

35 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123.

36 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

37 Höfler, *Gradivo*, str. 161–162; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 267–268.

38 Höfler, *Gradivo*, str. 158; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 267–268.

Sv. Peter	Komenda (na Gorenjskem)	Kranjska	Odvetništvo	Malteški viteški red (Ivanovci)	1329–1456 ³⁹
Sv. Kancijan in tovariši	Kranj	Kranjska	Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1363–1421 ⁴⁰
Sv. Marija	Kranjska Gora	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁴¹
Sv. Nikolaj	Krapina	Zagorje	Patronat	Zagrebska škofija	1399–1456 ⁴²
Blažena Devica Marija	Krško	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 ⁴³
Sv. Martin	Laško	Štajerska	Patronat	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 ⁴⁴
Marijino vnebovzetje	Leskovec pri Krškem	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 (patronat); ⁴⁵ 1368–1456 (odvetništvo) ⁴⁶
Marijino vnebovzetje	Lieseregg	Koroška	Patronat* Odvetništvo*	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁴⁷
Sv. Janez Krstnik	Mirna	Kranjska	Odvetništvo*	Morda šentrupertska župnija	1339–1456 ⁴⁸
Sv. Tiburcij	Molzbiel	Koroška	Patronat Odvetništvo	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁴⁹
Sv. Andrej	Mošnje	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Od 1394 radovljiška župnija	1418–1456 ⁵⁰
Sv. Jurij	Mozirje	Štajerska	Odvetništvo Patronat*	Oglejski patriarhat	1322–1456 ⁵¹
Sv. Peter	Naklo	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat (do 1394); Radovljiška župnija (od 1394)	1418–1456 ⁵²
Sv. Jernej	Nikelsdorf	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁵³
Sv. Ulrik	Ortenburg	Koroška	Patronat	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁵⁴
Sv. Peter in Pavel	Osilnica	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Ribniška župnija	1418–1456 ⁵⁵
Sv. Paternion	Paternion	Koroška	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁵⁶
Sv. Marjeta	Planina pri Sevnici	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Oglejski patriarhat ali cerkniška župnija	Po 1363–1456 ⁵⁷ (odvetništvo morda že 1339) ⁵⁸
Marijino rojstvo	Polhov Gradec	Kranjska	Odvetništvo	Oglejski patriarh	1364–1456 ⁵⁹

³⁹ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 241.

⁴⁰ Celjski bi lahko bili odvetniki kranjske župnije kot zastavni imetniki kranjskega gospostva med letoma 1363 in 1421, vendar neposrednega dokaza za to predpostavko nimamo.

⁴¹ Höfler, *Gradivo*, str. 39; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 219.

⁴² CKSL, 1399 I 27; CKSL, 1399 III 9.

⁴³ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; CKSL, 1415 I 23; RG III, 00971.

⁴⁴ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; CKSL, 1415 I 23; RG III, 00971; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 13, 15; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 353.

⁴⁵ Höfler, *Gradivo*, str. 215; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 285–286.

⁴⁶ Höfler, *Gradivo*, str. 215.

⁴⁷ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁴⁸ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 277–278.

⁴⁹ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁵⁰ Höfler, *Gradivo*, str. 52; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 220.

⁵¹ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 348.

⁵² Höfler, *Gradivo*, str. 59; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 225–226; CKSL, 1394 VI 10.

⁵³ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123.

⁵⁴ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁵⁵ Höfler, *Gradivo*, str. 157; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 267–268.

⁵⁶ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 122–123.

⁵⁷ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 272–273.

⁵⁸ CKL, št. 187 (ob zastavi gradu Planina leta 1339).

⁵⁹ CKSL, 1364 V 18.

Sv. Marjeta	Polzela	Štajerska	Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1288/1358–1456 ⁶⁰
Sv. Martin	Ponikve	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 ⁶¹
Sv. Peter	Radovljica	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁶²
Sv. Štefan -papež in mučenec	Ribnica (na Dolenjskem)	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁶³
Sv. Križ	Rogaška Slatina	Štajerska	Patronat	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 ⁶⁴
Sv. Jurij	Sagritz	Koroška	Patronat Odvetništvo	Ni znano	1418–1456 ⁶⁵
Sv. Peter	Sankt Peter im Holz	Koroška	Patronat	Ni znano	1418–1456
Sv. Vid	Sankt Veit an der Glan	Koroška	Patronat	Salzburška nadškofija	1418–1456
Sv. Jernej Apostol	Slovenska Bistrica	Štajerska	Odvetništvo	Ženski dominikanski samostan v Studenicah	1368–1456 ⁶⁶
Sv. Križ (danes Sv. Jožef)	Stari trg ob Kolpi	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1418–1456 ⁶⁷
Sv. Jurij	Stari trg pri Ložu	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat (do 1394); Ribniška župnija (od 1394)	1418–1456 ⁶⁸
Sv. Jurij	Sternberg/Strmec	Koroška	Patronat Odvetništvo	Salzburška gnašškofija	1418–1456 ⁶⁹
Sv. Peter in Pavel	Steuerberg	Koroška	Patronat Odvetništvo	Salzburška nadškofija	1418–1456
Sv. Martin	Šalek (danes Velenje)	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1398–1456 ⁷⁰
Sv. Rupert	Šentrupert na Dolenjskem	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 (morda že od 1336) ⁷¹
Sv. Jurij	Škale	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Zgolj 1368 (patronat); ⁷² Vsaj od 1352–1456 (odvetništvo) ⁷³
Sv. Martin	Šmartn na Pohorju	Štajerska	Odvetništvo*	Ženski dominikanski samostan v Studenicah	1368–1456 ⁷⁴
Sv. Martin	Šmartno pod Šmarno goro	Kranjska	Patronat*	Kranjski arhidiakonot	1393–1456 ⁷⁵

⁶⁰ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 333–334.

⁶¹ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; RG III, 00971; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 357–358.

⁶² Höfler, *Gradivo*, str. 43; CKSL, 1394 VI 10.

⁶³ Höfler, *Gradivo*, str. 154; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 266–267; CKSL, 1383 XI 25; CKSL, 1427 IX 1 (patronat za kaplana).

⁶⁴ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; CKSL, 1415 I 23; RG III, 00971; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 366.

⁶⁵ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁶⁶ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 320–321.

⁶⁷ Höfler, *Gradivo*, str. 169; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 264.

⁶⁸ Höfler, *Gradivo*, str. 142–143; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 269–270; CKSL, 1394 VI 10.

⁶⁹ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁷⁰ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 344.

⁷¹ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; CKSL, 1415 I 23; RG III, 00971; Höfler, *Gradivo*, str. 195; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 276–277.

⁷² CKSL, 1369 I 10 (originalna listina iz 1368 ali prej se ni ohranila); Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 342. Celjski grofje so dobili patronat zgolj za eno prezentacijo!

⁷³ CKSL, 1352 II 19.

⁷⁴ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 320–321.

⁷⁵ Höfler, *Gradivo*, str. 75; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 240.

Sv. Mihael	Šoštanj	Štajerska	Odvetništvo*	Škalska župnija (do 1434); gornjegrajski samostan (od 1434)	1329–1456 ⁷⁶
Sv. Marija	Špital ob Dravi	Koroška	Patronat Odvetništvo*	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁷⁷
Sv. Marija	Trebnje	Kranjska	Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1367–1456 ⁷⁸
Sv. Križ	Tweng	Koroška	Patronat Odvetništvo	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁷⁹
Sv. Nikolaj	Varaždin	Zagorje	Patronat	Zagrebska škofija	1397–1456 ⁸⁰
Sv. Marko Evangelist	Vinica	Zagorje	Patronat	Zagrebska škofija	1397–1456 ⁸¹
Sv. Marjeta	Vodice	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 ⁸²
Sv. Jernej	Vojnik	Štajerska	Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1363–1456 ⁸³
Sv. Marija (danes Sv. Vid)	Vrbovec	Zagorje	Patronat	Zagrebska škofija	1397–1456 ⁸⁴
Sv. Nikolaj	Vuzenica	Štajerska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1377–1456 ⁸⁵
Sv. Lenart	Weißenstein	Koroška	Patronat Odvetništvo	Salzburška nadškofija	1418–1456 ⁸⁶
Sv. Jurij	Zgornje Gorje	Kranjska	Patronat Odvetništvo	Kranjski arhidiakonot (do 1394); radovljška župnija (od 1394)	1418–1456 ⁸⁷
Marijino vnebovzetje	Zgornji Tuhinj	Kranjska	Odvetništvo*	Kamniška župnija	1418–1456 ⁸⁸

Tabela 2: Hčerinske (podružnične) cerkve na Štajerskem in Kranjskem, nad katerimi so imeli celjski grofje dokazano ali domnevno (*) patronatne pravice in/ali odvetništvo.

Hčerinska cerkev	Sedež cerkve	Matična cerkev (župnija) in njen sedež	Dežela	Patronat (<i>ius presentandi</i>) in/ali odvetništvo	Potrditev prezentacije (<i>ius confirmandi</i>)	Obdobje
Sv. Lenart	Bela Peč	Sv. Kancijan v Kranjski Gori	Kranjska	Patronat* Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1418–1456
Sv. Andrej	Celje	Sv. Danijel v Celju	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Do 1456 ⁸⁹
Sv. Duh	Celje	Sv. Danijel v Celju	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Do 1456 ⁹⁰
Sv. Maksimilijan	Celje	Sv. Danijel v Celju	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Do 1456 ⁹¹

⁷⁶ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 343.

⁷⁷ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁷⁸ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 281–282.

⁷⁹ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁸⁰ CKSL, 1397 VIII 14; CKSL, 1397 VIII 17.

⁸¹ CKSL, 1397 VIII 14; CKSL, 1397 VIII 17.

⁸² CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; CKSL, 1415 I 23; RG III, 00971; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 238–239.

⁸³ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 351; CKSL, 1363 IV 6; CKSL, 1363 X 25; CKSL, 1364 IV 11.

⁸⁴ CKSL, 1397 VIII 14; CKSL, 1397 VIII 17.

⁸⁵ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 137.

⁸⁶ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

⁸⁷ Höfler, *Gradivo*, str. 47; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 215–216; CKSL, 1394 VI 10.

⁸⁸ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 244.

⁸⁹ Kot domnevni ustanovitelj cerkve. Gl. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

⁹⁰ Kot domnevni ustanovitelj cerkve. Gl. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

⁹¹ Kot domnevni ustanovitelj cerkve. Gl. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

Sv. Nikolaj	Celje	Sv. Danijel v Celju	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	Do 1456 ⁹²
Cerkev Sv. Lenarta	Drevenik	Sv. Križ pri Rogaški Slatini	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1456 ⁹³
Devica Marija na Kamnu	pri Vuzenici	Sv. Nikolaj v Vuzenici	Štajerska	Patronat Odvetništvo*	Vuzeniška župnija	1383–1456 ⁹⁴
Sv. Nikolaj	Lemberg pri Šmarju	Sv. Martin v Ponikvi (do 1335)	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Verjetno oglejski patriarhat	Pred 1262–1456 ⁹⁵
Sv. Janez Krstnik	Podsreda	Sv. Mihael v Pilštanju	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Krški škof	1338–1456 ⁹⁶
Sv. Jernej	Ribnica na Pohorju	Sv. Nikolaj v Vuzenici	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Vuzeniška župnija	Neznano od kdaj do 1456 ⁹⁷
Sv. Jernej	Rogatec	Sv. Križ v Rogaški Slatini	Štajerska	Patronat Odvetništvo	Oglejski patriarhat	1301–1456 ⁹⁸
Sv. Urh	Smlednik	Sv. Marjeta v Vodicah	Štajerska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	Pred 1392–1456 (patronat); ⁹⁹ 1329–1456 (odvetništvo) ¹⁰⁰
Sv. Marija	Solčava	Sv. Jurij v Mozirju	Štajerska	Odvetništvo* Patronat* (nad kaplanijo)	Gornjegrajski samostan	1322–1456 ¹⁰¹
Žalostna Mati Božja	Stara Sveta gora nad Podsredo	Sv. Janez Krstnik v Podsredi	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Oglejski patriarhat ali podsreška župnija	1336–1456 ¹⁰²
Sv. Andrej	Andraž nad Polzelo	Sv. Marjeta v Polzeli	Štajerska	Odvetništvo*	Ni znano	1288–1456 ¹⁰³
Sv. Janez Krstnik	Vinška Gora (pri Velenju)	Sv. Martin v Šaleku	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Ni znano	Ni znano
Mati Božja	Šmarna gora	Sv. Marjeta v Vodicah	Kranjska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1392–1456
Sv. Marija	Zagorje (pri Pilštanju)	Sv. Mihael v Pilštanju	Štajerska	Patronat* Odvetništvo*	Gornjegrajski samostan	Neznano od kdaj do 1456 ¹⁰⁴
Sv. Egidij	Zidani Most	Sv. Martin v Laškem	Štajerska	Patronat Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1336–1456 (odvetništvo); ¹⁰⁵ 1423–1432 (patronat); ¹⁰⁶
Sv. Nikolaj	Žalec	Sv. Peter v Šempetru	Štajerska	Odvetništvo*	Oglejski patriarhat	1322–1456 ¹⁰⁷
Sv. Jakob	Žusem	Sv. Mihael v Pilštanju (do 1394); Sv. Jakob v Žusmu (od 1394)	Štajerska	Odvetništvo*	Gornjegrajski samostan	1364–1456 ¹⁰⁸

92 Kot domnevni ustanovitelj cerkve. Gl. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

93 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 367–368.

94 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 138.

95 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 359–360.

96 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 364.

97 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 138; Otorepec, *Gradivo*, št. 1183.

98 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 367.

99 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 239–240.

100 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 239–240.

101 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 348; Orožen, *Das Bisthum II/2*, str. 129–137.

102 Domnevno, glede na to, da so celjski grofje od leta 1336 posedovali Podsredo.

103 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 334.

104 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 365.

105 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 354–355.

106 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 354–355.

107 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 331–332.

108 Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 365.

CERKVENO DOBROTNIŠTVO

Cerkveno dobrotništvo (na tem mestu nimamo v mislih dobrotništva Cerkve, ampak do Cerkve) lahko razumemo kot podporo določene cerkvene ustanove oziroma, gledano širše, kot ravnanje v korist Cerkve.¹⁰⁹ Motivi srednjeveških dobrotnikov so bili različni, prenatrjeno pa bi bilo, če bi v vseh primerih govorili o čistem altruizmu, ko dobrotnik od obdarovane ustanove (ali ne nazadnje Boga) ni pričakoval ničesar v zameno za svoje dobrotništvo, dasiravno čistih religioznih vzgibov ne moremo izključiti. Neredko je dobrotnik daroval namensko za dušni blagor zase in/ali za svojo rodbino, za kar je lahko obdarovana cerkvena ustanova poskrbela s številčno (ne)omejenimi in datumsko (ne)določenimi branji maš, molitvami, večnimi lučmi ter drugimi cerkvenimi obredi.¹¹⁰ Večje ali dlje časa trajajoče dobrotništvo se je lahko dobrotniku povrnilo v obliki imetja kanoničnih pravic (na primer patronata ali odvetništva), častnega članstva v cerkvenem redu, pravice do pokopa na posvečenem kraju (v cerkvi ali samostanu) itd. Ne nazadnje je lahko dobrotnik upal, da mu bo dobrotništvo povrnil Bog tudi brez posredovanja Cerkve, in to že na zemlji ali v nebesih.

V dobi celjskih grofov je bilo cerkveno dobrotništvo običajno; plemstvo, meščani in celo podložniki so lahko vsak po svojih željah in zmožnostih na zelo različne načine obdarovali cerkvene ustanove. V mislih imamo predvsem vsebinsko različne beneficije, donacije, dotacije, pitancije in volila.¹¹¹ K temu lahko prištejemo tudi ustanovitve in fundacije¹¹² cerkvenih ustanov, na primer kaplanij, kapel, cerkvá in samostanov ali cerkveno vodenih špitalov (hospicev),¹¹³ kar pa so

si lahko privoščili le bogati. Ustanovitev samostana ali cerkve ni nujno najiskrenejši izraz cerkvenega dobrotništva, je pa zagotovo najopaznejši. Naročila za izgradnjo oltarjev in drugih manjših sakralnih objektov lahko ravno tako štejemo za ustanovitve. Po vsebini so donacije odraz časa: gre predvsem za podaritev posesti (zlasti hub),¹¹⁴ činža¹¹⁵ (zlasti desetin), prihodkov od česa itd. Izraz dobrotništva so tudi podelitve privilegijev, tj. posebnih pravic, ki jih je določeni cerkveni ustanovi potrdil teritorialni zemljiški gospod (na primer oprostitev plačevanja določenih pristojbin). Za konec lahko k dobrotništvu pogojno prištejemo še zaščitništvo cerkvene ustanove.

Iz sledeče tabele je razvidno, da so bila dobrotništva celjskih grofov številna in da se začnejo pojavljati že v žvoneški dobi. Posebej blizu so si bili s kartuzijanskim redom, saj so se s časom izkazali kot njegovi veliki dobrotniki. Podpirali pa so tudi ustanove drugih redov: benediktinskega, cistercijanskega, dominikanskega, frančiškanskega, minoritskega in pavlinskega.¹¹⁶ Eden največjih projektov celjskih grofov oziroma Hermana II. Celjskega, ki je veliko dejanje cerkvenega dobrotništva, je bila ustanovitev kartuzijanskega samostana v Pleterjah leta 1407 (gradnja se je začela že leta 1403). Samostan so grofje večkrat obdarovali ter zanj kot njegovi pokrovitelji, zaščitniki in dobrotniki sploh zelo dobro skrbeli.¹¹⁷ Marijino cerkev v Pleterjah pa je leta 1420 posvetil nezakonski sin Hermana II. – freisinški škof Herman (IV.) Celjski (†1421; škof med letoma 1412 in 1421).¹¹⁸ Samostan deluje še danes.¹¹⁹ Že Herman II. je imel stike tudi s kartuzijanskim samostanom pri Grenobleu, bolje poznanim kot Velika kartuzija (*Grande Chartreuse*), prvo ustanovljeno in glavno

109 Temeljna razprava o cerkvenem dobrotništvu srednjeveškega plemstva in meščanstva z današnjega slovenskega ozemlja: Kos, Plemiška darovanja.

110 Gl. tudi Mlinarič, Celjani, str. 125–126. Podrobneje o tem v Kos, Plemiška darovanja, str. 36–46.

111 Beneficije je za trajno ustanovljena cerkvena služba oziroma opravilo (= obred), ki se plačuje iz za to namenjenega vira. Beneficij prinaša korist ustanovi in ustanovitelju. Donacija je kakršnokoli sredstvo, podarjeno določeni ustanovi. Donirali so lahko tudi osebe – podložnike. Dotacija je praviloma denarno sredstvo, podarjeno določeni ustanovi. Pitancija je priboljšek pri hrani in pijači ob posebnih priložnostih. Volilo je tisto, kar kdo v oporoki zapusti fizični ali pravni osebi, ne da bi jo postavil za dediča. Osnovne razlage omenjenih pojmov so v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*.

112 Fundacije so materialna sredstva, namenjena za ustanovitev ali vzdrževanje kake ustanove. Ustanovitev brez ustrezne fundacije v praksi ni mogoča.

113 Podrobneje o srednjeveških špitalih (hospicijih), tudi z ozirom na slovenski prostor, v Kos, *Potujoči srednji vek*, str. 198–204.

114 Kmetij s pripadajočimi podložniki in podložniškimi obveznostmi.

115 Podložniške dajatve (nemško *Zins*).

116 Gl. Mlinarič, Celjani; Oter Gorenčič, *The Counts of Cilli*.

117 CKSL, 1403 s. d.; CKSL, 1405 III 24; CKSL, 1405 IV 24; CKSL, 1407 II 23; CKSL, 1407 IV 25; CKSL, 1407 VI 3; CKSL, 1407 VII 10; CKSL, 1407 IX 12; 1408 I 16; CKSL, 1408 VI 18; CKSL, 1413 XI 8. Kasnejše darovnice omenjenemu samostanu: CKSL, 1414 II 2; CKSL, 1414 IV 20; CKSL, 1424 XI 9; CKSL, 1426 I 9; CKSL, 1427 V 11; CKSL, 1428 s. d.; CKSL, 1428 IV 24; CKSL, 1428 V 8; CKSL, 1429 I 22; CKSL, 1429 I 22; CKSL, 1431 IX 30; CKSL, 1432 VI 13; CKSL, 1433 VI 15; CKSL, 1433 VI 21; CKSL, 1439 V 2; CKSL, 1441 II 14; CKSL, 1445 IV 4; CKSL, 1447 IV 25; CKSL, 1447 V 19; CKSL, 1447 IX 3.

118 CKSL, 1420 XI 1.

119 Uradna spletna stran pleterske kartuzije: <http://www.kartuzija-pleterje.si/index.html> (dostop: 15. 3. 2024). Temeljno znanstveno delo o pleterski kartuziji: Mlinarič, *Kartuzija Pleterje*. Kot zanimivost navajamo, da je danes na vsem svetu aktivnih le 23 kartuzij (18 moških in 5 ženskih). Število redovnikov in redovnic je okoli 380.

hišo reda.¹²⁰ Zaradi dobrotništva je bila njegova rodbina že leta 1391 deležna velikih »duhovnih milosti«, leta 1409 pa je bil omenjeni grof imenovan za zaščitnika kartuzijanskega reda.¹²¹ Kako dolgo in na kakšne načine je Herman II. podpiral Veliko kartuzijo in kartuzijanski red, ne vemo, je pa znano, da je med letoma 1432 in 1435 hiši doniral 20 dukatov letno.¹²² Za velika dobrotnika in zaščitnika kartuzijanskega reda sta obveljala tudi njegov sin Friderik II. in vnuk Ulrik II.¹²³ Drugi samostani, ki so jih ustanovili celjski grofje, so še pavlinski v Lepoglavu v hrvaškem Zagorju (1401), dominikanski Novi Klošter pri Polzeli (1453) in frančiškanski pri Maria Enzersdorfu pri Dunaju (1454).¹²⁴

Dobrotništvo celjskih grofov v Cerkvi in njenih ustanovah ni ostalo neopaženo. Herman I. Celjski in njegova soproga si zaradi zaslug nista

prislužila samo večnega počitka pri celjskih minoritskih bratih, ampak sta bila kot laika sprejeta v njihov red.¹²⁵ O Hermanu II., Frideriku II. in Ulriku II. ter njihovih zaslugah za kartuzijanski red smo že govorili. Pokopa v samostanu pa so bili deležni tudi drugi člani rodbine.¹²⁶ O uglednem položaju celjskih grofov in dobrih odnosih s Cerkvijo pričajo tudi papeški privilegiji za grofe. Posebej dobro evidentirani so tisti, ki jih je prejel Friderik II. Celjski, in sicer med letoma 1412 in 1447: dovoljenje za zasebno mašo v krajih z interdiktom, dovoljenje za premični oltar, dovoljenje, da si izmed svojih dvornih kaplanov enega izbere za svojega spovednika, spregled posta v postnem času, spregled izvenzakonskega rojstva za sina Hansa, odpustitev vseh grehov pri poslednji spovedi in drugo.¹²⁷

Tabela 3: Znana cerkvena dobrotništva celjskih grofov in obveza obdarovane cerkvene ustanove.

Cerkvena ustanova	Kdaj	Kaj	Obveza obdarovane ustanove ali zgolj dušni blagor za Celjske zaradi dejanja samega (tj. (domnevno) brez obveze)
Avgušinski samostan na Muti	Pred 1435	Dotacija ¹²⁸	Ni znano
	1446	Dotacija ¹²⁹	Molitve
Avgušinski samostan v Fürstenfeldu	1365	Donacija sredstev	Maša
	1374	Donacija ¹³⁰	Molitve, aniverzarij
Benediktinski samostan v Gornjem Gradu	1255	Dotacija in pitancija ¹³¹	Molitve, aniverzarij
	1262	Jamstvo dotacije v primeru smrti člana družine ¹³²	Ni znano
	1278, 1286, 1291, 1327, dokončno 1332	Donacija patronata nad braslovško župnijo (odškodnina za samostanu prizadejano škodo) ¹³³	Dušni blagor
	Neznano kdaj (pred 1454)	Ustanovitev in fundacija Marijine kapele v samostanski cerkvi ¹³⁴	Štirje letni aniverzariji, večna maša
	1415	Donacija posesti	Večna luč
	1445	Donacija vinogradov v Savinjski dolini ¹³⁵	Ni znano

¹²⁰ Podrobneje o tem v Mlinarič, Celjani, str. 134–135.

¹²¹ Mlinarič, Celjani, str. 134.

¹²² Mlinarič, Celjani, str. 134.

¹²³ Mlinarič, Celjani, str. 139–141.

¹²⁴ Kosi, Celjski.

¹²⁵ CKSL, 1370 VI 2.

¹²⁶ Gl. poglavje Grobnice.

¹²⁷ CKSL, 1412 XI 6; CKSL, 1439 IV 2; CKSL, 1447 XI 10 (dve listini); CKSL, 1447 XI 15.

¹²⁸ Mlinarič, Celjani, str. 136.

¹²⁹ Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹³⁰ CKSL, 1374 V 25; Mlinarič, Celjani, str. 132.

¹³¹ CKL, št. 28; Mlinarič, Celjani, str. 126.

¹³² CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

¹³³ CKL, št. 24, 48, 52, 53, 60, 70, 140, 141, 142, 143, 144, 156; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 5–15; Mlinarič, Celjani, str. 127.

¹³⁴ Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹³⁵ Mlinarič, Celjani, str. 139.

	1447	Potrditev starih pravic in oprostitev plačevanja davka od samostanske hiše v Celju ¹³⁶	Ni znano
	1454	Donacija dohodkov od vinogradov (obljubljena po smrti Friderika II. Celjskega) ¹³⁷	Molitve za Friderika II. Celjskega
Benediktinski samostan Millstatt	1422, 1426	Potrditev starih privilegijev ¹³⁸	Ni znano
	1433	Dovoljenje za izgradnjo samostanskega gostišča v Millstattu ¹³⁹	Ni znano
	1435	Donacija dveh jezer in pripadajoče ribolovne pravice ¹⁴⁰	Ni znano
Benediktinski samostan Sankt Lambrecht	1401	Oprostitev plačevanja gornine od ljutomerskega vinograda	Ni znano
Benediktinski samostan Šentpavel v Labotski dolini	1427	Potrditev starih privilegijev (oprostitev plačevanja mitnine na mitnici na Muti in v Dravogradu) ¹⁴¹	Ni znano
	1447	Potrditev starih privilegijev (oprostitev plačevanja mitnine na mitnici na Muti in v Dravogradu) ¹⁴²	Ni znano
Cerkev Sv. Andreja v Celju	Neznano kdaj	Ustanovitev in fundacija cerkve (ustno izročilo) ¹⁴³	Morda skrb za dušni blagor
Cerkev Sv. Duha v Celju	Neznano kdaj	Ustanovitev in fundacija cerkve ter beneficij (ustno izročilo) ¹⁴⁴	Morda skrb za dušni blagor
Cerkev Sv. Jerneja v Rogatcu	1364	Donacija desetih ¹⁴⁵	Ni znano
	1371	Ustanovitev in fundacija kaplanije ¹⁴⁶	Patronat nad kaplanijo
Cerkev Sv. Marije v Petrovčah	1442 ali prej	Ustanovitev in fundacija kaplanije ¹⁴⁷	Dušni blagor
Cerkev Sv. Marije v Solčavi	Neznano kdaj	Ustanovitev in fundacija kaplanije ¹⁴⁸	Ni znano, morda patronat nad kaplanijo
	1415	Beneficij v kaplaniji ¹⁴⁹	Večna luč
Cerkev Device Marije na Kamnu	1383	Ustanovitev in fundacija kaplanije	Patronat nad kaplanijo
Cerkev Sv. Janeza Krstnika v Podsredi	1443	Trajen beneficij (župniki so upravičeni do 3 mark pfeningov letno, plačanih iz podsreškega urada) ¹⁵⁰	Ni znano
Cerkev Sv. Maksimilijana v Celju	1375	Beneficij za župnika ¹⁵¹	Večna luč
Marijina romarska cerkev na Ptujski gori	1405	Ustanovitev in fundacija stranskih oltarjev ¹⁵²	Morda maša
Cerkev Sv. Lenarta na Dreveniku	Pred 1456	Morda ustanovitev in fundacija cerkve ¹⁵³	Ni znano
Cerkev Sv. Nikolaja v Lembergu pri Šmarju	Pred 1335	Verjetno ustanovitev in fundacija cerkve ¹⁵⁴	Ni znano
Cerkev Sv. Nikolaja v Celju	Neznano kdaj	Ustanovitev in fundacija cerkve (ustno izročilo) ¹⁵⁵	Morda skrb za dušni blagor

¹³⁶ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 6062; LNŠAL, št. 318.

¹³⁷ CKSL, 1454 s. d.

¹³⁸ Mlinarič, Celjani, str. 136.

¹³⁹ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1433 V 1.

¹⁴⁰ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1435 VII 17.

¹⁴¹ AT ÖStA/HHStA, St. Paul, Benediktiner, 1447 VII 7; Mlinarič, Celjani, str. 135–136.

¹⁴² AT ÖStA/HHStA, St. Paul, Benediktiner, 1447 VIII 20.

¹⁴³ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 158.

¹⁴⁴ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

¹⁴⁵ CKSL, 1364 II 2.

¹⁴⁶ CKSL, 1371 VII 13/20.

¹⁴⁷ CKSL, 1442 IV 15.

¹⁴⁸ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 348; Orožen, *Das Bisthum II/2*, str. 129–137.

¹⁴⁹ Orožen, *Das Bisthum II/2*, str. 131.

¹⁵⁰ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5866.

¹⁵¹ CKSL, 1375 V 25; Weiss, *Quellen*, 1375 V 25.

¹⁵² Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 318.

¹⁵³ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 367.

¹⁵⁴ Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 359.

¹⁵⁵ Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 157.

Cerkev Sv. Marije v Zagorju (pri Pilštanju)	Pred 1456	Domnevno ustanovitev in fundacija cerkve	Ni znano
Cistercijanski samostan Kostanjevica	1393	Donacija posesti ¹⁵⁶	Ni znano
Cistercijanski samostan Rein	1399	Potrditev starega privilegija (oprostitvev plačevanja gornine (tj. davka) od vina, pridelanega v ljutomerskih vinogradih) ¹⁵⁷	Ni znano
Cistercijanski samostan Stična	1375	Dotacija in pitancija ¹⁵⁸	Molitve, aniverzarij, maša, vigilije, večna luč za Celjske in Goriške
Cistercijanski samostan Vetrinj	1399	Potrditev starega privilegija (oprostitvev določenih služnosti) ¹⁵⁹	Ni znano
	1422	Donacija odvetništva v kraju Wrießnitz v Podjurski dolini ¹⁶⁰	Ni znano
	1425	Privilegij (oprostitvev plačevanja mitnine od blaga, tovorjenega skozi Muto) ¹⁶¹	Tedenska maša, aniverzarij
	1438	Potrditev starih privilegijev	Tedenska maša, aniverzarij
	1439	Potrditev starih privilegijev (oprostitvev plačevanja mitnine od vina, tovorjenega skozi Muto, Vuzenico in Slovensko Bistrico) ¹⁶²	Tedenska maša, aniverzarij
	1445	Potrditev starih privilegijev (oprostitvev plačevanja mitnine od vina, tovorjenega skozi Muto, Vuzenico in Slovensko Bistrico) ¹⁶³	Tedenska peta maša, aniverzarij
Dominikanski samostan na Ptuju	1335	Donacija sredstev za vzdrževanje duhovnika ¹⁶⁴	Dnevna maša, aniverzarij trikrat na leto
	1357	Ni znano ¹⁶⁵	Aniverzarij z vigilijo in 24 maš zadušnic
	1448	Dotacija ¹⁶⁶	Molitve
	1450	Donacija 200 sirov ¹⁶⁷	Molitve
Dominikanski samostan Novi Klošter	1453	Ustanovitev in fundacija samostana (začetek gradnje okoli leta 1449) ¹⁶⁸	Ni znano
Frančiškanski samostan v Maria Enzersdorfu v Avstriji	1453	Ustanovitev in fundacija samostana ¹⁶⁹	Ni znano
Grajska kapela na gradu Krško	1391	Ustanovitev in fundacija grajske kapele ¹⁷⁰	Patronat nad kapelo
	1408	Odpoved lastništvu posesti (fevda), ki je bila darovana kapeli ¹⁷¹	Ni znano
	1421	Davčne olajšave ¹⁷²	Ni znano
Grajska kapela Sv. Janeza Evangelista na gradu Žovnek	Pred 1391	Ustanovitev in fundacija grajske kapele ¹⁷³	Verjetno patronat nad kapelo

¹⁵⁶ Mlinarič, Celjani, str. 136; CKSL, 1393 III 23.

¹⁵⁷ Stiftsarchiv Rein, Urkunden, 1399 XII 11.

¹⁵⁸ Mlinarič, Celjani, str. 130; CKSL, 1386 V 25.

¹⁵⁹ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1399 XII 13.

¹⁶⁰ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1422 VI 5.

¹⁶¹ SI AS 1063, sig. 4697 (prepis: CKSL, 1425 VI 24); StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5036; Mlinarič, Celjani, str. 135.

¹⁶² StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5628; Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹⁶³ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5577d, 5978c; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1445 V 9; Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹⁶⁴ Mlinarič, Celjani, str. 128–130.

¹⁶⁵ Mlinarič, Celjani, str. 130.

¹⁶⁶ Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹⁶⁷ Mlinarič, Celjani, str. 139.

¹⁶⁸ Mlinarič, Celjani, str. 136, 139–140; Kosi, Celjski.

¹⁶⁹ Mlinarič, Celjani, str. 136; Kosi, Celjski.

¹⁷⁰ CKSL, 1391 II 24; Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 235–236.

¹⁷¹ CKSL, 1408 XI 25. Kaj naj bi ta ustanova oziroma *stift* bil(a), v listini ni navedeno.

¹⁷² Prepis listine v Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 236–237 (regest: CKSL, 1421 III 19/26).

¹⁷³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 235–236 (regest: CKSL, 1391 II 24).

Grajska kapela Blažene Device Marije v knežjem dvoru v Celju	Pred 1400	Domnevno ustanovitev in fundacija grajske kapele ¹⁷⁴	Verjetno patronat nad kapelo
Grajska kapela Sv. Andreja na gradu Kunšperk	Po 1395	Morda ustanovitev in fundacija grajske kapele ¹⁷⁵	Verjetno patronat nad kapelo
Kapela Božje matere v Zlatarju v hrvaškem Zagorju	1454	Dotacija kapele, ki so jo ustanovili podložniki Celjskih ¹⁷⁶	Maša
Kartuzijanski samostan <i>Grande Chartreuse</i> (Velika kartuzija) pri Grenobleu	1391, 1396, 1397, 1399, 1400	Dobrotništvo (ni znano, kaj točno) ¹⁷⁷	Skrb za dušni blagor in aniverzarij
	1409	Dobrotništvo (ni znano, kaj točno) ¹⁷⁸	Herman II. Celjski je zaradi svojih zaslug imenovan za zaščitnika kartuzijskega reda
	Pred 1432–1435	Letna dotacija v višini 20 dukatov ¹⁷⁹	Ni znano
Kartuzijanski samostan Bistra	1372	Privilegij (oprostitev plačevanja mitnine na mitnicah v postojnskem gospostvu) in donacija vinograda ¹⁸⁰	Ni znano
	1400	Jamstvo varstva, podelitev nižjega sodstva nad samostanskimi podložniki, pitancija ¹⁸¹	Molitve
	1403 in 1404	Jamstvo varstva ¹⁸²	Ni znano
	1404	Privilegij (oprostitev plačevanja davkov ob proščenju pri cerkvi Sv. Jerneja v Begunjah pri Cerknici) ¹⁸³	Ni znano
	1426	Izdatna donacija sredstev za izgradnjo treh meniških hišk ¹⁸⁴	Maša za Veroniko Deseniško in Friderika II. Celjskega
Kartuzijanski samostan Jurklošter	1262	Jamstvo dotacije v primeru smrti člana družine ¹⁸⁵	Ni znano
	1368	Donacija sredstev ¹⁸⁶	Maša zadušnica, aniverzarij z vigilijami
	Pred 1373	Ustanovitev in fundacija kapele na samostanskem pokopališču ¹⁸⁷	Ni znano
	1373	Donacija desetini in dotacija ¹⁸⁸	Dnevna maša, večna luč v pokopališki kapeli
	1401	Ustanovitev in fundacija oltarja v križnem hodniku ¹⁸⁹	Molitve, dušni blagor
	1407	Potrđitev nižjega sodstva nad samostanskimi podložniki in oprostitev plačevanja mitnine na mitnicah v zagorski grofiji ¹⁹⁰	Ni znano
	1431	Potrđitev starih privilegijev ¹⁹¹	Ni znano
	1432	Donacija patronata nad cerkvijo Sv. Egidija v Zidanem Mostu ¹⁹²	Ni znano
	1439	Donacija vinske in žitne desetine	Ni znano

174 CKSL, 1400 X 1.

175 Kos, *Vitez in grad*, str. 304–307.176 *Povijesni spomenici 1441–1465*, št. 237, str. 251–252.

177 Mlinarič, Celjani, str. 134.

178 Mlinarič, Celjani, str. 134.

179 Mlinarič, Celjani, str. 135.

180 Mlinarič, Celjani, str. 132.

181 Mlinarič, Celjani, str. 132–134.

182 Mlinarič, Celjani, str. 134.

183 Mlinarič, Celjani, str. 134.

184 SI AS 1063, sig. 4854 (prepis: CKSL, 1426 VIII 24); Mlinarič, Celjani, str. 138.

185 CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

186 CKSL, 1368 IX 10; Mlinarič, Celjani, str. 131.

187 CKSL, 1373 IV 28.

188 Mlinarič, Celjani, str. 131; CKSL, 1373 IV 28.

189 Mlinarič, Celjani, str. 131.

190 Mlinarič, Celjani, str. 134.

191 Mlinarič, Celjani, str. 139.

192 Mlinarič, Celjani, str. 139.

	1444	Davčna olajšava ¹⁹³	Aniverzarij z vigilijami, molitve
	1444	Donacija posesti za gradnjo štirih meniških hiš in vzdrževanje redovnikov ¹⁹⁴	Ni znano
	1445	Donacija posesti ¹⁹⁵	Ni znano
	1447	Potrditev starih privilegijev	Ni znano
	1449	Oprostitev plačevanja vinske desetine od nekih vinogradov ¹⁹⁶	Ni znano
	1451	Donacija posesti (vas Dramlje) ¹⁹⁷	Ni znano
	1453	Donacija	Ni znano
	1455	Potrditev starih in novih privilegijev ¹⁹⁸	Ni znano
Kartuzijanski samostan Pleterje	1407	Ustanovitev in izdatna fundacija samostana (začetek gradnje okoli leta 1403) ter poklonitev raznih privilegijev ¹⁹⁹	Dušni blagor za družino
	1407–1447	Številne darovnice (donacije in dotacije), med drugim leta 1444 sredstva za izgradnjo štirih novih meniških celic ²⁰⁰	Molitve, maše, aniverzariji, vigilije itd. – skratka redna skrb za dušni blagor
	1433	Donacija posesti in dohodkov ²⁰¹	Aniverzarij za pokojnega grofa Friderika III. Ortenburškega
Kartuzijanski samostan Žiče	1262	Jamstvo dotacije v primeru smrti člana družine ²⁰²	Ni znano
	1262	Donacija hub zaradi samostanu povzročene škode ²⁰³	Dušni blagor za družino
	1334	Donacija posesti ²⁰⁴	Dušni blagor in odvetništvo nad posestjo
	1377	Potrditev starih privilegijev ²⁰⁵	Ni znano
	Pred 1385	Donacija posesti (dvora) ²⁰⁶	Odvetništvo nad posestjo in neki dohodki od posesti
	Okoli 1385	Privilegij za samostansko hišo v Celju (oprostitev plačevanja mestnega davka in drugo) ²⁰⁷	Ni znano (verjetno dušni blagor)
	1401	Potrditev starih privilegijev in podeljene posesti ²⁰⁸	Molitve, aniverzarij
	1429	Donacija posesti ²⁰⁹	Ni znano
	1444	Potrditev starih privilegijev	Molitve, aniverzarij
	1445	Donacija posesti	Dušni blagor
	1449	Privilegij (oprostitev plačevanja vinske desetine)	Ni znano
	1450	Donacija posesti	Ni znano
	1451	Dotacija	Ni znano

193 Mlinarič, Celjani, str. 139.

194 Mlinarič, Celjani, str. 139.

195 Mlinarič, Celjani, str. 136.

196 Mlinarič, Celjani, str. 136.

197 Mlinarič, Celjani, str. 136.

198 Mlinarič, Celjani, str. 140.

199 Mlinarič, Celjani, str. 132, 134–135.

200 CKSL, 1407 II 23; CKSL, 1407 IV 25; CKSL, 1407 VI 3; CKSL, 1407 VII 10; CKSL, 1407 IX 12; 1408 I 16; CKSL, 1408 VI 18; CKSL, 1413 XI 8; CKSL, 1414 II 2; CKSL, 1414 IV 20; CKSL, 1424 XI 9; CKSL, 1426 I 9; CKSL, 1427 V 11; CKSL, 1428 s. d.; CKSL, 1428 IV 24; CKSL, 1428 V 8; CKSL, 1429 I 22; CKSL, 1429 I 22; CKSL, 1431 IX 30; CKSL, 1432 VI 13; CKSL, 1433 VI 15; CKSL, 1433 VI 21; CKSL, 1439 V 2; CKSL, 1441 II 14; CKSL, 1445 IV 4; CKSL, 1447 IV 25; CKSL, 1447 V 19; CKSL, 1447 IX 3.

201 Mlinarič, Celjani, str. 135; CKSL, 1433 VI 15.

202 CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

203 CKL, št. 33; Mlinarič, Celjani, str. 127.

204 CKL, št. 152.

205 Mlinarič, Celjani, str. 131.

206 Mlinarič, Celjani, str. 131.

207 Mlinarič, Celjani, str. 132.

208 Mlinarič, Celjani, str. 134.

209 Mlinarič, Celjani, str. 134.

Minoritski samostan na Ptuju	1360	Donacija sredstev za ustanovitev beneficija ²¹⁰	Aniverzarij
	1448	Donacija sredstev ²¹¹	Molitve
Minoritski samostan v Celju	1348	Ustanovitev in fundacija kapele ²¹²	Aniverzarij
	1369	Donacija za vzdrževanje duhovnikov ²¹³	Maša, aniverzarij
	1374	Dotacija in donacija nekih letnih dohodkov ²¹⁴	Večna maša, večna luč v samostanski kapeli
	1386	Beneficij in dotacija ²¹⁵	Dve večni maši, večna luč
	1439, 1444	Donacija dohodkov, oprostitev plačevanja gornine ²¹⁶	Ni znano
	1452	Oprostitev plačevanja neke desetine ²¹⁷	Ni znano
Pavlini samostan v Lepoglavi	1401	Ustanovitev in fundacija samostana ²¹⁸	Dušni blagor
	1445	Beneficij ²¹⁹	Peta maša za dušni blagor
	1455	Potrditve starih privilegijev	
Špital Sv. Duha v Celju	Pred 1364	Ustanovitev in fundacija špitala ²²⁰	Ni znano
	1364	Potrditve stare fundacije ²²¹	Dušni blagor
Špital Sv. Antona v Špitaliču v Tuhinjski dolini	1261	Donacija gornine ²²²	Dušni blagor
Špital v Laškem	1448	Ustanovitev in fundacija špitala (odpoved lastništvu nad fevdi, ki sta jih za ta namen darovala Hans Meusenreuter in soproga) ²²³	Dušni blagor
Ženski dominikanski samostan Marenberg	1306	Donacija hub ²²⁴	Dušni blagor za žovneškega vazala
	1347	Donacija hub ²²⁵	Odvetništvo nad hubami
Ženski dominikanski samostan Studenice	1262	Jamstvo dotacije v primeru smrti člana družine ²²⁶	Ni znano
	1431	Privilegij (oprostitev plačevanja mitnine od blaga, kupljenega in prodanega na letnem sejmu v Studenicah) ²²⁷	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Danijela v Celju	Neznano kdaj	Ustanovitev in fundacija kapele Sv. treh kraljev (kasneje Žalostne Matere Božje)	Ni znano
	1374	Donacija sredstev ²²⁸	Večna maša
	1448	Beneficij Žalostne Matere Božje ²²⁹	Tedenska maša
Župnijska cerkev Sv. Jerneja v Slovenski Bistrici	1379	Donacija hube ²³⁰	Dnevna maša
	Pred 1384	Beneficij ²³¹	Tedenska maša
Župnijska cerkev Sv. Marjete v Planini pri Sevnici	1439	Donacija hiše za župnika in oprostitev plačevanja trškega davka ²³²	Dnevna maša
	1452	Donacija sredstev ²³³	Večna luč in peta maša

²¹⁰ CKSL, 1360 II 16; Mlinarič, Celjani, str. 130.

²¹¹ Mlinarič, Celjani, str. 139.

²¹² Mlinarič, Celjani, str. 128; Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 158.

²¹³ Mlinarič, Celjani, str. 131.

²¹⁴ Mlinarič, Celjani, str. 131.

²¹⁵ Mlinarič, Celjani, str. 131; CKSL, 1386 VI 17.

²¹⁶ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5947b; Mlinarič, Celjani, str. 139.

²¹⁷ Mlinarič, Celjani, str. 139.

²¹⁸ Mlinarič, Celjani, str. 132.

²¹⁹ CKSL, 1445 VI 22.

²²⁰ CKSL, 1364 VI 24 (dve listini). Gl. tudi Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 160.

²²¹ CKSL, 1364 VI 24 (dve listini). Gl. tudi Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 160.

²²² CKL, št. 30.

²²³ CKSL, 1448 XII 23.

²²⁴ Mlinarič, Celjani, str. 128.

²²⁵ Mlinarič, Celjani, str. 128.

²²⁶ CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

²²⁷ Mlinarič, Celjani, str. 136.

²²⁸ CKSL, 1374 IX 14.

²²⁹ Oter Gorenčič, *Grofje Celjski*, str. 54.

²³⁰ Weiss, *Quellen*, 1379 IX 29.

²³¹ Weiss, *Quellen*, 1384 I 17.

²³² CKSL, 1439 IV 20; LNSAL, št. 302.

²³³ Orožen, *Das Bisthum VI*, str. 226; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 364; CKSL, 1452 VI 17.

Župnijska cerkev Sv. Štefana – papeža in mučenca v Ribnici (na Dolenjskem)	1427	Ustanovitev oltarja in donacija sredstev za vzdrževanje kaplana ²³⁴	Patronat nad oltarjem (tj. pravica do prezentacije kaplana pri tem oltarju)
Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah	1262	Jamstvo dotacije ob smrti člana družine ²³⁵	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Martina v Ponikvah	1262	Jamstvo dotacije ob smrti člana družine ²³⁶	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Ruperta v Šentrupertu na Dolenjskem	1415/1420	Gradnja nove cerkve ²³⁷	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Nikolaja v Vuzenici	1428	Potrditev starih privilegijev iz leta 1369 ²³⁸	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Marije v Špitalu ob Dravi	1433	Ustanovitev in fundacija oltarja, kaplanije ter beneficij (večna maša v čast Sv. Ane) ²³⁹	Dušni blagor (tudi za Friderika III. Ortenburškega)
	1439	Privilegij (osvoboditev posesti, namenjene za vzdrževanje oltarja v zvoniku cerkve od zemljiškokgosposkega sodišča oziroma urada) ²⁴⁰	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Jurija v Slovenskih Konjicah	Neznano kdaj	Trije beneficiji ²⁴¹	Ni znano
Župnijska cerkev Sv. Jurija v Gotovljah	Pred 1256	Morda ustanovitev in fundacija cerkve ²⁴²	Ni znano
Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Zgornjem Tuhinju	Po 1418	Morda ustanovitev in fundacija cerkve (po Valvasorju) ²⁴³	Ni znano
Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Liesereggju	1422	Donacija posesti in prihodkov za kapelo in oltar ²⁴⁴	Dušni blagor
	1436	Prepustitev darovane posesti (odpoved lastništvu) ²⁴⁵	Ni znano
Župnije v grofiji Ortenburg	1426	Privilegij za vse župnike vseh celjskih patronatnih župnij v ortenburški grofiji, da lahko svoje imetje zapustijo komurkoli želijo ²⁴⁶	Aniverzarij v cerkvi Sv. Marije v Špitalu ob Dravi

DVORNA KAPELA IN DVORNA PISARNA

Dvorna kapela in dvorna pisarna sta bila urada celjske dvorno-teritorialne uprave ter neke vrste vezni člen med Cerkvijo in grofi. Prva je skr-

bela za duhovno oskrbo celjske rodbine, druga pa je imela administrativne naloge, med drugim sestavljanje, overjanje, izstavljanje in arhiviranje listin. Višji uradniki dvorne pisarne (kanclerji in sekretarji) so bili skrbniki t. i. *secretuma*, najpomembnejšega pečata, s katerim je bilo mogoče overiti listino. Oba urada sta se začela razvijati v obdobju Friderika I. in končno podobo dobila v času Hermana II. Njun razvoj lahko okvirno zamejimo z letnicama 1330 in 1390. Spočetka sta bila oba urada verjetno združena v enega (dvorno kapelo), ki je opravljal naloge obeh kasnejših.²⁴⁷

Vse do izumrtja rodbine leta 1456 sta bila urada v občutni domeni duhovščine, in to tudi

²³⁴ CKSL, 1427 IX 1.

²³⁵ CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

²³⁶ CKL, št. 31; Mlinarič, Celjani, str. 127.

²³⁷ Höfler, *Gradivo*, str. 195.

²³⁸ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5143b.

²³⁹ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1433 XII 4.

²⁴⁰ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1439 VIII 17.

²⁴¹ Oter Gorenčič, Grofje Celjski, str. 30.

²⁴² Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 334–335; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419; Regest v Otorepec, *Gradivo*, št. 1254.

²⁴³ Höfler, *Gradivo*, str. 15, 76, 83.

²⁴⁴ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1422 V 22.

²⁴⁵ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1439 VIII 10.

²⁴⁶ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

²⁴⁷ Podrobneje o tem v Banfi, Uprava in Banfi, *Klientela*, str. 193–201; Domenig, *Die Kanzlei*; Domenig, »toun kunt«, str. 115–116; Schwanke, Beiträge; Schwanke, *Die Kanzlei*.

potem, ko sta se okoli leta 1400 razdelila v dva samostojna urada. Kapelo so brez izjeme tvorili duhovniki, pisarno pa v večini, saj so bili izobraženci svojega časa. Bili so pisмени in latinščine vešči ljudje ter kot taki nepogrešljivi uradniki na vsakem dvoru. Vpliv članov dvorne kapele in pisarne, tj. kaplanov in dvornih pisarjev, na celjske grofe je moral biti opazen, kar potrjuje dejstvo, da so bili številni kaplani in višji uradniki pisarne svetovalci grofov.²⁴⁸ Pri dvorni kapeli je treba postaviti, da ni istovetna z grajsko kapelo. Grajska kapela ni urad, ampak objekt, namenjen verskim obredom, za katerega skrbi grajski kaplan, ki ni nujno član dvorne kapele.

Pri uradnikih celjske dvorne kapele in pisarne iz vrst duhovščine lahko zaznamo kadrovanje

celjskih grofov v cerkvenih zadevah s pomočjo patronata, natančneje, prezentacijske pravice. Da bi grofje svoje kaplane in pisarniško osebje, pa tudi druge uradnike iz vrst duhovščine finančno preskrbeli in jih hkrati uporabili kot svoje predstavnike na pomembnih položajih, so nekatere očitno s tem namenom prezentirali za župnike v tistih župnijah, nad katerimi so imeli patronat. Tudi če niso opravljali svoje župnijske službe in so jih nadomeščali vikarji, so bili upravičeni do prebende, tj. prihodkov od službe. Spodnja tabela prikazuje člane celjske dvorne uprave, ki so bili župniki. Zaradi primerjave so upoštevani tudi tisti uradniki, ki so bili župniki v župnijah, nad katerimi celjski grofje niso imeli patronata oziroma tega ne moremo potrditi z viri.

*Tabela 4: Dvorni kaplani in uradniki celjskih grofov iz vrst duhovščine ter njihove funkcije na celjskem dvoru in župnijske službe. Župnije, za katere se ne vé, ali so bile (kadarkoli) v patronatnih pravicah celjskih grofov, so označene z *.*

Oseba	Funkcija (kdaj)	Župnik v župniji (kdaj)
Andrej During	Kaplan (1442)	Leskovec pri Krškem (1439–1442?) ²⁴⁹
Andrej Glogaver	Sekretar (1450–1455) Pisar (1450–1455)	Šentrupert na Dolenjskem (do 1450) ²⁵⁰
Baltazar Montschiedel	Kancler (1452–1455)	Radovljica (1452–1455) ²⁵¹
Bertold	Kaplan (1422)	Lieseregg (1413–1422) ²⁵²
Eberhard Seus	Kaplan (1449)	Ni znano ²⁵³
Filip	Komorni pisar (1408) Komornik (1414) Zakladnik (1414)	Vodice (1408) ²⁵⁴ Kamnik* (1414–1425) ²⁵⁵
Friderik	Kaplan (1380) Kancler (1386–1389)	Laško (1377–1392) ²⁵⁶
Friderik Apprecher	Svetovalec (1441) Kaplan (1440) Pisar (1445)	Ponikve (1440/41–1446) ²⁵⁷ Laško (1447–1468) ²⁵⁸
Hans iz Sevnice	Kuhinjski mojster (1400)	Rottendorf (morda Reteče pri Škofji Loki?) ²⁵⁹

²⁴⁸ Gl. tabelo 4 v pričujoči razpravi.

²⁴⁹ MHEZ VII, št. 26; RG, V 00246; CKSL, 1439 IV 25; Komatar, Ein Chartular, št. 73; Banfi, Klientela, str. 214.

²⁵⁰ CKSL, 1450 III 5; CKSL, 1450 IV 13; TKL II, št. 250, 251; MHEZ VII, št. 217; Ortway, Pozsony város III, str. 218; Schwanke, Die Kanzlei, str. 86; Banfi, Klientela, str. 211, 212.

²⁵¹ Celjska kronika, str. 107; RG VI, 00380; Schwanke, Die Kanzlei, str. 86; Banfi, Uprava, str. 31; Banfi, Klientela, str. 209.

²⁵² KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1413 III 14; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1422 V 22.

²⁵³ Schwanke, Die Kanzlei, str. 85. Leta 1448 je omenjen kot prior dominikanskega samostana na Ptujju. Gl. CKSL, 1448 X 7; Banfi, Klientela, str. 214.

²⁵⁴ SI AS 1063, sig. 4423, sig. 5364; CKSL, 1408 XI 11; Banfi, Klientela, str. 217; Šilc, Starejša zgodovina, str. 71.

²⁵⁵ CKSL, 1414 XI 9; CKSL 1423 VIII 26; CKSL, 1425 IV 4; Banfi, Klientela, str. 217.

²⁵⁶ Oturepec, Gradivo, št. 1353; CKSL, 1380 IX 21; CKSL, 1389 II 19; Schwanke, Die Kanzlei, str. 81, 85; Blaznik, Historična topografija I, str. 406; Orožen, Das Bisthum IV, str. 119; Baraga, Grad Mirna, št. 50; Weiss, Quellen, 1380 IX 21; Banfi, Klientela, str. 208, 213.

²⁵⁷ SI AS 1063, sig. 590; CFK I, fol. 62v; CKSL, 1441 IX 1; CKSL, 1457 II 10; RG V, 01888; Birk, Urkunden-Auszüge, str. 141–143; Banfi, Klientela, str. 89, 202, 211, 212, 214; Weiss, Quellen, 1446 IV 20.

²⁵⁸ CKSL, 1457 II 10; Birk, Urkunden-Auszüge; Orožen, Das Bisthum IV, str. 121; RG VIII, 022368; Höfler, O prvih cerkvah, str. 353; Banfi, Klientela, str. 202, 211, 212, 214.

²⁵⁹ Novostraszeczy, Stiriens Eden, str. 54, ne navaja vira.

Henrik (I.)	Protonotar (1364–1374)	Celje (1357?/1364–1374) ²⁶⁰
Henrik (II.)	Protonotar (1377–1382)	Laško (1377–1382) ²⁶¹
Henrik (III.)	Pisar (1374) Kaplan (1374)	Laško (1368–1377) ²⁶²
Henrik Plöchl	Pisar (1413)	Ni znano ²⁶³
Janez	Kaplan (1409)	Zagreb (1409, kanonik) ²⁶⁴
Janez Czernik iz Crossena	Kaplan (1448)	Ni znano ²⁶⁵
Janez Harrer	Kaplan (1450)	Šentrupert na Dolenjskem (1450) ²⁶⁶
Janez von Mila	Svetovalec (1404–1407) Kaplan (1404–1407)	Škale* (1374) Vodice (1390–1399) ²⁶⁷ Laško (1398–1411) ²⁶⁸
Janez Karschaw	Prokurator v Rimu (1439–1441)	Kočevje (1439–1441) ²⁶⁹
Jurij Neberbel	Kaplan (1428)	Vuzenica (1428) ²⁷⁰
Konrad (von Neunburg? Von Gleisdorf?)	Kaplan (1338)	Škrljevo* (1338) ²⁷¹
Konrad von Gleisdorf	Kaplan (1336–1338)	Šentrupert na Dolenjskem (1336–1338) ²⁷²
Konrad von Neuburg	Pisar (1344–1356?)	Nova Cerkev (1344–1356) ²⁷³
Leonard Morringer iz Esslingena (dominikanec)	Kaplan (1449–1455)	Ni znano ²⁷⁴
Leopold Apfaltrer	Kaplan (1400)	Kranj* (1400) ²⁷⁵
Mert (iz Krškega? iz Ribnice?)	Kancler (1431)	Nova Cerkev (1431) ²⁷⁶
Mert iz Krškega	Svetovalec (1441) Sekretar (1441) Kancler (1441–1446)	Laško (1438–1446) ²⁷⁷
Mert iz Ribnice	Kaplan (1434) Morda pisar (1434)	Ni znano ²⁷⁸
Mert iz Sevnice	Prokurator v Rimu (1451)	Dobropolje (1451) ²⁷⁹

²⁶⁰ SI AS 1063, sig. 4211; CKSL, 1364 VI 24; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 85; Blaznik, *Historična topografija I*, str. 89; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 281; Weiss, *Quellen*, 1364 VI 24; Banfi, *Klientela*, str. 209.

²⁶¹ CKSL, 1382 I 11; Otorepec, *Gradivo*, št. 1336; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81, 85; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 118–119; Weiss, *Quellen*, 1377 VI 16; Weiss, *Quellen*, 1378 III 25; Regesten 3, št. 1563; Banfi, *Klientela*, str. 210.

²⁶² SI AS 1063, sig. 5986; CKSL, 1374 IX 14; Blaznik, *Historična topografija I*, str. 405; RG I, 00106; Weiss, *Quellen*, 1368 I 24; Banfi, *Klientela*, str. 212–213.

²⁶³ BCCF, Archivio dell'antica Comunità di Cividale, Lorenzo d'Orlandi, H-9, št. 139; StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4522; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁶⁴ SI AS 1063, sig. 4677; CKSL, 1409 IX 3.

²⁶⁵ RG, VI 02756; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁶⁶ CKSL, 1450 III 5; CKSL, 1450 IV 13; TKL II, št. 250, 251; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁶⁷ SI AS 1063, sig. 6596; CKSL, 1390 XI 12; CKSL, 1390 XII 8; CKSL, 1391 XI 21; CKSL, 1399 XI 18; CKSL, 1407 I 26; DOZA, Urkunden, 1404 III 5; MDC X, št. 978 (1391 XI 19); Blaznik, *Historična topografija I*, str. 406; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 119–120; Banfi, *Klientela*, str. 201, 214.

²⁶⁸ SI AS 1063, sig. 6596; CKSL, 1404 VII 30; CKSL, 1407 I 26; CKSL, 1411 II 15; DOZA, Urkunden, 1404 III 5; Blaznik, *Historična topografija I*, str. 406; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 119–120; Banfi, *Klientela*, str. 201, 214.

²⁶⁹ RG V 01973; RG V 04176; RG V 06555; RG V 09063; RG V 04906; Urkunden IX, št. 514.

²⁷⁰ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5143b.

²⁷¹ De Vitt, *Gubertino I*, št. 386, str. 504–505.

²⁷² Otorepec, *Gradivo*, št. 780, 853. Tega leta župnija še ni bila v patronatu celjskih grofov!

²⁷³ ADG Regesten, 1344 III 14; CKSL, 1344 III 26; CKSL, 1356 XII 5. V listini iz leta 1356 ni omenjen kot pisar.

²⁷⁴ RG, VI 03951; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁷⁵ SI AS 1063, sig. 345; CKSL, 1400 VI 29; GMK, Listine (1309–1839), 1399 III 12; GMK, Listine (1309–1839), 1401 VIII 17; Otorepec, *Gradivo*, št. 1308, 1343; RG II, 07758.

²⁷⁶ SI AS 1063, sig. 4863; CKSL, 1431 V 20; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86.

²⁷⁷ SI AS 1063, sig. 4500; CKSL, 1441 IV 19; CKSL, 1441 IV 21; CKSL, 1441 IX 1; CFK I, fol. 59, 62v, 68v, 121; MHEZ VII, št. 1, 22; RG V, 06555; Blaznik, *Historična topografija I*, str. 407; Banfi, *Klientela*, str. 202, 209, 211.

²⁷⁸ CKSL, 1434 I 21; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁷⁹ RG VI 04130.

Mihael Falconis	Svetovalec (1418) Sekretar (1415–1418) Zdravnik (1415–1418)	Laško (1415–1418) ²⁸⁰
Mihael iz Krapine	Kaplan (okoli 1436)	Ni znano ²⁸¹
Peter Polc	Kaplan (1415)	Moravče* (1415) ²⁸²
Stanislav	Kaplan (1398)	Velenje (1398) ²⁸³
Valentin Chuen iz Kamnika	Kaplan (1447)	Cerknica* (1447) ²⁸⁴
Wolfgang Wurm	Protonotar (1430–1433)	Ponikve (1430–1433) ²⁸⁵

PREGLED OSTALIH USLUŽBENCEV CERKVENIH USTANOV V PATRONATU CELJSKIH GROFOV

Za primerjavo oziroma kot zanimivost si poglejmo še uslužbence cerkvenih ustanov, ki niso bili dejavni v celjski dvorno-teritorialni upravi (oziroma ne vemo, da bi bili), a so bili cerkveni

uslužbenci (župniki, vikarji, kaplani, grajski kaplani) v tistih župnijah in njihovih podružnicah (torej matičnih in hčerinskih cerkvah) ter grajskih kapelah, ki so bile oziroma naj bi bile v patronatnih pravicah celjskih grofov. Nekateri od njih so bili iz družin, ki so sodile med vazale celjskih grofov. Predpostavljamo lahko, da so jih prezentirali celjski grofje.

*Tabela 5: Uslužbenci cerkvenih ustanov v času, ko so imeli celjski grofje nad njimi dokazano ali domnevno patronatne pravice. Cerkveni uslužbenci iz celjskih vazalnih družin so označeni z *.*

Kdo	Služba	Kraj	Kdaj
Peter	Župnik	Baldramsdorf	1426 ²⁸⁶
Konrad	Župnik	Braslovče	1237 ²⁸⁷
Hans	Vikar	Braslovče	1255 ²⁸⁸
Bertold	Župnik	Braslovče	1278–1286 ²⁸⁹
Magister Volker iz Slovenj Gradca	Župnik	Braslovče	1288–1310 ²⁹⁰
Vajgand	Vikar	Braslovče	1322–1325 ²⁹¹
Pavel iz Pliberka (ali Beljaka)	Župnik	Braslovče	1322–1325 ²⁹²
Hans z Rifnika*, sin Ucmara z Lemberga	Župnik	Braslovče	1324–1332 ²⁹³

²⁸⁰ RG III, 01618; AFMUV I, str. 40; AFMUV III, str. 305; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 120; Banfi, *Klientela*, str. 201, 210, 215.

²⁸¹ CFK I, fol. 92v; Banfi, *Klientela*, str. 214.

²⁸² *I registri*, VII.43.

²⁸³ Otorepec, *Gradivo*, str. 273, št. 1374.

²⁸⁴ RG, VI 05675.

²⁸⁵ ADG Regesten, 1432 VII 17; Weiss, *Quellen*, 1433 I 10; *Die Salzburger Lehen*, I, št. 20/32; Tanodi, *Poviestni spomenici*, št. 82; Banfi, *Klientela*, str. 160.

²⁸⁶ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

²⁸⁷ CKL, št. 17, 24; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 38; LNŠAL, št. 58, str. 138 (transumpt).

²⁸⁸ CKL, št. 28.

²⁸⁹ CKL, št. 48, 52, 53; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 39; LNŠAL, št. 39, str. 119; LNŠAL, št. 44, str. 123; CKSL, 1286 s. d.; Weiss, *Quellen*, 1286 s. d.

²⁹⁰ CKL, št. 57; Blaznik, *Historična topografija I*, str. 56; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 39; LNŠAL, št. 49, str. 127; CKSL, 1291 VII 27; CKSL, 1304 VIII 5; Otorepec, *Gradivo*, št. 199, 209, 210, 212, 213, 225, 226. Da je iz Slovenj Gradca, je razvidno v Otorepec, *Gradivo*, št. 221.

²⁹¹ Otorepec, *Gradivo*, št. 452.

²⁹² Otorepec, *Gradivo*, št. 454; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 40.

²⁹³ SI AS 1063, sig. 116; CKL, št. 122, 123, 139, 140; CKSL, 1324 VIII 19; LNŠAL, št. 108, str. 179. Blaznik, *Historična topografija I*, str. 56–57; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 40. V CKL, št. 158 je naveden kot *Johanne de Reychok* (z Rifnika, op.) *archidiacono Sevnje*. V CKL, št. 211, je omenjen tudi kot *Hans von Reichenek* (z Rifnika, op.), vendar to pot kot ljubljanski župnik in savinjski arhidiakon. Za opata je bil izvoljen spomladi 1342 (gl. AT ÖStA/HHStA, Allgemeine Urkundenreihe, 1342 VI 17). Weiss, *Quellen*, 1328 XI 15; Otorepec, *Gradivo*, št. 558, 561, 592, 593, 607, 720, 730, 848.

Peter Wurm	Župnik	Celje	1412–1432 ²⁹⁴
Simon iz Groina	Župnik	Celje	1439–1451 ²⁹⁵
Henrik, sin Filipa iz Ljubljane	Župnik	Cerklje	1339 ²⁹⁶
Jošt Mötnitzer	Župnik	Feistritz an der Drau	1384–1426 ²⁹⁷
Ulrik Pollinger	Župnik	Feistritz an der Gail	1446 ²⁹⁸
Kristjan	Župnik	Feistritz an der Gail	1426 ²⁹⁹
Konrad	Župnik	Freßnitz	1426 ³⁰⁰
Gašper	Župnik	Goldenstein	1426 ³⁰¹
Friderik	Župnik	Gotovlje	1263 ³⁰²
Hugo	Župnik	Gotovlje	1286–1291 ³⁰³
Vajgand	Župnik	Gotovlje	1327–1335 ³⁰⁴
Bernard	Župnik	Gotovlje	1357 ³⁰⁵
H. (polno ime ni znano)	Kaplan	Gotovlje	Do 1362 ³⁰⁶
L. (polno ime ni znano)	Kaplan	Gotovlje	Od 1362 ³⁰⁷
Vasold iz Dellacha	Župnik	Gotovlje	1390–1395 ³⁰⁸
Herman Krerager	Grajski kaplan	Grad Krško	1401–1421 ³⁰⁹
Friderik Babnoldi iz Nürnberga	Grajski kaplan	Grad Žovnek	1391–1398 ³¹⁰
Nikolaj iz Vuzenice	Grajski kaplan	Grad Žovnek	1428 ³¹¹
Hans, sin Konrada Gehenderja iz Memingena	Kaplan	Kamen pri Vuzenici	Pred 1401 ³¹²
Matej	Župnik	Kamering	1426 ³¹³
Hans Predinger	Župnik	Kellerberg	1426 ³¹⁴
Hans Pommerl	Župnik	Kirchbach	1446
Friderik	Župnik	Kirchbach	1426 ³¹⁵
Herman (IV.) Celjski	Župnik	Laško	Do 1412 ³¹⁶
Mihael	Župnik	Laško	Do 1391 ³¹⁷
Seifried z Vrbovca	Župnik	Laško	1315–1319; 1332–1348 ³¹⁸
Herman iz Širja*	Župnik	Laško	1338 ³¹⁹

294 Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 94, 97; Weiss, *Quellen*, 1420 VII 20, 1427 XI 21; Banfi, *Klientela*, str. 160, 208, 210; AT ÖStA/HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, II XI 1430; St. Peter, Archiv der Erzabtei (1005–1981), 1427 V 30; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 336; Weiss, *Quellen*, 1413 V 29; StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4524b.

295 Weiss, *Quellen*, 1444 XII 4; Weiss, *Quellen*, 1446 IV 20; Weiss, *Quellen*, 1451 X 23; Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 98; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 281; Kos, Iz metliškega mestnega arhiva, št. 3; StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5947b.

296 CKL, št. 190.

297 AT ÖStA/HHStA, Allgemeine Urkundenreihe, 1384 V 20; KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1413 III 14; KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

298 Archiv der Erzdiözese Salzburg, Urkunden, 1446 IV 8.

299 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

300 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

301 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

302 Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 240; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 418; LNŠAL, št. 25, str. 106.

303 Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 240; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 334; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 418–419; CKL, št. 60 (samo regest!); LNŠAL, št. 44, str. 123; CKSL, 1286 s. d; Weiss, *Quellen*, 1286 s. d.

304 Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419; Otorepec, *Gradivo*, št. 549, 725.

305 Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419.

306 Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419. Ime je v listini zapisano le z začetnico.

307 Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419. Ime je v listini zapisano le z začetnico.

308 AT ÖStA/HHStA, Salzburg, Domkapitel (831–1802), Allgemeine Urkundenreihe, 1395 III 23; Orožen, *Das Bisthum III*, str. 419; LNŠAL, št. 411, str. 442; CKSL, 1390 V 13.

309 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 237; Otorepec, *Gradivo*, št. 1421.

310 RG II, 01907; Otorepec, *Gradivo*, št. 1346, 1347.

311 RV IV, 02228.

312 Otorepec, *Gradivo*, št. 1431.

313 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

314 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

315 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

316 RG III, 00274.

317 Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 119.

318 CKL, št. 142; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 115; Otorepec, *Gradivo*, št. 361, 398, 417, 1077; LNŠAL, št. 107, str. 178. Mor-da gre za dve različni osebi (na primer strica in nečaka).

319 CKSL, 1338 IX 23; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 116.

Gopolt	Župnik	Laško	1338 ³²⁰
Hans iz Širja*	Župnik	Laško	1353–1363 (1337 – 1342 vikar) ³²¹
Viljem z Vrbovca*	Župnik	Laško	1353–1357 ³²²
Peter Kamil iz Kalumpne	Župnik	Laško	1391 ³²³
Franc iz Vidma	Župnik	Laško	1412–1415 ³²⁴
N. (neimenovani)	Župnik	Laško	1413 ³²⁵
Jošt iz Laškega	Župnik	Laško	1417 ³²⁶
Herman	Župnik	Leskovec pri Krškem	1391 ³²⁷
Nikolaj	Župnik	Leskovec pri Krškem	1391 ³²⁸
Hans von Praunack	Župnik	Lieseregg	1426 ³²⁹
Erazem	Župnik	Molzbiel	1426 ³³⁰
Magister Peter Hildebrand	Večni vikar	Mozirje	1410 ³³¹
Hans	Župnik	Nikelsdorf	1426 ³³²
Peter	Kaplan	Ortenburg	1426 ³³³
Hans Skudich	Župnik	Paternion	1426 ³³⁴
Anselm	Župnik	Paternion	1426 ³³⁵
Konrad	Župnik	Planina pri Sevnici	1439 ³³⁶
Janez Sulivamp	Vikar	Planina pri Sevnici	1452 ³³⁷
Tomaž	Župnik	Podsreda	1443 ³³⁸
Hans iz Širja*	Župnik	Ponikve	1346–1347 ³³⁹
Sieghard	Župnik	Ponikve	1396 ³⁴⁰
Herman	Župnik	Ponikve	1405 ³⁴¹
Oton Stuppel	Župnik	Ponikve	1412–1417 ³⁴²
Leonard iz Kamnika	Župnik	Ponikve	1450 ³⁴³
Hajdel Gumpeller*	Župnik	Radovljica	1421–1422 ³⁴⁴
Gašper	Župnik	Ribnica (na Dolenjskem)	1427–1442 ³⁴⁵
Ucman z Lemberga*	Župnik	Rogatec	Do 1319 ³⁴⁶
Anton	Župnik	Rogatec	1334–1358 ³⁴⁷

320 CKSL, 1338 IX 23; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 116.

321 CKSL, 1361 II 13; CKSL, 1363 I 21; AT ÖStA/FHKA, Urkunden (1170–1894), 1341 XI 13; Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 405; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 116, 117; SI AS 1063, sig. 105, 116; Brunner, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 10, 11.

322 CKSL, 1353 III 3; Otorepec, *Gradivo*, št. 1206; Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 405; Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 117; LNŠAL, št. 136, str. 204.

323 Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 119.

324 Orožen, *Das Bisthum IV*, str. 120.

325 StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4540f.

326 Blaznik, *Historična topografija 1*, str. 406.

327 Otorepec, *Gradivo*, št. 1349.

328 Otorepec, *Gradivo*, št. 1350.

329 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

330 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

331 StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4425.

332 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

333 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

334 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

335 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

336 CKSL, 1439 IV 20; LNŠAL, št. 302.

337 Orožen, *Das Bisthum VI*, str. 226.

338 StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5866.

339 CKSL, 1346 VI 14; CKSL, 1347 XI 11.

340 Oter Gorenčič, *Srednjeveška stavbna zgodovina*, str. 44, op. 209.

341 Otorepec, *Gradivo*, št. 1444.

342 RG III, 01863; RG IV, 02847.

343 Historia Australis, str. 224; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86; RG VI, 03951; Banfi, *Uprava*, str. 32, 33; Banfi, *Klientela*, str. 161, 211, 214; Blaznik, *Historična topografija 2*, str. 124; CKSL, 1450 III 5.

344 SI AS 1063, sig. 6003; LNŠAL, št. 267, str. 304; CKSL, 1421 III 27.

345 CKSL, 1427 IX 1; CKSL, 1429 II 11; TKL II, št. 214, 219. Leta 1405 je deloval še kot cesarski (državni) notar. Gl. SI AS 1063, sig. 377; RG IV, 03401.

346 Orožen, *Das Bisthum VI*, str. 62.

347 Blaznik, *Historična topografija 2*, str. 236; Orožen, *Das Bisthum VII*, str. 62; Otorepec, *Gradivo*, št. 697, 853, 1219. Ni jasno, ali naj pod *Rohatz* razumemo Rogatec ali Rogaško Slatino.

Andrej (ml.), sin Andreja (st.) iz Rižane	Župnik	Rogatec	1358 ³⁴⁸
Herman	Župnik	Rogatec	1371 ³⁴⁹
Janez	Župnik	Rogatec	1379 ³⁵⁰
Ladislav	Župnik	Rogatec	1401 ³⁵¹
Ortolf Wernburger*	Župnik	Rogatec	1407–1413 ³⁵²
Luka, sin Hansa	Vikar	Rogatec	1419 ³⁵³
Janez Turjaški*	Župnik	Rogatec	1422 ³⁵⁴
Hans Gillperg	Župnik	Sagritz	1426 ³⁵⁵
Gregor (Gregor, sin Matije iz Kamnika?)	Župnik	Smlednik	1341 ³⁵⁶
Gregor, sin Matije iz Kamnika	Vikar	Smlednik	1341–1355 ³⁵⁷
Friderik	Kaplan	Solčava	1365
Erazem	Diakon	Solčava	1413
Neimenovani	Vikar	Solčava	1426
Lazar Stözzel	Župnik	Stari trg ob Kolpi?	1425 ³⁵⁸
Osterman Rauber*	Župnik	Stari trg ob Kolpi?	1430 ³⁵⁹
Jurij Werdenegger*	Župnik	Stari trg pri Ložu	do 1422; 1431 ³⁶⁰
Nikolaj	Župnik	Sternberg/Strmec	1426 ³⁶¹
Wulfing	Župnik	Šentrupert na Dolenjskem	1391–1401 ³⁶²
Ulrik	Župnik	Škale	1369 ³⁶³
Lenart Wampeck	Župnik	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁴
Hans Metnitzer	Kaplan	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁵
Mihael Slesit	Kaplan	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁶
Mihael iz Ribnice	Kaplan	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁷
Erazem Gall*	Kaplan	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁸
Hans Gall*	Kaplan	Špital ob Dravi	1426 ³⁶⁹
Hans (Gall? Metnitzer?)	Kaplan	Špital ob Dravi	1443 ³⁷⁰
Hans N.	Župnik	Tweng	1426 ³⁷¹
Elija (ml.), sin Elije (st.) iz Celja	Župnik	Vodice	1356–1371 ³⁷²
Martin iz Ribnice	Župnik	Vodice	1438 ³⁷³
Mihael	Župnik	Vodice	1453 ³⁷⁴
Ulrik	Župnik	Vuzenica	1374–1383 ³⁷⁵

348 Otorepec, *Gradivo*, št. 1219. Ni jasno, ali naj pod *Rohatz* razumemo Rogatec ali Rogaško Slatino.

349 CKSL, 1371 VII 13/20.

350 Orožen, *Das Bisthum VII*, str. 63.

351 Otorepec, *Gradivo*, št. 1426; Weiss, *Quellen*, 1401 VII 30. Cerkev in patrocinijski se ne omenjata, zato se ne vé, ali gre za Rogatec ali Rogaško Slatino.

352 SI AS 1063, sig. 395 (prepisa: CKSL, 1407 V 21; Weiss, *Quellen*, 1407 V 21); StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4522.

353 RG IV, 10264.

354 CKSL, 1422 IX 27.

355 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

356 Otorepec, *Gradivo*, št. 920.

357 Otorepec, *Gradivo*, št. 920, 1173.

358 StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 5022. Cerkveni patrocinijski ni naveden!

359 CKSL, 1430 III 11. V viru piše zgolj *rectorem parochialis ecclesie in Pölan*, ne da bi bil cerkveni patrocinijski naveden.

360 CKSL, 1429 II 11; RG IV, 05394; RG V, 06300.

361 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

362 Otorepec, *Gradivo*, št. 1350, 1406.

363 CKSL, 1369 I 10 (dve listini).

364 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

365 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

366 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

367 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

368 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

369 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

370 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1443 IV 6. Kaplanov priimek v listini ni naveden.

371 KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

372 Otorepec, *Gradivo*, št. 1193; Šilc, *Starejša zgodovina*, str. 70.

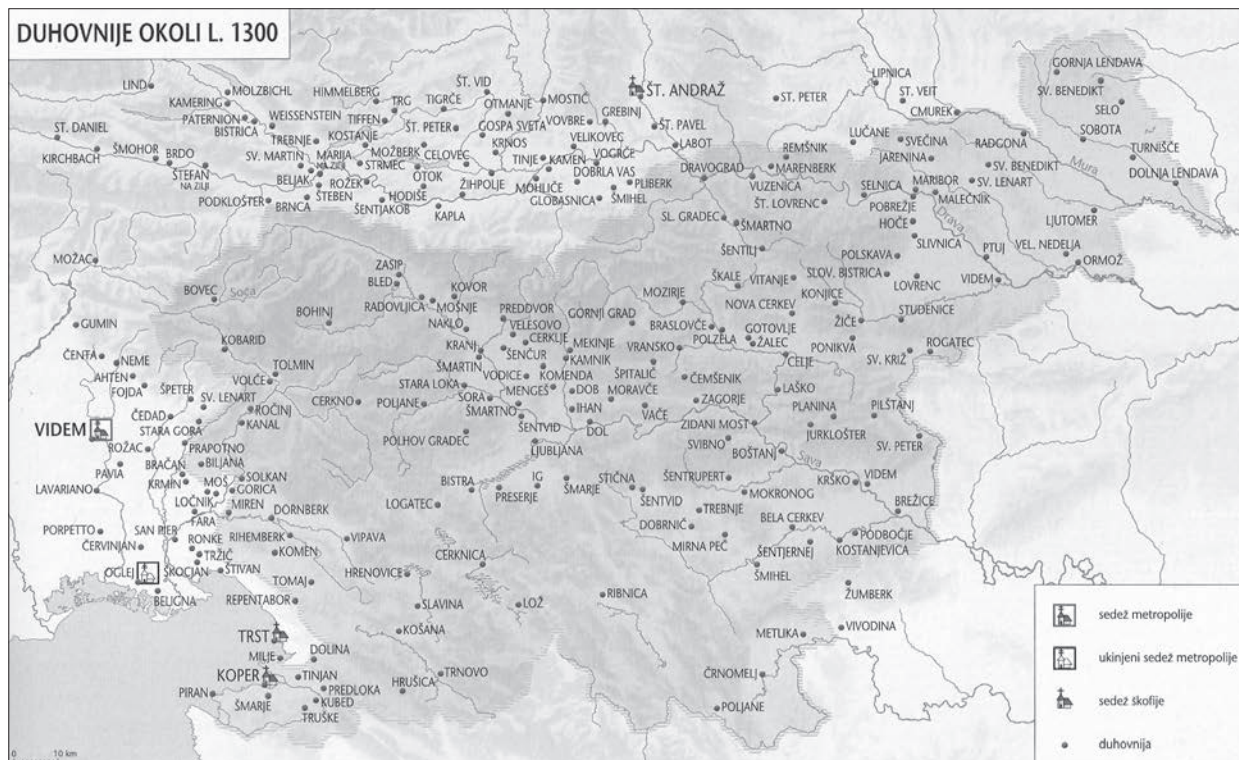
373 Šilc, *Starejša zgodovina*, str. 71.

374 Šilc, *Starejša zgodovina*, str. 71.

375 Blaznik, *Historična topografija* 2, str. 504; Otorepec, *Gradivo*, št. 1298, 1301.

Jurij iz Vač	Župnik	Vuzenica	1413 ³⁷⁶
Jurij Petschacher*	Župnik	Vuzenica	1414/20–1424 ³⁷⁷
Leo	Župnik	Weissenstein	1426 ³⁷⁸
Peter de Luna (iz Lounya na Češkem)	Župnik	Zidani Most	1423 ³⁷⁹

Duhovnije na slovenskem ozemlju okoli leta 1300 (Slovenski zgodovinski atlas, str. 83).

GROBNICE

Za grobnice na posvečenih mestih (v cerkvah, samostanih) bi lahko rekli, da imajo tri funkcije: telo pokojnika izročajo neposredno v varstvo cerkvene ustanove, pokojniku dajejo sakralen značaj (in posledično upanje, da je njegova duša rešena) ter ohranjajo spomin nanj, sploh če so ljudem na očeh. Če je v grobnici pokopanih več članov iste družine, govorimo o družinski grobnici. Pokop v cerkveni ustanovi, sploh samostanu, je bil velika čast – praviloma so si ga prislužili le največji dobrotniki in ustanovitelji ustanove.

Večina moških članov Žvneških in Celjskih je poslednji počitek našla v enem od štirih samostanov. Največ jih je pokopanih v družinski grobnici v benediktinskem samostanu v Gornjem Gradu. Kdaj je bila grobnica zgrajena, ne vemo, tudi ne, kdo točno je bil tam pokopan. Vsekakor grobnica ni mogla obstajati pred letom 1140, ko

je bil samostan ustanovljen. Kasneje sta nastali še dve družinski grobnici: ena v kartuzijanskem samostanu v Žičah in druga v minoritskem samostanu v Celju. Herman II. Celjski pa je bil (kot edini iz svoje rodbine) pokopan v pleterski kartuziji, kot se za fundatorja samostana in zaščitnika reda spodobi.

ZAKLJUČEK

Patronat in odvetništvo sta bila ključni orodji celjskih grofov za poseganje v cerkveno politiko. Pridobivali so ju na različne načine: na podlagi svoje teritorialne oblasti, kot zastavni imetniki zemljiških gospodstev, z dedovanjem, nekaj morda tudi z golo silo (tj. s protipravno prisvojitvijo) ter kot povračilo zaradi cerkvenega dobrotništva. S patronatom so učinkovito kadrovali v cerkvenih ustanovah, saj so ga lahko izkoristili za to, da so na proste cerkvene službe predlagali duhovnike iz vrst lastne klientele, neredko iz vrst svojih

³⁷⁶ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4518d, 4518e.

³⁷⁷ RG IV, 03862; CKSL, 1414 XI 9 (Georgio plebano in Seldenhofen je verjetno Jurij Petschacher).

³⁷⁸ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1426 IV 21.

³⁷⁹ StLA, Sammlungen, Allgemeine Urkundenreihe, Abschriften, sig. 4918b; Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 355.

Tabela 6: Grobnice svobodnih gospodov Žovneških in grofov Celjskih (upoštevani so zgolj moški člani rodbine). Člani, za katere domnevamo, da so pokopani v grobnici, so označeni z *.³⁸⁰

Lokacija grobnice	Kdo je v njej pokopan
Benediktinski samostan v Gornjem Gradu	Gebhard I. Žovneški († po 1154)* Gebhard II. Žovneški († po 1173)* Gebhard III. Žovneški († okoli 1230)* Leopold I. Žovneški († po 1224)* Konrad I. Žovneški († pred 1255)* Konrad II. Žovneški († 1262) Leopold II. Žovneški († 1286) Gebhard IV. Žovneški († 1291)
Kartuzijanski samostan Žiče	Ulrik II. Žovneški († 1316) Friderik III. Celjski († 1454)
Minoritski samostan v Celju	Friderik I. Celjski († 1360) Ulrik I. Celjski († 1368) Hans Celjski († 1372)* Herman I. Celjski († 1385)* Friderik II. Celjski († 1454) Ulrik II. Celjski († 1456)
Kartuzijanski samostan Pleterje	Herman II. Celjski († 1435)

uradnikov, in jih tako preskrbeli s prihodki od cerkvene službe (prebendo). Odvetništvo jim je omogočalo, da so upravljali s cerkveno posestjo, uživali iz odvetništva izhajajoče oblastne pravice ter prihodke in se uveljavili kot cerkveni zastopniki in branitelji. Analiza patronatov in odvetništev celjskih grofov kaže, da je bilo njihovo število premo sorazmerno z družbenim vzponom in teritorialno ekspanzijo grofov, kar je razumljivo samo po sebi. Celjski grofje, kakorkoli pobožni so že bili, pa so se uveljavili tudi kot izdatni dobrotniki Cerkev in njenih ustanov. Tudi če je bil v ozadju dobrotništva altruizem, ni dvoma, da jim je prinašalo številne koristi, saj je ne nazadnje krepilo njihov ugled in vpliv v instituciji.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-4622 *Umetnostna dediščina grofov Celjskih*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ADG – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt (Arhiv škofije Krka, Celovec)
Regesten – Regesti listin arhiva škofije Krka (tipkopis)

Archiv der Erzdiözese Salzburg, Salzburg
Urkunden

AT ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj
FHKA – Finanz- und Hofkammerarchiv
Urkunden (1170–1894)
HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Allgemeine Urkundenreihe
Salzburg, Erzstift (798–1806)
Allgemeine Urkundenreihe.
Salzburg, Domkapitel (831–1802)
Allgemeine Urkundenreihe.
St. Paul, Benediktiner

BCCF – Biblioteca Civica di Cividale del Friuli
Archivio dell'antica Comunità di Cividale
Lorenzo d'Orlandi

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin (ur. Božo Otorepec (tipkopis)). Hrani Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana

DOZA – Deutschordenszentralarchiv, Dunaj
Urkunden

CFK I – Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje 1436–1447 (= SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I-57r (tipkopis Boža Otorepca hranijo na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani))

GMK – Gorenjski muzej, Kranj
Listine (1309–1839)

³⁸⁰ Vir: Mlinarič, Celjani, str. 126–128; Kosi, Celjski.

KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec.
Allgemeine Urkundenreihe.
Porcia, Herrschaftsarchiv.

RG – Repertorium Germanicum Online. Deutsches
Historisches Institut in Rom, Rim.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 1063 – Zbirka listin (1163–1868)

St. Peter, Archiv der Erzabtei, Salzburg.
Urkunden (1005–1981).

Stiftsarchiv Rein.
Urkunden.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec.
Sammlungen.
Allgemeine Urkundenreihe.
Abschriften.

OBJAVLJENI VIRI

AFMUV I – *Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis*. Vol. I, 1399–1435 (Hg. Karl Schrauf).
Wien: Verlag des medicinischen Doctorencollegiums, 1894.

AFMUV III – *Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis*. Vol. III, 1490–1558 (Hg. Karl Schrauf).
Wien: Verlag des medicinischen Doctorencollegiums, 1904.

Birk, Ernst: Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen* XI, 1853, str. 101–149.

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 2. N–Ž. Maribor: Obzorja, 1988 (Historična topografija Slovenije II).

Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 1. A–M. Maribor: Obzorja, 1986 (Historična topografija Slovenije I).

Brunner, Walter, Božo Otorepec: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchiv* 44/45, 1995, str. 61–208.

Celjska kronika – Die Cillier Chronik. Text mit kritischer Einleitung und historischen Erläuterungen. Franz Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Verlag Leuschner & Lubensky, 1883.

CKL – *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341* (ur. Dušan Kos). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.

De Vitt, Flavia: *Gubertino da novate e i patriarchi d'Aquila. Protocolli e registri notarili 1328–1358*. Roma: Istituto storico Italiano per il medio evo, 2022.

Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520. I. Teil (Hg. Alois Lang). Graz: Steiermärkische Landesdruckerei, 1937 (Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark, 30).

Historia Australis – Aeneae Sylvii Senensis, sive Pii Papae II, *Historia Australis. Annalecta monumentorum omnis aevi Vindobonensis*. Tom. II. Opera et studio Adami Francisci Kollarii. Vindobonae: Joannis Tomae Trattner, 1762, str. 1–474.

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska* (elektronska knjiga). Ljubljana: Viharnik, 2015.

Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Komatar, Franc: Ein Cartular der Karthause Pletriach. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 14, 1901, str. 23–71.

Kos, Milko: Iz metliškega mestnega arhiva. *Etnolog* 10–11, 1937–1939, str. 25–49.

LNŠAL – *Listine Nadškofjskega arhiva Ljubljana: 1140–1500* (ur. Jure Volčjak). Ljubljana: Nadškofija, 2020.

MDC X – *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten*. Bd. 10 (Hg. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1968.

MHEZ VII – *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*. Vol. VII. *Croatica christiana – Fontes* 21. *Monumenta historica* 3 (ed. Andreas Lukinovic). Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Hrvatski državni arhiv, 2004.

Novostraszczky (= Dunder, Wenzeslaus G.): *Stiriens Eden. Das Santhal und die Umgebung von Neu-Cilli in der südlichen Unter-Steiermark*. Wien, Leipzig: Hirschfeld, 1847.

Ortvay, Tivadar: *Pozsony város története III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez*. Pozsony: Stampfel Károly, 1894.

Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1995 (Viri za zgodovino Slovenec, 14).

Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina. Sv. I. *Zbornik izprava 1209–1526* (ur. Zlatko Tarnodi). Varaždin: Svobodina Narodna tiskara, 1942.

Povijesni spomenici zagrebačke biskupije 1441–1465. Vol. 7 (ur. Andrija Lukinović). Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Arhiv Hrvatske, 2004.

Regesten 3 – *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*. 3. Bd., 1366–1386 (Hgg. Eveline

- Brugger und Birgit Wiedl). Innsbruck: Studienverlag, 2015.
- TKL II – *Turjaška knjiga listin. II. zvezek: Dokumenti 15. stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes 8).
- Weiss, Quellen – Weiss, Norbert: *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter: Quellen*. (Priloga k: Weiss, Norbert. *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter vergleichende von Quellen zur Rechts-, Wirtschaft-, und Sozialgeschichte*). Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 2002 (Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 46).
- ## LITERATURA
- Andremann, Kurt, Bünz, Enno: Kirchenvogtei und adlige Herrschaftsbildung im europäischen Mittelalter. Eine Einführung. *Kirchenvogtei und adlige Herrschaftsbildung im europäischen Mittelalter* (ur. Kurt Andermann, Enno Bünz). Jan Thorbecke Verlag, 2019, str. 9–20 (Vorträge und Forschungen, 86).
- Banfi, Jaka: Celjski grofje kot fevdni gospodje in njihov fevdni dvor. *Prispevki za novejšo zgodovino* 64, 2024, št. 1 (Zbornik Andreja Studna), str. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.64.1.01>
- Banfi, Jaka: *Klientela celjskih grofov* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2023.
- Banfi, Jaka: Nekaj o položaju celjskih grofov in srednjeveškem plemstvu sploh. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 29–42. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.02>
- Banfi, Jaka: Uprava grofov Celjskih (1341–1456). *Kronika* 70, 2022, št. 1, str. 21–58. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.1.02>
- Baraga, France in Marin, Marko in Knapič, Darinka: *Grad Mirna v srednjeveških listinah*. Mirna: Studio 5, 2005 (Grad Mirna, 3. zvezek).
- Domenig, Christian: »toun kunt«. *Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden (1341–1456)* (doktorska disertacija). Klagenfurt, 2004.
- Domenig, Christian: Die Kanzlei der Grafen von Cilli. *Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten* (ur. Tomáš Velička). Berlin: LIT Verlag, 2021, str. 123–140 (Geschichte: Forschung und Wissenschaft, 73).
- Kos, Dušan: Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). *Zgodovinski časopis* 47, 1993, št. 1, str. 25–52.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kosi, Miha: Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih. *Družbena identiteta in mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (ur. Boris Gollec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 11–64.
- Kosi, Miha: Celjski. *Novi Slovenski biografski leksikon. Zv. 4: C* (ur. Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, 2022, str. 83–98 (dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi023780/>).
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha: Representative Buildings of the Counts of Cilli – an Expression of Dynastic Propaganda. *Acta Historiae Artis Slovenia*, 25, 2020, 2, str. 25–47. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.25.2.02>
- Mlinarič, Jože: Celjani in njihov odnos do samostanov. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Celje, 27.–29. maj 1998* (ur. Roland Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1998, str. 125–142.
- Mlinarič, Jože: *Kartuzija Pleterje 1403–1595*. Pleterje: Kartuzija, 1982.
- Orožen, Ignac: *Das Bisthum und Diözese Lavant, II–VI*. Celje, Graz, Maribor, 1875–1887.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. II. del. Srednjeveško Celje kot središče državotvornega stremljenja: doba narodne samostojnosti, Savinjska marka, knezi in grofje Celjski*. Celje: Goričar & Leskovšek, 1927.
- Oter Gorenčič, Mija: Grofje Celjski in Velika Marijina bratovščina na Dravskem polju. *Acta Historiae Artis Slovenica*, 27, 2022, 1, str. 11–75. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.27.1.01>
- Oter Gorenčič, Mija: Srednjeveška stavbna zgodovina kapele Sv. Jakoba v Konjicah. *Acta Historiae Artis Slovenica*, 28, 2023, 1, str. 7–67. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.28.1.01>
- Oter Gorenčič, Mija: The Counts of Cilli and the Habsburgs as supporters of monasteries through the prism of their artistic representation. *Od Rudolfa do Maksimilijana = From Rudolf to Maximilian: vzpon Habsburžanov v vzhodnoalpskem prostoru (1273–1526) = the rise of the Habsburgs in the Eastern Alpine area (1273–1526): program simpozija in povzetki referatov = conference programme and abstract booklet: 19.–20. oktober 2023, 19–20 October 2023, Atrij ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana* (ur. Miha Preinfalk in Mija Oter Gorenčič). Ljubljana: Založba ZRC, 2023, str. 27.
- Schwanke, Robert: Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli (1341–1456). *Mitteilungen des*

- österreichischen Instituts für Geschichtsforschung XIV (Erg.-Bd.). Innsbruck, 1939, str. 411–422.
- Schwanke, Robert: *Die Kanzlei der Grafen von Cilli (1341–1456)* (Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung). Wien, 1935.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Šilc, Jurij: Starejša zgodovina Vodice in bližnje okolice. *Dediščina ljudi in krajev: zbornik občine Vodice* (ur. Branko Čuk). Vodice: Občina, 2020, str. 67–100.
- Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994 (Razprave Filozofske fakultete).
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach: Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.

SUMMARY

The Counts of Cilli and the Tools of Church Politics: patronage, advocacy and benefaction

Patronage and advocacy were two key tools with which the Counts of Cilli wielded their influence on church politics. They attained them in various ways: through territorial power, as holders of seigniories in pledge, through inheritance, and in some cases probably by sheer force (i.e., through unlawful acquisition) as well as in compensation for serving as benefactors of the Church. Through patronage, they pursued an effective recruitment policy in matters of the Church by filling vacant ecclesiastic offices with priests from among their clientele, not seldom from the ranks of their own officials, thus providing them with revenues allotted to church clerics (prebend). Advocacy, on the other hand, enabled them to administer church property as well as exercise the patrimonial rights and revenues arising from their service as advocates and position themselves as the defenders of the Church. The analysis of over thirty patronages and advocacies of the Counts of Cilli shows that their number was, quite understandably, directly proportional to the counts' social ascendancy and territorial expansion. The number of patronages and advocacies in the possession of the Counts of Cilli rapidly increased after 1418, when they inherited many from the extinct Counts of Ortenburg in Carniola and western Carinthia. Furthermore, the Counts of Cilli also established themselves as the benefactors of the Church and its institutions. Even if their service as benefactors was based on purely altruistic motives, it undoubtedly also earned them numerous benefits, not least through strengthening their reputation and influence in the institution itself. They supported various monastic orders, most of all the Carthusians. Already in their lifetime, the heads of the family from the last three generations of the Counts of Cilli—Hermann II, Frederick II, and Ulrich II—were regarded as the patrons of the Carthusian Order. The major monument commemorating them as the Church's benefactors, however, is the Carthusian monastery in Pleterje, which was founded in 1407 and is still in operation today.

Grb grofov Celjskih na sklepniku v samostanu Pleterje (foto: Gorazd Bence, 2018).

BORIS GOLEC*

Gosposki razbojnik Franc Jožef Vodnik (1691–1716) iz Krškega ter njegove domače in mednarodne kriminalne zveze

IZVLEČEK

Leta 1716 je Franc Jožef Vodnik, meščanski sin iz Krškega in potujoči študent, ki so mu pred krvnim sodiščem na gradu Šrajbarski turn pri Krškem skupaj z njegovim hlapcem sodili zaradi razbojništva, podal opise 43 drugih, v veliki večini mladih kriminalcev, s katerimi je prihajal v stik, in sicer predvsem na Dunaju ter v Spodnji in Zgornji Avstriji. Med njimi je bila četrtnina študentov (11), vključno s tremi, ki so se vrnili na pravo pot in postali duhovniki. Dobra četrtnina naznanjenih mladeničev (12), med katerimi naštejemo polovico potujočih študentov (6), je prihajala s slovenskega ozemlja (eden iz Štajerske, ostali iz Kranjske). Vodnik je umrl zaradi gangrene kot posledice poskusa pobega s skokom, trije njegovi pajdaši iz Kranjske pa so bili naslednje leto obsojeni na smrt in usmrčeni v skupini 10 zločincev v Kremsu v Spodnji Avstriji.

KLJUČNE BESEDE

kriminal, razbojništvo, krvno sodstvo, Krško, Šrajbarski turn, Valvasor

ABSTRACT

GENTLEMAN ROBBER FRANC JOŽEF VODNIK (1691–1716) FROM KRŠKO. HIS DOMESTIC AND INTERNATIONAL CRIMINAL CONNECTIONS

In 1716, Franc Jožef Vodnik, a burgher son from Krško and a travelling student, who was tried for banditry before the blood court at Šrajbarski Turn Castle near Krško together with his servant, gave descriptions of forty-three other, mostly young criminals with whom he had come into contact mainly in Vienna but also in Lower and Upper Austria. A quarter of them were students (eleven), including three who returned to the right path and became priests. A good quarter of the young men (twelve), including half of the travelling students (six), came from Slovenian territory (one from Styria and the rest from Carniola). Vodnik died of gangrene as a result of an attempted escape by jumping, and three of his accomplices from Carniola were sentenced to death the following year and executed in a group of ten criminals in the Lower Austrian town of Krems an der Donau.

KEYWORDS

crime, banditry, blood justice, Krško, Šrajbarski Turn Castle (Thurn am Hart), Valvasor

* prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, Slovenija, boris.golec@zrc-sazu.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0367-0141>

RAZBOJNIK IZ VALVASORJEVE HIŠE IN NJEGOVI SLABI TOVARIŠI

Hiša v Krškem, ki jo je leta 1693 kupil Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) in še isto leto v njej umrl, kot vemo že nekaj časa, ni bila tista, ki so jo v 19. stoletju zmotno pripisali kranjskemu polihistorju in jo po njem poimenovali Valvasorjeva. Znameniti Kranjec se je od tega sveta poslovil v hiši, ki stoji nekaj deset metrov stran in je bila pozneje last še dveh literatov, nemško pišočega pesnika, domačina s Šrajbarskega turna Anastazija Grüna (1806–1876) s pravim imenom Anton Aleksander grof Auersperg, in slovenskega pisatelja Janeza Mencingerja (1838–1912), ki je v njej tako kot Valvasor preminil.¹

V svoji večstoletni zgodovini je bila mnogim tudi rodni dom. Po zaslugi slovenskim raziskovalcem dolgo nedostopnega Auerspergovega arhiva na Dunaju danes vemo, da se je v isti hiši skoraj brez dvoma rodil nekdo, ki so ga v Krškem poznali vsaj tako dobro kakor naštetih tri, vendar ne po dobrem, ampak prav nasprotno. Pridržek »skoraj brez dvoma« je upravičen zato, ker ob njegovem rojstvu še ni bilo hišnih števil in so v krstne matice vpisovali le rojstne kraje krščencev. Tako iz krstne knjige krške duhovnije (v okviru župnije Leskovec pri Krškem) izvemo samo, da se je Jožef Vodnik, krščen 31. januarja 1691, rodil v Krškem in da sta bila njegova starša, »gospod« Jakob in »gospa« Marija Saloma,² tista zakonca Vodnik, ki sta konec naslednjega leta 1692 svojo hišo prodala Valvasorju.³ Kje v mestu je poslej živela Vodnikova družina, ki je bila tu tedaj edina s tem priimkom, ni mogoče ugotoviti, ker se niso ohranili mestni davčni registri in drugi viri, s pomočjo katerih bi se lahko dokopali do lokacije Vodnikovega doma. Morda so Vodnikovi imeli dve hiši in so polihistorju prodali tisto, v kateri sami niso stanovali. Zagotovo pa vemo, da je imel Jakob Vodnik hišo v mestu vsaj že leta 1688, tri leta pred sinovim rojstvom.⁴

Kakor koli, Jožef Vodnik je prišel na svet kot prvorojenec v krški meščanski družini. Njegov oče Jakob je bil eden od mestnih svétnikov,⁵ dru-

žina pa je temu primerno uživala ugled in veljavo. Jakob se je v mesto ob Savi priselil od drugod, kajti tega priimka prej ni mogoče zaslediti.⁶ Zdi se precej verjetno, da se je mati Marija Saloma v Krškem že rodila, saj v krstni matici najdemo več deklet s tem dvojnimi imenom, značilnim za meščanske in plemiške hčerke.⁷

Jakobu in Mariji Salomi Vodnik, ki sta se najverjetneje vzela v predpustu leta 1690, so se rodili štirje sinovi, za Jožefom (1691) še Janez Krstnik (1693), Franc Anton (1695) in Janez Leopold (1700).⁸ Pomenljiva so imena botrov, ki so vsi prihajali iz vrst mestne in okoliške elite. Tako sta Jožefu botrovala večkratni mestni sodnik, »gospod« Andrej Tunkelsteiner, in »gospa« (Marija) Sidonija Musseger. Ta je bila krstna botra še dvema od treh njegovih sorojencev,⁹ v njej pa prepoznamo

Matične knjige, R 1670–1729, fol. 87r).

- 6 V starejših virih, iz časa pred prvo ohranjeno krško krstno matično knjigo, vodeno od leta 1670 dalje, priimka Vodnik v Krškem ne najdemo. Največ imen ponuja mestna knjiga, pa tudi arhiv kranjskega vicedoma (SI AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 8, fasc. II, Civitatensia, Krško, mestna knjiga [1539–1679]; SI AS I, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 171, 1/97a, lit. G VIII). Ime Jakoba Vodnika kot krstnega botra srečujemo v letih 1672–1703, v sedemdesetih letih, od 1673 do 1678, pa kot botro trikrat neko Evo Vodnik; oba sta označena z gosposkim pridatkom, potem ko so ga začeli leta 1675 pisati pogosteje kot dotlej (NŠAL, Matične knjige, ŽA Krško, R 1670–1729, fol. 3r, 4r, 13r, 13v, 20r, 20v, 42r, 48r, 52r, 67v, 76r, 85v in 96r).
- 7 Marija Saloma, poročena Vodnik, je morda identična z Marijo Salomo, nezakonsko hčerko Jurija barona Moscona, krščeno 3. marca 1671 v Krškem in v krstno matico vpisano brez navedbe materinega imena (NŠAL, Matične knjige, ŽA Krško, R 1670–1729, fol. 2r). Druga Marija Saloma, ki bi glede na čas rojstva še lahko postala Vodnikova žena, je bila hči Janeza Jožefa Šmida in Katarine, krščena 15. januarja 1673 (prav tam, fol. 3v), potem pa v krstni matici do 9. februarja 1679 ni vpisana nobena krščenka s takšnim dvojnimi krstnim imenom (prav tam, fol. 16v), ampak le z enojnim Saloma (prav tam, fol. 2r in 13r). Če je bila Vodnikova žena Marija Saloma res Krčanka in rojena pred letom 1670 (pred začetkom rojenja prve ohranjene krstne matice), bi lahko bila hči »gospoda« Andreja Kovačiča, ki je kot mlado dekle (*virgo*) izpričana v krstni matici v vlogi krstne botre 5. maja 1684 (prav tam, fol. 35v). Ni tudi izključeno, da je bila iskana oseba pred poroko z Vodnikom že poročena, in sicer z »gospodom« Janezom Travnikarjem, ki so se mu v letih 1684–1688 v zakonu z neko Marijo Salomo rodili trije otroci (prav tam, fol. 36v, 43r in 47r).
- 8 Njihovi krsti so si sledili takole: Janez Krstnik 18. maja 1693, Franc Anton 25. februarja 1695 in Janez Leopold 14. novembra 1700 (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, fol. 64r, 70r in 87r). Mati je pri prvih dveh otrocih navedena samo kot Marija in pri drugih dveh z obema imenoma.
- 9 Mussegerjeva je botrovala še Janezu Krstniku in Janezu Leopoldu, medtem ko je imel Franc Anton botro »gospo« Marijo Sumreker oziroma Smreker (*Sumrekerin*). Moški botri so si sledili takole: drugemu sinu je botroval

1 Golec, *Valvasorjeva hiša*, str. 14–15, 128–129.

2 NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, fol. 57r. Kraj rojstva ni izrecno naveden, ker so v krstni matici zapisovali samo kraje krščencev, rojenih zunaj mesta.

3 O kupoprodaji gl. Golec, *Valvasorjeva hiša*, str. 20–21.

4 V njenih dveh kletih so namreč tedaj, tako kot še v osmih drugih dovolj velikih meščanskih hišah, začasno uskladiščili cesarski proviant (StLA, I. Ö. HK-Akten, 1689–IV–92, s. d., pred 29. 12. 1688, Verzeichnuß der in der Statt Gurgfeldt etc.).

5 Kot tak je naveden v prvi osebi v listini o kupoprodaji hiše iz februarja 1693 (Golec, *Valvasorjeva hiša*, str. 20) in pri krstu najmlajšega sina leta 1700 (NŠAL, ŽA Krško,

Valvasorjeva hiša v Krškem, ki jo je polihistor kupil od staršev očeta tedaj še ne dveletnega Jožefa Vodnika (foto: Nina Sotelšek).

zelo pogosto botro, soprogo gosposčinskega upravitelja, ki so jo v začetku 18. stoletja obtožili čarovništva, a je bila obtožb za razliko od nekaj Krčank slednjič oproščena.¹⁰

Ker iz tega časa niso ohranjene mrliške matične knjige ali pa jih v krški duhovniji in leskovski župniji sploh še niso vodili, ne vemo, kdaj sta se Jakob in Marija Saloma Vodnik poslovila od tega sveta ter koliko njunih otrok in kateri so pomrli v otroštvu ali mladosti. Pozneje v krstnih in poročnih maticah ne srečamo nobenega razen Jožefa.¹¹ Ime »gospoda« Jakoba Vodnika zadnjič zasledimo ob botrstvu leta 1703,¹² Marije Salome pa leta 1714, ko je omenjena kot vdova.¹³ Oče Jakob tako potrjeno ni nikoli izvedel, kako zelo se je spridil njegov prvorojenec in nemara edini odrasli otrok, medtem ko bi mati leta 1716 še utegnila biti priča njegovi žalostni usodi.

Kaj se je namreč zgodilo? Komaj so se v Krškem poglobili razvpiti čarovniški procesi, pri katerih jo je srečno odnesla Jožefova krstna botra Marija Sidonija Musseger, že je mesto pretresla nova »afera«. Lepega dne so v bližnji grad Šrajbarski turn odvedli vklenjenega 25-letnega gospoda Jožefa Vodnika. Morda so ga skupaj s hlap-

cem prijeli na njegovem domu v Krškem na podlagi tiralice ali naznanila ali pa so ga na sojenje v domače deželsko sodišče prignali od drugod. Kot bomo videli, so Vodnika in njegovega hlapca Mihaela Tacla tisto poletje vodili mimo Gradca. Auerspergov arhiv med spisi s Šrajbarskega turna hrani daljši dokument,¹⁴ ki sicer skopo, a zelo jasno pripoveduje o tej zgodbi s slabim koncem. Gre za edini tovrstni zapisnik v omenjenem arhivu in za eno redkih izčrpnih pričevanj o krvnosodnih procesih na Slovenskem sploh. Dokument brez datacije in s podpisom Filipa Jakoba Fringile, pisarja cesarskega krvnega sodnika na Kranjskem, je nastal kmalu po 5. novembru 1716, potem ko je bil na Šrajbarskem turnu že izpeljan proces zoper dva razbojnika in je eden od njiju omenjenega dne umrl. Naslovljen je kot »Seznam in opis tistih razbojnikov (*Lista Vnd Description der jenigen Rauber*), ki sta jih razkrila v deželskosodnem gospostvu grofa Auersperga Šrajbarski turn v vojvodini Kranjski zaprta in do razglasitve dokončne sodbe procesirana razbojnika (*usque ad Publicationem sententiae deffinitivae procesfirten zweijen Robboranten*) in jih tako na zaslišanjih kakor na tajnem sojenju večkrat naznanila kot sosterilce (*So woll in denen Examinibus, alß in dem gehaimben Recht*) (*beständig alß Complices denuncürt*)«.

Procesirani osebi, ki sta večinoma podali zelo natančne opise 43 sosterilcev, sta bila že pokojni Franc Jožef Vodnik in njegov hlapec Mihael Tancel. Dokument o njiju pravi tole:

»Franc Jožef Vodnik (*Franz Joseph Vodnighk*), potujoči študent (*ein Vagierender Student*), rojen na Kranjskem v mestu Krško (*in Crain, auß der*

»gospod« Franc Klavdij Laurandt, tretjemu »plemeniti gospod« Nikolaj pl. Glamoč (iz Krškega) in najmlajšemu duhovnik zorničar Andrej Moravčar.

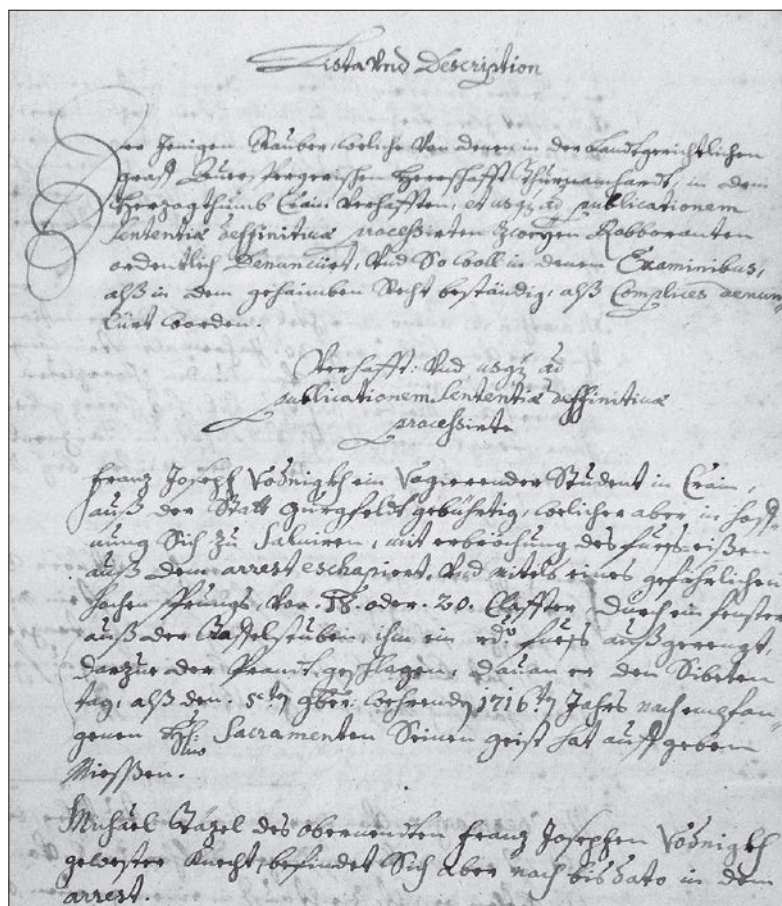
10 Lapajne, *Krško in Krčani*, str. 38.

11 NSAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, P 1713–1770.

12 Jakob Vodnik je zadnjič botroval 29. januarja 1703 (NSAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, fol. 96r).

13 V zapuščinskem inventarju krškega župnika Janeza Jurija Tratnika je navedena zadolžnica »vdove gospe Marije Salome Vodnik« župniku Tratniku za 100 goldinarjev nemške veljave, datirana v Krškem 30. maja 1714 (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 12, I/7, lit. G IV–7, zapuščinski inventar župnika Janeza Jurija Tratnika, 16. 9. 1715, pag. 147).

14 AT ÖStA, HHStA, FAA, C–48–34, Conv. 3, Thurn am Hart, Untertanensachen, 1. Criminalia 1717, s. d., Lista Vnd Description.

Začetek dokumenta z opisom Vodnikovih in Taclovih sosterilcev (AT ÖStA, HHStA, FAA, C-48-34, Conv. 3, Thurn am Hart, Untertanensachen, I. Criminalia 1717, s. d., Liste Vnd Description).

Statt Gurfeldt gebührtig), ki je v upanju, da se bo rešil, zlomil okove na nogah, pobegnil iz zapora ter si z nevarnim skokom skozi okno (grajske) jedilnice 18 do 20 sežnjev (globoko)¹⁵ izpahnil nogo, dobil pri tem prisad (gangreno) in zaradi te sedmi dan, tj. 5. novembra 1716, po prejemu svetih zakramentov izpustil dušo.

Mihael Tacel (*Michael Tazel*), nekdanji hlapec (*gewester Knecht*) zgoraj navedenega Franca Jožefa Vodnika, pa je še danes v zaporu.«

Kaj sta gospodar in njegov hlapec zagrešila, da sta se znašla pred krvnim sodnikom, ostaja za zdaj neznanka. Vse kaže, da so ju prijeli nekje severno od Gradca – prejkone v Spodnji ali Zgornji Avstriji, kjer sta imela največ »sodelavcev« – in ju tisto poletje skupaj z drugimi nepridipravi vodili po kopnem ali po Muri. Iz njunega opisa »sosterilca« Antona Luftspringerja namreč izvemo, da je ta »od svojih tovarišev« (*von Seinen gespanen*), med katerimi sta bila tudi onadva (*die zweij allhier verhafft*), tisto poletje pri Kalvarijskem griču v Gradcu skočil v Muro (*in die Muer gesprengt*).

Nikakršnega dvoma ni, da je šlo pri »razbojniku« Francu Jožefu Vodniku za našega Jožefa. O tem jasno priča navedba, da se je rodil v Krškem,

tam pa konec 17. stoletja po krstni matični knjigi ni bilo nobene druge družine s tem priimkom. Drugo ime Franc si je poleg krstnega Jožef nadel pozneje, tako kot mnogi ljudje njegove dobe, ki so z dvojnim osebnim imenom hoteli poudariti svoj višji socialni položaj. Za dvojnim imenom Franc Jožef bi se kvečjemu lahko skrival Jožefov štiri leta mlajši brat Franc Anton, vendar o njem za razliko od Jožefa ni drugih poročil razen vpisa krsta, Jožef pa je, kot bomo videli, izpričan tudi kot odrasel. Njegovo identiteto bi še dodatno potrdila navedba starosti v prvi mrliški matici župnije Leskovec pri Krškem, če ne bi bila v njej ravno v času njegove smrti, 5. novembra 1716, dve leti trajajoča vrzel.¹⁶

O Jožefovem šolanju imamo dva podatka, ki povesta, da je bil najprej ljubljanski gimnazijec v tamkajšnjem jezuitskem kolegiju, nato pa je študij nadaljeval na višjih jezuitskih študijih na Dunaju. Kot vse kaže, v Ljubljani ni imel štipendije,¹⁷ ampak so ga vzdrževali starši. Prav tako ni stanoval kot konviktor v kolegiju,¹⁸ ampak zasebno, kar mu je omogočalo neprimerno večjo svobodo. Ko mu

¹⁵ Višina oziroma globina je nedvomno precenjena, saj bi znašala 34–38 metrov.

¹⁶ V mrliški matici ni vpisov od 12. junija 1716 do 27. maja 1718 (NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, Matične knjige, M 1701–1731, fol. 10r–10v).

¹⁷ Prim. podatke o alumnih v: *Ljubljanski klasiki*.

¹⁸ Prim. prav tam podatke o konviktorjih.

je bilo 17 let in pol, ga leta 1708 kot petošolca srečamo ob vstopu v ljubljansko jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete.¹⁹ V knjigo omenjene kongregacije je bil vpisan skupaj z Jožefom Vernecem, v katerem prepoznamo Vodnikovega poznejšega tovariša v »kriminalni karieri«, rojenega Ljubljanačana. Toda medtem ko je Vernec v kongregacijsko knjigo tudi naslednje leto vpisan kot šestšolec, retorik, Vodnikovega imena leta 1709 ni več.²⁰ Šestletno gimnazijo je vsekakor končal, najsi bo v Ljubljani ali kje drugje. Pozno jeseni 1710 se je namreč na Dunaju vpisal na študijsko stopnjo fizika (*Josephus Votnig Carniolus Physicus*).²¹

Kako uspešen je bil kot dunajski študent, lahko le ugibamo, kakor tudi, s čim se je v cesarski prestolnici preživljal. Najbrž je kar kmalu zašel na kriva pota, saj si je do leta 1716, ko so mu sodili na Šrajbarskem turnu, nabral več kakor štirideset znancev svoje baže, med njimi več rojakov, predvsem študentov. Kot je povedal, je dva medtem dosegla roka pravice (enega so usmrtili, drugega poslali na galejo), trije pa so se vrnili na pravo pot in postali celo duhovniki. Jožef Vodnik tudi potem, ko je študij očitno obesil na klin, ni bil kak zamazan potepuh, ampak se je nosil in oblačil gosposko, svojemu študentskemu stanu primerno, ter v domače Krško občasno prihajal kot »gospod študent«. Slabo leto pred sojenjem, na praznik velikega šmarna, 15. avgusta 1715, je namreč »gospod« Jožef Vodnik (*Dno Josepho Vodnigk*) botroval v rodnem mestu skupaj z »gospo« Marijo Elizabeto Bučela (*Buzzelin*) pri krstu Andreja Bernarda, sina »gospoda« Adama Vallija in njegove soproge Lucije s Trške Gore.²² Le kdo si je tedaj lahko mislil kaj slabega o študiranjem mlademu gospodu, ki se je, nemara samo za šolske počitnice, vrnil iz »širnega sveta«? To je bilo v letu, ko je na Kranjskem in v drugih avstrijskih dednih deželah zadnjič kosila črna smrt. Kot je Vodnik med zaslišanjem leta 1716 povedal sam, je pobrala tudi tri njegove dunajske znance, ki jih je naznanil kot svoje »sostorilce«.

Krčan Jožef Vodnik je torej po vsem sodeč imel večletne »razbojniške« izkušnje. S »sostorilci« (*Complices*), kot so označene osebe, ki jih je ovadil na Šrajbarskem turnu, niso bili mišljeni samo neposredni sodelavci oziroma pajdaši, ampak nasploh vse s kriminalom povezane osebe, s katerimi se je srečeval med vandranjem po svetu. Navedbe nekaterih oseb in kaznivih dejanj nakazujejo, da se je zadrževal na območju Dunaja

in Gradca ter na Spodnjem in Zgornjem Avstrijskem. Vsi njegovi naznanjenci so bili moškega spola, a so imeli tudi pomočnice, ki so sicer omenjene le v povezavi z njimi, nobena samostojno kot sotorilka.

Vodnik je imel o mnogih pajdaših in znancih iz razbojniških vrst zelo natančno védenje, bil pa je tudi pronicljiv opazovalec. Pisar kranjskega krvnega sodnika je njegovo in Taclovo pričevanje ubesedil z naslednjimi opisi.

»Sostorilci (*Complices*)

1. Matija Kopriva (*Matthias Copriua*), doma iz Kočevja (*auß Gottschee gebührtig*),²³ star 20 in nekaj let (*alt etliche und 20. Jahr*), je srednje čokate postave, ima črne, ravne, ne prav dolge lase, oblaci se kavnobarvno (*Caffefarb*), ima lažno spričevalo (*falsche Attestation*), v katerem se imenuje Franc Ksaver Jančič (*Franciscus Xaverius Jäntschtisch*), strežaj (*Taffeldecker*) Orfeja grofa Strassolda,²⁴ ob strani nosi srebrn meč (*Degen*), v žepu pa dve pištoli tercerolki²⁵ (*und führt zweij tarzaroln in Sackh*), je velik razbojnik (*ein Erzrauber*) in cerkveni tat (*Kirchendieb*), pri sebi ima tudi – oprostite izrazu – priležnico (*Exetera*)²⁶ z imenom *Christindel* [Kristinca], veliko čedno žensko, ki je sestra gostilničarke z imenom Köglmayerica (*N: Köglmajerin*) v odročni samotni gostilni stran od ceste, četrte ure od mesta Steyr proti Welsu.

2. Martin N. (*Marthin N:*), po domače imenovan Mürschtel (*vulgo Mürschtel genandt*), po rodu Tirolec iz Halla (*seiner Nation ein Thüroler von Halla*), star okoli 30 let, visoke postave, srednje debel, okroglega črnkastega obraza, obrit in temno oblečen, ima črne skodrane lase, nosi palico in ima v žepu tercerolko (*vnd führt ein Tarzaroln in sackh*), naj bi bil kramar, ki se najpogosteje zadržuje pri menihih (*beij Mönichen*).

3. Franz Schneeberger, [Spodnji]²⁷ Avstrijec (*ein Österreicher*), star čez 30 let, po poklicu naj bi bil padar (*ein Pader*), je srednje postave, srednje debel, nosi belo obleko, ima kratke kostanjeve, malo narasle lase, najpogosteje se zadržuje na Dunaju.

4. N. Obermeier (*N: Obermajer*), po rodu Nemec (*von der Nation ein teutscher*), star okoli 30 let, srednje velik debel možak (*Kerl*), okroglega

19 SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 500.

20 Prav tam, pag. 509.

21 Mühlberger in Schuster, *Die Matrikel*, str. 134.

22 NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, fol. 135r.

23 Iz dokumenta o končni sodbi v Kremsu je razvidno, da je bil doma iz mesta Kočevje, ne s širšega Kočevskega (AT ÖStA, HHStA, FAA, C–48–34, Conv. 3, Thurn am Hart, Untertanensachen, 1. Criminalia 1717, s. d., Endt=Vrtheil etc.).

24 Orfej grof Strassoldo je bil do prodaje leta 1695 lastnik gospostva Krško (Smole, *Graščine*, str. 244).

25 Nemško *das Terzerol*.

26 Najbrž mišljeno *hetera*.

27 Pri Zgornjih Avstrijcih je na seznamu vedno naveden pridevnik *zgornji*.

zabuhlega obraza (*blascheten gesicht*), oblači se v sivo obleko in zeleno kamižolo, ima nekoliko rumene kratke skodrane lase, je poročen in prebiva na Moravskem (*in Mähren Sesßhafft*), to slabo življenje (*beij disen liederelichen leben*) živi že 15 let.

5. Vencel/Václav Baško (*Wenzel Baschko*), potujoči študent (*ein Vagierender Student*), po rodu z Moravskega (*auß Mähren gebührtig*), star 26 let, srednje velik, suhe postave in podolgovatega obraza, ima rjave, nekoliko narasle, ne dolge lase, nosi črno obleko in nosi v žepu tercerolko (*vnd führt ein Tarzaroln in Sackh*).

6. N. Rebernišek (*N: Rebernischeck*), potepuški (*ein herum Straichender*), na Spodnjem Štajerskem v Rogatcu pri Rogaški Slatini (*zu Rouitsch beij dem Sauerbrun*) rojeni študent, človek, star 26 let, srednje vitke postave (*Ranne Perschon*), podolgovatega suhega bledega obraza, ima črne neskodrane in nekoliko narasle lase, nosi rjavo obleko.

7. Mihael Babnik (*Michael Wabnighk*), po domače pa imenovan Fuk (*vulgo aber Fugkh genandt*), potujoči študent iz Novega mesta s Kranjskega, star 26 let, srednje velik čokat močan človek, rdečega, širokega zabuhlega obraza (*blascheten gesicht*), ima črne, kratke in nekoliko narasle lase, obrit, oblači se sivo, ob strani nosi meč in v žepu tercerolko (*ein Tarzaroln im Sackh*).

8. Mihael Kopešič²⁸ (*Michael Kopefsez*), tudi potujoči študent (*auch ein Vagierender Student*), iz Novega mesta na Kranjskem, sin tamkajšnjega tobačnega nadzornika (*eines Thobackh überreiters Sohn daselbst*), star okoli 20 let, majhne čokate postave, kozavega, okroglega in rdečkastega obraza, ima črne kratke skodrane lase, nosi rjavo suknjo, ki naj bi jo ukradel v Pragi.

9. Hansel N. (*Hanßel N:*), po domače Krump-täzel [»Krivotac«], imenovan tako, ker ima na eni roki dva ukrivljena prsta, po rodu z Gorenjskega, nedaleč od Škofje Loke iz Bitenja, star 20 let, trdi, da je študent in da naj bi enkrat že pobegnil (*durchgangen*) iz zapora. Je srednje vitke postave (*Ranne Perschon*), nosi rjavo obleko, ima črne dolge lase.

10. Johann Wilibald Dorer (*Dorrer*), po rodu Nemec (*von der Nation ein Teutscher*), ki se izdaja za svetnega duhovnika (*Petriner*), visoke vitke postave (*ein lange Ranne Perschon*), kozavega obraza, rdečelas, star najmanj 28 let, nosi črno duhovniško suknjo (*Petriner Rockh*) in moder plašč, spodaj meč in tercerolko (*ein Tarzaroln*).

11. N. Krön (*N. Krön*), po domače Kröndel, po rodu iz [Spodnje]²⁹ Avstrije in poročen, star okoli 26 let, majhen čokat človek okroglega črnkastega (*schwarzleten*) obraza, kratkih kostanjevih skodranih las, nosi železnobarvno raztrgano suknjo in kamižolo kavne barve, najpogostejše se zadržuje na Dunaju, bil naj bi tudi sloviti žepar (*famoser boitelschneider*).

12. N. N., po rodu Italijan (*Ein Wällischer Von der Nation*), oblečen v modro-figovo obleko (*in blauen faigenfarben Klaid*), čokate srednje postave, črnega popolnega (*vollkhomenen*) obraza, kratkih črnih skodranih las, star okoli 30 let.

13. Ignac Rozman (*Ignatius Rosman*), rojen na Kranjskem v Krškem, potujoči človek (*ein Vagierender Mensch*), star okoli 20 let, rjavkastega podolgovatega obraza, nosi temno obleko, ima belkaste (*weißlete*) neskodrane lase, enkrat je že bil vojak, nato pa naj bi pobegnil (*durchgangen*).

14. Jožef Vernec (*Joseph Vernez*), potujoči študent, rojen v Ljubljani, star 20 in nekaj let, srednje debelosti in velikosti, ima temne, nekoliko rdečkaste skodrane lase, podolgovat črnkast, nekoliko zguban obraz, včasih je oblečen črno, vedno pa v temnosivo, črno obrobjeno staro suknjo.

15. Janez Jurij Hofstetter (*Hannß Georg Hoffstetter*), zdaj rabelj v Zagrebu (*dermallen Freijman zu Agram*), sin pokojnega ljubljanskega rablja, ki je zaradi njemu pripisanih ropov in kraj pred 3 ali 4 leti že sedel v Ljubljani na Tranči (*auff dem Khomaun Innengelegen*),³⁰ je visok vitek možak (*Ranner Kerl*), okroglega rdečkastega, nekoliko kozavega obraza, star okoli 26 let, ima kratke ravne belkaste (*weißlete*) lase in vedno nosi rdečo obleko.

16. Josef Kaßer, po rodu Švab (*Von der Nation ein Schwaab*) in pobegli praški vojak stražnik (*außgerisener Praagerischer Guardi Soldath*), srednje velikosti in debelosti, ima srednje dolge bele neskodrane lase in mlado majhno ženo, nosi meščansko obleko v kavni barvi in potuje naokrog (*Vagiert hin und wider*).

17. Johann Knoll, ki je s cesarskim in kraljevim katoliškim veličanstvom itd. itd. prišel iz Španije (*auß Spanien*) kot postiljon (*alß ein Postilion*) na Dunaj, od najvišjega omenjenega cesarskega in kraljevega veličanstva naj bi prejel milostni novčič (*ein gnaden Pfening*), je majhne čokate postave, okroglega črnkastega (*schwarzleten*) obraza, ima črne skodrane kratke lase, nosi črno francosko

²⁸ Ta oblika priimka je razvidna iz dokumenta o končni sodbi v Kremsu (AT ÖStA, HHStA, FAA, C–48–34, Conv. 3, Thurn am Hart, Untertanensachen, 1. Criminalia 1717, s. d., Endt=Vrtheil etc.).

²⁹ Pri Zgornji Avstriji je za razliko od Spodnje vedno naveden pridevnik Zgornja.

³⁰ O tem nemškem poimenovanju za Trančo gl. Golec, Slovenska toponimika, str. 313 in 343.

brado in sivo obleko, je samskega stanu in se najpogosteje zadržuje na Dunaju.

18. Josef N., po domače imenovan Slepi Sep (*vulgo der blinte Seep*), zato ker škili, rojen na Moravskem (*auß Mähren gebührtig*) in tovariš (*Gespan*) pravkar omenjenega Johanna Knolla, je srednje čokate postave, podolgovatega rdečkastega obraza, samskega stanu, star 30 let, ima dolge rdečkaste neskodrane lase, oblači se v belkasto (*weißleten*) obleko in se večinoma zadržuje pri Köglmayerju (*beij dem Köglmayer*).

19. N., tako imenovani stari Christoph (N: *der So genandte alte Christoph*) iz Halla na Tirolskem (*von Haal auß Thüroll gebührtig*), vdovec, 60-letni mož, srednje velik, vitke postave (*Ranne Perschon*), nosi obleko kavne barve in kratko belkasto lasuljo (*kurze weißlete Baruquen*), tudi nemško brado s sivimi dlakami (*untermengter Teutschen baarth*), tudi on se večinoma zadržuje pri Köglmayerju (*beij dem Köglmayer*).

20. Sigmund Landler, rojen v [Spodnji]³¹ Avstriji (*auß Österreich gebührtig*), po poklicu pekovski pomočnik (*Pöckenjung*), majhen človek vitkega života (*Rann von Leib*), star 22 let, okroglega suhega obraza (*Von runden magern gesicht*), ima kratke belkaste (*weißleten*) neskodrane lase, nosi sivo obleko, ob strani ima meč in v žepu tercerolko (*im sackh ein tarzaroln*), najpogosteje se zadržuje na Dunaju.

21. Peter Lipovec (*Petter Lipauetz*), rojen na Gorenjskem nad Jesenicami (*auß ober Crain, ob Asßling gebührtig*), potujoči študent, star 28 let, visok človek vitkega života (*Rann von Leib*), podolgovatega, nekoliko zabuhlega (*brascheten*) črnkastega (*schwarzleten*) obraza, ima daljše, nekoliko skodrane črne lase, nosi belkasto (*weißletes*) obleko, ob strani vedno nosi meč.

22. Sebastjan Molin (*Sebastian Mollin*), Kranjec (*ein Crainer*), po poklicu vrtnar, po postavi je velik čokat možak rdečega tolstega podolgovatega obraza, ima kratke ravne (*schintel glattes*) kostanjeve lase, star je 24 let ter nosi rjavo obleko in ob strani meč; zadrževal naj bi se (*dem Vernemben nach*) tukaj v deželi (*hier in dem Landt*).

23. N. N., po domače imenovan *Lajjer Thomerl* [Lajna Tomažek], po rodu Zgornji Avstrijec (*Von der Nation ein ober österreichischer*) in po poklicu lajnar (*ein Lajterer*), velik in vitek človek (*Ranner mensch*) podolgovatega obraza, belkastih (*weißleten*) ravnih, nekoliko dolgih las, star blizu 30 let, nosi sivo železnobarvno meščansko obleko in belkasto (*weißleten*) nemško brado, najpogosteje se zadržuje pri Köglmayerju (*beij dem Köglmayer*).

24. N: Jereb (N: *Jerreb*), potujoči študent s Kranjskega iz Škofje Loke, srednje čokate postave, črnega zabuhlega (*brascheten*) obraza, črnih, nekoliko naraslih, ne povsem dolgih las, star dvajset in nekaj let, nosi novo obleko kavne barve, trikrajni klobuk, obrobjen s tankim zlatim trakom (*Pertl*), okrog povezan z zelenim trakom namesto vrvice, ob strani nosi tudi meč in se najpogosteje zadržuje v Gradcu.

25. N. Ziegelfest (N: *Ziegeluöst*), bavarski kramar (*ein baijerischer Krammer*), ki na letnih sejmihi in proščenjih semtertja prodaja srebrnino (*mit Silbernen sachen*), kot so srebrni prstani, odpustkovni novčiči (*Ablas Pfening*) in več drugih stvari, je majhne čokate postave, okroglega rdečkastega (*Rottleten*) obraza, belkastih (*weißleten*) skodranih las, star okoli 30 let, nosi meščansko obleko kavne barve ter vodi s seboj mlado žensko (*weib*) z imenom *Clarel* [Klarica] in majhno deklico (*ein junges Kind, so ein Mägdel*), pa tudi kmečki voz (*ein Pauern wagen*), bil naj bi velik razbojnik (*ein Erz Rauber*), kakršnega ni mogoče najti v desetih deželah.

26. *Ferdinandel N.* [Ferdinand], rojen Dunajčan (*ein gebohrener Wiener*) in po poklicu kuhar, ki je na Dunaju dobro znan po žeparjenju (*boitelschneideren*) in naj bi bil letos od tam poslan za galjota (*ad Triremes*) na neapeljsko galejo (*auff die Neapolitanische galleern*).

27. N. N., po domače imenovan *Zickherl*, tudi [Spodnji]³² Avstrijec, star 20 in nekaj let, srednje čokate postave, okroglega zabuhlega (*brascheten*) obraza, malo skodranih kostanjevih las, nosi železnobarvno obleko in se najpogosteje zadržuje na Dunaju.

28. Karl N. (*Carl N.*), kočijaž, rojen na Moravskem (*Auß Mähren gebührtig*), star okoli 35 let, majhen čokat možak (*Kerl*), ima kratke in malo narasle lase, velike črnkaste brke (*schwarzleten Razenbaarth*), nosi svetlo obleko (*ein liches Kleid*) in se najpogosteje zadržuje na Dunaju.

29. Bernard (*Bernhardt*) Robida, potujoči svečarski pomočnik (*ein Vagierender Wax Kürtzler gesell*), rojen v Ljubljani (*von Lajbach gebührtig*), star 20 in nekaj let, visoke in dokaj korpulentne postave, podolgovatega črnega obraza in črnih, povsem ravnih, ne povsem kratkih las, samskega stanu, nosi temno ponošeno obleko in ob strani meč.

30. N. N., tako imenovani *Krump Seepel* [Kruljavi Sepek/Jožek], ki je bil letos justificiran v Lampachu³³ (*zu Lampach Justificiert*).

31. N. N., Zgornji Avstrijec iz dežele nad Anizho (*ein ober österreichischer, Von Landt Ob der Enß*), po

31 Gl. op. 29.

32 Gl. op. 27.

33 V Zgornji Avstriji.

poklicu pekovski pomočnik (*ein böckenjung*), star 40 let, majhen čokat možak (*Kerl*), ima kratke ravne kostanjeve lase, malo podolgovat črnkast (*schwarzletes*) obraz, oblači se belo, je samskega stanu in se brije.

32. N. N., potepuški (*ein herumb Straichender*) v Pragi rojeni in krščeni Jud, star okoli 30 let, majhen človek podolgovatega obraza in črnih, malo skodranih las, nosi belo obleko in črno francosko brado.

33. N. N., ubegli nemški dragonec (*ein außgerisßener Teutscher dragoner*) in po poklicu smodnikar (*ein Puluermacher*), ki naj bi bil poročen, star 30 let, je majhne čokate postave in kratkih črnih skodranih las, nekoliko podolgovatega obraza, nosi rdečo vojaško suknjo ter pohaja sem in tja.

34. N. N., tako imenovani *der lange Schneider* [Dolgi krojač], rojen na Dunaju (*zu Wienn gebührtig*), star 24 let, visoke postave, vitkega života (*Rann von Leib*), ima bel okrogel obraz in bele skodrane lase, nosi železnobarvno meščansko obleko, je samskega stanu in se najpogosteje zadržuje na Dunaju na Wiesnu³⁴ (*auff der wisen*) pri svoji materi, ki je vdova.

35. N. Köglmayer (*Köglmajer*), Zgornji Avstrijec iz dežele nad Anišo (*ein ober österreichischer, Von Landt ob der Enß*), stanujoč četrt ure iz mesta Steyr v odročni samotni hiši zunaj ceste proti mestu Wels, dobro stoječ gostilničar ali pivotoč (*wohl bemittelter Wierth, oder biershenckh*), star 30 in nekaj let, poročen s staro žensko, rjavkastega, nekoliko podolgovatega obraza, srednje debelosti in velikosti, ima črne in nekoliko, in sicer čisto malo na konico dvignjene lase (*am Spitz aufhöbende haar*) in črno veliko zgornjeavstrijsko kmečko brado ter se oblači kot zgornjeavstrijski kmetje.

36. Josef (*Joseph*) N., Dunajčan (*ein Wiener*), po poklicu natarar, je lani umrl na Dunaju med kugo (*in der Contagion*).

37. N. N., tako imenovani *Kraußkopf* [Skodranec], rojen Dunajčan (*ein geböhrnner Wiener*), po poklicu natarar, ki je lani prav tako umrl na Dunaju med kugo (*in der Contagion*).

38. Lenz N., pivovar, je prav tako umrl pred enim letom za kugo (*an der böst*).

39. Anton (*Anthon*) Lufftspringer, rojen v Nemčiji (*auff Teutschlandt gebührtig*), ki je letošnje poletje od svojih tovarišev (*von Seinen gespanen*), med katerimi sta bila tudi ta dva tukaj zaprta (*die zweij allhier verhafte*), pri Kalvariji v Gradcu skočil v Muro (*beij dem Calvariberg in Grätz, in die Muer gesprengt haben*).

40. Grödel [Gretica] N., rojakinja starega Christophha (*des alten Christopfen sein Landtsmanin*) in jo

najbolje pozna Köglmayer (*Vnd soliche der Köglmajer am bessten khent*).

41. Marko, Andrej in Luka N. (*Marcus, Andreas, und Lucas N:*) so se izmuznili svetnemu sodišču (*Seint dem weltlichen Gericht entgangen*), tako da so se vsi trije poboljšali (*gebessert*) in že prejeli mašniško posvečenje (*die Priesterwaiche angenumben haben*).

[pečat]

Filip Jakob Fringila lastnoročno
(*Philipp Jacob Fringilla mpria*)

pisar cesarskega krvnega sodišča
na Kranjskem

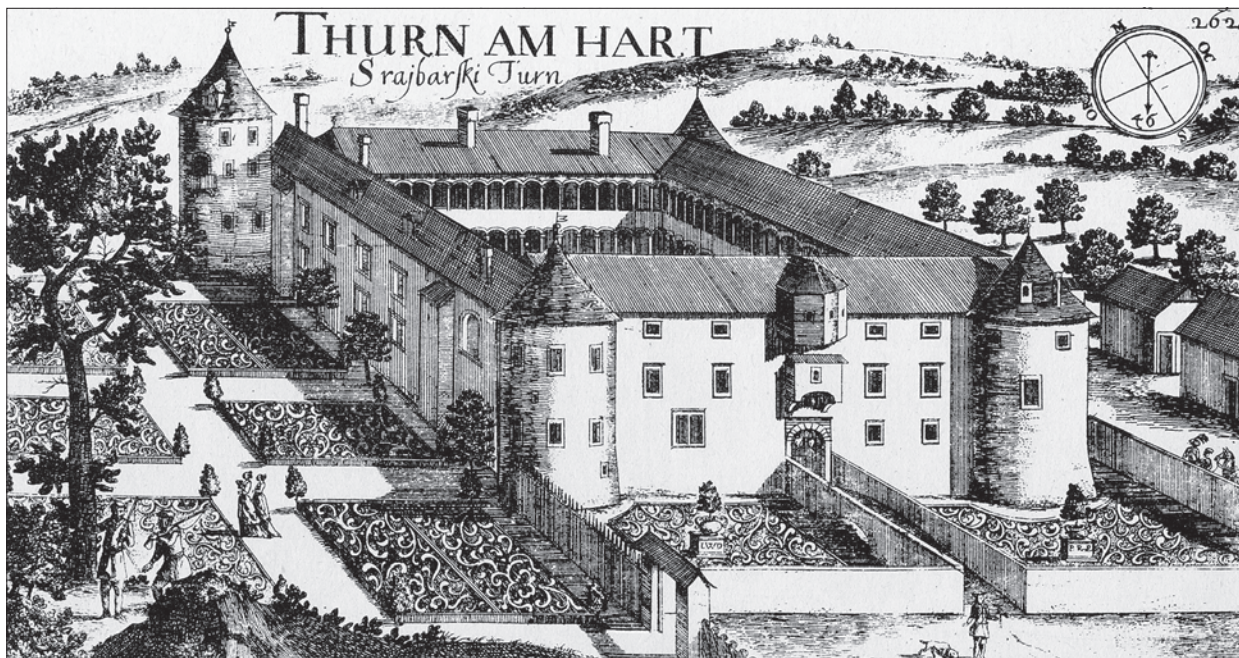
(*Kajl: Paangerichts Schreiber in Crain*)«

V uvodu je jasno povedano, da je sodni proces potekal v deželskosodnem gospodstvu Šrajbarski turn. Deželsko sodišče se je dejansko imenovalo Krško, saj je pripadalo krškemu gospodstvu, je pa tedaj že imelo sedež na bližnjem Šrajbarskem turnu v lasti grofov Auerspergov, potem ko je leta 1705 prišlo v iste roke tudi krško gospodstvo.³⁵ Dokument je podpisal in pečatil pisar deželnega krvnega sodišča, ki je kot spremljevalec krvnega sodnika skupaj z njim in z rabljem na povabilo deželskih sodišč krožil po Kranjski, kadar in kjer se je pokazala potreba po procesiranju kaznivih dejanj, za katera je bila predvidena najtežja, tj. smrtna kazen.³⁶ V deželskem sodišču Krško, kot

35 Teritorialni obseg sodišča gl. v: *Historischer Atlas*, Bl. 36. – Deželsko sodišče Krško je imelo večino časa svoje obstoja – obstajalo je do pravosodne reforme v dobi Ilirskih provinc leta 1811 – sedež v krškem Starem gradu nad mestom. Tega so opustili zelo kmalu po letu 1705, ko je prišlo gospodstvo v roke istega lastnika Ditriha grofa Auersperga kakor gospodstvo Šrajbarski turn (Smole, *Graščine*, str. 244 in 491). Upravi obeh gospodstev sta sicer formalno ostali še nekaj desetletij ločeni, a je obe vodil skupni gosposki upravitelj na Šrajbarskem turnu (prim. sočasno napisani katastrski napovedi obeh gospodstev, obe datirani na Šrajbarskem turnu: SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 131, N 195, No. 1, 12. 4. 1749; šk. 114, N 141, No. 1, 12. 4. 1749). Do leta 1704 se namreč v krstni matični knjigi duhovnije Krško kontinuirano omenjata tako upravitelj gospodstva Krško kot upravitelj gospodstva Šrajbarski turn, od leta 1705 pa samo še turnski (NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1730, fol. 103r, 105r). Florijančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744 krški Stari grad prikazuje že kot razvalino (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 6). Kot poroča F. Pokorn, je bil leta 1716 že podrt (NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, Leskovec pri Krškem, pola 7). To potrjuje podatek, da je leto prej umrli leskovski župnik Janez Jurij Tratnik privo-lil, da so oltar in parametre iz grajske kapele sv. Nikolaja prenesli v mestno cerkev sv. Janeza Evangelista (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 18, lit. G XVIII–I–I, pag. 29, s. d. [ok. ok. 1720]). Župnika Tratnika so v omenjeni cerkvi pokopali 7. septembra 1715 (NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, Matične knjige, M 1701–1731, fol. 8v).

36 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 213; Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 120.

34 Blizu Dunaja.

Grad Šrajbarski turn pri Krškem po Valvasorjevi Topografiji Kranjske, 1679 (Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, št. 262).

še marsikje na Kranjskem, so krvnemu sodniku v takih primerih dodelili prisednike iz vrst svétnikov bližnjih mest in trgov, ki so jih ti poslali sami. Tudi krvna pravda, zaključno dejanje procesa, je v Krškem potekala v mestu,³⁷ morišče z vislicami (»Galgenberg«) pa naj bi bilo v bližini, ob potoku Žlapovec, proti Šrajbarskemu turnu.³⁸

Franc Jožef Vodnik in njegov hlapec Mihael Tacel bi bila tako lahko zaprta tudi kje v mestu, ne ravno na gradu, vendar Vodnikov skok z velike višine govori v prid gradu. Pomenljivo pa je, da iz nekdanje jedilnice gradu Šrajbarski turn ni mogoče skočiti v globino 18–20 sežnjev, tj. 34–38 metrov; prav tako ne iz starega krškega gradu, če bi razvaljeni grad tedaj vendarle še uporabljali za zapor. Po vsem sodeč se je pisar Frangila zmotil pri navajanju merske enote in je zapisal sežnji namesto čevlji, kar bi torej znašalo približno šestkrat manj, 5,7–6,3 metra. Takšna višina precej ustreza razdalji med višino okenske police v prvem nadstropju in nivojem tal na Šrajbarskem turnu.³⁹

Seznam »sostorilcev«, ki ga je neposredno po Vodnikovi smrti sestavil, podpisal in pečatil pisar kranjskega krvnega sodišča, je nastal v pomoč preganjalcem kriminala. Sestavljen je bil za širšo uporabo na podlagi zaslišanj obeh storilcev. Morda so ga tudi natisnili in v obliki tiskovine razposlali v dežele, kjer naj bi se Vodnikovi pajdaši zadrževali. Takšni informativni tiski zelo uniformirane vsebine so namreč v tem času redno krožili po deželah Svetega rimskega cesarstva.⁴⁰

Ker je popis Vodnikovih »sostorilcev« dovolj poveden sam po sebi, ga ne bomo podrobneje razčlenjevali. Iz omemb Dunaja in obeh Avstrij, Spodnje in Zgornje, razberemo, da so se Jožefovi znanci večinoma gibali na tem območju, sicer pa so izvirali iz nemških, čeških in slovenskih dežel, eden iz Italije, eden pa je bil krščen Jud iz Prage. Večinoma jih je povezal cesarski Dunaj, kamor so nekateri prišli študirat, drugi za kruhom in tretji preprosto za »nečednimi posli«.

NADALJEVANJE ZGODBE V SPODNJEAVSTRIJSKEM KREMSU

Vprašanje zase je, koliko je seznam s Šrajbarskega turna pripomogel k prijetju in procesiranju Vodnikovih »sostorilcev«. Morda pri tem ni igral nobene vloge, morda pa je pripomogel k prijetju tega ali onega od opisanih »zločincev«.

³⁷ O prizorišču govori urbar krškega gospostva iz leta 1575: »im Statl Gurkhfeld«, ne pove pa, iz katerih »negst vmbegelegnen Flekken« so za prisednike prihajali svétniki (*Raths Freund*), vabljeni poleg celotnega krškega mestnega sveta (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 114, RDA, N 141, No. 29, novoreformirani urbar gospostva Krško 1575 s. p., *Fürderung des Malefiz recht*); nedvomno iz mest Kostanjevica in Novo mesto, nemara tudi iz kranjskega trga Radeče ter iz trga Sevnica in mesta Brežice na štajerski strani Save.

³⁸ Lapajne, *Krško in Krčani*, str. 48–49.

³⁹ Za mnenje se iskreno zahvaljujem kastelologu izr. prof. dr. Igorju Sapaču.

⁴⁰ Npr. *Description Jeniger in den Landen zu Bayrn*; [Anonimus], *Zwei Rauberbanden*, str. 365–366.

Krško deželno sodišče na Šrajbarskem turnu je potrjeno dobilo povratne informacije o procesiranju nekaj oseb z Vodnikovega seznama. V istem ovitku kot ta je namreč shranjen še en dokument, ki prav tako ni datiran, za razliko od prejšnjega pa tudi nima podpisa in enotnega naslova. Gre za zvezčič z devetimi v celoti popisanimi stranmi, v katerega je neznana oseba, zelo verjetno pisar na Šrajbarskem turnu, prepisala kratke opise justifikacij 23. in 24. julija 1717 v spodnjeavstrijskem Kremsu ob Donavi.⁴¹ Kaže, da gre za prepis enega ali dveh tiskanih letakov, namenjenih obveščanju javnosti. Med imeni obsojencev so tudi štirje Vodnikovi »sostorilci« oziroma pet, če jim prištejemo še priležnico najbolj razvpitega med njimi, Matije Koprive. Zato je bil dokument na Šrajbarskem turnu združen z dokumentom o Vodnikovem procesiranju leto prej.

Sestavljen je iz dveh delov. Prvi vsebuje opis končne sodbe osmih zločincev obeh spolov v Kremsu 24. julija 1717 in je vključen v nemško pesnitev, kakršne so se vse do začetka 20. stoletja širile po Evropi v drobnih tiskih ter javno prepevale, praviloma napisane v prvi osebi kot izpovedi obsojencev.⁴² Drugi del dokumenta je obvestilo o obsodbi desetih zločincev in zločink prav tam 23. in 24. julija 1717. Osem justificiranih oseb je istih kot v prvem delu, dodani sta dve, navedeni na prvem in drugem mestu.

V prvem delu gre torej za petju namenjeno pesem (*gesang*), v kateri v prvi osebi spregovori vsak od osmih na smrt obsojenih. V njih prepoznamo dva Vodnikova znanca, oba z imenom Mihael, doma iz Novega mesta in študenta. Prvi je 20-letni Mihael Kopešič, drugi pa štiri leta starejši Mihael Babnik. V drugem delu poleg njiju srečamo še enega Kranjca, in sicer nekaj več kot 20 let starega Matijo Koprivo iz Kočevja, ki ga je Vodnik med svojimi 43 »sostorilci« zaradi razvpitosti naznanil kot prvega.

Tudi ti, med seboj neločljivo povezani besedili naj spregovorita sami. Prvo, prepleteno z rimami, bomo predstavili samo deloma, in sicer uvod in prvoosebno rimano izpoved obeh Kranjcev.

Vseh obsojencev, ki v njem nastopajo, je osem: Ana Barbara Handlos z Bavarskega, samska, stara 17 let; Margaretha Mayerhofer s Tirolskega, samska, stara 18 let; Andreas Mayerhofer, rodni brat prej omenjene, star 19 let, s Švabskega; Johann Wilibald Dorer, študent iz Eichstätt (danes na Bavarskem, tedaj del Frankovskega državnega

okrožja), star 33 let; Bernhard Adler, ubegli bavarški vojak, iz Šlezije, star 26 let; Mihael Kopešič, študent s Kranjskega, star 20 let; Mihael Babnik, študent s Kranjskega, star 24 let; in Martin Auer, kramar s Tirolskega, poročen, star 24 let.

Takole pa o njih pripovedujejo rimani uvod in izpovedi obeh študentov Mihaelov s Kranjskega.

»Končna sodba (*Endt=Vrtheil*) tistih osmih zločincev (*Maleficanten*), ki so bili zaradi zagrešenih ropov in toliko kraj ter zagrešenega umora tukajšnjega sodnega sluge in služkinje [njegove žene], tudi zaradi strinjanja (*verwilligen*) in k temu danega nasveta (*Roth*) usmrčeni v cesarskem in deželnoknežjem mestu Krems danes, 24. julija 1717, na naslednji način, kot je mogoče povsem jasno razbrati (*ganz khlar zu vernemen*) iz pesmi (*im gesang*), z navedbo imena in smrtne kazni, ter bili vsem kristjanom predloženi za primer (*zu einem Exempl vor augen gestellt*).

Njega je bolelo, kako moram trpeti trdo večnost.

1. Prestrašite se, vi, krščanski otroci, glejte našo nesrečo, nas uboge grešnike, ujete v naših mladih letih, ki moramo iti v smrt, oh, gorje zasramovanja in posmeha (*ach weh des Spatt Vndt Han*).

2. Oh, gorje, kako nas boli, da smo se tako nemarno norčevali iz Boga, kot da bi večno tu ostali, počeli razbojništva v veselju varno.

3. A bilo je zmotno, Bog je sklenil tako, da nas bodo kmalu odvedli v zapor, kjer bomo počakali, kakšna smrtna kazen sledi takim slabim dejanjem (*Kharten*).

4. Končno je prišlo od visoke oblasti, kako naj nas pripravijo, naj nam za ta slaba dejanja nika-
kor ne naklonijo milosti, ampak kazen danes.

[...]

Mihael Kopešič (*Mihael Kopesiz*), študent s Kranjskega, star 20 let.

15. Slabo družbo sem ljubil in njena bremena, se s tem sam preganjal, spravljaj v strah in »ah«, bil zraven pri trinajstih ropih, 400 goldinarjev dobil od naropanih stvari.

16. In kar je bilo še več, bil sem tudi pomočnik pri morjenju, dal temu svoj pristanek, zato moram umreti na kolesu, kolo bo dedovalo moje telo, Bog bodi mi usmiljen.

Mihael Babnik (*Michaël Babenig*), študent s Kranjskega, star 24 let.

17. Kdor ne posluša dobrega nasveta, izbere nesreče stan, sam sem se spravil v zapor, v železne okove, osemnajst ropov zagrešil, petsto goldinarjev prejel, ah, gorje greha in sramote.

18. Kazen mi bodo odmerili (*auditiren*), ki sem jo zaslužil, glavo moram izgubiti, želim trpeti s potrpljenjem, moje telo bo položeno na kolo, o Bog, zgani se, nakloni mi tam milost. [...] Konec.«

⁴¹ AT ÖStA, HHStA, FAA, C-48-34, Conv. 3, Thurn am Hart, Untertanensachen, I. Criminalia 1717, s. d., Endt=Vrtheil etc.

⁴² O tem gl. zlasti: McIlvenna, *Singing the news of death*.

Drugi del dokumenta je povednejši in omogoča precej dobro rekonstrukcijo dogajanja. Izvemo za deset na smrt obsojenih zločincev obeh spolov, ki so jih v dveh zaporednih julijskih dneh leta 1717 usmrtili v spodnjeavstrijskem Kremsu. Pred tem jih je vsaj pet v začetku maja istega leta pobegnilo iz tamkajšnjega pripora, potem ko so umorili sodnega slugo in njegovo ženo. Pobeg jim ni uspel, saj so jih polovili ter jih dva meseca in pol pozneje obsodili na različne oblike smrtno kazni.

Drugi del:

»Končna sodba nad tistimi zločinci (*Malefanten*), ki so bili zaradi zagrešenih ropanj, umora tukajšnjega sodnega sluga in njegove žene ter drugih storjenih dejanj usmrčeni (*von leben zum todt hingericht*) v cesarskem in deželno knežjem mestu Krems v petek in soboto, 23. in 24. julija 1717.

Christina Mayer (*Christina Majrin*), samska ženska, stara 20 let, rojena v Pergernu na Švabskem:

1. se je z Matijo Koprivo (*Mathia Kopriva*) tri leta in pol potepala v divjem zakonu in z njim zaplodila dva otroka;

2. je pomagala oropati cerkev in med ropanjem stala na straži, ko so bili ukradeni monštranca, trije kelih s patenami in ciborijem ter 22 goldinarjev darovanega denarja (*offer gelt*), in je dobila delež 32 goldinarjev;

3. je šla še dvakrat zraven ropat cerkve, a so jo ljudje obakrat videli in rop preprečili;

4. je vedela za vse rope, ki jih je zagrešil Matija Kopriva, in naropano blago pomagala napraviti.

Sodba: obglavljena bo (*wirdt gekhöpft*), telo bo vrženo na grmado in zažgano.

Matija Kopriva (*Matthias Khopriva*), velik razbojnik (*Ein Erz rauberer*), rojen v mestu Kočevje na Kranjskem, je zagrešil 25 ropov, med njimi 3 cerkvene, pri tem je ljudi pretepal, jih zvezoval, vzvratno vlekel nazgor [obešene nategoval] (*ruckwärts aufgezogen*) in jih bridko žgal (*Jamerlich gebrent*); ker sam ni imel priložnosti, da bi umoril sodnega slugo in njegovo ženo, je svojim tovarišem dal nasvet in navodila, kako ju ubiti.

Prav tako je svojo ljubico, ki jo je imel na Dunaju na Spielbergu, ko je bila 4 mesece noseča, zabodel pred 4 leti na zaročni dan (*Versprechungstag*). Poleg tega je v takšno klavarno življenje zapeljal veliko drugih ljudi, zlasti študentov. Od vseh zagrešenih ropov je, brez srebrnine in drugih vrednih predmetov (*effecten*), dobil v denarju delež 1941 goldinarjev in 60 krajcarjev.

Sodba:

od zgoraj navzdol bo strt na kolesu (*geradt-brecht*), nato vržen na grmado in zažgan.

Anna Barbara Handlos (*Anna Barbara Handlosin*), rojena v Brückhafnu na Bavarskem (*von Prückhahfen aus Paßjern*), stara 17 let, ni zagrešila nič drugega (*hat weiter nichts peccirt*), razen da je pri umoru sodnega sluga in njegove žene tiščala ob tla slugovega sina, da ni mogel kričati; prav tako je tedaj, ko sta bila sluga in žena ubita, šla v obok [klet] (*in daß gewelb gangen*), prinesla gor v vežo (*Vorhaus*) pilo za piljenje železa in jo dala Bernhardu Adlerju, prav tako je vzela ključke, Matiji Koprivi odklenila zapor in ga spustila ven, potem pa se je, ko je Bernhard Adler slugovi ženi (*der Dienerin*), ki je spet začela kričati, zadal zadnji udarec v glavo, glasno smejala, da ljudje v sosesčini ne bi slišali ženinega kričanja; prav tako je pri begu (*Ehapiierung*) vzela krilo (*Vnterrock*) slugove žene in od naropanih 40 goldinarjev iz slugove hiše dobila delež 8 goldinarjev.

Sodba: usmrčena bo z mečem, njena glava pa bo nataknjena na kolo (*auf daß rad gestekht*).

Margaretha Mayerhofer (*Maijrhoferin*), samska ženska, rojena na Tirolskem, stara 18 let, je bila zraven pri petih krajah in ropih, je tudi pomagala pri dvojnem umoru sodnega sluga in njegove žene, tako da je bila zraven pri dogovoru (*beij der abredung*) o teh dveh umorih in se s tem strinjala; da je pri teh dveh umorih pograbila hčerko umorjenega sodnega sluga, jo odvedla iz sobe v kuhinjo in oba otroka stražila v kuhinji ter jima zvezala roke, medtem ko so njeni tovariši v veži pilili železo [okove] in oropali slugo; med begom je iz slugove hiše tudi odnesla modro krilo in avbo iz damasta, od tam naropanega denarja pa prejela delež 8 goldinarjev.

Sodba: usmrčena bo enako kot prejšnja [Ana Barbara Handlos].

Andreas Mayerhofer (*Maijrhofer*), rodni brat omenjene Mayerhoferjeve, rojen v Grafingu na Švabskem (*von Gräfinng aus schwaben gebürtig*), star 19 let, po poklicu lovec, je pri ropu nekega župnišča s svojo puško stal na straži za župniščem in dobil od naropanega delež 90 goldinarjev.

Sodba: usmrčen bo z mečem in položen na kolo.

Johann Wilibald Dorer, študent, rojen v Eichstättu (*von aihstatt gebürtig*), star 33 let, se je s priležnico skoraj štiri leta potikal po deželi in z njo v divjem zakonu zaplodil dva otroka; izdajal se je zdaj za upravitelja, zdaj za duhovnika, hodil okrog v duhovniških oblačilih in se posluževal lažnih pisnih potrdil (*hat sich falscher testimoniren bedient*); tudi drugim svojim tovarišem (*Cameraden*) je izdajal lažna potrdila s svojim pečatom; poleg

tega klavnega življenja je bil zraven pri petih ropih (*ausraubungen*) ter dobil pri teh petih delež 268 goldinarjev in 16 krajcarjev, pri dveh ropih je ljudi zvezal in jih žgal.

Sodba: usmrčen bo z mečem in položen na kolo.

Bernhardt Adler, ubegli bavarski vojak (*ein ausgerissener Päyrischer saldath*), rojen v Altherichrauu⁴³ v Šleziji (*von alt=herichrau in schlesien gebürtig*), star 25 let, je bil pri ropu nekega župnišča in pri tem dobil delež 62 goldinarjev; prav tako je sodnega slugo in njegovo ženo pobil z debelo gorjačo (*mit einem dikhen Prügl erschlagen*) ter nato pomagal pri ropu, med begom je ubitemu slugi vzel suknjo in kamižolo, za seboj pa pustil svojo s krvjo oškropljeno kamižolo in suknjo; v slugovi hiši je bilo naropanih 40 goldinarjev v različnih kovancih.

Sodba: od zgoraj navzdol bo strt na kolesu (*geradbreht*) in položen na kolo.

Mihael Kopešič (*Mihäel Kopesiz*), študent iz Novega mesta na Kranjskem, star 20 let, je pomagal zagrešiti 13 ropov, pri katerih je večinoma zvezoval ljudi, jih vlekel navzgor, jim delil udarce in jih tudi žgal; prav tako je pomagal pri umoru sodnega sluga in žene ter je tej, ko je v smrtnem strahu zopet začela kričati, zamašil usta z otroško suknjo; v slugovi hiši je prav tako dobil delež, od drugih zagrešenih ropov pa 464 goldinarjev in 37 krajcarjev.

Sodba: od zgoraj navzdol bo strt na kolesu, njegovo telo bo položeno na kolo in nato z vrvjo obešeno na vislicah.

Mihael Babnik (*Mihaël Wabenig*), študent, rojen v Novem mestu na Kranjskem, star 24 let, je pomagal zagrešiti 18 kraj in ropov, pri katerih je v glavnem zvezoval ljudi, jih vzvratno vlekel navzgor in žgal; od teh ropov je dobil delež 525 goldinarjev.

Sodba: obglavljen bo (*wirdt khöpft*) in položen na kolo, glava pa nataknjena (*aufgesteckt*) in nato obešena z vrvjo na vislicah.

Martin Auer, poročen, njegova prej omenjena pastorka (*Stiefkhinder*) Andreas in Margaretha Mayerhofer bosta tudi justificirana v soboto. Rojen v Saalbachu na Tirolskem (*von Sabah aus Tyroll gebürtig*), star 34 let, po poklicu kramar, pomagal je pri 34 nasilnih krajah in ropih, pri čemer

je ljudi večinoma zvezoval, jih vzvratno vlekel navzgor, jim delil trde udarce in jih žgal; on sam je pri nekem nočnem ropu nekega kmeta do smrti pobil z brezovo gorjačo; pri nekem ropu je bil neki kmet tudi ustreljen, tako da je uro zatem umrl brez spovedi in obhajila; v gotovini, brez vrednih predmetov (*efectum*), je dobil delež 3902 goldinarja.

Sodba: od zgoraj navzdol bo strt na kolesu (*geradbrecht*), položen na kolo in nato z vrvjo obešen na vislicah.

Konec.«

Od desetih v Kremsu justificiranih oseb jih je na Vodnikovem seznamu sotorilcev navedenih pet ali polovica, če prištejemo še Christino Mayer s Švabskega, 20-letno priležnico Matija Koprive (pod št. 1), ki jo je Vodnik poznal samo kot *Christindel* in precej dobro njene sorodnike blizu Steyrja. Poleg teh dveh so v Kremsu življenjsko pot končali Nemec Johan Wilibald Dorer ter dva Kranjca iz Novega mesta, Mihael Babnik in Mihael Kopešič.

O Dorerju (na Vodnikovem seznamu je naveden pod št. 10) je naš »krški denunciant« izpričal, da ima najmanj 28 let, da se izdaja za svetnega duhovnika in da je po rodu Nemec. Ob eksekuciji naslednje leto izvemo, da je šlo za 33-letnega študenta iz Eichstätt. Babnika in Kopešiča (pod št. 7 in 8) je Vodnik označil za potujoča študenta, stara 26 in okoli 20 let, čez slabo leto pa so v Kremsu navedli njuni starosti 24 in 20 let.

Od ostalih petih justificirancev so trije prihajali iz iste družine. 18-letna Margareta in njen 19-letni brat Andreas Mayerhofer, po poklicu lovec – sestra se je rodila na Tirolskem, brat pa na Švabskem –, sta bila namreč pastorka Martina Auerja, 34-letnega kramarja s Tirolskega. Ana Barbara Handlos z Bavarskega je bila s 17 leti najmlajša usmrčenka, 25-letni ubegli bavarski vojak Bernhard Adler pa najbolj krvav, saj si je umazal roke z umorom sodnega sluga in njegove žene. Tedaj jih je iz zapore morda pobegnilo vseh deset, le da pri petih to ni izrecno povedano, ker so imeli pri dvojnem umoru in pobegu manjšo vlogo. Kot aktivno vpleteni v umor so v sodbah označeni: Kopriva, Handlosova, Mayerhoferjeva, Adler in Kopešič.

Dvojni umor v zaporu v Kremsu je mogoče rekonstruirati v naslednjih potezah. Matija Kopriva, ki ni mogel sodelovati aktivneje, ker je bil očitno zaprt v nekem drugem prostoru, je dejanje usmerjal. Nekdanji vojak Bernhard Adler je sodnega slugo in njegovo ženo do smrti pobil z debelo gorjačo. Študent Mihael Kopešič je pri umoru sodeloval tako, da je slugovi ženi zamašil

⁴³ Verjetno gre za vas Altreichenau (tudi Alt Reichenau), danes Stare Bogaczowice v vojvodstvu Spodnja Šlezija na Poljskem.

usta, ko je ponovno začela kričati. Ana Barbara Handlos je pri umoru tiščala slugovega sina k tlom, da ni mogel kričati, in z glasnim smehom preglasila ženino kričanje, ko ji je Adler zadajal smrtni udarec, Margareta Mayerhofer pa je med umorom odvela slugovo hčerko iz sobe v kuhinjo. Nato je Handlosova poiskala pilo za piljenje železa, vzela ključ in odprla vrata zapora, v katerem je bil Kopriva. Medtem ko so njeni tovariši pilili železo, je Mayerhoferjeva oba otroka zvezana stražila v kuhinji. Adler in obe ženski so se med begom polastili kosov oblačil in denarja iz slugove hiše, svoj delež naropanega blaga pa je dobil tudi Kopešič.

Čas dvojnega umora in imeni umorjenih zakoncev razkriva mrliška matica župnije Krems – St. Veit, ki v prevodu pravi takole: »2. maj 1717. Hans Georg Ehegartner in Marija, njegova žena, tukajšnji sodni in mestni sluga, ki sta bila oba ponoči hkrati pobita in umorjena (*erschlagen, vnd umgebracht*) od ujetih tatov, ker sta jim pustila preveč svobode, in bila pokopana na Božji njivi.« Istega dne so tam položili k počitku tudi Antona, majhnega otroka (*ein kindl Antoni*) neke zaprte ženske (*einer gefangenen weibs Persohn gehörig*).⁴⁴ Samo ugibamo lahko, ali je šlo za otroka »divjih zakoncev« Matije Koprive in Kristine Mayer.

IDENTITETA IN ŽIVLJENJSKA POT VODNIKOVIH SLOVENSKIH PAJDAŠEV

V nadaljevanju si pogledimo, kaj je bilo mogoče ugotoviti o identiteti tistih Vodnikovih »sostorilcev«, ki so prihajali s slovenskega ozemlja. Skupno jih naštejemo 12 od 43 ali dobro četrtno. Začnimo pri tistih treh, ki so jih leta 1717 obsodili in usmrtili v Kremsu – pri Koprivi, Kopešiču in Babniku.

Daleč najbolj razvpit je bil Matija Kopriva iz Kočevja, ki ga Vodnik ni po naključju navedel kot svojega prvega »sostorilca« (pod št. 1). Kopriva je zagotovo od znotraj videl neko šolo, saj se sicer ne bi mogel izdajati za nekakšnega strežaja grofa Strassolda, ni pa študiral in tako ni veljal za študenta. Rodil se je meščanskima staršema Juriju in Marjeti Kopriva ter prejel krst 16. januarja 1687.⁴⁵ Bil je torej nekoliko starejši, kot ga je ocenil Vodnik, ki mu je dal dvajset in nekaj let. Ko so ga leta 1717 v Kremsu strli na kolesu, je namreč že dopolnil 30. leto, za seboj pa naj bi imel kar 25 ropov in umor noseče zaročenke na Dunaju štiri leta prej. S svojo, skupaj z njim na smrt obsojeno novo priležnico Christino Mayer s Švabskega, ki

mu je rodila dva otroka, se je med drugim zadrževal pri njeni sestri Köglmayerjevi, gostilničarki v samotni gostilni nedaleč od zgornjeavstrijskega Steyrja, kjer je moral biti vsaj enkrat z njim tudi Jožef Vodnik. Pri umoru sodnega sluge in njegove žene v Kremsu se je Kopriva pokazal kot idejni vodja in usmerjevalec sopripornikov in tovarišev. Poročilo o sojenju v Kremsu ga upravičeno imenuje velik razbojnik (*Ein Erz rauberer*), ki je na kriva pota zapeljal veliko ljudi, zlasti študentov. Sklepamo lahko, da je imel velik vpliv tudi na štiri leta mlajšega Jožefa Vodnika, s katerim se je najverjetneje seznanil na Dunaju, kjer je ta začel študirati jeseni 1710.⁴⁶

Vsekakor sta bila v njegovi družini dva študenta Novomeščana, Mihael Babnik in Mihael Kopešič, oba obsojena in usmrčena skupaj z njim v Kremsu. Vodnik ju je navedel drugega za drugim kot potujoča študenta (pod št. 7 in 8). Zelo verjetno sta tako kakor on nekaj časa študirala na Dunaju, vendar ju v tamkajšnjih univerzitetnih matrikah ni mogoče najti. Glede na to, da je Kopešič nosil suknjo, ki naj bi jo ukradel v Pragi, je utegnil biti krajši čas tudi praški študent. Vodnik je imel Babnika za nekaj let starejšega od Kopešiča, a je bilo med njunima rojstvom le nekaj tednov razlike. Oba sta prihajala iz novomeških meščanskih družin in sta se poznala vse življenje. Mihaela Babnika, sina Janeza in Katarine, so krstili 15. avgusta 1693, Mihaela Kopešiča, čigar starša sta se imenovala Andrej in Magdalena, pa 22. septembra istega leta.⁴⁷ Glede na imena botrov gre soditi, da je Kopešič, za katerega vemo, da je bil uradniški otrok, izhajal iz imenitnejše družine kakor Babnik.⁴⁸ O slednjem je znano, da se je (med drugim) šolal v Gradcu, kjer je leta 1707 izpričan v prvem razredu jezuitske gimnazije kot Kranjec in Novomeščan.⁴⁹ Deset let pozneje, julija 1717, malo pred dopolnjenim 24. letom, sta se oba s Kopešičem znašla kot obsojenca na morišču v Kremsu, obsojena zaradi vrste ropov in nasilja nad ljudmi, pri čemer ni navedeno, da bi Babnik sodeloval tudi pri umoru sodnega sluge in njegove žene, zato so mu najbrž dosodili milejšo obliko smrtne kazni – obglavljenje.

46 Mühlberger in Schuster, *Die Matrikel*, str. 134.

47 KANM, Maticne knjige, R 1692–1696, fol. 27v–28r in 28v. – Pri obeh je kot kraj rojstva navedeno mesto (*ex civitate*). Pri Kopešičevem krstu so za materino ime pustili prazen prostor. Kako se je imenovala, je razvidno iz vpisa krsta njegovega starejšega brata Andreja, krščenega 12. oktobra 1690 (prav tam, R 1688–1692, fol. 51v).

48 Kopešiču je šla za krstno botro »gospa« Marija Rokner, njegovemu bratu Andreju pa mestni sodnik, »gospod« Janez Krstnik Rokner (gl. prejšnjo opombo).

49 »Wabnig Michael, Carniolus, Neostadiensis« (Andritsch, *Die Matrikeln* 3, str. 194).

44 DASTP, PA Krems–St. Veit, Sterbebuch 1687–1729, pag. 643.

45 NSAL, ŽA Kočevje, Maticne knjige, R 1683–1795, fol. 54v.

Končne usode devetih drugih »sostorilcev« Franca Jožefa Vodnika, ki so prihajali s slovenskega ozemlja, ne poznamo. Vemo le to, kar je o njih v priporu in med sojenjem izpričal Vodnik in kar je bilo na podlagi njegovega pričevanja za večino mogoče ugotoviti o njihovem rojstvu in šolanju. Izkazalo se je, da je imel Vodnik o svojih tovariših precej dobro védenje, le pri starosti se je pogosto nekoliko motil.

Od potujočih študentov je slabše poznal edinega Nekranjca, Spodnještajerca N. Reberniška iz Rogatca (pod št. 6), ki mu je pripisal 26 let. To so tudi edini razpoložljivi podatki o njem. Ohranjene krstne matice župnije Rogatec se namreč začnajo leta 1723,⁵⁰ célo generacijo po njegovem rojstvu okoli leta 1690. V graških in dunajskih matrikah ne najdemo nobenega študenta s tem priimkom, kot tudi ne med ljubljanskimi jezuitskimi gimnazijci in slušatelji višjih jezuitskih študijev.⁵¹ Rebernišek je skoraj gotovo izviral iz rogaške tržanske družine. V dveh popisih ognjiščnine, leta 1705 ter za leti 1708 in 1709, namreč srečamo Martina Reberniška,⁵² v trgu edinega posestnika s tem priimkom in prejkone študentovega očeta. Poleg tega je leta 1732 v prvi razred graške gimnazije vstopil Tomaž Rebernišek, tržanski sin iz Rogatca (*Civis, Styrius, Roitschensis*),⁵³ po vsej verjetnosti Martinov nečak.

Otipljivo sled je Vodnik pustil tudi za identificiranje drugega potujočega študenta, N. Jereba iz Škofje Loke, čigar osebnega imena se ni mogel spomniti (pod št. 24). Tudi njegove starosti očitno ni poznal, zato pa je navedel, da se najpogostejše zadržuje v Gradcu. Ne bi smelo biti dvoma, da gre za Martina Jereba, leta 1706 vpisanega v prvi razred graške jezuitske gimnazije. V univerzitetni matriki, ki vključuje tudi gimnazijce, je naveden kot meščan, Kranjec in Škofjeločan (*Civis, Carniolus, Bischoflachensis*).⁵⁴ Za začetni razred gimnazije je bil tedaj s 16 leti sicer že precej star. H krstu so ga namreč nesli 5. novembra 1690, starša pa sta se imenovala Primož in Doroteja Jereb.⁵⁵

S Škofjeloškega, in sicer iz Bitenj, je prihajal tudi Vodnikov znanec z imenom Hansel (pod št. 9), ki so ga zaradi dveh ukrivljenih prstov na roki imenovali Krumptäzel in naj bi mu bilo okoli 30 let. Sam je trdil, da je študent, enkrat naj bi že ušel iz zapora, sicer pa so podatki o njem preskromni – pogrešamo zlasti priimek –, da bi ga bilo mogoče identificirati v evidencah študentov in krstni matični knjigi župnije Stara Loka.

Poleg njega sta od 12 Vodnikovih rojakov s podeželja prihajala le še eden ali dva, skupaj največ trije. Prvi se je imenoval Peter Lipovec (pod št. 21) in ga leto dni za Vodnikom najdemo med novimi študenti dunajske univerze, prav tako na študijski stopnji fizika (*Petrus Libowitz Physicus*).⁵⁶ Vodnik je o njem povedal, da je 28-leten potujoči študent, doma nad Jesenicami na Gorenjskem. V resnici je bil dve leti mlajši, krščen 25. junija 1690 na Jesenicah kot sin Mihaela in Marije Lipovec (*Lipouz*).⁵⁷ Kraj rojstva pri njegovem krstu ni naveden, ker so ta podatek zapisovali redko. V jeseniški župniji je v tem času živelo več družin s priimkom Lipovec, med drugim ena na Planini pod Golico in ena v Javorniškem Rovtu.⁵⁸

O drugem, Sebastjanu Molinu, iz poročila s Šrajbarskega turna (pod št. 22) izvemo samo, da je bil Kranjec, po poklicu vrtnar in star 24 let, kot je bilo slišati, pa naj bi se – edini od naznanjenih oseb – zadrževal na Kranjskem. Ni torej rečeno, da ni šlo tudi pri njem za mestnega ali trškega otroka.⁵⁹

Tako kot Franc Jožef Vodnik se je v mestu Krško rodil Ignac Rozman, po Vodnikovem pričevanju potujoči človek in ubegli vojak, star okoli 20 let (pod št. 13). Takšni starosti bi še najbolj ustrezala sinova »gospoda« Franca Rozmana in njegove žene Marije Rozaliije, Jurij Bernardin, krščen 24. aprila 1698, in Volfgang Friderik, krščen 10. marca 1693.⁶⁰ Po vsem sodeč gre pri navedbi Ignaceve starosti za zapisovalsko oziroma prepisovalsko

50 NŠAM, Župnija Rogatec, popis.

51 Andritsch, *Die Matrikeln* 3; Andritsch, *Die Matrikeln* 4; Mühlberger in Schuster, *Die Matrikel*; Mühlberger, *Die Matrikel*; *Ljubljanski klasiki*: SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r.

52 StLA, Laa. A., Antiquum VI, Herdsteuer 1705–1708, C 50, 4. 8. 1705; St. 21 I/2, II. 9. 1711.

53 Andritsch, *Die Matrikeln* 4, str. 126.

54 Andritsch, *Die Matrikeln* 3, str. 207.

55 NŠAL, ŽA Škofja Loka, Matične knjige, R 1688–1702, fol. 40r. – Pri Martinovem krstu je kot kraj rojstva naveden Novi trg (*ex nouo foro*), pri obeh njegovih mlajših sorojcih, Katarini (kršč. 23. novembra 1693) in Antonu (kršč. 15. januarja 1697), pa Mesto (*ex civitate*) (prav tam, fol. 58r in 127v).

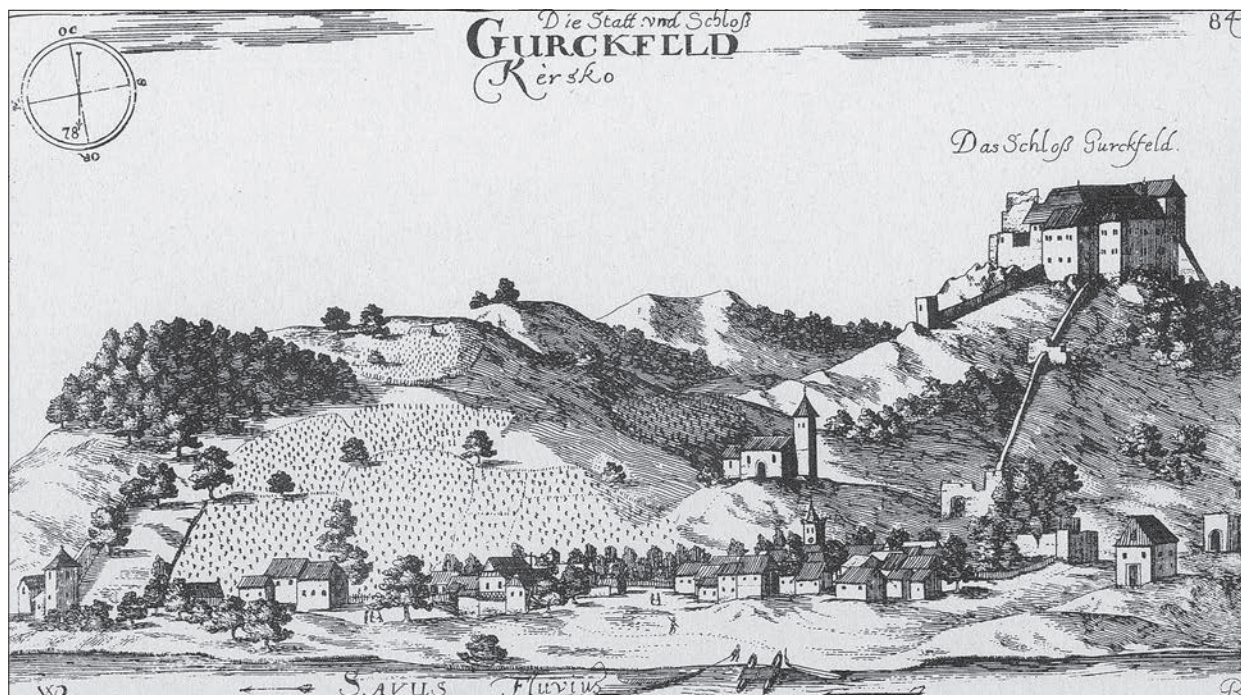
56 Mühlberger in Schuster, *Die Matrikel*, str. 139.

57 NŠAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1672–1700, pag. 129.

58 Prav tam, pag. 101, 102.

59 Njegovega nenavadnega priimka v novejši dobi na Slovenskem ni mogoče zaslediti. V prvi polovici 20. stoletja sta izpričana samo priimka Malin v Ljubljani in Moline v Kranju (*Začasni slovar*, str. 354 in 387). V krstnih maticah Ljubljane in Kranja konec 17. stoletja ni ne teh dveh priimkov ne priimka Molin (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1653–1692, Ind R 1692–1740; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind 1668–1731; ŽA Kranj, Matične knjige, Ind R 1676–1684; Ind R 1684–1703). Danes ga ima v Sloveniji manj kot pet oseb (<https://www.stat.si/imenarostva#/names/topNames>) (dostop 30. 12. 2023).

60 NŠAL, ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, fol. 63v in 79r.

Krško po Valvasorjevi Topografiji Kranjske, 1679 (Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*, št. 84).

napako. Ignac je skoraj brez dvoma identičen z Ignacem Viljemom, sinom istih staršev, ki so ga krstili 7. februarja 1688,⁶¹ in je imel torej ob pričevanju someščana Vodnika 28 let, ne le okrog 20.

Na Vodnikovem seznamu naznanjenih oseb so se znašli še trije Ljubljancani različnih poklicev – študent, svečar in rabelj!

Pri starosti potujočega študenta Jožefa Verneca (pod št. 14) se je naš »krški denunciant« motil podobno kot pri Krčanu Rozmanu. Izpričal je, da se je rodil v Ljubljani pred 20 in nekaj leti, v resnici pa jih je Vernec štel 29. Krstili so ga namreč 3. marca 1687 v stolni župniji sv. Nikolaja kot sina Jurija in Jere Vernec (*Verniz*). Med botri je imel »žlahtno gospo« (*nobili Dna*) Marijo Elizabeto Bosio,⁶² s takim pridevkom pa je označena tudi krstna botra njegovega sedem let starejšega brata Andreja.⁶³ Očetov poklic in lokacija domovanja Vernečeve družine sicer nista znana.⁶⁴ Jožefa Verneca (*Josephus Verniz*) leta 1708 najdemo v petem razredu ljubljanske jezuitske gimnazije (poetika) in naslednje leto v zadnjem, šestem (retorika), obakrat v kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete. Zaradi abecednega vrstnega reda je bil kot

petošolec vpisan tik pred Jožefom Vodnikom, ki ga naslednje leto med šestošolci, člani kongregacije, pogrešamo in je osem let pozneje Verneca naznanil kot svojega »sostorilca«.⁶⁵ Kot vse kaže, Vernec v Ljubljani ni prišel med študente jezuitskih višjih študijev,⁶⁶ ampak se je bodisi napotil na nadaljnji študij drugam bodisi nikamor in je končal samo ljubljansko gimnazijo.

Drugi Ljubljčan, Bernard Robida, ki ga je Vodnik označil kot potujočega svečarskega pomočnika, rojenega v Ljubljani ter starega 20 in nekaj let (pod št. 31), je izšel iz obrtniške družine. Tedaj je imel 27 let, saj so ga 17. julija 1689 krstili kot Jakoba Bernarda, sina Janeza in Elizabete Robida.⁶⁷ Robidova družina je bila številčna, hiša je imela pod gradom na koncu današnje Študentske ulice in se je tradicionalno ukvarjala z medicinarstvom.⁶⁸

61 Prav tam, fol. 46v.

62 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1686–1692, pag. 12.

63 Prav tam, R 1678–1686, pag. 81.

64 Prim. Suhadolnik in Anžič, *Kongresni trg*; Suhadolnik in Anžič, *Mestni trg*; Suhadolnik in Anžič, *Novi trg*; Suhadolnik in Anžič, *Stari trg*; Suhadolnik in Budna Kodrič, *Poljansko predmestje*; Suhadolnik in Budna Kodrič, *Šentpetrsko predmestje*.

65 SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 508 in 609. – Glede na to, da je bil Jožef Vernec leta 1709 še gimnazijec v Ljubljani, ne more biti identičen s študentom Vernicem (*Verniz*), ki je prejšnje leto, 1708, brez osebnega imena naveden med graškimi študenti logike, tj. na višjih jezuitskih študijih (Andritsch, *Die Matrikeln* 3, str. 195).

66 Prim. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r.

67 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1686–1692, pag. 90.

68 Hiša na današnji Študentski 13 je bila v mestnih davčnih knjigah od leta 1685 do 1751 vodena na ime Janeza Robide (Rubide), nato pa od 1752 do 1768 na ime Baltazarja Robide (Rubide), ki sta bila oba medicinarja (Suhadolnik in Anžič, *Mestni trg*, str. 124). Pri Janezu je šlo za dva Janeza, za očeta Janeza in sina Janeza Henrika, rojenega leta 1680 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1678–1686, pag. 82).

Najzanimivejši Vodnikov naznanjenec je glede na poklic tretji Ljubljčan, Janez Jurij Hofstetter (pod št. 15), sin leta 1716 že pokojnega ljubljanskega rablja in tedaj sam rabelj v Zagrebu. Star naj bi bil okoli 26 let in naj bi že prišel navzkriž z zakonom, saj naj bi tri ali štiri leta prej, torej leta 1712 ali 1713, sedel v zaporu na ljubljanski Tranči, in sicer zaradi ropov in kraj, ki so mu jih pripisali. Na svet je po izračunu prišel okoli leta 1690, vendar se potrjeno ni rodil v Ljubljani,⁶⁹ ampak neznankje, kjer je njegov oče Janez Kristof Hofstetter verjetno že takrat opravljal službo rablja, preden je v kranjski prestolnici postal rabelj v službi deželnega vicedoma in z delokrogom, ki je obsegal celotno deželo.⁷⁰ Njegova prva žrtev je padla leta 1700, zadnja pa leta 1713,⁷¹ nakar je naslednje leto umrl.⁷² Pozneje, med letoma 1722 in 1742, mu je na mestu ljubljanskega rablja sledil (sin) Franc Jožef Hofstetter,⁷³ prav tako rojen drugje.⁷⁴ Oba rablja Hofstetterja sta prebivala v za to namenjeni hiši na Rebri, danes na Sodarski stezi.⁷⁵ Inkriminirani Janez Jurij je službo rablja v Zagrebu dobil po prenehanju zaporu oziroma priporu na Tranči, nekje med letoma 1712 in 1716. Kakšna kazniva dejanja naj bi imel na grbi, da ga je Jožef Vodnik naznanil, ne vemo, kot tudi ne, ali so ga pozneje še preganjali in kakšna je bila njegova nadaljnja usoda. Vsekakor je pomenljivo, da se je med Vodnikovimi »kriminalci«, od katerih so vsaj štirje končali na morišču, znašel tudi poklicni rabelj.

NAMESTO SKLEPA

Ugotovitve o posameznikih, ki jih je zaslišani Krčan Franc Jožef Vodnik leta 1716 izdal kot v veliki večini še dejavne, deloma pa že nekdanje prestopnike, pričajo o razvejani mreži nekdanjega ljubljanskega in nato dunajskega študenta. Mladenič je kmalu po prihodu na Dunaj leta 1710 zašel v slabo družbo, zapadel negativnim vplivom

in postal »razbojnik«. Kar zadeva študente, ki jih je bilo med 43 naznanjenimi osebami moškega spola 11 ali slaba četrtina, naj bi jih več zapeljal najhujši med »zločinci«, Matija Kopriva iz Kočevja, ki ni bil študent.

Med 11 študenti, h katerim smo prišteli tudi tri, ki so se vrnili na pravo pot in so medtem postali duhovniki, jih je kar šest prihajalo s slovenskega ozemlja, od tega pet s Kranjskega, eden je bil Nemec iz Eichstätt (danes Bavarska), eden Moravec, geografski izvor treh duhovnikov pa ni znan. Zanje bi bilo odveč ugibati, od kod so prihajali, saj so navedeni le z osebnimi imeni brez priimkov. Da je študent, je trdil še eden, čigar priimka prav tako ne poznamo in je bil doma iz Bitenja na Gorenjskem. Večina od šestih slovenskih študentov je izhajala iz meščanskega oziroma tržanskega okolja: štirje tako kot Krčan Jožef Vodnik iz mest – dva iz Novega mesta ter po eden iz Škofje Loke in Ljubljane –, eden iz trga Rogatec in samo eden s podeželja, iz okolice Jesenic. Dober gmotni položaj večine se je v njihovih primerih izkazal kot cokla.

Če se na Vodnikove naznanjene znanke ozremo kot na celoto, spoznamo pisano paleto etničnih in poklicnih pripadnosti – od krščene Juda iz Prage do Italijana, od pekovega pomočnika do poklicnega rablja. Večinoma je šlo za mlajše ljudi, ki se jim je v formativni dobi na neki točki zalomilo. Koliko se jih je poleg omenjenih treh bodočih duhovnikov pozneje poboljšalo ter koliko in kateri so ob petih potrjeno justifikiranih – enem leta 1716 v Zgornji Avstriji in štirih naslednje leto v Kremisu v Spodnji Avstriji – končali pod rabljevo roko, ostaja za zdaj neznanka. Trije so po Vodnikovih besedah umrli leta 1715 med zadnjo dunajsko kugo, on sam pa je imel veliko srečo, da se je z nesrečnim skokom izognil rablju. Za posledicami poškodbe noge je nedaleč od rodne doma umrl krščanske smrti, saj je pred smrtjo prejel svete zakramente.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Ambicije, karizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku« (J6-2575) in raziskovalnega programa »Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti« (P6-0052), ki ju financira Agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

69 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1653–1692, Ind R 1692–1740; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1668–1731.

70 O naravi službe rabljev v Ljubljani: Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 88.

71 Prav tam, str. 101.

72 Čeprav je prihajal iz mestne župnije, so njegovo smrt vpisali v mrliško matico predmestne župnije Sv. Petra, kjer so pokopavali revnejše Ljubljčane. V mrliški matici je pod datumom 9. april 1714 naveden kot sodni izvršitelj (rabelj), brez drugih podatkov: *Christophorus Hofstetter justitiae executor* (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 138).

73 Fabjančič, Ljubljanski rablji, str. 101.

74 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1653–1692, Ind R 1692–1740; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1668–1731.

75 O rabljevi hiši: Fabjančič, Ljubljanski krvniki, str. 89; Fabjančič, *Stari trg*, str. 136.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

AT ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv

FAA – Familienarchiv Auersperg

DASStP – Diözesanarchiv St. Pölten

PA (Pfarrarchiv) Krems–St. Veit

NŠAL, ŽA – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhivi

ŽA Jesenice

ŽA Kranj

ŽA Krško

ŽA Leskovec pri Krškem

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj

ŽA Ljubljana–Sv. Peter

ŽA Škofja Loka

KANM – Kapiteljski arhiv Novo mesto

Matične knjige

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Župnija Rogatec

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

SI AS 1073, Zbirka rokopisov

SI AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

I. Ö. HK-Akten – Innerösterreichische Hofkammer-Akten

Laa. A. – Landschaftliches Archiv

Literatura in objavljeni viri

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 3. 1663–1710*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1987.

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 4. 1711–1765*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 2002.

[Anonimus]: Zwei Rauberbanden in Bayern (Ein Beitrag zur Sittengeschichte des vorigen Jahrhunderts). *Morgenblatt zur Bayerischen Zeitung*, Nr. 108, 19. 4. 1865, str. 365–366.

Description Jeniger in den Landen zu Bayrn wie auch Obern Pfalz und andern benachbahrten Landschaften herum vagierenden landschädlichen Diebs- und Raubers=Bursch, So durch die bey dem Churfürstlichen Pfleg=Gericht Mittersfels in den beeden Jahren 1728, &

1729. justifizierte Delinquenten, Benanntlich Jacoben Ayrmann, vulgo Kayser Jacoberl, dann Johann Ernst Rothpaur, vulgo Säxl, und Barbara Hueberin, vulgo Schwester mit dem Zöger denuntiert; und sodann nach dem Alphabet auch mit angefügten Umständen, wie, und in weme selbe graviert seyen, verfasst worden. Im Monarh Julii 1729. [S. l.: 1729].

Fabjančič, Vladislav: Ljubljanski krvniki. Smrtne obsojbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524–1775. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 25–26, 1944–45, str. 88–104.

Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744*. Faksimile. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995 (Monumenta slovenica VI).

Golec, Boris: Slovenska toponimika Ljubljane do prvega tiskanega popisa toponimov iz leta 1787. *Kronika* 70, 2022, št. 2, str. 307–362. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.2.04>.

Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Kulturni dom Krško, Enota Mestni muzej Krško, 2013. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546540>.

Historischer Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Lapajne, Ivan. *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*. Krško: Odbor za olepšanje mesta, 1894.

Ljubljanski klasiki 1563–1965 (ur. Živka Črnivec et al.). Ljubljana: Maturanti klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

McIlvenna, Una: *Singing the news of death: execution ballads in Europe 1500–1900*. New York: Oxford University Press, 2022.

Mühlberger, Kurt: *Die Matrikel der Universität Wien. VII. Band. 1715/16–1745/46*, Wien, München: Böhlau, 2011.

Mühlberger, Kurt in Schuster, Walter: *Die Matrikel der Universität Wien. VI. Band. 1689/90–1714/15*. Wien, Köln, Weimar: Oldenbourg – Böhlau, 1993.

Polec, Janko: Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja. *Zbornik znanstvenih razprav* 6 (1927–1928), str. 116–142.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Kongresni trg z okolico do Prešernovega trga. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2009.

Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Me-*

todovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.

Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2006.

Suhadolnik, Jože in Anžič, Sonja: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.

Suhadolnik, Jože in Budna Kodrič, Nataša: *Poljansko predmestje. Zgodovinski in arhitekturni oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2013.

Suhadolnik, Jože in Budna Kodrič, Nataša: *Šentpetrsko predmestje. Zgodovinski in arhitekturni oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2017.

Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Začasni slovar slovenskih priimkov (ur. France Bezljaj). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.

Spletni vir

Statistični urad Republike Slovenije:

<https://www.stat.si/imenarostva#/names/topNames>

SUMMARY

Gentleman Robber Franc Jožef Vodnik (1691–1716) from Krško. His Domestic and International Criminal Connections

In 1716, Franc Jožef Vodnik, a burgher son from Krško and a travelling student who was tried for banditry before the blood court at Šrajbarski Turn Castle (Thurn am Hart) near Krško together with his servant, gave descriptions of forty-three other, mostly young criminals with whom he had come into contact mainly in Vienna but also in Lower and Upper Austria. A quarter of them were students (eleven), including three who returned to the right path and became priests. A good quarter of the young men (twelve), including half of the travelling students (six), came from

Slovenian territory (one from Styria and the rest from Carniola). On 5 November 1716, Vodnik died of gangrene as a result of an attempted escape by jumping, and three of his accomplices from Carniola were condemned to death the following year and executed on 23 and 24 July 1717 in a group of ten criminals in the Lower Austrian town of Krems an der Donau. The report of their fate also reached Šrajbarski Turn, where it was kept together with the record about the persons revealed and described by Vodnik and his servant.

The latter were mostly still active, some of them were former, and some also deceased offenders. The data on them testify to the extensive network of Vodnik, a former student in Ljubljana and then in Vienna. Soon after his arrival in Vienna in 1710, the young man fell in with the wrong company, succumbed to its bad influence, and became a “robber”. As for the students—there were eleven among forty-three males revealed—the greatest among the “criminals”, Matija Kopriva from Kočevje, who was not himself a student, is said to have groomed several of them. Three had since returned to the right path and were even ordained priests.

Six of the students came from Slovenian territory, five from Carniola, and one from Lower Styria, one was a German from Eichstätt (now Bavaria), one from Moravia, and the geographical origin of the three priests is unknown. For the latter, it would be superfluous to guess where they came from because they are only mentioned by their first names, without surnames. Another, whose surname is also unknown, claimed to be a student and was originally from Bitnje in Upper Carniola. Most of the six Slovenian students came from a burgher background: four, like Jožef Vodnik from Krško, were from towns and market towns—two from Novo Mesto, one each from Škofja Loka and Ljubljana, one from the market town of Rogatec, and only one from the countryside, from the Jesenice area. The good financial standing of the majority proved to be a burden in their cases.

Looking at Vodnik’s revealed acquaintances as a whole, we see a colourful range of ethnic and professional affiliations—from a baptised Jew from Prague to an Italian, from a baker’s assistant to a professional executioner. The majority were young people who had lost their way at some point in their formative years. How many of them, in addition to the three future priests mentioned above, subsequently found the right path again and how many and which ones, in addition to the five who were confirmedly executed—one in 1716 in Upper Austria and four the following year in Krems an der Drau in Lower Austria—died at the hand of an executioner, remains unknown for the time being. According to Vodnik, three of them died in 1715 during the last plague in Vienna, but he himself managed to escape the execution by an unfortunate leap. He died of leg injury not far from his native home and received the holy sacraments before his death.

MIHA ŠIMAC^{*}

Iz kmetske hiše do baronskega naslova: oris življenja generalmajorja Jerneja Basaja (1719–1784)

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek poskuša na podlagi na novo odkritih arhivskih dokumentov in ustrezne literature temeljito prikazati življenjsko pot Jerneja Basaja, ki si je kot preprost kmečki fant, doma iz Kranjske, s prizadevnostjo in izkazano hrabrostjo v vojnih pohodih sredi 18. stoletja utrl pot do generalskega čina in baronskega naslova.

KLJUČNE BESEDE

Jernej Basaj, Habsburška monarhija, Vopovlje, Kranjska, oborožene sile, Vojna krajina, 18. stoletje, Peter Pavel Glavar, vojaška kariera

ABSTRACT

FROM A PEASANT'S HOMESTEAD TO THE TITLE OF BARON: AN OUTLINE OF THE LIFE OF MAJOR GENERAL JERNEJ BASAJ (1719–1784)

Based on newly discovered archival documents and relevant literature, this paper offers a comprehensive presentation of the life of Jernej Basaj. From a humble peasant background in Carniola, Basaj rose to the rank of general and attained the title of baron through his dedication and bravery in the mid-eighteenth-century war campaigns.

KEYWORDS

Habsburg Monarchy, Vopovlje, Carniola, armed forces, Military Frontier, eighteenth century, Peter Pavel Glavar, Jernej Basaj (Bartholomäus Basse(e)), military career

^{*} doc. dr., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Katedra za zgodovino Cerkev in patrologijo, Ljubljana, Slovenija, miha.simac@teof.uni-lj.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9035-3763>

UVOD

»Kar mož nebesa so poslala,
da večnih nas otmó grobóv, –
vse mati kmetska je zibála,
iz kmetskih so izšli domóv.«
(Simon Gregorčič, *Kmetski hiši*)

Leta 1921 je v angleščini izšla knjiga z naslovom *Styria cut into pieces, two memorials*. Avtor knjige, pravni zgodovinar in numizmatik Arnold Luschin pl. Ebengreuth (1841–1932), je v njej objavil tudi nekaj drobtin o vidnih in uspešnih možeh, ki so izhajali iz Kranjske in so se iz kmečkih vrst povzpeli do uglednih položajev. Tako v knjigi med drugim beremo: »/.../ bila sta dva mlada kmeta iz Gornje Kranjske, ki sta v avstrijski vojaški službi postala barona; in sicer general Jernej Basé (originalno Basey, † 1784) in priznani matematik Jurij Vega († 1802).«¹ Če je slednji posebej znan tako v slovenskem kot širšem, evropskem prostoru, pa je bilo o Basaju prelitega nekoliko manj črnila. Njegovo ime se največkrat pojavlja v povezavi s slavnim duhovnikom in čebelarjem Petrom Pavlom Glavarjem (1721–1784). Tega so namreč kot nezakonskega otroka dali v rejniško družino Basajevih v Vopovlje, tako da sta bila Jernej Basaj in Peter Pavel Glavar pobratima, ki sta vse življenje ostala tesno povezana.² A če se je mlajši Peter Pavel odločil za duhovniški poklic, je starejši Jernej sanjal o vojaški karieri, kjer je nato z vztrajnostjo in trudom dosegel čin generalmajorja in baronski naslov.³ Ti dosežki niso ostali neopaženi in tudi v domačih Vopovljah so se radi postavili z njim. Tako ne preseneča podatek, da so ga v predstavitvi kraja navedli tudi v *Leksikonu Dravske banovine*: »Tu rojen general pl. Basaj Jernej (1719–1784), komandant Vojne krajine v Karlovcu.«⁴ Ob tem bi pričakovali, da so se podrobneje posvetili njegovi vojaški karieri, a je Basaj ostal v senci bolj znanega Petra Pavla Glavarja, saj so o njem navadno pisali le Glavarjevi biografi⁵ in pisatelji, ki so se lotili prikazovanja Glavarjevega življenja. Basajevo ime denimo najdemo v Jurčičevih *Rokovnjačih*, v svoje pripovedi

pa sta ga vtkala tudi Ivan Pregelj⁶ in Ivan Sivec.⁷ Slednji je leta 2024 generalu Basaju posvetil svoj najnovejši roman *Vse generalove skrivnosti*.⁸

Vendar je treba reči, da na Basaja zgodovinarji oziroma raziskovalci vojaške zgodovine vendarle niso povsem pozabili. Pokojni generalmajor Marijan F. Krajnc ga je denimo omenil v svoji knjigi *Slovenska vojaška inteligenca*,⁹ na spletnem portalu pa je Jerneja Basaja uvrstil celo na seznam kandidatov »prvih« slovenskih generalov.¹⁰ Tovrstno sestavljanje seznamov »prvih« je seveda vprašljivo, a dejstvo je, da je bil Basaj v širšem krogu izpostavljen z namenom, da bi ga podrobneje predstavili. Skoraj sto let poprej, leta 1914, je imel podobno željo že direktor tedanjega muzeja Rudolfinum, dr. Josip Mantuani (1860–1933). V arhivu Narodnega muzeja Slovenije lahko danes najdemo mapo dokumentov,¹¹ ki izpričuje direktorjevo predanost raziskovanju življenjske poti Jerneja Basaja. Med zapisi najdemo poizvedbo, ki jo je naslovil na Vojni arhiv na Dunaju, v njej pa tudi željo, da bi temu slavnemu sinu Kranjske postavili dostojen spomenik (»/.../ ein würdiges Monument errichtet werden«).¹² Del tovrstne korespondence oziroma direktorjevih poizvedb najdemo tudi v avstrijskih arhivih.¹³ Iz njih je mogoče razbrati, da se je prav na podlagi Mantuanijeve radovednosti in s pomočjo arhivskih virov razkrilo, da so Jerneja Basaja v vojaških dokumentih in literaturi zapisovali v različnih oblikah, denimo kot: *Pahseyi*,¹⁴ *Passée*,¹⁵ *Bahsse*¹⁶ in *Basse(e)*. Prav slednji zapis je Mantuaniju potrdil, da gre za pravo, iskano osebo.¹⁷ Zanimivo je, da generala pod primkom *Passe* najdemo tudi v leksikonu hrvaškega plemstva¹⁸ ter v Schmidt-Brentanovem seznamu cesarskih generalov.¹⁹

1 »/.../there were two young peasants besides, from Oberkrain, who came to be made barons in austrian military service, General Bartholomäus Basé (originally Basey, † 1784) and the renowned mathematician Georg Vega († 1802)« (Luschin von Ebengreuth, *Styria*, str. 56).

2 Glavan in Maček, Glavarjeva rejniška družina, str. 55–56.

3 Prim. Gruden, *Zgodovina*, str. 952.

4 *Krajevni leksikon dravske banovine*, str. 192.

5 Prim. Rechfeld, Peter Glavar, str. 29–42; Vrhovec, Slavni Slovenci; II. Peter Pavel Glavar, str. 352–360; Benedik, Glavarjeva življenjska pot, str. 81–92.

6 Prim. Pregelj, Peter Pavel Glavar.

7 Prim. Sivec, *In večno bodo cvetele lipe*.

8 Sivec, *Vse generalove skrivnosti*.

9 Prim. Krajnc, *Slovenska vojaška inteligenca*, str. 69.

10 Krajnc, Zgodovinski spomin (<https://freeweb.t-2.net/Vojstvo/Z25-sloint-dodatno.html> (14. 6. 2023)).

11 NMS, arhiv, šk. 1914/3, št. 286. – Za pomoč pri tem raziskovanju se zahvaljujem dr. Jerneju Kotarju.

12 Prav tam, dopis 610/1914, An das k. u. k. Kriegsarchiv Wien, 17. 8. 1914.

13 Prim. AT ÖSTA/AVA, Adel HAA AR 48.22, Basse 1779.

14 Prim. AT ÖSTA/KA, Pers MLST I GIR 4, Ktn. 5604, ST, Monats Tabelle November 1758.

15 Wrede, *Geschichte*, Bd. 5, str. 270; prim. AT ÖSTA/KA, Pers MLST I GIR 4, Ktn. 5604, ST, Monath-Tabelle, Aprilly 1762.

16 Prim. AT ÖSTA/KA, Pers MLST I GIR 4, Ktn. 5604, ST, Monats Tabelle April 1762.

17 NMS, arhiv, šk. 1914/3, št. 286, dopis št. 610/1941, And die Direktion, 10. 9. 1914.

18 Prim. Bojničič, *Der Adel*, str. 231.

19 Schmidt-Brentano, *Kasierliche*, str. 9.

Nazadnje se je z raziskovanjem Basajeve usode ukvarjal Rajmund Lampreht, ki je na podlagi gradiva iz Vojnega arhiva na Dunaju uspel skicirati nekatere pomembne dogodke iz Basajeve vojaške kariere po letu 1758. Za obdobje pred tem letom pa je Lampreht v svojem zapisu ugotavljal: »Starejši dokumenti se niso ohranili. Tako ni mogoča rekonstrukcija njegove vojaške kariere pred letom 1758.«²⁰ Res je, da kakih tabel enot za to obdobje ni ohranjenih, vendar ob podrobnem pregledu dokumentov, povezanih z generalom Jernejem Basajem, ter zlasti listin, povezanih z njegovim povišanjem v plemstvo in pozneje v baronstvo, odkrijemo prav te dragocene informacije, ki naposled celovito prikažejo njegovo vojaško kariero od preprostega vojaka do generala in plemiča. Pričujoči prispevek ima tako namen na podlagi teh arhivskih odkritij, pregledanih vojaških dokumentov in literature širši javnosti orisati zanimivo vojaško kariero kranjskega fanta.

MLADA LETA

23. avgusta 1719 je takratni cerkljanski kaplan Jakob Vidmar v krstno matično knjigo zapisal, da so tega dne v farno cerkev prinesli dečka, ki je ob krstu dobil ime Jernej. Deček je bil rojen v družini kmeta Jerneja Basaja (*Wassei*) in matere Marine (Marije). Za krstna botra sta šla Matevž Šuštar (*Schusthar*) in Magdalena Basaj (*Wasseika*). H krstnemu kamnu so ga prinesli z Basajeve kmetije v Vopovljah (*ex Vopoule*).²¹ Naselje, ki leži jugovzhodno od Cerklj, se v listinah prvič omenja že pred letom 1238, zapisano kot *W^oppolach*,²² in je ves čas, kakor še danes, sodilo v župnijo Cerklje na Gorenjskem. Ta se je, kakor je navajal Ivan Lavrenčič, raztezala »/.../ tri dobre ure hodâ na dolgo in široko med sosednimi jej farami: kokrsko na severu, preddvorsko na zahodu in vodiško na jugu, na jugovzhodu pa komendsko in tunjiško ter Šenturško Goro na vzhodni strani.«²³ In prav iz jugovzhodne smeri, iz komendske fare, so v Vopovlje k družini Basajevih, ki so ji po domače rekli Jeras, leta 1721 prinesli v rejo novorojenega dečka, krščenega za Petra Pavla Glavarja.²⁴ Številna kmečka družina ga je vzela za svojega in Glavar je

odraščal v krogu še sedmih otrok. Najtesnejše vezi je stkal z dve leti starejšim Jernejem.²⁵ Oba sta bila sprva deležna domače kmečke vzgoje, a sta že kmalu pokazala tudi »uka žejo«, kar je pomenilo, da so na kmetiji razmišljali o možnosti njunega nadaljnega izobraževanja. Ivan Vrhovec je zapisal: »Ko je imel Jarnej [sic] deset let, poslal ga je oče v Ljubljano v šolo, Petru pa je izročil skrb za jedino kravico, ki je bila pri hiši.«²⁶ Zdi se, da je to povzel po Rechfeldovem zapisu, v katerem tudi beremo, da je Jernej odšel v Ljubljano v starosti desetih let.²⁷

Vsi Glavarjevi biografi poudarjajo, da je Jernejev odhod v Ljubljano k želji po izobraževanju pritegnil tudi Petra Pavla. Oba sta potem stanovala v Ljubljani pri sorodnikih.²⁸ Zanimivo pa je, da doslej pregledano arhivsko gradivo o ljubljanskih dijakih, ki je sicer resda ohranjeno le fragmentarno, ne postreže posebej s podatki o Basaju. Jerneja Basaja tako v *Kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete* doslej ni bilo mogoče najti; še najbližje njegovemu priimku je, kakor ugotavlja Monika Deželak Trojar, zapis: *Bassel Joannes*.²⁹ Tako do sedaj pregledano ohranjeno gradivo ne podaja dodatnih informacij o njegovem ljubljanskem izobraževalnem obdobju. Glavarjevi biografi poudarjajo, da je Jernej šolanje nadaljeval v Gradcu, kamor je nato prišel tudi Peter Pavel.³⁰ A če o šolanju slednjega največ podatkov izvemo iz listine z dne 8. januarja 1742³¹ in ga pod imenom *D. Jeras Petrus, Civis, Carniolus, Labacensis* najdemo tudi v graški matriki,³² o Jerneju Basaju vemo nekoliko manj. Presenetljivo pa graška matrika za akademsko leto 1739/1740 postreže z naslednjim zapisom: »*Ex Poesi: Bassey Bartholomaeus, Plebejus, Carniolus, Lacovicensis*«,³³ ki bi se lahko nanašal na Jerneja Basaja. Monika Deželak Trojar ob tem sicer izrecno opozarja na nekatere moteče zadeve. Če bi šlo v tem zapisu res za Glavarjevega pobratima, preseneča, da je bil Jernej vpisan med učence razreda »poetike«. Možno bi sicer bilo, da je prekinil študij v Ljubljani in ga pozneje nadaljeval v Gradcu, a ob njegovi starosti je to neko-

20 Lampreht, *General Jernej Basaj*, str. 3.

21 NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, R 1710–1726, str. 103.

22 Prim. Kosi et al., *Historična topografija Kranjske*, str. 1200.

23 Lavrenčič, *Zgodovina*, str. 1.

24 »*Majus 2da baptizatus est Petrus Paulus filius illegitimus Bartholomaei Glover et Mariae concubinae ejus. Levantibus Paulo Glozer et Vrsula Tollerin. Per me Josephi Irlich vicarius.*« Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1712–1722, str. 394.

25 Glavan in Maček, Glavarjeva rejniška družina, str. 53–54.

26 Vrhovec, Peter Pavel Glavar, str. 354.

27 Rechfeld, Peter Glavar, str. 31.

28 Prim. Škafar, Glavarjeva pastoralna dejavnost, str. 96; Benedik, Glavarjeva življenjska pot, str. 84.

29 Prim. SI AS 1073, II/51r, str. 673.

30 Prim. Benedik, Glavarjeva življenjska pot, str. 84; Rechfeld, Peter Glavar, str. 31–32.

31 Prim. Benedik, Glavarjeva življenjska pot, str. 84; izvornik: AGB, f. 1/34. – Za posredovano informacijo se zahvaljujem mag. Štefanu Petkovšku.

32 Prim. Andritsch, *Die Matrikeln*, str. 159.

33 Andritsch, *Die Matrikeln*, str. 171.

liko presenetljivo. Tudi kraj »*Lacovicensis*« niso Vopovlje, temveč Lahovče.³⁴ Vse te predpostavke in razmišljanja pa še dodatno omaje odkrit podatki v vojaških dokumentih, kjer piše, da je Jernej Basaj v resnici že marca 1738 oblekel vojaško sukno.³⁵ O tem, da ga je bolj mikalo vojaštvo kakor šolske knjige, so sicer pisali že Glavarjevi biografi. Rechfeld je tako denimo zapisal: »Jernej Basaj je že drugo leto po Glavarjevem prihodu zapustil mesto Gradec in se odpovedal študiju. Bolj kot Minerva ga je vedno privlačil Mars in nekega dne se je povsem nepričakovano kot pisar (Fourier) vpisal v hrvaški pehotni polk, ki je korakal skozi Gradec, ter odšel z njim.«³⁶ Resničnost je bila seveda nekoliko manj poetična, saj se Jernej kot še ne 19-letni fant takrat ni priključil nobeni enoti, ki bi korakala skozi mesto, še manj, da bi kar takoj postal pisar. V vojaške vrste tudi ni stopil v nobenem od notranjeavstrijskih garnizonov, pač pa se je znašel med prostovoljci, ki so se vojaškim vrstam pridružili v Vojni krajini.³⁷

VOJNA KRAJINA

Zametki Vojne krajine³⁸ kot obrambnega pasu v boju proti osmanskemu osvajalcu sicer segajo že v čas Matije Korvina v 15. stoletje, temeljiteje pa jo je začel urejati cesar Ferdinand I. (1558–1564). V obrambo meja proti Osmanskemu cesarstvu, ki se je po padcu Konstantinopla leta 1453 vse bolj širilo, so bile vpete tudi vse dežele Notranje Avstrije (Kranjska, Koroška, Štajerska), ki so zato postopoma prevzemale tudi finančno breme vzdrževanja čet in trdnjav na Hrvaškem.³⁹ V času osmanske ekspanzije, zlasti po padcu Like (1528), so se pred to nevarnostjo na opuščena območja Slavonije, Hrvaške, pa tudi Kranjske (t. i. žumberški distrikt) naseljevali ubežniki, ki jih danes poznamo pod imenom Vlahi oziroma uskoki. Ti

so postopoma postajali pomemben člen obrambe cesarskih dežel ter so sooblikovali utrjevanje in razvoj Vojne krajine.⁴⁰ Kralj Ferdinand I. jim je denimo že leta 1538 izdal privilegij, v skladu s katerim so bili za 20 let oproščeni davka na zemljišče, lahko so imeli lastne poveljnike, pripadala jim je pravica, da so obdržali del morebitnega plena, v primeru vojnih spopadov pa so se morali proti plačilu odzvati na sklic vojske.⁴¹ Pozneje so vladarji tem privilegijem dodali še druge (na primer leta 1630 *Statua Valachorum*), kar je bilo dovolj privlačno za nove naseljence na ozemlju Vojne krajine.⁴² Gruden je o uskokih med drugim zapisal: »Bili so vojaki po poklicu, najeti in plačani od stanov; in boj proti Turkom jim je bil glavno opravilo.«⁴³ Kljub temu da niso bili vselej zanesljivi, so se uskoki postopoma vključevali v nadaljnjo izgradnjo obrambne organizacije Vojne krajine in vse bolj uspešno zavirali osmansko prodiranje. Tudi habsburška hiša se je vse bolj zavedala pomembnosti učinkovitejšega obrambnega pasu in se dejavno vključevala v njegovo izgradnjo. Tako so na podlagi trdnih dogovorov o financiranju leta 1578 v Brucku na Muri (Bruck an der Mur) notranjeavstrijski deželni stanovi v dogovoru z nadvojvodo Karlom II. (1564–1590) sklenili temeljiteje popraviti nekatere utrdbe. Ob tem so resno načrtovali tudi izgradnjo nove trdnjave, ki bi pomenila močno oviro osmanskemu napredovanju. 13. julija 1579 so začeli graditi novo trdnjavo, ki so jo po ustanovitelju, nadvojvodi Karlu II., poimenovali Karlovec.⁴⁴ Dežela Kranjska je morala še vse desetletje prispevati sprva delavce, pozneje pa še finančna sredstva za izgradnjo.⁴⁵ Utrdbeno mesto Karlovec,⁴⁶ v katerem so prebivalci dobili posebne lastninske pravice ter se je ponašalo s pravico do letnih in tedenskih sejmov, je Notranji Avstriji kaj kmalu predstavljalo posebno varnostno zagotovilo, posledično pa je Karlovec postajal tudi upravno in vojaško središče Hrvaške vojne krajine.⁴⁷

V 17. stoletju so relativni mir v Vojni krajini vznemirjali roparski vpadi posameznih sovražnikovih enot. Slabša pripravljenost na morebitne večje vojaške vdore pa se je kazala tudi pri opuščanju vzdrževanja utrd in skrbi za tamkajšnje enote. V takšnem latentnem vojnem stanju

34 Deželak Trojar, Nekaj raziskovalnih izsledkov (21. 3. 2023 – Elektronsko pismo hrani avtor). – Dr. Moniki Deželak Trojar se ob tej priložnosti iskreno zahvaljujem za vse izsledke.

35 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

36 »Bartholomäus Bassaj hatte indessen schon im zweiten Jahre nach der Ankunft unsers Glavar die Stadt Gratz verlassen und den Studien entsagt. Ihn hatte von jeher Mars mehr als Minerva angesprochen, und ganz unerwartet ließ er sich eines Tages bei einem durch Gratz durchmarschirenden croatische Regimete als Fourier anwerben und zog auch mit demselben sogleich ab« (Rechfeld, Peter Glavar, str. 33).

37 Prim. AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5.

38 O podrobnejši zgodovini razvoja Vojne krajine gl. delo Franca Vaničeka v štirih zvezkih (Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Bd. 1–4). Gl. tudi Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740–1881*.

39 Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 228–232.

40 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 133.

41 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 133.

42 Prim. Simoniti, *Turki*, str. 142.

43 Gruden, *Zgodovina*, str. 594.

44 Holjevac, *Ogulinska pukovnja*, str. 25–26.

45 Simoniti, *Turki*, str. 186.

46 O Karlovcu gl. tudi Lopašić, *Karlovec*.

47 Simoniti, *Turki*, str. 186; Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 133.

Trdnjava Karlovec (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/94/Renaissance_star-shaped_fortress_in_Karlovac%2C_Croatia_%28designed_in_1774%29.jpg).

je Vojna krajina pričakala tudi leto 1683, ko je zares izbruhnula vojna in so osmanske čete korakale proti Dunaju ter ga neuspešno oblegale. Kljub temu neuspehu je ta t. i. druga dunajska vojna divjala še vse do leta 1699, ko je bila naposled v Sremskih Karlovcih podpisana mirovna pogodba, s katero je Osmansko cesarstvo izgubilo skorajda vso Ogrsko.⁴⁸ Cesarstvo je tedaj denimo pridobilo Slavonijo ter dele Srema in Like; vse te nove kraje so ob različnih izzivih, težavah in uporih postopoma vključevali v obrambni sistem Vojne krajine.⁴⁹ Po miru v Požarevcu leta 1718 pa se je že začela postopna temeljita reforma in reorganizacija Vojne krajine, v kateri so vsa področja življenja urejale vojaške oblasti.⁵⁰

V VOJAŠKI SUKNJI

Finančno breme vzdrževanja Vojne krajine je bilo tedaj še vedno na ramenih notranjeavstrijskih

skih dežel, a so njihovi deželni stanovi dobili pravico, da njihovi deželani v krajinah zasedejo pomembnejša častniška in uradniška mesta.⁵¹ Še več, Gruden je zapisal, da so Vojno krajino šteli za »izobraževališče najslavnejših avstrijskih generalov 16. in 17. stoletja«; pri tem navaja Ivana Kacijanarja (1491–1539), Ivana Lenkoviča († 1569) ter Herberta (Herbarda) Turjaškega (1528–1575).⁵² Pri tem mnenju ni osamljen, saj je tudi še v 18. stoletju prenekateri uspešen cesarski vojaški poveljnik dragocene vojaške izkušnje pridobival v enotah, ki so delovale v Vojni krajini. Med njimi gre omeniti vsaj poznejšega slovitega vojskovodjo Ernsta Gideona Laudona (1717–1790).⁵³

Med tistimi, ki so si uspehe in napredovanja prislužili z vodenjem krajiških enot, se je znašel tudi Benvenuto Sigmund grof Petazzi⁵⁴ (Petač) Socerbski (1699–1784). Izhajal je iz vplivne tržaške plemiške družine in se že zgodaj odločil za vojaški stan. Leta 1733 je postal žumberški kapetan (stotnik),⁵⁵ pozneje pa je napredoval vse do feldcajgmojstra (*Feldzeugmeister*).⁵⁶ Med letoma 1754 in 1763 je bil prav Petazzi tudi poveljujoči general karlovškega generalata.⁵⁷

Leta 1738 so bili karlovški krajišniki organizirani še kot mejna milica (*Grenz-Miliz*). Delovali so v več samostojnih pehotnih stotnijah (vsaka po približno okoli 200 mož) ter več huzarskih konjeniških stotnijah oziroma eskadronih.⁵⁸ Kot se zdi, je Basajevo prvo srečanje z vojaškim stanom potekalo v okviru enote pod Petazzijevim poveljstvom. O tem je nekaj besed zapisal prav grof Petazzi in navedel, da je Jernej Basaj leta 1738 v karlovškem generalatu kot prostovoljec vstopil v vojaško službo: »Gospod Basaj je kot prostovoljec od leta 1738 začel služiti v karlovškem generalatu.«⁵⁹ Arhivski dokumenti, kakor že omenjeno, res razkrijejo, da je to storil 1. marca 1738.⁶⁰

51 Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 225.

52 Gruden, *Zgodovina*, str. 594.

53 Podrobneje o njem glej Malleson, *Loudon: A sketch of the Military Life*. – V slovenščini je Martin Molek generalu posvetil knjižico že leta 1886 (Molek, *General Laudon*).

54 O družini Petazzi gl. Turk, *Nekaj drobcev*, str. 531–546.

55 Lopašič, *Žumberak*, str. 31. – Zanimivo je, da isti avtor v seznamu poveljnikov navaja, da je Petazzi to postal šele leta 1737 (prim. Lopašič, *Zapovednici vojske*, str. 467).

56 Schmidt-Brentano, *Kasierliche*, str. 74.

57 Kussan, *Kratka povijest*, str. 41.

58 Prim. *Oesterreichischer Erbfolgekrieg*, Bd. I, str. 496. – Za opozorilo na ta zapis, kakor tudi za vso pomoč pri raziskovanju Basajeve vojaške poti, se iskreno zahvaljujem zgodovinarju Klemenu Lužarju.

59 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5: ».../ herr von Basse von anno 1738, da er in den Carlstädter generalat als volonteur anfangen zu dienen .../«.

60 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

48 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 156.

49 Močanin, *Vojna krajina*, str. 31–34.

50 Na kratko o reformah gl. *Oesterreichischer Erbfolgekrieg 1740–1748*, Bd. I, str. 492–502.

V VOJNIH LETIH 1738–1739

Jernej Basaj se je pri enoti mejne milice znašel v času, ko se je habsburški cesar Karel VI. (1711–1740) neuspešno bojeval proti Osmanskemu cesarstvu. Leta 1735 sta se namreč začeli rusko-turška vojna, ki so jo sprožili nenehni pohodi krimskih Tatarov na rusko ozemlje, ter osmanska vojna s Perzijo. Cesar Karel VI. je namreč leta 1726 podpisal zavezniško pogodbo, po kateri je bil v primeru napada na Rusijo dolžan poslati kontingent vojaštva, kar so na ruskem dvoru po začetku vojne s Porto tudi pričakovali. V resnici je pogodba veljala le, če bi bila Rusija napadena, kar pa v danem primeru ni bila. Po drugi strani pa so na Dunaju upali, da se bodo ob priključitvi Rusiji lahko dokopali do ozemlja v Bosni in Srbiji. Med ruskim in dunajskim dvorom so stekla obsežna pogajanja tudi o delitvi osmanskih ozemelj, po katerih naj bi habsburškemu vladarju poleg Bosne in Srbije pripadli še deli Vlaške in Moldavija.⁶¹ Poveljstvo na področju Hrvaške in s tem Vojne krajine je bilo jeseni 1736 zaupano princu Josefu Friedrichu von Sachsen-Hildburghausnu (1702–1787). Toda vojna ni potekala po cesarskih željah, saj so se upi generalov po hitrem zasedanju Bosne izjavili že v banjaluški bitki 4. avgusta 1737.⁶² V zadnji fazi vojne so avstrijske sile v spopadu s številčnejšim nasprotnikom med 21. in 22. julijem 1739 doživele še poraz v bitki pri Grocki,⁶³ čemur je sledilo obleganje Beograda in 18. septembra 1739 podpis beograjskega mirovnega sporazuma. Po njem je bil Beograd za Dunaj dokončno izgubljen, Osmansko cesarstvo pa je dobilo celo Banat.⁶⁴

Prav v zadnjem obdobju omenjene nesrečne vojne se je v sestavu korpusa feldcajmojstra, princa Sachsen-Hildburghausna, pod Petazzevim poveljstvom na bojišču znašel tudi Jernej Basaj in najbrž prav tam doživel ognjeni krst. Zdi se, da se je Basaj tedaj dovolj dobro izkazal, saj je to zgledno sodelovanje omenil v vseh svojih prošnjah, naslovljenih na cesarsko pisarno.⁶⁵ Ta podjetnost mladega Basaja pa se je dejansko obrestovala šele, ko je bil v začetku leta 1742 prvič povišan ter je dosegel podčastniški čin pisarja (*Fourier*).⁶⁶ Kot takšen je bil odgovoren za namestitev in opremo, moral pa je opravljati še službo

ordonanca ter pisarja mesečnih poročil o stanju enote, umrlih, premeščenih, na novo sprejetih itd.⁶⁷ Iz povedanega torej sledi, da v času, ko je njegov pobratim Peter Pavel Glavar iskal odgovor na vprašanje o svojem izvoru ter ob tej priložnosti prišel v Senj, tam Jerneja ni srečal kot častnika,⁶⁸ pač pa je bil Basaj le na prvi stopnički vojaške kariere. Vendar takrat zaupane mu službe ni mogel opravljati prav dolgo, saj je bil to že čas, ko je divjala t. i. nasledstvena vojna.

BASAJ V NASLEDSTVENI VOJNI

Smrt cesarja Karla VI. oktobra 1740 je kljub pragmatični sankciji, za katero si je prizadeval vsa zadnja leta svojega življenja, sprožila novo, t. i. avstrijsko nasledstveno vojno⁶⁹ (1740–1748). Mlada cesarjeva hči Marija Terezija (1717–1780) je ob prevzemu prestola našla kaj klavrne razmere, ki jih je takole ocenila: »Bila sem brez denarja, brez kredita, brez vojske in brez sveta; ljudstvo v stolnem mestu je bilo razbrzdano in uporno, vse v razsulu.«⁷⁰ Vladarica je tako morala pričeti z uvajanjem korenitih reform, ki niso obsegale le področja politične in državne uprave, šolstva, pravosodja in Cerkve, pač pa so bile še kako potrebne zlasti v vojski.⁷¹

Nasprotniki, sprva le v podobi bavarskega vojvode Karla Albrehta (1697–1745) in pruskega kralja Friderika II. (1740–1786), so se po avstrijskem porazu v bitki pri Molwitzu leta 1741 začeli le še krepiti, svoje politične in ozemeljske interese pa sta poleg Bavarske in Prusije izkazali še Francija in Španija. Marija Terezija je kljub temu, ob sicer medli podpori Velike Britanije in ogrskih stanov, z vojsko v veliki meri obranila cesarstvo.⁷²

Na bojnih poljanah na Češkem, Bavarskem in v Italiji so se v prvem letu vojne prvič pojavili krajišniki, ki so se, skupaj s pandurji barona Franza von der Trencka (1711–1749),⁷³ spričo svoje učinkovitosti, pa tudi z brutalnim plenjenjem in odnosom do civilnega prebivalstva, zapisali v spomin vseh vojskujočih se strani. Prav te neregularne enote iz Vojne krajine so povzročile, da so se te

61 Povzeto po Angeli, *Der Krieg*, str. 253–257.

62 Podrobneje o bitki gl. diplomsko delo Admirja Avdića: *Avstrijsko-turška vojna na področju Bosne 1737–1739: banjaluška bitka 4. avgusta 1737*.

63 O bitki gl. Wheatcroft, *The Enemy*, str. 240–242.

64 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 182.

65 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5; AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 2v.

66 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

67 Wrede, *Geschichte*, Bd. I, str. 84.

68 Prim. Benedik, Glavarjeva življenjska pot, str. 85.

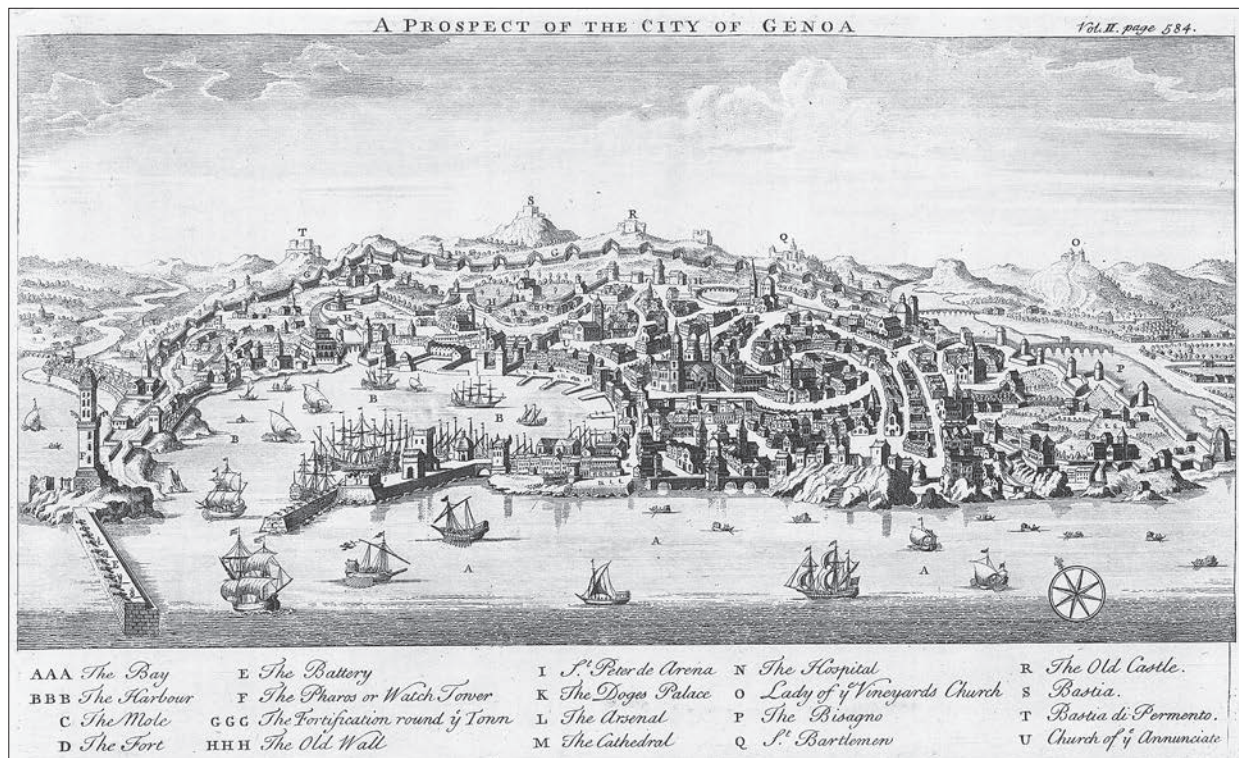
69 Podrobneje o vojni gl. *Oesterreichischer Erbfolgekrieg*, Bd. 1–9; Anderson, *The War*.

70 Gruden, *Zgodovina*, str. 940.

71 Prim. Stergar, Uvedba, str. 455–456. Podrobneje o reformah, oboroženih silah in razvoju gl. Duffy, *The Army of Maria Theresa*.

72 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 196–197.

73 Med številnimi prispevki o zloglasnem baronu, nastali mi v zadnjih letih, gl. Krueger: *The Many Lives*, str. 34–57. O baronu Trencku in njegovih pandurjih v angleških časopisih gl. tudi Balić, Baron Franz von der Trenck, str. 449–472.

Genova 1746 (<https://www.abebooks.co.uk/maps/Prospect-City-Genoa-HARRIS-John/30529511565/bd#&gid=1&pid=1>).

t. i. lahke enote, ki so nasprotniku učinkovito ogrožale oskrbovalne poti, v spopadih pa oteževale manevriranje težki pehoti, uveljavile v tolikšni meri, da so jih v sestav oboroženih sil uvažale vse tedanje evropske armade.⁷⁴

Poleti 1743 so bili denimo v sestavu renske armade tudi eskadroni Varaždincev in pripadniki tedaj še mejne milice iz Like, pa tudi Trenkovi pandurji niso manjkali. Podmaršal Johann Leopold Bärnklaus (1700–1746) je tedaj s svojimi enotami deloval na Bavarskem. Pridružile so se jim okrepitve z območja Vojne krajine, približno 5000 mož karlovških in varaždinskih obmejnih milic, med njimi pa so bili tudi Ličani in karlovški huzarji, ki so sredi avgusta 1743 oblegali Ingolstadt.⁷⁵ V njihovem sestavu so bile tudi Petazzijeve enote, med njimi Jernej Basaj, ki izrecno omenja vdor na Bavarsko in obleganje ter zavzetje Ingolstadta. Skupaj z drugimi krajišniki se je Basaj udeležil tudi prečkanja Rena ter bojov s Francozi pri Wissembourgu in Lauterbourgu v Alzaciji. Jernej Basaj se je, kakor piše, posebej proslavil z drznostjo v bojih pri Savernu.⁷⁶

Jernej Basaj sicer ne omenja drugih, manjših spopadov, denimo pohodov v Šleziji, v katere so

bili vpleteni Petazzijeve močje,⁷⁷ izpostavi pa svojo udeležbo v sestavu italijanske armade v bojnem pohodu proti Genovi in Provansi leta 1746.⁷⁸ Toda tedaj ni bil več le pisar, pač pa ga je 9. maja 1746 spričo njegove spretnosti in izkazanega poguma takratni poveljnik karlovškega generalata Leopold baron Scherzer (1707–1754) povišal v podporočnika.⁷⁹ Kot takšen je, poleg drugih enot, septembra 1746 skupaj z ostalimi 1318 Petazzijevimi slunjskimi fanti sodeloval pri obleganju in osvojitvi Genove.⁸⁰

Prav pred Genovo je prišlo sporočilo, da je bil 20. septembra 1746 Benvenuto Sigmund grof Petazzi povišan v generalmajorja.⁸¹ Takrat je novopečeni general iskal adjutanta in ga našel v Jerneju Basaju. Petazzi je o tem 20. januarja 1769 v Ljubljani med drugim zapisal: »Ko sem bil leta 1746 v bojih pri Genovi milostno povišan v generalmajorja in sem iskal (potreboval) sposobnega adjutanta, v vsem karlovškem generalatu nisem našel bolj marljivega in sposobnega kot Jerneja Basaja.«⁸² Kot generalov adjutant se je Basaj torej znašel v enotah, ki so vdrle v francosko Provanso. 30. septembra so čete v petih kolonah pod zašči-

⁷⁴ Rothenberg, *The Military Border*, str. 19–20.

⁷⁵ Podrobneje o tem gl. Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 357–360.

⁷⁶ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 2v.

⁷⁷ Prim. Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 375–378.

⁷⁸ Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 375–378.

⁷⁹ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5.

⁸⁰ Prim. Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 391.

⁸¹ Schmidt-Brentano, *Kasierliche*, str. 74.

⁸² AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5.

to topov prečkale reko Var. Zadnji, peti koloni, ki je bila sestavljena iz treh bataljonov (liškega, ogulinskega in slunjskega), je poveljeval novo-pečeni generalmajor Petazzi. Po prečkanju reke je napadel in zavzel francoske položaje na St. Laurentu. Francozi so se umaknili v Antibes, kamor so 4. decembra prispele tudi cesarske sile. Mesto so sicer neuspešno oblegale do začetka februarja 1747.⁸³ Jernej je, kakor omenja sam, sodeloval tudi pri teh vojaških operacijah.⁸⁴ Iz Petazzijevega zapisa pa izvemo, da Basaj ni bil aktiven le v času bojnih pohodov, pač pa se je z zavzetostjo in prizadevnostjo izkazal tudi v času reform,⁸⁵ ki jih je v Vojni krajini v teh vojnih letih izpeljal princ Sachsen-Hildburghausen.⁸⁶ Medtem ko so se krajišniki bojevali na različnih bojiščih, je namreč v Vojni krajini prihajalo do občutnih reform. Že leta 1745 so denimo tako preuredili varaždinski generalat, kjer so ustanovili dva graničarska oziroma krajiška pehotna polka in en huzarski polk.⁸⁷ Leta 1746 pa so preuredili še karlovški generalat. Princ Sachsen-Hildburghausen je iz dotedanjih huzarskih in pehotnih stotnij formiral štiri regularne krajiške oziroma graničarske pehotne polke in osem huzarskih eskadronov oziroma stotnij. Takrat so bili ustanovljeni: graničarski pehotni polk *Guicciardi*, poznejši Lički graničarski pehotni polk št. 1,⁸⁸ graničarski pehotni polk *Herberstein*, pozneje imenovan Otočanski graničarski pehotni polk št. 2,⁸⁹ graničarski pehotni polk *Dillis*, poznejši Ogulinski graničarski pehotni polk št. 3,⁹⁰ in graničarski pehotni polk *Petazzi*, poznejši Slunjski graničarski pehotni polk št. 4.⁹¹

Enote so bile sprva poimenovane po svojih imejteljih; tako je Jernej Basaj kot podporočnik tedaj služil v novoustanovljenem Petazzijevem oziroma Slunjskem graničarskem pehotnem polku št. 4. Polk je ob ustanovitvi nabiral rekrute iz severovzhodnih koncev karlovškega generalata, nekdanjih kapitanij Barilović, Slunj in Žumberak. Ob ustanovitvi je imel Petazzijev polk štiri

bataljone, vsakega so sestavljale štiri stotnije. Vsaka stotnija je štela okoli 240 mož, od tega 4 častnike, 24 podčastnikov ter 203 prostakov oziroma vojakov. Skupno je polk Petazzi sicer razpolagal s 5215 za boj sposobnimi krajišniki, ki pa niso bili vsi tudi mobilizirani v aktivno vojaško službo.⁹² V sestavu te enote je služboval tudi podporočnik Jernej Basaj, ki ga je v začetku februarja 1748 doletela nova čast – povzpел se je še za »klin« višje v vojaški hierarhiji in postal nadporočnik. V tem činu je dočakal konec avstrijske nasledstvene vojne, ki se je končala s podpisom mirovne pogodbe 18. oktobra 1748 v Aachnu.⁹³

V KARLOVŠKEM GENERALATU

Nadporočnik Basaj je prve tedne miru torej preživel v sestavu Petazzijevega polka v Vojni krajini, pri čemer je treba izrecno poudariti, da polk ni predstavljal le vojaške formacije, marveč tudi teritorialno-administrativno upravno celoto, odgovorno za vsa področja civilne uprave, ekonomije in sodstva. Polkovni poveljniki so torej na svojih območjih imeli vsa pooblastila v vojaških, upravnih in sodnih zadevah, sami pa so bili podrejeni generalatu oziroma vrhovnemu poveljstvu. Tovrstne spremembe seveda niso pozele le pohval, pač pa so večkrat naletele na nezadovoljstvo in odkrit odpor. Oblasti so namreč od krajišnikov pričakovale oziroma zahtevale večjo produktivnost, saj so upale, da bodo samozadostni. A vsi ti pritiski so med krajišniki vzbujali le slabo voljo, zlasti še, ker niso imeli možnosti odkupa od vojaške službe. Povrhu so, kakor piše Gruden, »namesto starodavnih vojvodov in knezov poveljevali avstrijski častniki, večinoma Nemci po rodu, kakor je tudi nemški uradni jezik izpodrinil domačo hrvatsko govornico«. Poleg tega so se čutili prikrajšane, ker so morali svojo značilno opravo zamenjati za vojaško monturo, krojeno po vzoru ogrskih regularnih enot.⁹⁴ Svoje je k slabi volji dodalo še izkoriščanje s strani častnikov, malverzacije, specifične ekonomske razmere, slabe letine in draginja. Nič čudnega torej ni, da so te razmere večkrat eskalirale v upore (na primer v severni Liki, okolici Senja in Brinja). Karlovški poveljujoči general Leopold baron Scherzer je že poleti 1746 zatrl upor v Liki, do podobnega večjega upora pa je prišlo tudi junija 1751, ko so se uprli pripadniki polka *Guicciardi*.⁹⁵

83 Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 391–393.

84 Prim. AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 2v.

85 O reformah v karlovškem generalatu gl.: Jurišić, *Karlovački generalat u reformama*.

86 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5.

87 Prim. Balić, *Lička krajiška*, str. 104.

88 O zgodovini enote gl. Vrkljan, *Lička pukovnija*.

89 Zgodovino enote predstavlja Bach, *Otocaner Regiments-Geschichte*.

90 O zgodovini enote gl. Paul Kussan, *Kratka povijest*; Holjevac, *Ogulinska pukovnija*.

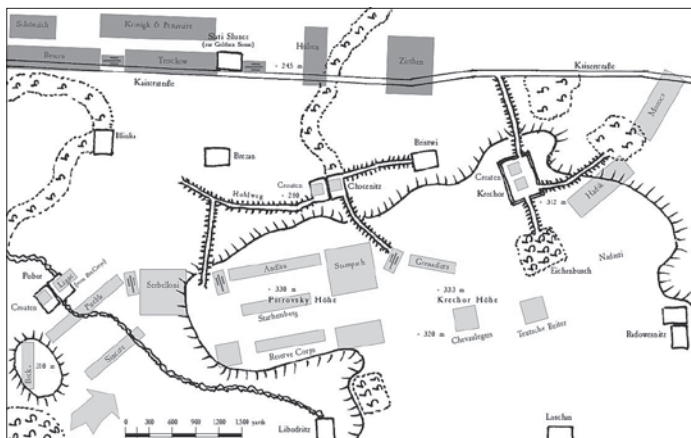
91 V Hrvatskem državnem arhivu (HDA) v Zagrebu najdemo celoten fond, posvečen zgodovini enote (HR-HDA-442 – Slunjska graničarska pukovnija (fond)). – Za pomoč pri tem raziskovanju se zahvaljujem tamkajšnjemu višjemu arhivistu dr. Damirju Staniću.

92 *Oesterreichischer Erbfolgekrieg*, Bd. I, str. 496–497.

93 Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 198; Anderson, *The War*, str. 203–209.

94 Gruden, *Zgodovina*, str. 943.

95 Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. I, str. 500–506; Rothenberg, *The Military Border*, str. 31–32; Balić, *Lička krajiška*, str. 138–141, 158; Moacanin, *Vojna krajina*, str. 36–40.

Načrt bitke pri Kolinu:

https://www.kronoskaf.com/syw/images/cc/Battle_of_Kolin.jpg.

Kljub tem uporom in napetostim v Vojni kra-
jini je nadporočnik Jernej Basaj očitno prav tam
in tedaj našel dovolj priložnosti, da je poiskal živ-
ljenjsko sopotnico Frančiško Oberhauser. Z njo si
je ustvaril družino, ki je kmalu postala vse števil-
nejša. V zakonu sta se jima namreč rodila sinova
Karel in Emerik ter štiri hčerke: Frančiška, Vikto-
rija, Elizabeta in Antonija.⁹⁶ Spričo vse večje dru-
žine si je Jernej še bolj prizadeval, da bi se v vojski
čim bolj izkazal in bi lahko tudi z napredovanjem
tem s tem povečanjem plače prispeval več sredstev
za oskrbo družine. Zdi se, da je bil pri tem kar us-
pešen, saj je že leta 1751 napredoval v stotnika,⁹⁷
tri leta pozneje, torej prav v letu, ko je vladarica
Marija Terezija leta 1754 izdala *Vojnokrajiško pravo*
(*Militär Gränitz Rechten*),⁹⁸ pa je Jernej Basaj za-
radi vzornega službovanja in, kakor piše Petazzi,
celo pred nekaterimi starejšimi stotniki, ki mu
v odlikah niso bili kos, že postal polkovni straž-
mojster (*Oberstwachmeister*) oziroma major.⁹⁹ Kot
takšen je v slunjskem polku krajišnikov dočakal
novo vojno.

JERNEJ BASAJ V SEDEMLETNI VOJNI

Vladarica Marija Terezija na Šlezijo, »izgubljeni najlepši biser svoje krone«, ni mogla pozabiti.¹⁰⁰ Zato je bila v njenih očeh Prusija avstrijska glavna nasprotnica, česar se je zavedal tudi kancler Wenzel Anton grof Kaunitz (1711–1794), ki je to s spretno politiko udejanjal na diplomatskem parketu. Čas diplomatskih pogajanj in kovanj novih zavezništov ter koalicij pa je dunajski dvor izkoristil tudi za krepitev in reformiranje oboroženih sil¹⁰¹ ter utrjevanje meje s pruskim

kraljestvom. A tudi pruski kralj Friderik II. ni miroval, saj je že leta menil, da bo prišlo do vojne, ter ves čas pripravljal svoje oborožene sile. Konec avgusta 1757 je prehitel nasprotnike ter brez vojne napovedi vdrl na Saško, blokiral saško armado in zavzel Dresden.¹⁰²

Ti dogodki so bili le uvertura v sedemletne spopade in praske na čeških in saških poljanah, pa tudi na tleh Šlezije in Prusije.¹⁰³ Na teh bojiščih so se znašli tudi polki iz Vojne krajine. Slunjski krajiški pehotni polk, v katerem je služil major Jernej Basaj, se je denimo že 6. maja 1757 izkazal med bitko za Prago. Bataljon slunjskih fantov je tedaj požel val občudovanja z zavzetjem mesta Brandýs. Tam so Slunjci jurišali na leva mestna vrata.¹⁰⁴

Z odličnim vodenjem svojih fantov, ki so se znašli v sestavu brigade Beck divizije generala Hadika,¹⁰⁵ se je, kakor je med drugim zapisal njegov tedanji brigadni poveljnik Philipp Levin baron Beck (1700–1768),¹⁰⁶ major Basaj posebej hrabro izkazal tudi v junijskih dneh leta 1757: »/.../ v zadnji pruski vojni leta 1757 se je posebej izkazal v zmagoviti bitki pri Kolinu.«¹⁰⁷ V tem slovitom spopadu je avstrijski vojskovodja Leopold Josef grof Daun (1705–1766) prvič porazil dotlej nepremagljivega pruskega vladarja.¹⁰⁸ Iz obeh Basajevih prošenj in priloženih potrdil pa lahko izvemo še nekaj več o posameznih spopadih, v katerih je sodeloval.

96 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.2I, Basse 177I, fol. IIV.

97 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.2I, Basse 177I, fol. 8.

98 Podrobneje o vojnokrajiškem pravu in položaju častnikov gl. Milković, *Položaj časnika*, str. 161–182.

99 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.2I, Basse 177I, fol. 8.

100 Capuder, *Zgodovina*, str. 51.

101 O armadi Marije Terezije gl. Duffy, *The Army of Maria Theresa*.

102 Basset, *For God and Kaiser*, str. 110–129; Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 200.

103 O sedemletni vojni gl. Szabo, *The Seven Years War*.

104 Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 417.

105 O razporeditvi gl. Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 421-425.

106 Wurzbach, »Beck, Philipp Lewin Freiherr von«, str. 214.

107 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.2I, Basse 177I, fol. 5–6.

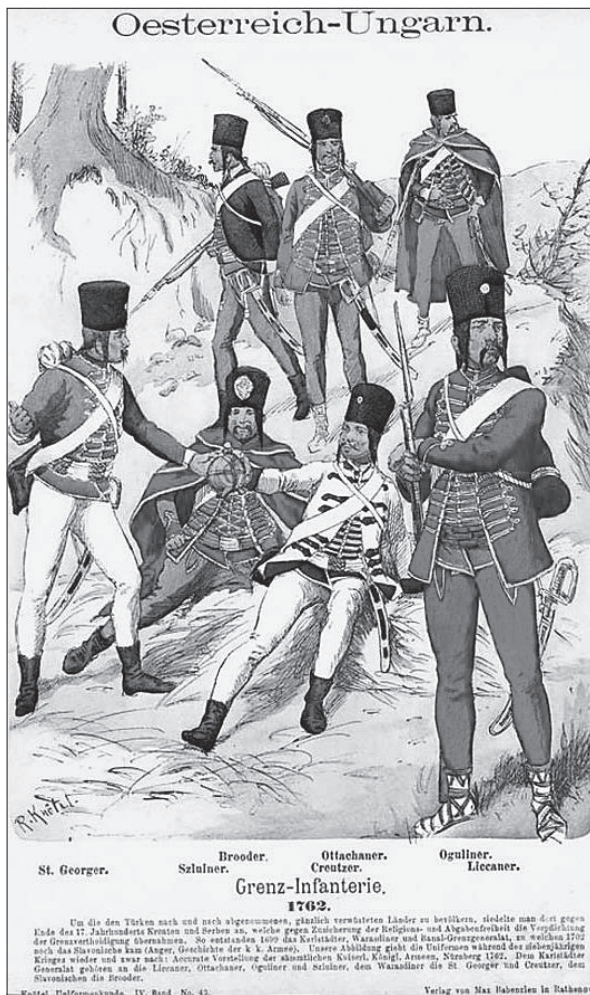
108 Odsev te zmage je mogoče zaslediti v vizitacijskih poročilih goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attems (1711–1774). Ob Daunovi zmagi so namreč v Novem mestu peli *Te Deum* in obhajali slovesno sveto mašo (gl. Volčjak, *Vizitacijski zapisniki*, str. 526).

Tako se je Jernej s svojim slunjskim krajiškim polkom izkazal 19. junija 1757 v spopadu s prusko zaščitnico na hribu Kaltenberg (dan. *Studenec*) med Kamnitzem (dan. Kamenice) in Kreybitzem (dan. Chřibská). Že dan prej (18. junija 1757) se je v bojih pri Krzehosesu (dan. Křečhoř) major Basaj izkazal, ko je s svojimi možmi zajel štiri sovražnikove topove. Tedanji brigadir baron Beck je o Basaju še navedel, da se je bojeval tudi v spopadih pri Nimbргу (dan. Nymburk), 35 km vzhodno od Prage, kjer so številčnejši avstrijski vojaki, med katerimi ni manjkalo hrvaških pripadnikov, napadli prusko kolono, ki jo je krčevito branil major Konstantin von Billerbeck (1713–1785). Ta si je zaradi uspešne obrambe tedaj prislužil prestižno odlikovanje *Pour le Mérite*.¹⁰⁹ V zvezi z boji pri Podiebradu (dan. Poděbrady) v osrednji Češki pa je baron Beck o Basaju zapisal, »da je zaradi spretne organizacije rešil velik del tamkajšnjih zalog«.¹¹⁰

Major Jernej Basaj se je v prihodnjih mesecih in letih vojne bojeval še v drugih večjih in manjših spopadih ter večkrat opozoril nase s hrabrostjo in sposobnim vodenjem zaupanih mu čet. 22. septembra 1758 se je bataljon Slunjcev pod poveljstvom majorja Basaja (*Passée*) izkazal v spopadu na Saškem pri kraju Klassendorf (*Classendorf*) blizu vasi Lohmen, vzhodno od Dresdna. Slunjci so v naskoku zavzeli sovražnikovo reduto in zaplenili dva topova.¹¹¹

Nekaj več o polku, v katerem je služil Basaj, o njegovi številčnosti in častnikih, ki so služili skupaj z majorjem, je moč razbrati tudi iz ohranjenih vojaških dokumentov, ki datirajo v november 1758, ko je polku poveljeval podpolkovnik Leopold grof Herberstein. Enota je, skupaj s pridljenimi vojaškimi častniki in častnimi člani, razporejenimi v 16 stotnij, štela 4104 mož. V polku je kot major služil Jernej Basaj, ki so ga vojaški pisarji tedaj zabeležili kot *Barthl. v. Passey*. Polk je takrat premogel tudi dve grenadirski stotniji pod poveljstvom stotnikov von Nienborga in von Pflachnerja. Obe skupaj sta šteli 240 mož.¹¹²

Slunjski polk krajišnikov se je še naprej bojeval v različnih spopadih in se še večkrat izkazal,¹¹³ skupaj z njim pa tudi major Jernej Basaj. Polkovnik Török je pričal o njegovi hrabrosti leta 1759 v

Upodobitev krajiških polkov leta 1762.

Vir: <https://i.pinimg.com/564x/c4/f3/54/c4f354623dacd486dee6beac3ac13b47jpg>.

bojih pri Schönfeldu (dan. Sulikow) v Šleziji.¹¹⁴ Basajeva hrabrost in sposobnost vodenja enote sta najbrž še dodatno vplivali na to, da je bil 21. marca 1760 povišan v podpolkovnika.¹¹⁵ Kot takšen je Jernej marca 1762 služil v polku pod poveljstvom polkovnika Dietricha von Adelsfelda, ki je tedaj razpolagal s 4078 aktivnimi možmi, ki jim lahko prištejemo še nekaj drugih predstavnikov štaba; to je pomenilo, da je bilo skupno število mož še nekoliko višje – 4095.¹¹⁶ S to enoto je Basaj dočakal februar 1763, ko je bil z mirovnimi pogodbami v Parizu in Hubertsburgu sklenjen mir, s katerim je Šlezija dokončno postala del pruskega kraljestva.¹¹⁷

¹⁰⁹ Prim. König, Konstantin von Billerbeck, str. 136.

¹¹⁰ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5–6.

¹¹¹ Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 447; Kronoskaf: Karlstädter-Szluiner Grenzer: https://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Karlst%C3%A4dter-Szluiner_Grenzer (22. 11. 2023).

¹¹² AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 4, Ktn. 5604, ST, Monats Tabella Novembri 1758.

¹¹³ Prim. Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 450, 458, 462–463.

¹¹⁴ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 6.

¹¹⁵ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

¹¹⁶ AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 4, Ktn. 5604, ST, Monats Tabella Martio 1762.

¹¹⁷ Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 201.

POVELJNIK POLKA V VOJNI KRAJINI

Po koncu sedemletne vojne je podpolkovnik Jernej Basaj prvih nekaj mesecev še služil v Slunjskem krajiškem polku, a že poleti (27. junija) 1763 je prišlo do njegove premestitve k Ogulinskemu krajiškemu pehotnemu polku.¹¹⁸ Tako je prevzel poveljstvo nad polkom, ki mu je dotlej poveljeval tega leta preminuli polkovnik Johann Peczinger. Kot major je pri polku takrat služboval Casimir von Müller, avditor polka pa je bil Ludovicus Oppelt. Polk je bil sestavljen iz dveh grenadirskih in šestnajstih stotnij pešcev. Prvi stotniji grenadirjev je poveljeval stotnik Vajkard (*Weihard*) von Posarelli (*Bosarelli*), drugi stotniji pa stotnik Johann von Gollob. Ogulinski polk je tedaj štel 4081 za boj sposobnih mož, v štabu pa je bilo moč najti še 22 častnikov.¹¹⁹ Zanimivo je, da Paul Kussan in za njim Željko Holjevac¹²⁰ Basaja kot poveljnika polka prištevata šele od leta 1768, čeprav je dejansko že kot podpolkovnik poveljeval enoti vse od leta 1763.¹²¹

Čas po koncu sedemletne vojne je bil namenjen preureditvam in novim spremembam v Vojni krajini, s katerimi je obupne razmere skušal krajišnikom olajšati novi poveljnik feldcajgmajster baron Beck. Vojna leta so namreč spričo velikega pomanjkanja delovne sile opustošila tamkajšnje kmetijstvo. Posledično sta v letih 1764 in 1765 v Vojni krajini vladali beda in lakota. V ogulinskem polku so denimo za kruh uporabljali in mleli celo koruzna stebila, v liškem polku pa so posegali celo po drevesnem lubju. Da bi se razmere kolikor mogoče izboljšale, je baron Beck dovolil ustanovitev več žitnih trgov (na primer v Karlovcu, Otočcu, Bjelovarju, Koprivnici in Gospiču). Prav tako se je trudil, da bi krajišnikom s preureditvami enot¹²² ter z različnimi olajšavami zmanjšal breme vojaške službe.¹²³

Ogulinski krajiški polk je tedaj sestavljalo versko precej mešano moštvo. To se je odražalo tudi med civilnim prebivalstvom, kjer so do sredine 19. stoletja postopoma vzpostavili 23 katoliških in 14 pravoslavnih župnij (parohij), v Gojmirju pa je že od 17. stoletja deloval pravoslavni samostan. Najpomembnejše središče za izobraževanje otrok krajišnikov je bilo mesto Ogulin.¹²⁴

Pripadniki ogulinskega krajiškega polka, na čelu z Basajem, so se v času miru že soočali z novimi reformami v cesarskih oboroženih silah; med drugim so oblasti uvajale nove vojaške uniforme;¹²⁵ ob tem so morali pripadniki polka skrbeti zlasti za kordonsko (varnostno) službo, ki je imela tako carinsko kot poštno in sanitarno vlogo.¹²⁶ Seveda pa ne gre pozabiti tudi na njihovo vlogo mejnih stražnikov, ki naj bi se prvenstveno ukvarjali s preganjanjem različnih tihotapskih in roparskih tolp. Pri tem sicer niso bili vselej najbolj uspešni, saj naj bi razpolagali s premajhnim številom mož. Na šibke straže in težave, ki so jih povzročale roparske skupine, zaradi česar so nadležni razbojniki običajno zlahka ubežali roki pravice, je že leta 1761 in še leto pozneje opozarjal poveljnik Vojne krajine, grof Petazzi, ki pa ga je leta 1763 zamenjal general Philipp Levin baron Beck (1763–1764).¹²⁷

Prav leta 1768 je prišlo do nekaterih napadov in ropov, ki so se vsaj še eno generacijo ohranjali v ljudskem spominu na Kranjskem. Domnevno največji vpliv na to so imeli dogodki leta 1766, ko naj bi cerkev v Loškem Potoku in tamkajšnjega župnika oropali »vlaški roparji«. Z delom te roparske skupine naj bi pozneje obračunali krajišniki.¹²⁸ S tovrstnim preganjanjem in zasledovanjem roparskih tolp sta imela precej posla tudi ogulinski krajiški polk in njegov poveljnik Jernej Basaj. Ravno poleti 1768 je prišlo do poskusa roparskega napada na Ribnico, o čemer je podrobno pisala Dragica Čeč. Pri tem je iz arhivskih dokumentov navedla vrsto zanimivih poročil in obvestil o opaženi roparski skupini, ki naj bi konec junija iz Osmanskega cesarstva vdrla na območje otočanskega polka: »To novico pa so kmalu preklicali, češ da je poveljnik Bassi iz Ogulina prepredil prehod osmanskih podložnikov.«¹²⁹ V resnici v navedenem dokumentu med drugim beremo: »Hl. Oberstlieutnant Basse zu Ogulin die daruber den Cordon nicht passiert«, kar še dodatno izpričuje, da je šlo za poveljnika ogulinskega polka Jerneja Basaja.¹³⁰ Zanimivo pa je, da je Basajev naziv v tem zapisu še podpolkovnik, čeravno je prav v začetku julija 1768 dosegel novo povišanje in postal polkovnik.¹³¹

V skrbi za zaupano mu enoto in ob opravljanju drugih zadolžitev ni pozabil na svoje družinske člane. V tem času se je za vojaški poklic že od-

118 AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5563, ST, Monats Tabella August 1763, Docierung.

119 AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5563, ST, Monats Tabella July 1763.

120 Prim. Kussan, *Kratka povijest*, str. 45; Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 52.

121 Prim. AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5563, ST, Monats Tabella August 1763.

122 O preureditvah, ki so specifično zadevale prav ogulinski krajiški polk, gl. Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 50–51.

123 Rothenberg, *The Military Border*, str. 42.

124 Kussan, *Kratka povijest*, str. 124, 140–143.

125 Prim. Hollins, *Austrian Frontier Troops*, str. 16–17.

126 Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 49–50.

127 Čeč, Ribnica, str. 523.

128 Čeč, Ribnica, str. 526.

129 Čeč, Ribnica, str. 529.

130 SI AS 7, šk. 60, R-2-4, 5. 7. 1768 in 8. 7. 1768.

131 AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

ločil starejši sin Karel, ki je leta 1769 služil prav v očetovi enoti in imel čin podporočnika.¹³² Njegov mlajši brat Emerik se je v vojski znašel nekoliko pozneje, kot se zdi, leta 1777.¹³³ Očetovemu budnemu očesu pa niso ušle niti hčerke, ki so počasi odhajale od doma. Tako je polkovnik Jernej Basaj leta 1770 pred oltar pospremil 25. marca 1754 rojeno hčerko Marijo Frančiško,¹³⁴ ki se je tedaj poročila s stotnikom Coličem, ki je izhajal iz znane senjske plemiške rodbine in je takrat služboval v očetovem polku.¹³⁵

»VON DER PIKE AUF«: NAPREDOVANJA JERNEJA BASAJA

Poleti 1771 je preteklo že več kot 397 mesecev oziroma 33 let in mesec dni, kar je Jernej Basaj služil v oboroženih silah in se udeleževal na bojnih poljanah.¹³⁶ To pa je bilo več, kot je tedanji vojaški pravilnik predpisoval, da mora imeti častnik, ki zaprosi za podelitev plemstva (*Militair-Privilegien*). Zato je tisto poletje polkovnik Basaj na dunajski dvor naslovil prošnjo za povzdig v plemiški stan. V njej je izrecno navedel, da je vojaško kariero in sedanji položaj dosegel »*von der Pike auf*«, torej od preprostega prostovoljca prek vseh vojaških stopenj pa vse do polkovnika. V prošnji oziroma njenem prepisu, presenetljivo, beremo, da je v vojsko vstopil kot 15-letnik, kar pa ne drži in gre morda za pisarjevo pomoto.¹³⁷ Rojen leta 1719 je bil leta 1738 v resnici v 19. letu starosti. Ne glede na to pa je moč njegovo vojaško napredovanje na kratko tabelarično predstaviti tako, kot so zapisali 15. junija 1771 v Karlovcu:

- prostovoljec (*Volonteur*): 1. marec 1738 – 44 mesecev
- pisar (*Fourier*): 1. januar 1742 – 52 mesecev
- podporočnik (*Unterlieutenant*): 9. maj 1746 – 21 mesecev
- nadporočnik (*Oberlieutenant*): 5. februar 1748 – 42 mesecev
- stotnik (*Hauptmann*): 2. avgust 1751 – 40 mesecev
- polkovni stražmojster (*Obristwachtmeister*) oziroma major: 18. december 1754 – 40 mesecev

¹³² AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5564, ST, August 1769.

¹³³ AT ÖSTA/KA, Kartei für Musterlisten und Standes tabellen 1740–1820, Bassee, Emerich Br. Dostopno na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9TD-T9Z8-F?i=1357&cat=106245> (23. 12. 2023).

¹³⁴ Vpis njenega rojstva in krsta najdemo v karlovški krstni knjigi župnije sv. Trojice (Župa sv. Trojstvo), ko je bil njen oče Jernej stotnik (*Capitanei*). Gl. HDA, Matične knjige, Župa sv. Trojstvo (Karlovac), R 1710–1820, str. 394.

¹³⁵ Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 54.

¹³⁶ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

¹³⁷ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 10.

- podpolkovnik (*Obristlieutenant*): 21. marec 1760 – 100 mesecev
- polkovnik (*Obrister[sic]*): 1. julij 1768 – 35 mesecev.¹³⁸

Ker pa služba v vojaških vrstah ni bila dovolj, ni pozabil omeniti že obravnavanega udeleževanja na bojnih poljanah ter predložiti pisnih potrdil (*Atestatov*) posameznih poveljnikov; od Petazzija, feldcajgmojstra barona Becka in princa Pfalz-Zweibrücken-Birkenfelda (1724–1767) do polkovnikov Töroka, Johanna von Zedwitsa, grofa Kasimirja Draškovića in Franza Friedricha von Vela (*Vehla*, † 1777). Vsi ti so pričali o tem, da je polkovnik Jernej Basaj spričo izkazane hrabrosti na bojišču in spretnega vodenja vojaštva v miru vreden te časti.¹³⁹ Iz priloženih atestatov pa se zdi, da je imel Jernej Basaj trdno namero pridobiti si plemiški stan. Atestate oziroma potrdila o udeleževanju na bojnih poljanah je namreč, kakor kažejo navedeni datumi, pri predpostavljenih zbiral že v času sedemletne vojne. Nekatera potrdila je pridobil tudi pozneje, mednje je gotovo sodilo pričanje grofa Petazzija, ki ga je ta podpisal 20. januarja 1769 v Ljubljani.¹⁴⁰ Ob tem se nehote zastavlja vprašanje: Čemu Basaj ni za plemstvo zaprosil že takoj ob izpolnjenih tridesetih letih vojaške službe? Kaj ga je pri tem oviralo oziroma zakaj tega ni storil, za zdaj žal ni znano. Je pa zato v prošnji iz leta 1771 mogoče zaslediti odsev Jernejeve hvaležnosti rodni Kranjski in staršem, ki so bili – kakor je zapisal – vselej zvesti vladarjevi podaniki. Na koncu prošnje je Jernej navedel, da je bil tedaj poročen s Frančiško, roj. Oberhauser, in oče štirih hčera ter dveh sinov.¹⁴¹

Vladarica Marija Terezija je Basajevi prošnji ugodila, saj je bil 24. avgusta 1771 povzdignjen v viteški stan. Ob tem je prejel plemiški grb, ki ga lahko opišemo takole: deljen in zgoraj razcepljen ščit. V zgornjem desnem rdečem polju stoji na zeleni podlagi navznoter obrnjen žerjav v naravnih barvah, ki v dvignjeni desni nogi drži kamen. V zgornjem levem srebrnem polju stoji navznoter obrnjen pokončen rdeč lev z odprtim gobcem. V spodnjem zlatem polju so tri modre prečke poševno desno. Nad ščitom kronan turnirski šlem z rdeče-srebrnim in modro-zlatim pregrinjalom. Iz krone rasteta črni orlovi perutnici, med njima štiri nojeva peresa - zlato, modro, srebrno in rdeče.¹⁴² Podeljeno plemstvo je zajelo tudi otroke in ženo.

¹³⁸ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 8.

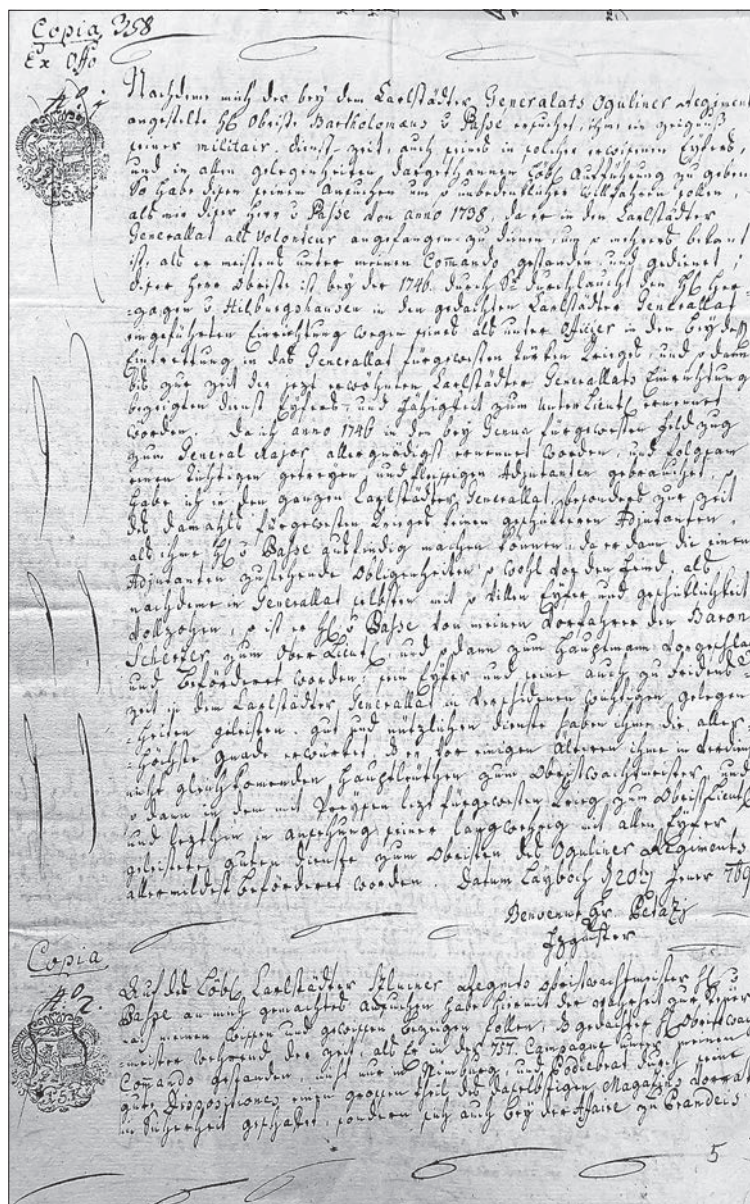
¹³⁹ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5–6.

¹⁴⁰ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. 5.

¹⁴¹ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771, fol. IIv.

¹⁴² AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.21, Basse 1771. – Za blazon Basajevega grba se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku.

Prva stran Petazzijevega atestata, pisanega v Ljubljani leta 1769 (AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.2I, Basse 1771, fol. 5).

Polkovnik Jernej pl. Basaj je po teh dneh časti in veselja še naprej služboval v Ogulinskem krajiškem polku. Ta je ves čas doživljal spremembe, nekateri častniki in vojaki so se upokojevali, druge so premeščali, nekateri so umirali. Holjevac in Kussan navajata, da naj bi polk novega poveljnika dobil že leta 1773,¹⁴³ kar pa je v nasprotju s pregledanimi polkovnimi vojaškimi tabelami. Tako je bil denimo Ogulinski krajiški pehotni polk v resnici še maja 1775 pod poveljstvom polkovnika pl. Basaja (*Bartholomeus von Basse*). Podpolkovnik je bil Georg von S(z)illy, majorja pa v Ljubljani rojeni Vajkard pl. Posarelli (*Bosarelli*)¹⁴⁴ in Carl von

Wiedewnitz. Polkovni profos je bil Petar Mihelić. Štab je bil tedaj – v primerjavi z letom 1763 – nekoliko reduciran, saj je štel le 13 mož. Kot nezasedeno mesto je v tabeli navedeno mesto polkovnega računovodje. Je pa zato enota, skupaj z dodeljenimi in častnimi pripadniki, štela 3119 mož. Ob tem velja omeniti še nekatere častnike, ki jih najdemo na seznamu enote in katerih priimki izkazujejo, da je šlo v veliki meri za častnike srbske ali hrvaške narodnosti, ni pa izključeno, da je kateri izmed njih prihajal tudi iz Kranjske ali Štajerske (prim. Sovič, Pfeiffer, Magdič, Špehar, Luketič). Na seznamu je tu še vedno moč najti tudi Basajeva sina Karla, ki je bil tedaj že nadporočnik. A bolj kot to je zanimivo, da je bil med Basajevimi stotniki tudi »*Carrel von Prescheren*«.¹⁴⁵ Zdi se, da

¹⁴³ Holjevac, *Ogulinska pukovnija*, str. 55. Ta podatek navaja tudi Kussan, *Kratka povijest*, str. 45.

¹⁴⁴ Posarelli je pozneje postal celo generalmajor in dosegel baronstvo. Gl. https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsP.html#P47 (18. 5. 2023).

¹⁴⁵ AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5566, ST, Monnats Tabella, Maio 1775.

je izhajal iz družine Prescheren von Heldenfeld, pozneje pa je postal polkovnik Gradiščanskega krajiškega pehotnega polka in celo baron.¹⁴⁶

GENERALMAJORSKI ČIN IN BARONSTVO

Maja 1775 je bil polkovnik Basaj še zadnjič podpisan pod mesečno poročilo o sestavi enote.¹⁴⁷ Tedaj se je namreč že poslavljajal od svojega polka, saj je bilo že aprila znano, da bo premeščen v poveljstvo karlovskega generalata. Zanimivo pa je, da se je v tem izkazu polka podpisal še kot polkovnik, čeprav je bil tedaj skoraj gotovo že obveščen o napredovanju; 25. aprila 1775 je namreč postal *General-Feldwachtmeister* oziroma generalmajor.¹⁴⁸ Povišanje v generalmajorski čin pa v Vojni krajini še zdaleč ni bilo samoumevno in je potekalo po precej zapletenih poteh, kakor piše Duffy, povrh pa se je do takšnega napredovanja prišlo zelo počasi. Pri tem je Duffy navedel mnenje generala Laudona, ki je leta 1761 vladarici Mariji Tereziji poročal, da od vseh polkovnikov v karlovskega generalatu, ki so tedaj služili na bojišču, ni niti enega, ki bi mu lahko popolnoma zaupal poveljevanje enotam v postojankah. Deloma je do tega nezaupanja sicer prihajalo tudi zato, ker mnogi niso bili najbolj vešč branja in pisanja ter so imeli s tem nemalo težav.¹⁴⁹ A ne glede na to je Basaj generalski čin naposled le dosegel. Ob tem dosežku se je skupaj s soprogo tudi preselil. Dotlej je, če gre verjeti nekaterim poročilom in noticam, z družino živel v kraju Otočac. Generalova žena je bila te selitve, kakor je mogoče razbrati iz pisma, naslovljenega na Petra Pavla Glavarja, nadvse vesela, saj so se takrat sprva preselili iz njej neljubega Otočca bliže cesti, ki pelje iz Senja v Karlovec. Dejansko je bilo pismo, datirano leta 1777, napisano v Brinju, v ličko-senjski

županiji, najbrž v tamkajšnji trdnjavi.¹⁵⁰ Holjevac namreč piše, da je Basaj v tej trdnjavi preživel dve leti, ko je bil grad tudi zadnjič temeljito popravljen.¹⁵¹ Leta 1778 se je generalmajor Jernej pl. Basaj preselil v Karlovec.¹⁵² Od tam se je Petru Pavlu Glavarju tistega leta že oglasila tudi Jernejeva soproga.¹⁵³

V tem času je generalmajor Basaj opravljal različne službe, bil je denimo brigadir v karlovskega generalatu, pa tudi član različnih regulacijskih komisij.¹⁵⁴ Že septembra 1777 je vladarica Marija Terezija sklenila, da je treba v interesu razvoja trgovine mesto Karlovec in druge predele čim prej predati civilni upravi. To delo je bilo zaupano velikemu županu Josipu Maljahtu in generalu Basaju. Komisija se je morala ukvarjati in urejati obseg in razmejitve območij Karlovca, tj. katera so sodila v civilno in katera v vojaško pristojnost.¹⁵⁵

Basajev baronski grb (AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 7).

¹⁴⁶ Prim. *Ausgsburgische Ordinari Postzeitung*, 3. 10. 1795; gl. tudi https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsP.html#P47 (t8. 5. 2023).

¹⁴⁷ AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5566, ST, Monnats Tabella, Maio 1775.

¹⁴⁸ NMS, arhiv, šk. 1914/3, št. 286, An die Direktion, 10. 9. 1914; Schmidt-Brentano, *Kasierliche*, str. 9. – Zanimivo je, da Bach kot datum napredovanja in premestitve navaja 20. maj 1775 (Bach, *Otocaner Regiments-Geschichte*, str. 48). V zadnji knjigi o Ogulinskem krajiškem polku pa Holjevac celo piše, da naj bi Basaj v čin generala napredoval šele leta 1778 (Holjevac, *Ogulinska pukovnja*, str. 58). To je, kot kaže, v nasprotju z vsemi doslej znanimi podatki, avtorjevo navedbo pa še dodatno pobija Basajev podpis v pismu iz leta 1777, naslovljenem na Petra Pavla Glavarja, kjer je pri podpisu mogoče zaslediti kratico, ki označuje generalmajorja in ne več polkovnika. Prim. AGB, f. 5, 1777 IX/10, Studenec. Basajevo pismo Glavarju.

¹⁴⁹ Duffy, *Instrument of War*, str. 343.

¹⁵⁰ AGB, f. 5, 1777 X/14 Studenec. Pismo Basajeve žene Glavarju.

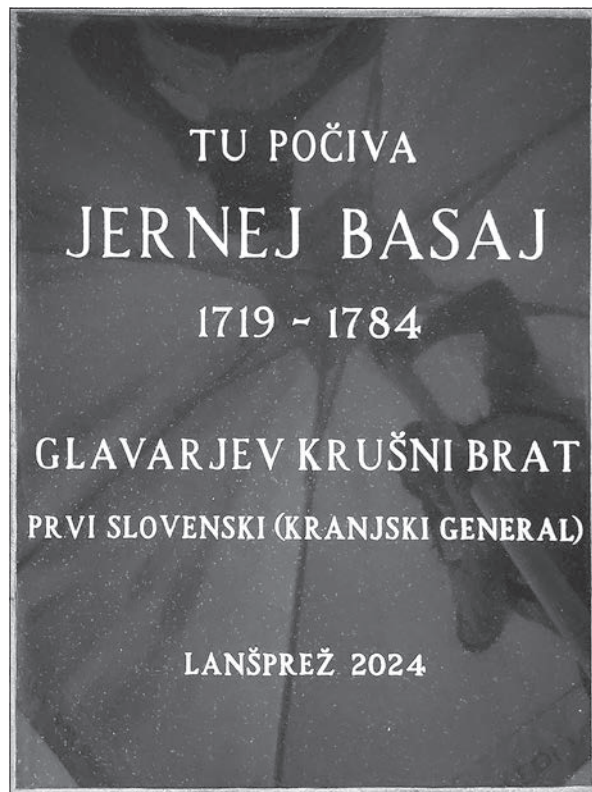
¹⁵¹ Holjevac, *Ogulinska pukovnja*, str. 58. – Prav tam avtor navaja, da je bil Basaj še dve leti (1776–1778) poveljnik Ogulinskega krajiškega polka, a ga v polkovnih izkazih ne najdemo več. Še več, mesto polkovnika je bilo izpraznjeno od maja 1775, kakor beremo v mesečni tabeli za november 1777. V resnici je polku že od Basajevega odhoda poveljeval tedanji podpolkovnik Georg Szilly. Prim. AT ÖSTA/KA, Pers MLST I, GIR 3, Ktn. 5566, ST, Monat Tabella Juni 1775; Monat Tabella November 1777.

¹⁵² Bach, *Otocaner Regiments-Geschichte*, str. 83.

¹⁵³ Prim. AGB, f. 5, 1778 XI/19, Karlovec. Pismo Basajeve žene Glavarju. – Za vsa posredovana pisma se iskreno zahvaljujem mag. Štefanu Petkovšku.

¹⁵⁴ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 3–3v. – O Jernejem delu v komisijah gl. tudi Vaniček, *Special-Geschichte*, Bd. II, str. 261–262.

¹⁵⁵ Lopašić, *Karlovac*, str. 50.

Kapela sv. Jožefa na Lanšprežu in v njej spominska plošča Jerneju Basaju (foto: Anton Koželj).

Kot brigadir je generalmajor Basaj sodeloval tudi v regulacijski komisiji tako v Karlovcu kot na Reki, kamor ga je napotila vojaška oblast. V zadovoljstvo nadrejenih je izpolnil njihova pričakovanja.¹⁵⁶ Prav ti uspehi so najbrž botrovali temu, da je Basaj leta 1779 dunajski dvor zaprosil za baronstvo. V prošnji je večinoma ponovil navedbe o svojem angažmaju v različnih minulih vojnih spopadih ter dodal dosežke in uspehe iz karlovškega generalata ter različnih komisij. Prošnji je dunajski dvor ugodil, tako da je 31. decembra 1779 generalmajor Jernej Basaj dobil še baronski naslov, častni naziv »blagorodni« in nekoliko izboljšan baronski grb. Ta se od prvotnega ni bistveno razlikoval, dobil je le baronsko krono nad ščitom in dva dodatna šlema.¹⁵⁷

Generalmajor baron Basaj je tudi v prihodnjih mesecih opravljal zaupane mu službe. Tako je bil denimo leta 1781 začasni (interim) poveljnik karlovške trdnjave, takrat je opravil tudi inšpekcijski obisk enot, kot začasni poveljnik pa je odobril gradnjo gostišča v Krasnu, ki pa nato ni bilo nikoli zgrajeno.¹⁵⁸ Leta 1783 je bil baron Basaj v Karlovcu navzoč ob obisku cesarja Jožefa II. Ta je tedaj ukazal precej izboljšav, med drugim izgradnjo nove orožarne. Za njenega poveljnika

je bil že 28. maja tega leta postavljen prav baron Basaj.¹⁵⁹

GENERALOVA SMRT

Ob vseh zaupanih nalogah je Basaj ostajal v pisnem stiku s pobratimom Petrom Pavlom Glavarjem, ki se je leta 1766 preselil v grad Lanšprež na Gomili pri Trebnjem. Prav tja je barona Basaja vodila pot v prvih dneh januarja 1784, ne da bi slutil, da bo to njegovo poslednje potovanje. Časopis *Laibacher Zeitung* je namreč že 22. januarja 1784 objavil vest, ki se v prostem prevodu glasi: »12. januarja je v Lanšprežu, nedaleč od Novega mesta, pri gospodu duhovniku Glavarju umrl generalmajor von Basse, brigadir in poveljnik trdnjave Karlovac. Polkovnik grof Fugger je ob prejemu poročila o tem, skupaj s preostalim častniškim zborom in vojaki, zapustil Novo mesto in se odpravil k tri ure oddaljenemu Lanšprežu, da bi bili navzoči pri njegovem pogrebu in ga počastili s trojno častno salvo.«¹⁶⁰ Presenetljivo se te časopisne navedbe o času smrti nekoliko razlikujejo od zapisa v mrliški matični knjigi župnije Mirna: »15. januarja je bil pokopan general Jernej baron Basaj (*Bartholomaeus liber baro de Bassee*), ki je prišel na Lanšprež 13. januarja, da bi obiskal osebnega prijatelja. 14. januarja okoli treh zjutraj ga je zadela

¹⁵⁶ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 3–3v.

¹⁵⁷ AT ÖSTA/AVA Adel HAA AR 48.22, Basse, 1779, fol. 8.

¹⁵⁸ Bach, *Otocaner Regiments-Geschichte*, str. 57.

¹⁵⁹ Lopašić, *Karlovac*, str. 62.

¹⁶⁰ *Laibacher Zeitung*, 22. 1. 1784.

možganska kap in njegov osebni prijatelj, nadvse častiti gospod Peter Glavar, ga je pred smrtjo previdel z vsemi potrebnimi zakramenti. Pokopan [je] pri Sv. Jožefu na Lanšprežu.«¹⁶¹ V tej kapeli ga je pokopal Glavar sam, ne da bi vedel, da bo kmalu, že čez deset dni, 24. januarja 1784, pobratimu sledil tudi sam. Tudi njega so pokopali v kapeli sv. Jožefa, ki pa so jo v Mantuanijevem času [1914] uporabljali »kot gospodarsko poslopje«.¹⁶²

NAMESTO SKLEPA

Kakor že omenjeno, je v slovenskem prostoru Basajev pobratim, duhovnik, dobrotnik in gospodarstvenik Peter Pavel Glavar, mnogo bolj poznan od Jerneja barona Basaja, ki je bil doslej v njegovi senci. Tega so se zavedali že v začetku 20. stoletja, zato ne preseneča Mantuanijeva korespondenca in vprašanja, ki jih je pošiljal na različne naslove, saj je upal, da bo pridobil dovolj gradiva za ustrezno predstavitev generala iz Vopovelj. Še več, iz ohranjenega koncepta pisma, ki je bilo namenjeno arhivarju Emilu pl. Laszowskemu v Zagreb, izvedemo, da je »Deželni odbor kranjski« želel prepekljati »zemske ostanke zaslužnih sinov Kranjske v njihov rojstni kraj, kjer po njegovih dobrodelnih ustanovah še živi spomin na Peter Pavel [sic] Glavarja. Nagrobnik bi krasila spominska plošča¹⁶³ s portreti obeh mož.« V ta namen je v Zagreb poslal poizvedbo za morebitnimi potomci obravnavane rodbine ter prošnjo, da bi našli portret barona Basaja.¹⁶⁴ Žal odgovora na te poizvedbe v ohranjeni Mantuanijevi korespondenci ni, pa tudi do portreta, kakor se zdi, ni prišel. Najbrž tudi ni vedel, da je tak portret nekoč res obstajal. V Glavarjevem arhivu namreč hranijo pismo, ki ga je vdova generala Basaja 2. marca 1784 pisala Jožefu Tomelju (1746–1797) in v katerem je omenila, da je bil Jernej Basaj še kot polkovnik ogulinskega krajiškega polka zares portretiran, portret pa je bil nato poslan v Komendo.¹⁶⁵ Iskanje te Basajeve upodobitve torej še danes pomeni izziv raziskovalcem, kar velja tudi za raziskovanje življenjskih usod njegovih potomcev. Tudi ti bi si najbrž zaslužili dodatno predstavitev, saj so v pričujočem prispevku le bežno omenjeni. Namenoma, saj je ta imel prvenstveni namen osvetliti in predstaviti

življenjsko pot Jerneja Basaja. Ta nam pokaže, da se je bilo mogoče tudi v 18. stoletju iz preprostega kranjskega prostovoljca s predanostjo, hrabrostjo in spretnostjo v vojaških vrstah postopoma zavihetati do čina generalmajorja in plemiškega naslova. Resda kot general Basaj ni nikoli poveljeval na bojišču, je pa kot takšen uspešno deloval pri različnih nalogah v Vojni krajini. To je najbrž še dodatno pripomoglo k pridobitvi baronskega naslova. Kljub vsem doseženim visokim častem pa Basaj ni pozabil na svoje korenine in svojega pobratima, s katerim ga je vezala neuničljiva vez prijateljstva. Morda je lahko prav zato življenjska pot generalmajorja Jerneja barona Basaja spodbuda tudi vsem za prihodnje čase.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AGB – Arhiv Glavarjevega beneficija

AT ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv

AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv
Adelsakten

KA – Kriegsarchiv Wien

Kartei für Musterlisten und Standestabellen

1740–1820 (<https://www.familysearch.org>)

Pers (Personalunterlagen), MLST (Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee), I, GIR (Grenzinfanterieregimenter)

HR-HDA – Hrvatski državni arhiv

HDA-442 – Slunjska graničarska pukovnija (fond).

HDA, Matične knjige, RMK Župa sv. Trojstvo (Karlovac), R 1710–1820.

NMS – Narodni muzej Slovenije

Arhiv NMS.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Matične knjige (<https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/ljubljana/mirna/01473/?pg=29>): RMK Cerklje na Gorenjskem 1710–1726; RMK Ljubljana – Sv. Nikolaj 1712–1722; MMK Mirna 1771–1801

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem.

AS 1073, Zbirka rokopisov.

KORESPONDENCA

Deželak Trojar, Monika. Nekaj raziskovalnih izsledkov (elektronsko pismo hrani avtor).

¹⁶¹ NŠAL, ŽA Mirna, Matične knjige, M 1771–1801, str. 54.

¹⁶² NMS, arhiv, šk. 1914/3, št. 286, šte. 691/1914, Koncept.

¹⁶³ Predsednik Regijske čebelarke zveze Anton Koželj je na pobudo pisatelja Ivana Sivca dal v tla kapelice sv. Jožefa na Lanšprežu vzdati spominsko ploščo kranjskemu generalu Jerneju Basaju. Na ta način je, sicer nekoliko drugače, kakor je upal Mantuani, vendarle izpolnjena ta dolgoletna ideja o spominskem obeležju.

¹⁶⁴ NMS, arhiv, šk. 1914/3, št. 286, šte. 691/1914, Koncept.

¹⁶⁵ AGB, f. 6, 1784 III/2 Karlovec. Pismo vdove po generalu pl. Basaju Tomlju.

ČASOPISI

Augsburgische Ordinari Postzeitung, 1795.
Laibacher Zeitung, 1784.

LITERATURA

- Anderson, Matthew Smith: *The War of the Austrian Succession, 1740–1748*. London, New York: Longman, 1995.
- Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz, 1711–1765 (Band 6/4)*. Graz: Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, 2002.
- Angeli, Moriz von: Der Krieg mit der Pforte 1736 bis 1739. *Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs*, 1881, str. 247–338.
- Avdič, Admir: *Avstrijsko-turška vojna na področju Bosne 1737–1739: banjaluška bitka 4. avgusta 1737* (diplomska naloga). Maribor, 2012.
- Bach, Franz: *Otomaner Regiments-Geschichte: Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale*. Karlstadt: Prettner, 1853.
- Balić, Juraj: Baron Franz von der Trenck and his pandours in British newspaper articles. *Acta Histriae* 26, 2018, št. 2, str. 449–472.
- Balić, Juraj: *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736 do 1809. godine* (doktorska disertacija). Zagreb, 2019.
- Basset, Richard: *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619–1918*. New Haven: Yale University Press, 2015.
- Benedik, Metod: Glavarjeva življenjska pot. *Glavarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1999, str. 81–92.
- Bojničič, Ivan: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe, 1899.
- Bruckmüller, Ernst: *Avstrijska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Capuder, Karol: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*. Ljubljana: Karantanija, 2005.
- Čeč, Dragica: Ribnica v primežu strahu pred roparji – poskus vpada roparske skupine v Ribnico leta 1768. *Kronika* 66, 2018, št. 3 (Iz zgodovine Ribnice na Dolenjskem), str. 515–536.
- Duffy, Christopher: *Instrument of War: Volume I – The Austrian Army in the Seven Years War*. Solihull: Helion & Company, 2020.
- Duffy, Christopher: *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780*. Daventria: De Lange, 1977.
- Glavan, Nina in Maček, Lara Hana: Glavarjeva rejniška družina. (Ne)poznani Glavar: O življenju Petra Pavla Glavarja in njegovem času (ur. Štefan Petkovšek). Komenda: Občina Komenda in Ustanova Petra Pavla Glavarja, 2022, str. 49–58.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda, Del I*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Holjevac, Željko: *Ogulinska pukovnija (1746.–1873.)*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2012.
- Hollins, David: *Austrian Frontier Troops 1740–98*. Oxford, New York: Osprey, 2005.
- Jurišić, Ivan: Karlovački generalat u reformama Habsburškoga dvorskog apsolutizma. Primjer Hildburghausenovih reformi (1737–1749.) (doktorska disertacija). Zagreb, 1998.
- König, Anton Balthasar: *Konstantin von Billerbeck. Biographischen Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben*. Band I. Berlin: Arnold Wever, 1788, str. 136.
- Kosi, Miha in Bizjak, Matjaž in Seručnik, Miha in Šilc, Jurij: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021 (Druga e-izdaja, verzija 2.0) (Slovenska historična topografija 1). (https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web2.0.pdf)
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Tiskarna Slovenija, 1937.
- Krajnc, Marijan: *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje: Grafis Trade, 2005.
- Krueger, Rita: The Many Lives of Franz von der Trenck. *Austrian History Yearbook* 50 (2019), str. 34–57.
- Kussan, Paul: *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješađijske regimente*. Zagreb: SKD Prosvjeta, 2010.
- Lamprecht, Rajmund: *General Jernej Basaj* (tipkopis), 2023 (hrani Ivan Sivec).
- Lavrenčič, Ivan: *Zgodovina cerkljanske fare*. Ljubljana: A. Golobič, 1890.
- Lopašić, Radoslav: *Žumberak crte mjestopisne i poviestne*. Zagreb: Dionička tiskara, 1881.
- Lopašić, Radoslav: *Karlovac – Poviest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1879.
- Lopašić, Radoslav: Zapovjednici vojske i obrane Krajinne hrvatske proti turskoj sili pod kraljevi iz kuće Habsburške do god. 1750. *Spomenici Hrvatske krajine*, sv. III. Zagreb: JAZU, 1889, str. 464–473 (<https://vojnakrajina.ffzg.unizg.hr/zapovjednici-vojske-i-obrane-krajine/>).
- Luschin von Ebengreuth, Arnold: *Styria cut into pieces, Two Memorials*. Graz: Buchhandlung Moser, 1921.
- Malleson, George Bruce: *Loudon: A Sketch of the Military Life of Gideon Ernest: Freiherr Von Loudon, Some-time Generalissimo of the Austrian Forces*. London: Chapman and Hall, 1884.
- Milković, Kristina: Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.). *Povijesni prilozi* 25, 2006, št. 31, str. 161–182.
- Moačanin, Fedor: Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. *Vojna krajina. Povijesni pregled – Historiografija – Rasprave*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984, str. 31–34.

- Molek, Martin: *General Lavdon, oče vojakov imenovan*. Novo mesto: J. Krajec, 1886.
- Oesterreichischer Erbfolgekrieg 1740–1748, Bd. I (*Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*). Wien: K. u. k. Kriegsarchiv, 1896.
- Pregelj, Ivan: *Peter Pavel Glavar: lanšpreški gospod*. Celje: Mohorjeva družba, 1983.
- Rechfeld, Philipp Jacob: Peter Glavar. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain*, 1848, str. 29–42.
- Rothenberg, Gunther: *The Military Border in Croatia, 1740–1881. A Study of an Imperial Institution*. Chicago: University Press, 1966.
- Schmidt-Brentano, Antonio: *Kasierliche und k.k. Generale (1618–1815)*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv, 2006 (dostopno tudi na: <http://www.historie.hrnet.cz/heraldika/pdf/schmidt-brentano2006.pdf>).
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Sivec, Ivan: *In večno bodo cvetele lipe: roman o Petru Pavlu Glavarju, župniku komende sv. Petra, velikanu dobrote, ljubezni in obnove človeških src*. Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- Sivec, Ivan: *Vse generalove skrivnosti: razburkano življenje in pretresljiva smrt prvega slovenskega generala Jerneja Basaja*. Mengeš: Ico, 2024.
- Stergar, Rok: Uvedba vojaške obveznosti in druge terozijanske vojaške reforme. *Marija Terezija – med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk, Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa: Založba ZRC, 2018, str. 451–462.
- Szabo, Franz A. J.: *The Seven Years War in Europe, 1756–1763*. Harlow: Pearson Longman, 2008.
- Škafar, Vinko: Glavarjeva pastoralna dejavnost. *Glavarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1999, str. 93–108.
- Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Turk, Meta: Nekaj drobcev iz zgodovine družine Petazzi. *Kronika* 63, 2005, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 531–546.
- Vaniček, Franz: *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, Bd. I–IV. Wien: Kaiserliche Hof- und Staatsdruckerei, 1875.
- Volčjak, Jure: *Vizitacijski zapisniki kranjskih arhidiakonov goriške nadškofije 1752–1757*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2022 (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; 5).
- Vrhovec, Ivan: Slavni Slovenci; II. Peter Pavel Glavar. *Ljubljanski zvon* 5/6, 1885, str. 352–360.
- Vrkljan, Joso: *Lička pukovnija kroz povijest*. Gospić: Ve-leučilište Nikola Tesla u Gospiću; Ogranak Matice hrvatske u Gospiću, 2022.
- Wheatcroft, Andrew: *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*. New York: Basic Books, 2008.
- Wrede, Alphons: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht: die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, Bd. I. Wien: L. W. Seidel, 1898; Bd. V. Wien: L. W. Seidel, 1903.
- Wurzbach, Constant von: Beck, Philipp Lewin Freiherr von. *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich*, Bd. I. Wien: L. C. Zamarski, 1856, str. 214.

SPLETNI VIRI

Krajnc, Marijan F.: *Zgodovinski spomin*
<https://freeweb.t-2.net/Vojastvo/Z25-sloint-dodatno.html>

Kronoskaf: *Karlstädter-Szluiner Grenzer*
https://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Karlst%C3%A4dter-Szluiner_Grenzer

Napoleon Series:
https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsP.html#P47

SUMMARY

From a peasant's homestead to the title of baron: an outline of the life of major general Jernej Basaj (1719–1784)

A figure constantly present in the shadow of the priest, patron, and economist Peter Pavel Glavar, whose three-hundredth anniversary fell in 2021, was that of his brother from his fostering family, Jernej Basaj (Bart-holomäus Basse(e)), born in 1719. Drawing on newly discovered archival documents, literature, and newspapers, the paper focuses on the hitherto overlooked life of a peasant's son, Jernej Basaj. After initially pursuing his studies in Ljubljana and probably also partly in Graz, he decided to embark on a military career. His service as a volunteer led him to the Military Frontier, where he joined the Grenzer captaincy commanded by Count Sigmund Benvenuto Count von Petazzi (1699–1784). The entrepreneurial skills and bravery that he demonstrated in the final phase of the Austrian-Ottoman War (1737–1739) earned Basaj a promotion to the rank of scribe. Holding this position, he then served across the battlefields spanning Bavaria, Italy, and Silesia during the so-called War of the Austrian Succession

(1740–1748). In battles, he distinguished himself for his bravery and skill and continued to receive promotions until at the end of the war in 1748 he was granted the rank of First Lieutenant. He joined Petazzi's Slunj Infantry Regiment in the Military Frontier, which was undergoing extensive reform, triggering a wave of discontent among frontiersmen and insurgencies that were suppressed by the imperial army. Amidst these tensions, Jernej Basaj managed to find himself his life partner, Frančiška Oberhauser, and married her. The couple had two sons, Karel and Emerik, and four daughters: Frančiška, Viktorija, Elizabeta, and Antonija. Despite his growing family, however, Jernej Basaj continued to receive further promotions, being appointed to the rank of captain in 1751 and to that of major only three years later. Holding this rank, he took part in the battles of the Seven Years' War, in which he distinguished himself on several occasions. In 1760, he thus attained the rank of Lieutenant Colonel and returned to the Military Frontier after the end of the Seven Years' War.

There, he was transferred to the Ogulin Frontier Infantry Regiment in 1763 and assumed command over the unit maintaining the cordon sanitaire. During that time, his oldest son Karel served under his command after deciding to take on a military career as well. In 1768, Jernej Basaj became a colonel and in 1771, after thirty-three years of military service, he successfully applied for the title of nobility. In 1775, Jernej von Basaj awaited another promotion, this time to the rank of major general, and in 1779 successfully applied for baronial title. In January 1784, he paid a visit to Peter Pavel Glavar, who resided at Lanšprež Castle (Germ. Landspreis) in Gomila near Trebnje at the time and died on 14 January 1784. Peter Pavel buried him, unsuspecting that he, too, would meet the same fate no later than 24 January 1784. The paper sheds light on the dynamic life of Jernej Basaj, who in the tumultuous eighteenth century evolved from a humble peasant boy from Carniola to a general, crowned with honour, glory, and the title of baron.

Peter Pavel Glavar, pobratim Jerneja Basaja (dLib).

MARKO MOTNIK^{*}

Spregledani skladatelj Jožef Robert Zupan (1760–1819) in njegovo glasbeno delo

IZVLEČEK

Jožef Robert Zupan se je kot sin znanega skladatelja Jakoba Frančiška Zupana rodil leta 1760 v Kamniku. Vstopil je v cistercijanski samostan Kostanjevica na Krki, študiral teologijo v Gradcu in po ukinitvi opatije leta 1786 do smrti leta 1819 ostal v štajerski prestolnici. Tam je deloval kot zasebni učitelj, se gibal v uglednih družbenih krogih in se vsaj deloma posvečal skladanju. Njegov ohranjeni glasbeni opus je dokaj skromen in obsega pet del, objavljenih konec 18. stoletja na Dunaju in v Gradcu. Skladatelj in njegovo glasbeno delo sta v pričujoči razpravi prvič predstavljena javnosti.

KLJUČNE BESEDE

Jožef Robert Zupan, Jakob Frančišek Zupan, Gradec, plesna glasba, klavirska glasba, posvetila

ABSTRACT

OVERLOOKED COMPOSER JOŽEF ROBERT ZUPAN (1760–1819) AND HIS COMPOSITIONAL OEUVRE

Jožef Robert Zupan was born in Kamnik in 1760 as the son of the well-known composer Jakob Frančišek Zupan. He joined the Cistercian Abbey in Kostanjevica na Krki (Landstraß), studied theology in Graz, and, following the dissolution of the abbey in 1786, remained in the Styrian capital until his death in 1819. There, he worked as a private teacher, moved in eminent social circles, and dedicated at least part of his time to composing music. His preserved and fairly modest compositional oeuvre comprises five works, which were published in Vienna and Graz at the end of the eighteenth century. The discussion at hand offers the first public presentation of the composer and his work.

KEY WORDS

Jožef Robert Zupan, Jakob Frančišek Zupan, Graz, dance music, piano music, dedications

^{*} doc. dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Muzikološki inštitut, Raziskovalna postaja Maribor, Slovenija, marko.motnik@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8938-4132>

V nekaj knjižnicah in arhivih v Avstriji, Italiji in na Češkem se je ohranilo majhno število tiskanih notnih izdaj z imenom »Joseph Robert Suppan« na naslovnica. Ob dobro znanem dejstvu, da je v drugi polovici 18. stoletja v Kamniku deloval skladatelj Jakob Frančišek Zupan (1734–1810), se postavlja vprašanje, ali bi Jožef Robert Zupan z njim mogel biti v sorodu. O možnih sorodstvenih vezeh med skladateljema je že leta 1982 razmišljal avstrijski muzikolog Rudolf Flotzinger in domneval, da gre za brata.¹ Čeprav je bil Jakob Frančišek Zupan v preteklih desetletjih večkrat deležen pozornosti slovenske muzikologije,² je Flotzingerjeva obrobna opomba ostala neopazena. Pogled v vire pokaže, da Jožef Robert Zupan ni bil brat, temveč sin kamniškega skladatelja.³

JAKOB FRANČIŠEK ZUPAN

Jakob Frančišek Zupan se je rodil 27. julija 1734 v Schrötnu v bližini Lipnice na avstrijskem Štajerskem. Šolal se je v bližnjem Hengsbergu, kjer je pri učitelju in organistu Andreasu Dämbu pridobil osnovno glasbeno izobrazbo. Od leta 1749 je obiskoval jezuitski kolegij v Gradcu. S kakšnim namenom in kdaj točno se je preselil na Kranjsko, ni znano, vsekakor pa se je 3. avgusta 1757 v Kamniku poročil z Jožefo Götzl (tudi Götzl). Zapis o poroki je najzgodnejša doslej znana omemba Zupanovega bivanja na Kranjskem.⁴ Iz zapisa v poročni matični knjigi je mogoče razbrati, da je v tem času opravljal službo *submagistra* (pomožnega učitelja) na kamniški šoli in bil tam podrejen svojemu tastu Valentinu Götzlu. Tri leta pozneje (1760) je Zupan nasledil tasta ter postal organist in vodja zbora v kamniški župnijski cerkvi, hkrati pa tudi učitelj (*ludimagister*) v tamkajšnji šoli. Službi organista in šolskega učitelja sta bili med seboj že od nekdanj tesno povezani in v marsikaterem kraju ju je opravljala ista oseba. V letih 1762–1765 naj bi se Zupan kot učitelj in glasbenik udeleževal tudi v zasebni šoli z deškim internatom, ki jo je od leta 1760 v Komendi vodil Peter Pavel Glavar, vendar pa medtem svojih službenih dolžnosti v Kamniku ni prekinil.⁵

Danes je znanih okoli petindvajset popolno ali vsaj fragmentarno ohranjenih Zupanovih

skladb, vse izključno za cerkveno rabo. Nobena od njih se ni ohranila v neposrednem okolju skladateljevega delovanja.⁶ Prepise hranita glasbeni arhiv novomeškega frančiškanskega samostana in tamkajšnji kapiteljski arhiv. Prepis Zupanovega slovesnega *Te Deuma* najdemo tudi v arhivu ljubljanske stolnice. Doslej še ni bilo mogoče pojasniti, kako so ti glasbeni rokopisi našli pot v Novo mesto, razmišljati pa je mogoče o stikih in kulturnih povezavah med frančiškanskimi ustanovami v Kamniku in Novem mestu. Sicer pa z zapisom »Ex rebus Josephi Suppan [1]783«⁷ v nekaj glasbenih tiskih in rokopisih v novomeškem frančiškanskem samostanu najverjetneje ni mišljen Zupanov sin Jožef Robert, temveč neka druga oseba s tem, na Slovenskem zares pogostim priimkom.⁸

Zakoncema Zupan se je v letih 1758–1778 rodilo deset otrok, od tega šest hčerk in štirje sinovi. V krstni knjigi kamniške župnijske cerkve Marijinega brezmadežnega spočetja najdemo zapise o krstih Zupanovih sinov: Jožefa Kazimirja (4. marca 1760), Janeza Nepomuka (13. maja 1762), Frančiška Ksaverja Jožefa Salezija (16. decembra 1766) in Andreja Valentina (3. decembra 1768).⁹ V matičnih knjigah pa zaman iščemo vpis krsta Jožefa Roberta Zupana, kar je gotovo pglavitni razlog za doslej neopazeno sorodstveno vez med skladateljema.

Časopis *Grätzer Zeitung* julija 1819 omenja duhovnika Jožefa Roberta Zupana, umrlega v Gradcu v šestdesetem letu starosti.¹⁰ Njegova smrt (21. julija) in pogreb (23. julija 1819) sta vpisana v matično knjigo umrlih pri graški stolnici, kjer so omenjeni tudi zadnji naslov bivališča (Sporgasse 75), starost ter vzrok smrti (podagra).¹¹ Če torej predpostavimo, da je bil Jožef Robert sin kamniškega skladatelja, se njegova starost ujema z Jožefom Kazimirjem, rojenim 4. marca 1760.¹²

Nekaj biografskih podatkov o Jožefu Robertu Zupanu je mogoče razbrati iz arhivskih dokumentov, ki jih v njegovi osebni mapi hrani arhiv škofije Gradec - Sekav v Gradcu. Zupan je 3. fe-

1 Flotzinger, Zu den Anfängen, str. 36–37.

2 Omeniti velja predvsem prispevke Radovana Škrjanca (gl. navedbe v seznamu literature).

3 Jožefa Roberta Zupana in njegova dela na kratko omenjajo že nekateri starejši (glasbeni) leksikoni: Gerber, Suppan (Joseph Robert), stolp. 305; Wurzbach, Suppan, Joseph Robert, str. 328; Eitner, Suppau, Abt Joseph Robert, str. 329.

4 NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, P 1745–1769, fol. 158.

5 Podrobneje o Zupanovem delovanju v Komendi: Škrjanc, Vprašanje sloga, str. 15–18.

6 Ljudevit Stiasny je konec 19. stoletja še poročal o Zupanovih mašah v Komendi: Stiasny, Kamnik, str. 163.

7 Na primer *Apparatus musico organisticus* Georga Muffata iz leta 1690, SI-NFMs. 320.

8 Höfler, Glasbenozgodovinske najdbe, str. 135 in 138–140.

9 NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, R 1753–1760, fol. 249; R 1760–1784, fol. 16, 58 in 72v. Gl. tudi Škrjanc, Vprašanje sloga, str. 22.

10 *Intelligenz-Blatt zur Grätzer Zeitung*, 24. julij 1819.

11 AT DGS, Pfarre Graz – Dom, Sterbebuch I 1786–1822, 1102, fol. 236.

12 Zdi se, da je bilo tako štetje starosti v preteklosti pogostejše: Zupan je 4. marca 1819 dopolnil 59. leto starosti in bil v času smrti julija 1819 v 60. letu starosti.

bruarja 1818 na škofijski ordinariat naslovil prošnjo za zvišanje pokojnine. V pismu pravi, da je cesarski dvor že dvakrat zaprosil za višjo vsoto, prvikrat očitno leta 1808. Dvor naj bi njegovi želji sicer ugodil, vendar mu deleža nikoli ni izplačal. Zupan dodaja, da sta po njegovem védenju poleg njega pri življenju le še dva člana leta 1786 razpuščene skupnosti cistercijancev Kostanjevica na Krki, medtem ko dohodki te posesti še vedno prinašajo po pet tisoč goldinarjev na leto. Kot eden zadnjih živečih članov samostanske skupnosti si torej obeta zvišanje pokojnine s tristo na štiristo goldinarjev. Njegova pokojnina naj bi bila že ob razpustitvi samostana le simbolična in prenizka za dostojno življenje človeka brez lastnega premoženja. Zupan svojo prošnjo utemeljuje tudi z zdravstvenimi težavami, saj že od leta 1794 boleha za artritisom. Bolezen ga leto za letom za več tednov priklene na posteljo. Stroški za zdravnike, zdravila in osebno oskrbo se vseskozi dvigujejo, vsak artritični napad pa mu pusti nove in trajne poškodbe. Prste ima popolnoma zvite, napovedi zdravnikov pa mu ne obetajo nič dobrega. S tako imenovanim februariskim patentom, s katerim je cesarski dvor leta 1811 poskusil omiliti državni bankrot, so višino Zupanove pokojnine znova odmerili in jo uskladili z višino njegove pokojnine iz leta 1799 na tristo letnih goldinarjev. Ta vsota Zupanu ni zadostovala niti leta 1808, kaj šele desetletje pozneje. Zupan škofijski ordinariat torej roti, naj podpre njegovo prošnjo in cesarski dvor spomni na že obljubljeni pokojninski dodatek. Ob strani še dodaja, da mu zaradi obolenja kmalu ne bo več mogoče brati dnevne maše in da se v prihodnje ne bo več mogel posvečati vzgojnemu delu z mladimi, s čimer se je preživljal zadnjih enaindvajset let.¹³

V Zupanovi osebni mapi hranijo tudi nekoliko starejši osnutek pisma škofijskega ordinariata štajerskemu guberniju, napisanega junija 1810, v zvezi z Zupanovo prošnjo za nadaljnje izplačevanje pokojnine. V pismu je omenjeno, da Zupan že več kot 22 let živi na Štajerskem (torej od okoli leta 1788), da se v Gradcu posveča vzgoji in izobraževanju mladine in da je bil leta 1799 odpuščen iz svoje prvotne, torej ljubljanske škofije. Spotoma je omenjeno še spričevalo oziroma priporočilo, ki ga je za Zupana predložila grofica Saurau. Originalno Zupanovo pismo skupaj s prilogami se žal ni ohranilo.¹⁴

V osnutku pisma ni navedeno polno ime grofice Saurau, vendar se zdi, da gre za Marijo Ano,

rojeno grofico Schlick zu Bassano und Weisskirchen (1760–1819) in poročeno z Rajmundom Marijo grofom Saurauom (1740–1796). Grofica je bila hkrati lastnica palače na Sporgasse 75, torej hiše, v kateri je Zupan umrl leta 1819.¹⁵ Vse kaže, da Zupan kot duhovnik niti ni bil vezan na katero izmed graških cerkva niti ni deloval v kateri drugi duhovni ali izobraževalni ustanovi.¹⁶ V Gradcu je očitno prebival dokaj svobodno in se preživljal kot zasebni učitelj v uglednih hišah, morda ravno pri grofih Saurau. Na takšen družbeni položaj namiguje tudi Zupanov pridevek *Abbé*, ki se pojavi na naslovnica treh glasbenih tiskov.¹⁷ S pridevkom seveda ni mišljeno, da bi bil Zupan opat samostana. Pridevek je bil od 17. stoletja v rabi v Franciji, kjer so z nazivom *abbé* nagovarjali duhovnike, ki v hierarhiji Cerkve niso imeli posebnega položaja. V predrevolucijskem obdobju so s pridevkom *abbé* (v nemščini tudi *Abate*) imenovali klerike, ki so prejeli zgolj nižja duhovniška posvetila in se navadno udeleževali kot hišni učitelji, duhovni voditelji in svetovalci v premožnih družinah ali pa delovali kot svobodni pisatelji in učenjaki. V Zupanovem primeru gre verjetno za uporabo nekakšne mešanice obeh pomenov pridevka, torej za posvečenega duhovnika brez posebnega položaja v škofiji ter hkrati duhovnika v učiteljski službi. Na Zupanov dokaj ugleden družbeni položaj namigujejo tudi posvetila skladb, s katerimi se je poklanjal izključno osebam iz vrst visokega plemstva.

V ohranjenem arhivskem gradivu kostanjeviškega samostana je Jožef Robert Zupan omenjen v inventarnem popisu iz časa razpustitve samostanske skupnosti (1786). Cesar Jožef II. je samostan z dvornim dekretom ukinil v začetku oktobra 1785, kostanjeviškim cistercijanom pa je bila odločitev uradno razglašena nekaj mesecev pozneje, 3. januarja 1786. Poleg opata Aleksandra Hallerja barona Hallersteina je samostan v tem času štel dvajset bratov, od katerih so se trije zadrževali na študiju v Gradcu: Edmund Wobnik (tudi Wobeck), Gulielmus (Viljem) Hirsche in Robert Suppan (Zupan).¹⁸

¹⁵ Prim. Hafner, *Aus dem Grazer Musikleben*, str. 110. Grofica Saurau je stavbo leta 1813 prepustila sinu Mariji Zenu Vincencu (1792–1846), ki je bil zadnji moški predstavnik starejše štajerske veje rodbine. Po njegovi smrti je palača prešla v last grofov Goëss (danes Sporgasse 25). Prim. Popelka, *Geschichte der Stadt Graz*, str. 621.

¹⁶ *Personalstand*, str. 17.

¹⁷ Gl. priloگو.

¹⁸ SI AS 746, Inventarium über das bey dem Cistercienser Stift Maria Brunn nächst Landstraß vorgefundenen sowohl beweglich[en], als unbeweglich[en] Vermögen, so dem Stift in proprio gehörig in Neustadtler Kreise des Herzogthums Krain. Inventarni popis se začneja s

¹³ AT DAGS, Personalakte Priester Suppan Joseph, Nr. 293.
¹⁴ AT DAGS, Personalakte Priester Suppan Joseph, Nr. 1065.

Točnega datuma Zupanovega vstopa v samostan Kostanjevica ni mogoče določiti. Jože Mlinarič ga med dvaindvajsetimi člani skupnosti sicer omenja že za leto 1764,¹⁹ vendar je ta letnica nedvomno prezgodnja. Mlinarič izhaja iz pritožbene pisma cistercijskemu generalnemu kapitulju v Cîteauxu, ki ga je 21. decembra 1764 napisal opat Leopold pl. Buset, podpisali pa so ga tudi tedaj v Kostanjevici navzoči menihi s svojimi redovnimi imeni.²⁰ Ime »P[ater] Robertus« gotovo ni pripadalo Robertu Zupanu, temveč nekemu drugemu patru.²¹ Zupanova prisotnost med kostanjeviškimi cistercijani je dejansko izkazana zgolj in šele v omenjeni inventarni knjigi iz leta 1786. Kot priloga k obsežnemu inventarju premičnin in nepremičnin je dodan tudi popis zasebne lastnine kostanjeviških patrov. Iz njega izvemo, da je Zupan ob razpustitvi samostana v svoji sobi poleg nekaj običajnih kosov pohištva hranil 29 knjig večinoma teološke vsebine, čembalo ali klavir (označen kot *Flüg[el]*) ter nekaj muzikalij. Popis je žal brez imen skladateljev teh glasbenih rokopisov ali tiskov in le na kratko našteje sedemnajst maš, pet arij, tri motete, deset simfonij, dva orgelska koncerta, devet litanij, pet pastoralnih ofertorijev, tri *Tantum ergo*, himno *Veni sancte Spiritus* ter marijansko antifono *Salve Regina*. Da je bil avtor vsaj nekaterih izmed teh del Zupan, je verjetno.²²

Če torej Zupan leta 1786 še ni zaključil teološkega študija – in očitno je kostanjeviška opatija svoje kandidate tedaj pošiljala na študij v Gradec –, v času razpustitve samostana še ni mogel biti duhovnik. Zapis Zupanovih duhovniških posvetitev najdemo v ordinacijskem protokolu ljubljanske stolnice, in sicer navedbo o posvetitvi v subdiakona 1. septembra 1788, v diakona 2. novembra 1788 in v duhovnika (*pro prosbyteratu*) 9. novembra 1788.²³ V ordinacijskem protokolu je Zupan v vseh treh primerih naveden le pod krstnim imenom Jožef Kazimir. Poimenovan je kot Kranjec iz Kamnika in nekdanji cistercijanec

opatije Kostanjevica (*Carniolus, Lythopolitanus ex cist. Landstrassensis*). Zapisi duhovniških posvetitev so dovolj trden dokaz, da je bilo ime Robert Zupanovo redovno ime,²⁴ predvsem pa ne pušča jo nobenega dvoma, da gre za sina kamniškega skladatelja.

SKLADATELJSKI OPUS JOŽEFA

ROBERTA ZUPANA

Ohranjena skladateljska zapuščina Jožefa Roberta Zupana je nadvse skromna, saj danes poznamo le pet tiskanih notnih izdaj, pri čemer je bilo eno delo objavljeno v dveh različnih izdajah. Zupanove skladbe se razen prepisa klavirskih variacij²⁵ tudi niso ohranile v rokopisnih virih oziroma prepisi doslej vsaj niso znani. Ta mala ostalina skladateljevega dela nikakor ne more biti popolna, vendar si o prvotnem obsegu in vsebini Zupanovega opusa danes ni več mogoče ustvariti jasne predstave.

Glasbeni tiski omogočajo nekaj vpogledov tako v skladateljevo glasbeno delo kot v njegovo biografsko ozadje. Vse štiri zbirke so namenjene izvajanju na čembalu ali klavirju, pri čemer je le variacije mogoče šteti za izvirno klavirsko skladbo. Preostale izdaje vsebujejo klavirske izvlečke prvotno za orkester ali komorno instrumentalno skupino namenjene plesne glasbe.

Najbolj nenavadna in nejasna, a hkrati najzgodnejša je notna izdaja z naslovom *Ritter-Einzug und Kontretanz der Schwarzen*, torej vstop ali intrada vitezov ter kontradansa črncev. Na naslovnici je zapisano, da je bila glasba izvedena 2. februarja 1796, vendar tisk o kraju ali širšem kontekstu izvedbe ne sporoča ničesar. Ker je delo izšlo pri graški založbi Andreasa Leykama, je mogoče pomisliti, da je bila glasba namenjena za izvedbo v graškem gledališču, in sicer bodisi kot scenska glasba h gledališki igri bodisi za družabne plesne v maskah (tako imenovane redute).

Evropski gledališki žurnal za leto 1796 sporoča, da je bila 2. februarja 1796 v graškem gledališču na sporedu pustna komedija (*Faschingslustspiel*) v treh dejanjih z naslovom *Die adeliche Lebzelterin, oder die bezähmten Ausschweifungen eines zügellosen Weibes, mit Hannswurst und Kolumbine* (Plemiška

seznamom članov samostanske skupnosti. Prim. tudi Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 489 in Milkowicz, *Die Klöster in Krain*, str. 462. Zupana za leto 1787 med študenti teologije v Gradcu omenja tudi Royko, *Einleitung*, str. 10, in sicer v četrtem letniku (»aus dem vierten theologischen Kurse«).

¹⁹ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 466 in 517.

²⁰ AT StARein, Fond Landstraß, B XIV.

²¹ Morda Robert Valvasor (1707–1778). Prim. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 451 in 515.

²² SI AS 746, Individual Inventarium der in denen Wohnungen, und Zellen der Conventualen vorfindigen, zu ihren Privatgebrauch bestimmt gewesenen, und denselben laut höchster Resoultion dd°. Wien den 12ten Jenner [1]782 verbliebenen Mobillien und Geräthschaften.

²³ Volčjak, *Ordinacijska protokola*, str. 107–108.

²⁴ V tem smislu ime Robert interpretira tudi Suppan, Suppan (Supan) Josef Robert, str. 701: »Als Ordensbruder nahm er den Namen Robert an«. Pri tem ostaja nejasno, ali gre zgolj za (pravilno) domnevo avtorja kratkega biografskega prispevka, saj leksikon sicer o kraju in času Zupanovega rojstva ne sporoča ničesar.

²⁵ Inštitut za muzikologijo Univerze v Gradcu prepis Zupanovih variacij hrani pod signaturo 100 Gmi/H 103. Prepis je nepopoln in vsebuje le pet od skupaj dvanajstih variacij. Schubert, *Musikalienbestände*, str. 125–126.

pekarica medenjakov, ali ukročene razvade razuzdane ženske, s *Hannswurstom in Kolumbino*). Očitno gre za delno »ekstemporirano« oziroma improvizirano komedijo po predlogi Philippa Hafnerja ali za njeno predelavo, katere vsebine ni več mogoče natančno rekonstruirati. Sam naslov dela ne vzbuja nikakršnih asociacij z Zupanovo glasbo in povezuje plesnih stavkov s to burko se zdi malo verjetna. Gledališki žurnal v nadaljevanju dodaja, da je družba plemenitih človekoljubov isti dan in najbrž po gledališki predstavi v podporo prebivalcem Friedberga, ki so utrpeli požar, priredila izredno reduto z dvema intradama. Vsebinske povorke ni natančneje opisana, a žurnal dodaja, da so plemeniteži ob koncu druge kontradanse občinstvo presenetili z napisom, ki so ga držali proti njemu in ki se je glasil: »Hvala vam, plemeniti prijatelji človeštva, v imenu vaših trpečih bratov!« Nato je z vseh strani odmeval bučen in dolg aplavz v čast prizadevanjem te ugledne družbe.²⁶

Zupanova notna izdaja vsebuje pet večdelnih plesnih stavkov: *Einmarsch* (Intrada), *Menuetto*, *Quadrille*, *Abmarsch* ter *Contradanse des Schwarzen Einzugs*. Če je navedba datuma na naslovnici tiska pravilna in to zares ni scenska glasba za kako gledališko delo z viteško vsebino, si je mogoče predstavljati, da je Zupan prispeval glasbo za opisano svečano reduto. Skladateljevo ime je na naslovnici skrajšano v »Abbé J. R. S.«, ki pa ne pušča dvomov, da gre za Zupana.

Dve leti pozneje, v začetku leta 1798, je Zupan pri dunajskem tiskarju Josephu Ederju objavil dve zbirki plesne glasbe, namreč osemnajst nemških plesov skupaj z obsežno kodo ter zbirko osmih menuetov. Na naslovnica poseben namen glasbe ni naveden. Založnik Eder je kmalu po natisu v časopisu *Wiener Zeitung* objavil oglas in občinstvo povabil k nakupu obeh plesnih zbirk. V opisu je dodal, da so plesi namenjeni za graške plesne prireditve oziroma so nastali za tamkajšnje redute.²⁷

26 »Heute wurde[n] von einer Gesellschaft edler Menschenfreunde bei einer aussergewöhnlichen Redoute zur Unterstützung der unglücklichen abgebrannten Friedberger zwei Einzüge gehalten. Diese Edlen überrachten das Publikum bei einer Schlußgruppe des zweiten Kontratanzen mit einer gegen dasselbe gehaltenen Devise des Inhalts: »Dank Euch, edle Menschenfreunde, im Namen Eurer leidenden Brüder!« Ein allgemeines, anhaltendes Bravourrufen scholl dieser würdigen Gesellschaft zum Lohne ihrer Bemühung für diesen erhabenen Zweck von allen Seiten entgegen. Die Einnahme soll über 840 fl. betragen haben.« *Allgemeines europäisches Journal*, str. 162.

27 Oglas v *Wiener Zeitung*, 17. I. 1798, str. 153, se glasi: »Bey Joseph Eder, Kunst- und Musikalienverleger am Graben in der goldenen Krone sind ganz neu erschienen: 18 Deutsche Tänze mit Coda für die Grazer Redoute [...] von

V lokalnih časopisih iz najrazličnejših avstrijskih mest se od poznega 18. stoletja v zimskih mesecih leto za letom vrstijo oglasi glasbenih založnikov, tiskarjev in trgovcev z muzikalijami ter bralke in bralce vabijo k nakupu natisnjenih, redkeje tudi rokopisnih zbirk plesne glasbe. Ob vsesplošnem navdušenju prebivalstva nad plesnimi prireditvami izjemen razmah trgovanja s plesno glasbo ne preseneča. Iz sprva tržne niše se je kmalu razvila očitno donosna glasbena trgovina, saj so plesno glasbo imeli za kratkoživ in praviloma le eno sezono aktualen produkt. Avtorji plesne glasbe so bili pogosto skladateljsko dobro podkovani glasbeni ljubitelji, ki so vsako leto prispevali nove zbirke plesov. Te so glasbeni založniki, tiskarji in knjigotržci spretno spravljali v obtok. Glasba, ki so jo obiskovalci najprej slišali na plesnih prireditvah in redutah, je postajala vedno lažje dosegljiva širšim krogom, sčasoma pa so jo knjigotržci ponujali tudi že pred začetkom plesne sezone. Očitno je, da so ljubitelji glasbe – in teh je bilo v meščanskem okolju vse več – plesno glasbo za lastno zabavo igrali doma. Večina plesne glasbe poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja se je ohranila le v klavirskih izvlečkih. Stavki izvajalsko-tehnično navadno niso zahtevni, hkrati pa so skladbe dovolj vsečne in vabljive, da so lahko vselej znova vzbudile pozornost možnih kupcev. Uporaba motivov iz priljubljenih opernih arij, ki so jih skladatelji spretno vpletli ali pretvorili v plesne stavke, se zdi še posebej učinkovita tržna strategija. Nenaden razmah glasbenega založništva in trgovanja z glasbo od zadnjega desetletja 18. stoletja dalje torej temelji predvsem na produkciji plesne glasbe in trgovanju z njo, pri čemer se založniki in trgovci niso zgolj odzivali na potrebe glasbe in plesa željnih uporabnikov, temveč so trende v glasbeni in plesni kulturi časa tudi narekovali in aktivno sooblikovali.

V habsburških deželah raznolikost plesnih oblik že od druge polovice 18. stoletja ni bila ravno odlika plesnih prireditev (tako imenovanih redut). Prav nasprotno, viri kažejo, da plemiči in meščani niso plesali dosti več kakor menuete in nemške plese, torej glasbeno-plesni obliki, ki se jima je posvečal tudi Zupan. Nemške plese so izvajali v parih, in ko so se jih plesalci enkrat naučili, v nasprotju z vedno novimi in raznolikimi figurami skupinskih kontradans niso zahtevali ne posebnega vodenja plesnega mojstra ne poglobljenega plesnega pouka. Menuet, katerega brez-

Jos. Rob. Suppan [...] und 8 Menuette ebenfalls für die Grazer Redoute [...]« Eder je Zupanovi zbirki še enkrat oglaševal v *Wiener Zeitung*, 31. I. 1798, str. 293: »Suppan 8 neue Menuette, aus der Redout in Gratz« ter »[Suppan] 18 neue deutsche Tänze aus der Redout in Gratz«.

Jožef Robert Zupan, prva stran variacij za čembalo ali klavir na temo vokalnega dueta »Die Milch ist gesünder« iz opere *Der Spiegel von Arkadien* Franza Xaverja Süssmayrja v dunajski izdaji založbe Artaria et Comp. (Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbírka hudebnin, 38-K26, krabice 266; z dovoljenjem).

hibna izvedba je v dvornem okolju že od poznega 17. stoletja veljala za pokazatelja olikanosti in izobrazbe ter bila vstopnica v ugledne sloje družbe, se je v plesnih dvorinah ohranil še celotno 19. stoletje. Kljub temu je večina obiskovalcev plesnih prireditev ta otvoritveni ples jemala le za nujno zlo. Očividci so se že sredi 18. stoletja pritoževali nad slabo in pomanjkljivo izvedbo menueta, katerega koraki so sicer dokaj enostavni, njihova natančna izvedba, graciozna drža in gibanje telesa pa toliko bolj zahtevni.²⁸

Izraz nemški plesi (*Deutsche Tänze*), kot se pojavi na naslovnici Zupanove zbirke, je nadpomenka, s katero so sodobniki glede na čas in okolje označevali celo vrsto parnih plesov, najsibo *Ländler*, *Languas*, štajriš (*Steirisch*), *Straßburger*, občasno tudi alemando (*Allemande*) in pozneje celo valček (*Walzer*). Vseskozi je obstajala tudi specifična in najpogostejše zastopana plesna oblika plesa *Deutscher*, za katero se v slovenski terminologiji nikoli ni uveljavil ustrezen izraz. Podobno kot nejasno poimenovanje te plesne oblike je uganaka ostal tudi njen koreografski potek. Medtem ko so pisci več desetletij do potankosti opisovali korake in koreografije menueta, opisi nemških plesov in predvsem *Deutscherja* niso niti zgovorni niti obsežni. Gotovo je le, da je ples potekal v treh poglavitnih figurah: plesanje s sočasnim prepletanjem rok (*Straßburger*), vrtenje plesnega para okoli lastne osi in promenada parov po plesni dvorani. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekli, da se je iz osamosvojene figure vrtenja sčasoma razvil valček. Številne ohranjene notne izdaje *Deutscherjev* kažejo, da je ta ples združeval elemente različnih nemških plesov, saj se lahko po-

samični stavki znotraj enega niza v značaju dokaj razlikujejo. Nekateri stavki so na primer izrazito spevni in razloženi akordi pogosto spominjajo na značilno melodiko *Ländlerja*. Drugi so, ravno obratno, dokaj bučni in imajo akcentuirane neposredne ponovitve posamičnih tonov ter akordov. Pri *Deutscherjih* je izpričana pogosta uporaba trobil, predvsem trobent in rogov.²⁹

Vse kaže, da so na prireditvah plesne stavke enega niza izvajali kot celoto in da med njimi ni bilo daljših pavz. Skupen obseg Zupanovih osemnajstih nemških plesov, vključno z obširno kodo, se zdi nenavaden le na prvi pogled, saj tovrstne zbirke navadno ne presegajo šest ali osem plesnih stavkov. Primerjava z objavljenimi zbirkami drugih skladateljev iz tega obdobja pokaže, da je bilo tako visoko število nemških plesov v zadnjem desetletju 18. stoletja značilno predvsem za redute v Gradcu, kjer se obsežni nizi pojavljajo najpogostejše.³⁰ Zbirke iz drugih mest imajo praviloma manj stavkov. Šest ali osem plesov v nizu se je v Gradcu uveljavilo po letu 1800, hkrati pa so obsežnejše zbirke izginile iz ponudbe graških založnikov.³¹

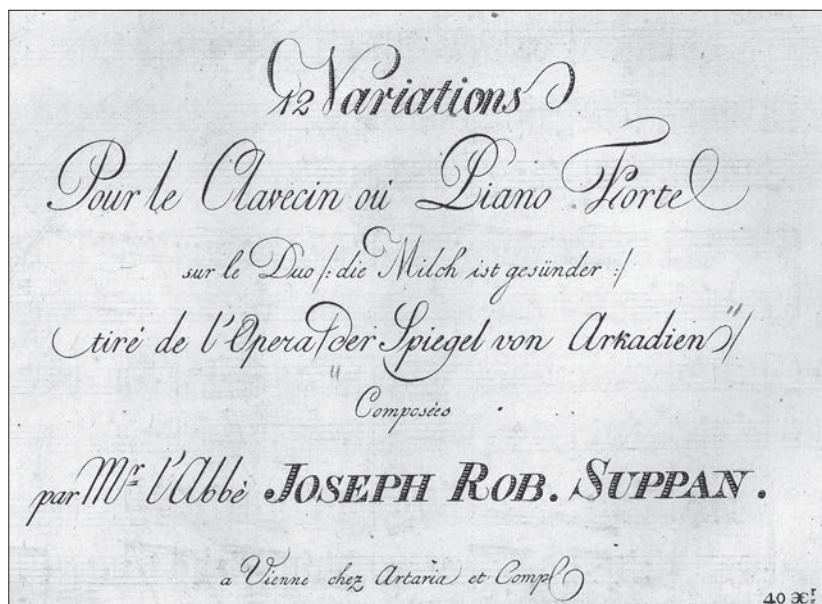
V začetku leta 1799 je ugledna dunajska založniška hiša Artaria & Comp. objavila Zupanove variacije za čembalo ali klavir na temo vokalnega dueta »Die Milch ist gesünder« iz opere *Der*

²⁸ Witzmann, *Der Ländler in Wien*, str. 81.

²⁹ Podlesnik Tomášiková in Motnik, *Laibacher Deutscher*, str. 29–34.

³⁰ Na primer Alois Matouš Cibulka: *16 Deutsche nebst Coda*, 1793; *17 Deutsche Tänze samt Coda*, 1794 ali Friedrich Satzenhofen: *14 Redout-Deutsche samt großem Coda*, 1796. Golob, *Zum Verhältnis*, str. 14.

³¹ Na primer zbirke skladateljev Franza Eduarda Hysla, Wenzla Mahofskega in Adalberta Schollerja. Golob, *Zum Verhältnis*, str. 15.

Naslovnica Zupanovih variacij na temo vokalnega dueta »Die Milch ist gesünder« v izdaji dunajske založbe Artaria et Comp. (Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbíрка hudebnin, 38-K26, krabice 266; z dovoljenjem).

Spiegel von Arkadien Franza Xaverja Süssmayrja.³² Heroično-komična opera z govorjenimi dialogi po libretu Emanuela Schikanederja je premiero na odru dunajskega gledališča Theater auf der Wieden doživela novembra 1794. Delo danes sodi med domala pozabljene in redko izvajane operne stvaritve, v času nastanka pa je med občinstvom različnih mest doživelo nadvse pozitiven sprejem in je za nekaj let zasenčilo celo Mozartove opere. Dobra pol leta po dunajski premieri je Joseph Bellomo, impresarij graškega gledališča, opero konec junija 1795 uprizoril v Gradcu. Njena tamkajšnja priljubljenost in uspeh se zrcalita v več kot dvajsetih ponovitvah v naslednjih dveh letih.³³ Lahkotnim in všečnim melodijam, ki jim ne manjka »avstrijskega« kolorita, je očitno še posebej uspelo nagovoriti graško občinstvo.

V operi spremljamo dogodivščine dveh ljubezenskih parov na idiličnem otoku Arkadija. Dogajanje moti hudobni genij Tarkoleon, v potek pa se vmešavata tudi rimski bog Jupiter in njegova soproga, boginja Juno. Duet dobrovoljnih genijev Alghosa in Kalosa v finalu prvega dejanja je svarilo zaljublencem, naj ne pijejo vina, ki ga je zastrupil Tarkoleon, temveč naj pijejo mleko, ki je bolj zdravo in čistejše od vina.

Zupanove variacije so bile deležne celo jedrate recenzije v ugledni leipziški reviji *Allgemeine musikalische Zeitung*. Anonimni kritik skladatelju priznava mojstrski pristop pri obdelavi teme, vendar predlogo označuje za banalno: »Poleg tega, da nepomembna tema vseh štirikrat ostane v

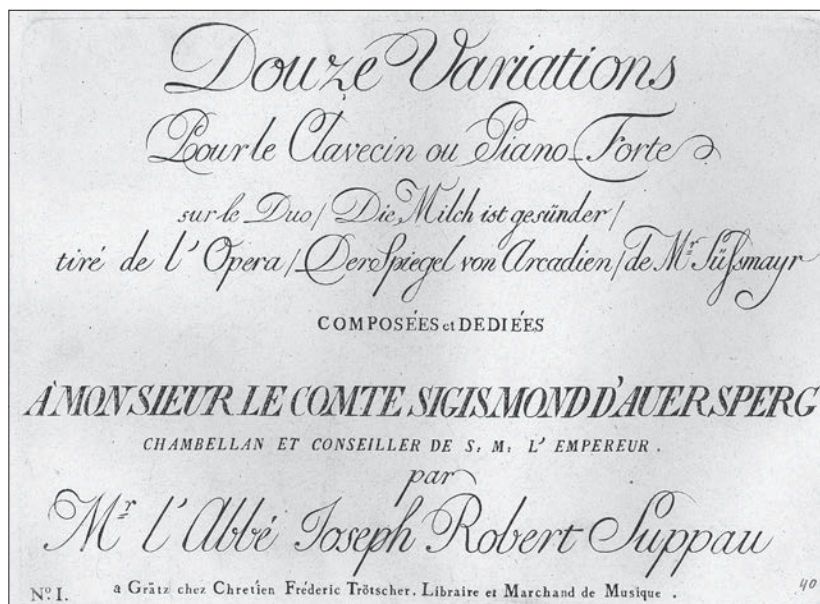
glavni tonaliteti, lahko – saj variiranju v Nemčiji ni konca – variacije, ki so zelo dobro napisane za ta instrument, mirne vesti pohvalimo. Za študij si zaslužita posebno priporočilo št. 9 in 10, kjer sta sopran in bas precej dobro obdelana in vodena v protipostopu. S tem vabimo gospoda opata [sic], da se naslednjič preizkusi v pomembnejši, bolj hvaležni temi, ki ji bo menda zelo kos.«³⁴

Če vokalni duet obravnavamo ločeno, je oči tek povsem upravičen. Süssmayrjev duet sestavlja niz izključno štiriktaktnih odsekov, ki so brez vsakršnih izjem postavljeni v le osnovna harmonska sosledja (tonika, subdominanta in dominanta). Stavek brez vsakršnega moduliranja vseskozi ostaja v izhodiščni tonaliteti (B-dur). Gledano iz perspektive opernega finala bi stavek bržkone ocenili drugače. Duet je v resnici vokalni *Ländler*, ki se v opernem libretu povsem prilega vsebini in kontekstu dogajanja. Kot plesni stavek ne more imeti drugega od preproste harmonske zgradbe. Enostavna struktura izhodiščne predloge skladatelja v resnici postavlja pred poseben izziv ter od njega zahteva veliko mero invencije in raznolikosti. Zupanovim variacijam obojega gotovo ne manjka, hkrati pa so izvajalsko-tehnično dokaj zahtevne.

34 »Abgesehen, dass das unbedeutende Thema alle viermal im Haupttone bleibt, so kann man – da des Variirens nun einmal in Deutschland kein Ende ist – diese Variationen, die sie sehr gut für dies Instrument geschrieben sind, mit gutem Gewissen auszeichnen. No. 9 und 10, wo Sopran und Bass in der Gegenbewegung recht brav gegen einander gearbeitet sind, verdienen insbesondere zur Uebung empfohlen zu werden. Wir fordern den Hrn. Abt hiermit auf, sich einmal mit einem bedeutenderen, dankbarn Thema zu versuchen, das er vermuthlich sehr gut bearbeiten würde.« *Allgemeine musikalische Zeitung*, maj 1799, stolp. 542.

32 Založnik Artaria je oglas o izidu izdaje objavil 12. januarja 1799 v *Wiener Zeitung*. Prim. Weinmann, *Vollständiges Verlagsverzeichnis Artaria*, str. 49.

33 Fleischmann, *Das steirische Berufstheater*, str. 203–213.

Naslovnica Zupanovih variacij na temo vokalnega dueta »Die Milch ist gesünder« v izdaji graške založbe Christiana Friedricha Trötscherja (Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbírka hudebnin, 38-K26, krabice 266; z dovoljenjem).

Zupanove variacije je poleg dunajskega založnika Artarie objavil graški tiskar in založnik Christian Friedrich Trötscher. Trötscherjeva izdaja je v resnici le tako imenovana »naslovna izdaja« (nem. *Titelausgabe* ali *Titelaufgabe*). Kadar preostali ali neprodani izvodi neke izdaje dobijo novo naslovnico in se ta na trgu pojavi v novi preobleki, takšen glasbeni tisk imenujemo »naslovna izdaja«. Razlogi in motivi za tovrstne tržne strategije so lahko različni, večinoma pa naj bi spremenjena naslovnica znova in bolje nagovorila kupce ter vzbudila njihovo zanimanje. Na podobne primere v zgodovini glasbenega knjigotrštva naletimo pogosto; »naslovne izdaje« so se pojavljale predvsem takrat, ko so založbe menjavale lastnika. Takšne izdaje so najpogostejše pri delih slavnih skladateljev, saj je po njih vladalo dolgotrajno povpraševanje, založniki pa so skrbeli, da so se na glasbenem trgu pojavljale v vedno novih preoblikah. Tu in tam so založniki izdaje ponarejali in glasbene tiske tujih založb z lastno naslovnico preprodajali brez dovoljenja.³⁵

Trötscherjeva izdaja Zupanovih variacij ima novo naslovnico, sicer pa gre za glasbeni tisk založbe Artaria. Notni del od prvotne izdaje odstopa v le enem pomembnem detajlu: nobena od osmih strani notnega tiska graške izdaje na spodnjem robu nima več številke tiskarske plošče (802). To lahko pomeni le, da je Trötscher od Artarie odkupil ali kako drugače prevzel bakrene tiskarske plošče, prekril vgravirano številko tiskarskih plošč in tako natisnil lastno izdajo. Če bi Trötscher prevzel preostale izvode, bi prvotna založniška številka ostala vidna oziroma bi jo moral naknadno mehanično odstraniti. Na robovih

ni vidnih sledi radiranja (oziroma tako imenovane razure), pač pa so ponekod bežno opazne sledi robov majhnih kovinskih ploščic, s katerimi je Trötscher prekril številko tiska na spodnjem robu. Možnost, da bi bila Trötscherjeva izdaja prvotna in bi Artaria prevzel in predelal preostale izvode, ne obstaja, saj se tehnična izvedba povsem sklada z drugimi glasbenimi tiski poznega 18. stoletja te napredne dunajske založbe.

Točnega datuma Trötscherjeve izdaje ni mogoče določiti. Založnikova najava glasbenega tiska se je pojavila šele maja 1804 v časopisu *Grätzer Zeitung*,³⁶ vendar je mogoče sklepati, da je bila notna izdaja na voljo že nekoliko prej. V nekaterih knjižnih objavah iz Trötscherjeve tiskarne se je kot priloga ohranil katalog njegovih knjižnih publikacij.³⁷ Tiskani seznam je žal brez datuma objave. V katalogu so navedene Zupanove variacije, niso pa dodane letnice njihove objave. Vse druge oglaševane knjige so izšle v letih 1791–1801 in očitno je Trötscher katalog sestavil najpozneje okoli leta 1801. Na objavo variacij pred letom 1804 navsezadnje namiguje tudi posvetilo glasbenega tiska grofu Sigmundu Auerspergu, ki je umrl leta 1803. Posthumno posvetilo Auerspergu bi bilo seveda mogoče, vendar verjetno ne brez izrecne omembe te okoliščine.

Četudi vzrokov za pojav »naslovne izdaje« zaradi pomanjkanja zgovornih virov ni več mogoče pojasniti, je smiselno zastaviti vprašanje o

³⁶ *Grätzer Zeitung* 73, 7. 5. 1804.

³⁷ Na primer priloga v: Nauss, Bernhard Sebastian: *Der erfahrene und in allen Weinkünsten wohl unterrichtete Weinhändler [...]*, Grätz: Chr. Fr. Trötscher, 1800, ali Lindau, Maria Catharina: *Die steyerländische Köchin oder Neues bürgerliches Kochbuch für alle Stände [...]*. Grätz: Christian Friedrich Trötscher, 1801.

³⁵ Drüner, *Frühe Musikdrucke*, str. 227–230.

možnih motivih. Mogoče je, da po Zupanovih klavirskih variacijah na Dunaju ni bilo velikega povpraševanja in si je skladatelj več uspeha obetal v Gradcu. Morda je bilo ravno obratno in je bila dunajska izdaja hitro razprodana, Artaria pa se za ponatis ni zanimal in je tiskarske plošče prodal Christianu Friedrichu Trötscherju. O prvotnih nakladah Zupanovih glasbenih tiskov in njihovi dejanski razširjenosti nasploh je mogoče le uganiti. Ker gre pravzaprav za uporabno in le kratek čas aktualno glasbo, v širšem kontekstu tedanjega glasbenega trženja pa skorajda že za množične proizvode, skromno število do danes ohranjenih izvodov ne preseneča. Zupanovi glasbeni tiski so se ohranili v enem ali največ dveh izvodih.³⁸ Vsekakor pa je bilo notne izdaje okoli njihovega datuma objave mogoče kupiti tudi v širšem nemško govorečem prostoru. Septembra in oktobra 1799 je na primer leipziška založniška in knjigotržna hiša Breitkopf & Härtel v prodajo ponujala Zupanove menuete, nemške plese in variacije.³⁹

POSVETILA ZUPANOVIH GLASBENIH TISKOV

Zupanova izdaja plesov *Ritter-Einzug* ni posvečena nikomur in tudi natis klavirskih variacij iz dunajske založbe Artaria nima posvetila. Toliko bolj zanimivo je, da je graška izdaja tega dela posvečena grofu Sigmundu Auerspergu (1757–1803). Ta je pripadal kranjski, znotraj te pa štajerski veji rodbine s pridevkom Kirchberg am Wald. O Sigmundu Auerspergu je znano, da se je udeleževal kot pesnik in bil ljubitelj lepih umetnosti. Znan je tudi kot kronist javnopolitičnega dogajanja med francosko zasedbo Gradca leta 1797, ki ga je opisal v svojem dnevniku.⁴⁰

Zbirko nemških plesov je Zupan posvetil württemberškemu vojvodi Ferdinandu Frideriku Avgustu (1763–1834). Vojvoda je v avstrijski vojski dosegel visoke položaje ter se od leta 1797 kot general za Notranjo in Zgornjo Avstrijo pogosto zadrževal v Gradcu.⁴¹ Zupanovi menueti so posvečeni Marijani (*Maria Anna*), grofici Attems, ki se je rodila 10. septembra 1752 v Ljubljani v stari kranjski rodbini baronov Gall-Gallenstein in se leta 1773 poročila s Ferdinandom Marijo grofom Attemsom-Heiligenkreuzem. V Gradcu je prebivala do smrti aprila 1839. Morda ni naključje, da je njen soprog, grof Attems, od leta 1794 deloval kot

direktor novoustanovljenega gledališča v Gradcu (danes Schauspielhaus Graz). Zupan je bil s to gledališko hišo očitno povezan in je za tamkajšnje plesne prireditve skladal plesno glasbo.

Kot že število Zupanovih ohranjenih skladb tudi število posvetil ni dovolj reprezentativno, da bi bilo iz njih mogoče razbrati zanesljiva spoznanja o skladateljevem družbenem krogu. Kljub temu je očitno, da je Zupan svoja dela posvečal vidnim osebam javnega življenja v Gradcu in hkrati osebam iz vrst visokega plemstva. Med temi pogrešamo posvetilo članom družine grofov Saurau, ki je bila Zupanu, kot že omenjeno, očitno posebej naklonjena.

Iz posvetila na splošno ne izhaja, da sta skladatelj in oseba, ki ji je neko glasbeno delo posvečeno, gojila osebno poznanstvo, kaj šele prijateljstvo. Skladatelji svojih skladb v resnici sploh niso mogli posvečati osebam po lastni izbiri in presoji. Predvsem visoko plemstvo takšnih poklonov ni brezpogojno sprejemalo, pač pa je pričakovalo, da skladatelj (ali založnik) najprej zaprosi za njihovo dovoljenje. V postopek pridobivanja privoljenj so skladatelji pogosto vložili nemalo napora in potrpljenja in sploh je to za obe strani veljalo za nekakšno častitljivo beračenje. Glede na svojo darežljivost so se plemiči za skladateljev poklon navadno, vselej pa le po lastni presoji, zahvalili s finančnim darilom. Nikakor pa niso samodejno prevzemali stroškov za objavo nekega dela. Imena oseb, ki so jim skladbe posvečene, skupaj z njihovimi rodbinskimi in drugimi naslovi krasijo naslovnice glasbenih tiskov in na njih navadno zasedajo osrednje mesto. Posvetilo je pogosto celo bolj vpadljivo kot ime skladatelja. Predvsem za mlade in neveljavljene skladatelje je bilo posvetilo skorajda pomembnejše od finančnega izkupička, saj je ime blagorodne osebe možnim kupcem sporočalo, da je notna izdaja vredna pozornosti uglednih oseb in veljakov. Vse to je služilo utrjevanju položaja skladatelja v družbi in je bilo del premišljenih tržnih strategij. Posvetilo je kajpak tudi gesta določene naklonjenosti in obojestranskega spoštovanja, pred tem pa si je smiselno zastaviti vprašanje, katere koristi v smislu privlačnosti notne izdaje na glasbenem trgu, zaslužka in ugleda je lahko takšno posvetilo prineslo skladatelju.⁴²

ZAKLJUČEK

Jožef Robert Zupan je zanimiva osebnost poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja ter je tako v umetniškem kot družbenem smislu vreden pozornosti širše javnosti. Čeprav ne njegov oh-

³⁸ Gl. priložo.

³⁹ *Intelligenz-Blatt zur Allgemeinen Musikalischen Zeitung*, 4. 9. 1799; 23. 10. 1799.

⁴⁰ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 153–155 in 502; Kratochwill, Sigmund's Grafen v. Auersperg Tagebuch, str. 106–209.

⁴¹ Schels, *Biographie*, str. 158–159.

⁴² Podrobneje o tem: Beer, *Musik*, str. 366–372.

ranjen skladateljski opus ne arhivsko gradivo za rekonstrukcijo biografskega ozadja nista obsežna, doslej dosegljivi podatki kažejo verziranega skladatelja, ki je svojo glasbeno izobrazbo najverjetneje pridobil v družinskem okolju. Zupan je v svojih delih presegel poznobaročni glasbeni jezik svojega očeta Jakoba Franciška Zupana in skladal v slogu dunajskih klasikov. Njegove klavirske variacije je mogoče označiti celo za doslej najzgodnejše tehtno klavirsko delo izpod peresa slovenskega skladatelja. Zupanova življenjska pot je ne nazadnje zgovoren primer tega, kakšna je bila usoda duhovnikov iz številnih razpuščenih samostanskih skupnosti, ki so bili zaradi reform cesarja Jožefa II. prisiljeni poiskati nove možnosti delovanja.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Raziskave glasbene preteklosti na Slovenskem« (ARIS P6-0004), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

PRILOGA: ZUPANOVI GLASBENI TISKI IN NJIHOVA HRANIŠČA

Ritter-Einzug und Kontretanz der Schwarzen vorgestellt den 2. Hornung, 1796. fürs FORTE-PIANO. vom Abbé J. R. S. Grätz, gedruckt bey Andreas Leykam, [1796].

Győr, Kapiteljski arhiv, glasbena zbirka (Káptalan Magánlevéltár Kottatára, Székesegyházi Kottatár, Káptalan domb).

Salzburg, Mozarteum, Universitätsbibliothek, HistM-1725.

12 *Variations Pour le Clavecin où Piano Forte sur le Duo / die Milch ist gesünder/ tiré de l'Opera /der Spiegel von Arkadien/ Composées par M^r l'Abbé JOSEPH ROB. SUPPAN. a Vienne chez Artaria et Comp.*

Třebon, Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbírka hudebnin, 38-K26, krabice 266.

Dessau-Roßlau, Stadtarchiv, S.9.1-368 (Musikaliensammlung Böttger).

Douze Variations Pour le Clavecin ou Piano-Forte sur le Duo /Die Milch ist gesünder/ tiré de l'Opera /Der Spiegel von Arcadien/ de Mr Süssmayr COMPOSÉES et DEDIEES À MONISEUR LE COMTE SIGISMOND D'AUERSPERG CHAMBELLAN ET CONSEILLER DE S: M: L'EMPEREUR. par M^r l'Abbé Joseph Robert Suppau [sic] a Grätz chez Chretien Frédéric Trötscher. Libraire et Marchand de Musique. N^o. I.

Třebon, Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Sbírka hudebnin, 38-K26, krabice 266.

Parma, Biblioteca Palatina, sezione musicale.

ACHTZEHN DEUTSHE [sic] TAENZE MIT CODA im Auszuge fürs Clavier oder Piano forte, in Musik gesetzt und DEM DURCHLAUCHTIGSTEN PRINZEN FERDINAND HERZOGEN ZU WÜRTEMBERG-TEK

Gross-Kreutz des Militærischen Mariæ Theresiæ Ordens: Kay- Königl. General Feldzeugmeister, Obristtem Inhaber eines Regiments zu Fuss, und Commandirenden Generalen in Inner- und Ober Oesterreich gewidmet von IOSEPH ROBERT SUPPAN. Wien bei Jos. Eder Kunst und Musikalienhaendler am Graben, [1798].

Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung, MS27398.

ACHT MENUETS im Auszuge fürs Clavier oder Piano forte in Musik gesetzt und DER HOCHGEBORHNEN FRAU MARIANNE GRAEFINN VON ATTEMS GEBORHNEN FREYINN GALL VON GALLENSTEIN gewidmet von IOSEPH ROBERT SUPPAN. Wien bei Jos. Eder Kunst und Musikalienhaendler am Graben, [1798].

Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung, MS27397.

Archiv, Bibliothek und Sammlungen der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien, XV 4995 (Q 20233).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT DAGS – Diözesanarchiv Graz-Seckau
Personalakte Priester Suppan Joseph
Pfarre Graz - Dom, Sterbebuch I (1786-1822)

AT StiARein – Stiftsarchiv Rein
Fond Landstraß, Korrespondenz

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŽA (Župnijski arhiv) Kamnik
Matične knjige

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospodarstvo Kostanjevica

LITERATURA

Allgemeines europäisches Journal. 1796. Dritter Band. Brunn: Joseph Georg Traßler, [1797].

Beer, Axel: *Musik zwischen Komponist, Verlag und Publikum. Die Rahmenbedingungen des Musikschaffens in Deutschland im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts.* Tutzing: Hans Schneider, 2000.

Drüner, Ulrich: *Frühe Musikdrucke als Zeugen authentischer Textentwicklung. Über den Umgang mit Erst- und Originalausgaben im allgemeinen. Robert Schumann und die französische Romantik. Bericht über das 5. Internationale Schumann-Symposium der Robert-Schumann-Gesellschaft am 9. und 10. Juli 1994 in Düsseldorf* (ur. Ute Scholz). Mainz: Schott, 1997, str. 219–233.

- Eitner, Robert: Suppau, Abt Joseph Robert. *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des neunzehnten Jahrhunderts*. 9. Band. Schein – Tzwiefel, Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1903, str. 329.
- Fleischmann, Krista: *Das steirische Berufstheater im 18. Jahrhundert*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974.
- Flotzinger, Rudolf: Zu den Anfängen des slowenischen Musiktheaters. *Slovenska opera v evropskem okviru. Ob njeni 200-letnici. Simpozij 20.–21. oktobra 1982* (ur. Dragotin Cvetko in Danilo Pokorn). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982, str. 20–41.
- Gerber, Ernst Ludwig: Suppan (Joseph Robert). *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und den Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Komponisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, kunstvoller Dilettanten, Musikverleger, auch Orgel- und Instrumentmacher, älterer und neuerer Zeit, aus allen Nationen enthält. Vierter Theil. S – Z*. Leipzig: A. Kühnel, 1814, stolp. 305.
- Golob, Andreas: Zum Verhältnis des Buchhandels zum Musikalienhandel um 1800. Das Beispiel der Grazer Buchhändler. *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 1, 2006, str. 7–18.
- Hafner, Otfried: Aus dem Grazer Musikleben des Biedermeier. *Blätter für Heimatkunde* 51, 1977, str. 100–118.
- Höfler, Janez: Glasbenozgodovinske najdbe XVIII. in XIX. stoletja v Novem mestu. *Kronika* 15, 1967, št. 3, str. 135–148.
- Höfler, Janez: *Tokovi glasbene kulture na Slovenskem od začetkov do 19. stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- Kratochwill, J[ulius]: Sigismund's Grafen v. Auersperg Tagebuch zur Geschichte der französischen Invasion v. J. 1797. *Mittheilung des Historischen Vereines für Steiermark* 28, 1880, str. 106–209.
- Milkowicz, Wladimir: Die Klöster in Krain. Studien zur österreichischen Monasteriologie. *Archiv für österreichische Geschichte* 74, 1889, str. 261–486.
- Personalstand der Sekulär- und Regular-Geistlichkeit in der Seckauer-Diözese für das Jahr 1817. Abgeschlossen am 16. November 1816*. [Graz: Verlag d. Ordinariats-Kanzlei, 1816].
- Podlesnik Tomášiková, Lidija in Motnik, Marko: Laibacher Deutscher after the Congress of Laibach. *Muzikološki zbornik* 57, 2021, št. 2, str. 5–64. DOI: <https://doi.org/10.4312/mz.57.2.5-64>
- Pokorn, Danilo: Slovenski skladatelj Jakob Zupan. *Radovi. Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 45 1990, str. 177–181.
- Popelka, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz. Band 1 mit dem Häuser- und Gassenbuch der inneren Stadt Graz*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1959.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Royko, Caspar: *Einleitung in die christliche Religions- u. Kirchen-Geschichte*, Prag: in der Widtmannischen Buchhandlung, 1788.
- Schels, Johann Baptist: *Biographie des Herzogs Ferdinand von Württemberg, Kaiserlich-Österreichischen Feldmarschalls*. Wien: Braumüller und Seidel, 1841.
- Schubert, Ingrid: *Musikalienbestände im Institut für Musikwissenschaft der Universität Graz, 2. Teil. Tabulae Musicae Austriacae*, 16. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.
- Stiasny, Ljudevit: *Kamnik: zemljepisno-zgodovinski opis*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr in Fed. Bamberg, 1894.
- Suppan, Wolfgang: Suppan (Supan) Josef Robert. *Steirisches Musiklexikon*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2009, str. 701.
- Škrjanc, Radovan: Poskus slogovne opredelitve skladb – poskus njegove obravnave na primeru cerkvenih del Jakoba F. Zupana (I). *Muzikološki zbornik* 36, 2000, str. 68–72.
- Škrjanc, Radovan: Prispevek k dataciji rokopisov skladb Jakoba Frančiška Zupana. *Muzikološki zbornik* 34, 1998, str. 35–68.
- Škrjanc, Radovan: *Vprašanje sloga v skladbah Jakoba Frančiška Zupana* (magistrsko delo). Ljubljana, 1999.
- Umek, Eva: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*. Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji, Samostanski arhivi, 1. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1974.
- Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. Del 2: 1761–1824*. Viri / Arhivsko društvo Slovenije, 39. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2016.
- Weinmann, Alexander: *Vollständiges Verlagsverzeichnis Artaria & Comp*. Wien: Krenn, 1978.
- Witzmann, Reingard: *Der Ländler in Wien. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Wiener Walzers bis in die Zeit des Wiener Kongresses*. Wien: Arbeitsstelle für den Volkskundeatlas in Österreich, 1976.
- Wurzbach, Constantin von: Suppan, Joseph Robert. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Vierzigster Theil: Streezuwitz – Suszyncki*. Wien: k. k. Hof- u. Staatsdruckerei, 1880, str. 328.

SUMMARY

Overlooked Composer Jožef Robert Zupan (1760–1819) and His Compositional Oeuvre

Jožef Robert Zupan (Joseph Robert Suppan) was the son of the well-known composer Jakob Frančišek Zupan. He was born on 4 March 1760 in Kamnik, where he was baptised as Jožef Kazimir (Joseph Casimir). Whereas he most likely took his first lessons in music from his father, nothing is known about his further music education. Zupan entered the Cistercian Abbey in Kostanjevica na Krki (Mariabrunn in Landstraß) and assumed the monastic name Robert; however, there are no records about the year of his joining the monastic order. Around 1783, the Cistercians in Kostanjevica sent him to Graz to pursue his studies in theology, which he completed no later than 1788. In November of the same year, he was ordained subdeacon, deacon, and priest after Emperor Joseph II dissolved the monastic community two years earlier (in 1786). Rather than settle in Carniola serving as a priest, Zupan spent the rest of his life in Graz, where he died on 21 July 1819. The Diocese of Ljubljana issued him a letter of dismissal no earlier than 1799.

Further biographical details are revealed in the preserved petitions addressed at the Graz diocesan ordinarate, with which Zupan applied for a raise in his pension several times during the last decade of his life. He held no specific office in the Diocese of Graz, and he did not serve as a priest in any of its parishes or other church institutions. He made his living as an independent educator and teacher, as is also evidenced by the appellation *Abbé* appearing next to his name on the title pages of some of his editions. Zupan appears to have been looked upon favourably by the Graz-based Counts of Saurau, and he undoubtedly spent the last years of his life in their palace on the Sporgasse. From 1794 onwards, he suffered from arthritis, which gradually prevented him from engaging in any kind of work assignments.

Zupan left behind a modest music legacy comprising

no more than five printed volumes, published at the end of the eighteenth century, of which one was released in two different editions. He contributed a dance music set under the title *Ritter-Einzug und Kontratanz der Schwarzen*, which was performed in February 1796 as part of a special charity dance event held at the Graz theatre. The work was published by the publisher Andreas Leykam in Graz. In 1798, the Joseph Eder's publishing house in Vienna published two further collections of dance music to be performed as part of dance events at the Graz *Redoutensaal*: *Eight Minuets and Eighteen German Dances (Deutsche)*. The three music prints are piano scores for dance music, originally intended for an orchestra or a chamber instrumental ensemble. Only one of Zupan's original piano pieces has been preserved—that is, his variations on the theme of the duet “Die Milch ist gesünder” from Franz Xaver Süssmayr's opera *Der Spiegel von Arkadien*. Although the variations, published in 1799 by Artaria & Comp. in Vienna, show a high level of compositional skill, Zupan was nonetheless criticized for having selected a simplistic theme. Moreover, the composition certainly does not lack in invention and variety, and it is rather demanding in terms of technical performance. Years later, Zupan's piano variations were also published by the Graz-based publisher Christian Friedrich Trötscher, who, in essence, did nothing else but change the cover of the Vienna edition.

Three out of five Zupan's music editions feature dedications to Graz's prominent personalities as well as to representatives of the high nobility: the German Dances were thus dedicated to Ferdinand Friedrich August, Duke of Würtemberg, the minuets to Countess Marianna Attems-Heiligenkreuz, née Baroness Gall von Gallenstein, and Trötscher's edition of variations to Count Sigmund von Auersperg. Whereas the dedications clearly attest to a considerable reputation that Zupan held in Graz's social circles, they do not necessarily imply that he was a personal acquaintance of the figures mentioned. More likely, the composer's published collections point to his affiliation with the Graz theatre, for which he, at least on three occasions, contributed music for carnival dance events.

NEŽA PREGELJČ*

Deželna sadjerejska in vinorejska šola na Slapu pri Vipavi

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja Deželno sadjerejsko in vinorejsko šolo na Slapu pri Vipavi. Za njeno ustanovitev je dal vipavski graščak Karel grof Lanthieri za 30 let v brezplačno uporabo prostore gradu na Slapu ter vsa pripadajoča zemljišča. Šola je bila ustanovljena 6. decembra 1872, s poukom pa je pričela 17. septembra 1873. Bila je prva kmetijska šola v deželi Kranjski, kjer so poučevali sadjarstvo in vinogradništvo v slovenskem jeziku. Učenci so prihajali z vseh koncev dežele. Na šoli so izvajali nedeljske tečaje za kmete, od leta 1882 pa tudi tečaje za ljudske učitelje, ki so nato znanje o kmetijstvu predajali učencem v ljudskih šolah. Po trinajstih letih, 30. septembra 1886, se je šola uradno preselila na Grm na Dolenjsko.

KLJUČNE BESEDE

kmetijske šole, sadjerejska in vinorejska šola na Slapu, Rihard Dolenc, vinogradništvo, sadjarstvo

ABSTRACT

PROVINCIAL SCHOOL OF FRUIT GROWING AND VITICULTURE AT SLAP NEAR VIPAVA

The article presents the Provincial School of Fruit Growing and Viticulture at Slap near Vipava. To ensure its establishment in 1872, the Vipava landlord, Count Karl Lanthieri, offered it the castle at Slap with all the adjacent land to be used for thirty years free of charge. It was the first agricultural school in the province of Carniola that provided instruction on fruit growing and viticulture in the Slovenian language. Pupils came from all corners of the province. The school offered Sunday courses for farmers and from 1882 onwards also courses for teachers who then passed their knowledge on to pupils in the so-called *Volksschulen* (primary and lower secondary schools). In 1886, the school was moved to Grm in Lower Carniola.

KEY WORDS

agricultural schools, school of fruit growing and viticulture at Slap, Rihard Dolenc, viticulture, fruit growing

* mag. zgodovine, Slap pri Vipavi, Slovenija, neza.pregelj@gmail.com

UVOD

Nastanek prispevka je spodbudila 150. obletnica ustanovitve Deželne sadjerejske in vinorejske šole na Slapu leta 2023. 17. novembra istega leta smo v vasi Slap obletnico obeležili s predstavitev šole pred glavnim vhodom v grad oziroma nekdanjo šolo, ki stoji na »starem vaškem placu«, ter z okroglo mizo o stanju in izzivih kmetijskih šol in njihovega pomena za ohranjanje, prenos in razvoj kmetij. Jubilejno leto pa je Krajevna skupnost Slap zaokrožila z zbornikom *Slap skozi čas*, v katerem so poleg prispevka o šoli predstavljene tudi druge tematike s področja kmetovanja v preteklosti in izzivi, ki pestijo kmetijstvo, še posebej vinogradništvo in vinarstvo, v sodobnosti.¹

V prispevku so s pomočjo različnih virov predstavljeni začetki Deželne sadjerejske in vinorejske šole na Slapu, njeno delovanje ter razlogi, ki so vplivali na selitev šole na Grm leta 1886. Osnova raziskave je bilo gradivo Deželnega zbora in odbora za Kranjsko, shranjeno v Arhivu Republike Slovenije (SI AS 38), podkrepljeno s časopisnim gradivom in zapisi v *Obravnavah kranjskega deželnega zbora*.

RAZMERE NA AGRARNEM PODROČJU V 19. STOLETJU

Z zemljiško odvezo leta 1848 je bilo konec fevdalnega sistema.² Osvobajanje kmetov zagotovo sodi med najpomembnejše procese v evropski zgodovini. Ta proces je bil dolgotrajen in od dežele do dežele po Evropi drugačen. Kmetijstvo se je kot pridobitna panoga umestilo v liberalno tržno gospodarstvo.³

Zakon o zemljiški odvezi z dne 7. septembra 1848 ter patent o dopolnitvah in specifikaciji tega zakona z dne 4. marca 1849 sta pravno osvobodila kmete.⁴ Omogočila sta jim, da so odkupili zemljo oziroma zanjo plačali posebno odškodnino, s čimer so postali njeni edini lastniki.⁵ Simon Rutar je menil, da so bili prehitro osvobojeni in da bi se morali počasneje privaditi na nove razmere.⁶ Celoten postopek zemljiške odveze so zaradi

pristranske zakonodaje izvajali tako, da so imeli od tega največ koristi lastniki večjih posesti, zlasti veleposestniki. Srednjim in malim kmetom ter kajzarjem pa se je gospodarski položaj poslabšal, saj so bili tesno povezani z izrabo servitutov, z odkupom in regulacijo pa so večinoma dobili majhne parcele ali prenizko obračunane odkupne vsote. To je tudi eden od vzrokov propadanja slovenskega kmeta.⁷

Na slab položaj slovenskega kmeta so vplivale še druge novosti v gospodarstvu. Prva je bila dograditev železnice, ki je leta 1857 Trst povezala z Dunajem. Promet se je tako preusmeril na železnico in med kmeti povzročil preplah. Težki časi so nastopili za furmanstvo proti Reki in Trstu, ladjedelstvo in pomorstvo, založništvo itd.⁸ Dotok cenejših surovin in izdelkov iz drugih evropskih dežel in celo drugih celin je vplival na cene domačih izdelkov.⁹ Tudi na slovenskem ozemlju se je začelo obdobje modernega tržnega gospodarstva. Tako so se morali rokodelci, kmetje in mali podjetniki podati v boj za trg in kupce.¹⁰

V dveh desetletjih po zemljiški odvezi so se na vsem slovenskem ozemlju pokazale določene slabosti. Kmetje so sicer res postali samostojni gospodarji na svojih posestvih, niso pa poznali načinov gospodarjenja v kapitalističnem svetu. V novih razmerah so bili izpostavljeni novemu svetu blagovnega in denarnega trga, kjer včasih svojih pridelkov skoraj niso mogli prodati. Ker so morali davke in obroke zemljiškoodveznega dolga plačevati sproti, so se zadolževali. Manjši kmečki posestniki, ki so prevladovali v slovenskem prostoru, niso bili dovolj močni, da bi vzdržali konkurenco na liberaliziranem trgu kmetijskih pridelkov. Zaradi novega železniškega omrežja so ceneni kmetijski pridelki iz drugih avstro-ogrskih dežel (Galicija, Češka, Madžarska, Romunija) in tujine preplavili vso državo. Po načelih proste trgovine je bil dovoljen uvoz, zlasti žita iz Rusije in Kanade, ki je bilo cenejše. Začela se je agrarna kriza.¹¹

Značilnost slovenskega prostora je bila drobitev posesti po določenih dednega zakona iz leta 1869.¹² V tem obdobju se je število kmečkega prebivalstva začelo zmanjševati, v devetdesetih letih pa se je začelo množično izseljevanje »odvečnega« kmečkega prebivalstva, saj za vse ni bilo močče zagotoviti zadovoljivih življenjskih razmer.

1 STA: Na Slapu obeležili 150-letnico prve kmetijske šole s slovenskim učnim jezikom v deželi Kranjski (<https://www.sta.si/3237228/na-slapu-obelezili-150-letnico-prve-kmetijske-sole-s-slovenskim-ucnim-jezikom-v-dezeli-kranjski> (dostop: april 2024)); Slap skozi čas – zbornik ob 800. obletnici prve pisne omembe vasi: Moja občina Vipava (<https://www.mojaobcina.si/vipava/novice/slap-skozi-cas---zbornik-ob-800-obletnici-prve-pisne-omembe-vasi.html> (dostop: april 2024)).

2 Maček, *Zgodovina*, str. 190.

3 Rösener, *Kmetje*, str. 224.

4 *Zgodovina Slovencev*, str. 461.

5 Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 285.

6 Rutar, *Poknežena grofija*, str. 109–110.

7 *Zgodovina Slovencev*, str. 463.

8 Vodopivec, *Od Pohlinovalov slovnice*, str. 95; Granda, *Gospodarske krize*, str. 27–45.

9 Granda, *Gospodarske krize*, str. 45.

10 Vodopivec, *Od Pohlinovalov slovnice*, str. 64.

11 Maček, *Zgodovina*, str. 196.

12 Lazarevič, *Slovensko kmetijstvo*, str. 20.

Migracijski tok se je usmeril predvsem v druge evropske države in Združene države Amerike.¹³

Počasna sta bila tudi modernizacija ter prevzemanje novih postopkov in tehnik v kmetijstvu, tudi v vinogradništvu, ter rast izobrazbene ravni prebivalstva. Za to je bilo krivo predvsem osnovno šolstvo, ki se je začelo učinkoviteje razvijati šele po sprejetju nove zakonodaje leta 1869. Načrt reforme šolstva po revoluciji je ostal le na papirju, ponekod se je šolstvo še poslabšalo. Pred zemljiško odvezo so podeželske šole podpirali tudi zemljiški gospodje, po njej pa je ta vir denarja usahnil. V šolah so poučevali slabo izobraženi učitelji, ki so se borili z revščino in iskali najrazličnejše načine za dodaten zaslužek.¹⁴

VINOGRADNIŠTVO V ZGORNJI VIPAVSKI DOLINI V 19. STOLETJU

Temelja kmetijstva v Zgornji Vipavski dolini sta bila nekoč in sta še danes vinogradništvo in sadjarstvo. Na Goriškem, Vipavskem in v Istri so trto pogosto sadili na njivo ter ob drugo sadno drevje. Slednje je bilo namenjeno opori vinske trte – to nalogo so kasneje opravljali leseni koli. Glede na jožefinski kataster je bilo na Kranjskem zgolj 1,0 % vinogradov in 1,3 % njiv s trtami.¹⁵ Natančnejše gradivo najdemo v franciscejskem katastru. V deželi Kranjski je bilo 9.639 ha ali 1,0 % vinogradov ter 1.518 ha oziroma 0,2 % njiv s trto. Travnikov s sadnim drevjem je bilo 5.634 ha ali 0,6 %, pašnikov s sadnim drevjem pa 661 ha ali 0,1 %. Največ je bilo gozdov – 42,9 % oziroma več kot 400.000 ha.¹⁶ Natančnejših podatkov za območje Zgornje Vipavske doline ni.

Zasajanje trt na njivah izhaja že iz zgodnjega novega veka. Zasajanje novih vinogradov je bilo na račun pridelovanja žita prepovedano s patentom iz leta 1730. Proti koncu 18. stoletja so bile za nedovoljeno zasajanje vinogradov zagrožene kazni.¹⁷

Do bistvenejših sprememb v vinogradništvu je prišlo v prvih desetletjih 19. stoletja, ko so se na novo organizirane kmetijske družbe začele bolj posvečati tudi tej kmetijski panogi. Naprednejši vinogradniki so iskali nove poti do boljših rezultatov. Vinogradništvo primorskega območja je bilo na splošno, v primerjavi s spodnještajerskim, primitivnejše. Prevladovali so mali kmečki vinogradi s starimi, konservativnimi načeli obdelova-

nja in kletarjenja.¹⁸ Na Vipavskem je začel duhovnik in vinogradnik Matija Vrtovec (1784–1851) že v štiridesetih letih 19. stoletja uvajati naprednejše vinogradništvo, s katerim je seznanjal druge vinogradnike. Znanje in nasvete o dobrem vinogradništvu in kletarstvu je strnil v delu *Vinoreja*.¹⁹

Trto so začeli saditi na območjih, ki so bila za kulturo trte primerna. Kljub temu pa se je v prvih desetletjih 19. stoletja vinogradniška površina v vseh vinogradniških okoliših povečala. Na Vipavskem je bilo po franciscejskem katastru 1.004 ha vinogradov, poleg tega je bilo še 1.520 ha njiv zasajenih s trtami.²⁰

Dodatna težava, ki je v drugi polovici 19. stoletja pestila vinogradnika, so bile trtne bolezni, ki so se vrstile druga za drugo. Vinsko trto je v 19. stoletju začelo napadati več bolezni tujega oziroma ameriškega izvora. Prva je bila pepelasta plesen vinske trte, ki se je na slovenskem ozemlju pojavila leta 1851. Uničevali so jo z žveplom v prahu.²¹ Leta 1880 se je na Slovenskem pojavila peronospora vinske trte, na katero žlahtna evropska vinska trta ni bila pripravljena. Zatirali so jo z modro galico, na letino pa je vplivala še posebej v vlažnih letih.²² Škodljivec, ki je povzročil propad starega vinogradništva, ki je temeljilo na vinski trti na lastnih koreninah, pa je bila trtna uš.²³

USTANAVLJANJE KMETIJSKIH ŠOL

S terezijanskim občnim šolskim redom je bila leta 1774 uvedena šolska obveznost, vendar je bilo v prvi polovici 19. stoletja še malo otrok deležnih šolskega pouka. Poučevanje kmetovanja je bilo redko v šolskem načrtu, saj mnogo ljudskih učiteljev ni poznalo tega področja. Pred zemljiško odvezo je bil kmetijski pouk namenjen predvsem izobražencem.²⁴

Leta 1850 je kmetijsko šolstvo prevzela država. Po zemljiški odvezi se je pojavilo vprašanje strokovne izobrazbe nekdanjih podložnikov. Ministrstvo za poljedelstvo je Kranjski kmetijski družbi svetovalo, naj poskrbi za slovensko učno literaturo o kmetijstvu. Do pouka o kmetovanju v osnovnih šolah sicer ni prišlo, je pa leta 1854 izšla knjiga Janeza Zalokarja *Umno kmetijstvo in gospodarstvo*. Odbornik kmetijske družbe Josip Orel in naravoslovec Karel Dežman sta leta 1849 uvedla slovenski kmetijski tečaj. Leto kasneje je Kranjska kmetijska družba na pobudo ministr-

¹³ Lazarevič, Slovensko kmetijstvo, str. 20.

¹⁴ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 41–43.

¹⁵ Njiv je bilo 15,9 %, travnikov 17,2 %, ribnikov 24 %, pašnikov manj kot 1 %, grmovja, vrtov in gozdov pa 39,6 % (Valenčič, *Vrste zemljišč*, str. 138).

¹⁶ Valenčič, *Vrste zemljišč*, str. 139.

¹⁷ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 294.

¹⁸ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 295.

¹⁹ Kralj, Matija Vrtovec, str. 112.

²⁰ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 296.

²¹ Maček, *Uvajanje*, str. 134.

²² Maček, *Uvajanje*, str. 138.

²³ Maček, *Uvajanje*, str. 152.

²⁴ Valenčič, *Organizacije*, str. 544.

stva za poljedelstvo ustanovila kmetijsko šolo za kmečke sinove. Zasnovana je bila kot triletna šola in je potekala v slovenskem jeziku; prvo leto je bilo namenjeno teoretičnemu, naslednji dve leti pa praktičnemu pouku. Kmetijska družba je leta 1863 šolo opustila. Leta 1840 je dežela Štajerska uredila poskusno posestvo pri Gradcu, kjer so kmečke sinove praktično poučevali o vinarstvu, sadjarstvu in vrtnarstvu.²⁵

Avstrijski kmetijski kongres leta 1849 je sklenil, da bi morala osnovna šola dajati osnovno znanje tudi o kmetovanju. To je bilo uvedeno kot učni predmet na učiteljskih. Vendar je bil ta pouk preveč teoretičen, da bi dal prave rezultate. Učitelji na ljudskih šolah naj bi učencem vzbujali veselje do kmetovanja. Šolska uprava je vzpodbujala pripravo drevesnic in šolskih vrtov. Poučevali naj bi tudi vinogradništvo, čebelarstvo in gojenje sviloprejk, vendar v »izrednih urah«.²⁶ Pozitivna izjema med ljudskimi učitelji je bil Anton Pegan, ki je med letoma 1879 in 1894 deloval na Planini pri Ajdovščini. Pomembno vlogo je imel pri razvoju kmetijstva na vasi s poučevanjem na šolskem vrtu, kjer se je mladina učila naprednega kmetovanja.²⁷

Več zanimanja za kmetijsko šolstvo je država pokazala v drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja, ko je bilo ustanovljeno novo ministrstvo za poljedelstvo. Sistematična organizacija pouka je bila razdeljena na tri stopnje: na nižje, srednje in visoke kmetijske šole. Pobudo za kmetijske šole so dajale kmetijske družbe, vzdrževale pa so jih dežele. Leta 1866 je bila ustanovljena dveletna kmetijska šola v Celovcu, leto kasneje pa triletna kmetijska šola v Grottenhofu pri Gradcu. Leta 1867 je bila s pomočjo goriške kmetijske družbe ustanovljena dveletna kmetijska šola v Gorici. Pouk je bil v slovenskem in italijanskem jeziku. Najprej je delovala kot srednja šola, leta 1876 pa je bila spremenjena v nižjo kmetijsko šolo. Leta 1879 sta bila slovenski in italijanski upravni oddelek ločena, vsak s svojim ravnateljem in učnim osebjem. Leta 1872 je štajerski deželni odbor v Mariboru ustanovil dveletno vinarsko in sadjarsko šolo z nemškim učnim jezikom. Končno je leta 1873 na Slapu pri Vipavi pričela delovati dveletna sadjarska in vinarska šola s slovenskim učnim jezikom, ki se je po trinajstih letih (1886) preselila na Dolenjsko, na Grm pri Novem mestu.²⁸

USTANOVITEV DEŽELNE SADJEREJSKE IN VINOREJSKE ŠOLE NA SLAPU PRI VIPAVI

Kranjski deželni zbor je leta 1866 razpravljal o ustanovitvi stalnih kmetijskih šol na Kranjskem. Zavzemal se je predvsem za specialno sadjarsko in vinarsko šolo s poukom sviloreje in čebelarstva na Dolenjskem ter za gozdarsko šolo na Gorenjskem in Notranjskem, pozneje pa naj bi ustanovili popolno kmetijsko šolo. Dežela bi za dve šoli vzela v najem ustrezna posestva. Na podlagi sestanka dolenjskih veleposestnikov 15. septembra 1867 so lastniki za kmetijsko, sadjarsko in vinarsko šolo ponudili Grm in Pogance pri Novem mestu, Stari grad na Trški gori, Vinji vrh pod Gorjanci in metliško graščino. Po predračunu bi samo za ustanovitev in opremo sadjarske in vinarske šole potrebovali 5.600 gld (goldinarjev). Zaradi pomanjkanja denarja je deželni odbor ustanovil le gozdarsko šolo na Snežniku.²⁹

Od sklepa do dejanske ustanovitve slovenske kmetijske šole na Kranjskem je minilo več kot sedem let. Vlada je obljubljeno državno podporo 3000 gld izplačala šele leta 1872. Mnenja o ustanovitvi pa so se prav tako razlikovala. Politična skupina, zbrana okoli Janeza Bleiweisa, se je potegovala za splošno kmetijsko šolo v Ljubljani, gimnazijski profesor in vodja Botaničnega vrta v Ljubljani Valentin Konšek se je zavzemal za to, da kmetijstvo še naprej ostane učni predmet na gimnaziji, nemška večina s Karlom Dežmanom na čelu pa je nasprotovala šoli s slovenskim učnim jezikom. Nazadnje so se odločili sprejeti ponudbo grofa Karla Lanthierija, ki je v brezplačen najem odstopil grad in posestvo na Slapu pri Vipavi, hkrati pa so se z vitezmom Langerjem dogovarjali za graščino Bršljin, kjer bi ustanovili sadjerejsko in vinorejsko šolo na Dolenjskem.³⁰

Med glavnimi pobudniki in zagovorniki ustanovitve kmetijske šole na Vipavskem je bil politik in duhovnik Jurij Grabrijan. Bil je »vnet za stan kmetijski in za povzdigo njegovega blagostanja. Bil je najstarejši ud kmetijske podružnice vipavske in v prejšnjih časih tudi družih društev, ki so pospeševali prospeh kmeta. On je tudi največ pripomogel, da so dobili Vipavci vinorejsko šolo na Slapu.«³¹

Šola na Slapu je bila ustanovljena 6. decembra 1872, otvoritev pa je potekala 17. septembra 1873.³² Obravnave kranjskega deželnega zbora podajajo izčrpna poročila o začetkih njenega delovanja. Tu

25 Valenčič, Organizacije, str. 545.

26 Valenčič, Organizacije, str. 546.

27 Fakin Bajec, Vaški učitelj, str. 36.

28 Valenčič, Organizacije, str. 544.

29 Maček, Strokovna, str. 98.

30 Maček, Strokovna, str. 99.

31 Kmetijske in rokodelske novice, 28. 6. 1882, str. 205.

32 Kmetijske in rokodelske novice, 9. 7. 1873, str. 1.

Slap pri Vipavi (Zbirka razglednic Goriškega muzeja).

najdemo zapise od sprejetja sklepa, ustanovitve in začetkov delovanja šole do njene premestitve na Grm. Ob ustanovitvi šole je v poročilu deželnega zbora naslednji zapis: »Gospod grof Karol Lanthieri v Vipavi je pri občni skupščini kmetijske družbe v Ljubljani 24. novembra 1869. leta velikodušno izrekel, da svojo v deželne knjige vpisano grajščino na Slapu pri Vipavi za ustanovitev sadjerejske in vinorejske šole za Kranjsko deželo zastonj prepusti s tem pristavkom, da mu ozir nje ostane posestvena pravica. V poznejši izjavi od 1. februarja 1870. leta, ki so jo ž njim vred podpisali g. Franc Kavčič, tadanji predstojnik vipavske kmetijske podružnice, g. dr. Štefan Spazzapan in g. Venceslav Jaeger, grof Lanthieri izreka isto ter se kranjski kmetijski družbi zavezuje ne le grajščino na Slapu, ampak tudi druga svoja posestva na Slapu, ki niso grajščini pripisana, za ustanovitev omenjene sadjerejske in vinorejske šole prepustiti na 30 let s pravico vknjiženja, da se razvidijo pravice, ki se izhajajo iz te izjave.«³³ Zapisano je bilo, da je dal grof Lanthieri svoje posestvo na Slapu v brezplačno uporabo, v Obravnava pa izvemo, da je dežela, ko je bilo vse pripravljeno in dokupljeno za delovanje šole, grofu plačevala najemnino. Dežela Kranjska je morala poskrbeti tudi za plačilo davkov ter drugih odhodkov, med drugim za plačilo vseh

delavcev, ki so ostali na posestvu.³⁴ Ob ustanovitvi so bili postavljeni tudi naslednji pogoji: če bi grof Lanthieri umrl, bi dežela njegovim dedičem plačevala najmanj 500 gld na leto, če pa bi dežela posestvo predala nazaj dedičem, bi bilo treba popisati in ovrednotiti inventar, dežela in dediči pa bi pokompenzirali njegovo vrednost.³⁵

POSESTVO GROFA LANTHIERIJA NA SLAPU TER UPRAVA ŠOLE MED LETOMA 1873 IN 1886

»Grad stoji na jugo-zahodni strani vasi na Slapu, ktera ima okoli 800 stanovnikov; grad ima pri tleh 3 sobe, kuhinjo s hramom, 4 predkleti, klet za stikovanje, pod zemljo obokano klet, 5 hlevov, prostorno dvorišče, sredi njega vodnjak z neusahljivo pitno vodo; nadstropje ima 12 prostornih sob z 1 predsobo. Tik gradu na južno stran je vrt za zeleničje; s tega vrta stopiš na njive, na kterih so v vrstah zasajene trte (plante) in med njimi sadno drevje.«³⁶

Pred začetkom je bilo treba na gradu in posesti pripraviti vse potrebno za šolo. Uredili so prostore za osebje in učence, kuhinje, delavnice in kleti,

33 Kmetijske in rokodelske novice, 29. I. 1873, str. 1.

34 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1873–74), str. 374.

35 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1873–74), str. 376.

36 Petdeset let Kmetijske šole na Grmu, str. 48.

vodnjak na dvorišču so poglobili, da so pridobili večje količine vode. Načrt za obdelovanje zemljišč so pripravili za naslednjih deset let, do leta 1882. V teh letih so načrtovali postavitev zidov ter zasajanje trt in drugih nasadov. Te stroške naj bi pokrili iz dohodkov iz pridelkov na posestvu.³⁷

Ob ustanovitvi šole na Slapu je v deželi nastal nov sklad. Vanj so se stekali vsi dohodki šole, s katerimi so se pokrivali njeni stroški. Ti pa so že v začetku presegali dohodke, zato je bilo določeno, da bo primanjkljaj pokrival deželni sklad. Sklad so poimenovali »zaklad oziroma sklad kranjske kmetijske šole na Slapu (nato: zaklad kranjske kmetijske šole na Grmu)«. ³⁸ Poleg stroškov, ki so nastali ob ustanovitvi šole, je država prispevala še 3000 gld, dežela pa iz deželnokulturnega sklada še 1000 gld. Vzdrževalne stroške so tako pokrivali z državnimi prispevki in deželnim denarjem. V trinajstih letih delovanja šole na Slapu je država prispevala 26.500 gld, dežela pa 29.388 gld. Tudi iz slapenske občine³⁹ so pobirali 5 % doklade, ki je v obdobju trinajstih let znašala 809 gld 53 krajcarjev (v nadaljevanju kr). Leta 1886 je končni račun pokazal 3673 gld 13 kr, kar je bilo začetno stanje grmske kmetijske šole.⁴⁰

Posebni dogovori med grofom Lanthierijem so bili sklenjeni še leta 1877, ostale pravne zadeve – usklajevanje stroškov, dohodkov iz prodaje itn. – pa so se zavlekle še za nekaj let. Med stroške grofu Lanthieriju so zapisali vse davke in druga realna bremena za ohranitev šolskega posestva, posebej pa vse, kar so na zemljiščih obdelali, izboljšali in prekopali, ter tekoče gospodarske zadeve. Šolskemu vodstvu je bilo ukazano, naj inventar loči na dva dela, na gospodarski in šolski inventar, ki pa ni bil več v domeni grofa Lanthierija.⁴¹

Ravnatelj šole in prvi učitelj je postal Rihard Dolenc, ki je na tem mestu ostal vse do preselitve šole na Grm na Dolenjsko. Leta 1873 je drugi učitelj postal Jože Kristan. Učitelja, ki je poučeval praktični pouk na področju vinogradništva, so imenovali *vincar* oziroma vinogradnik. To je postal Anton Gvardijančič.⁴² V začetku februarja 1874 je kot sodar prišel na Slap Vaclav Kuthan.⁴³

Rihard Dolenc, ravnatelj Deželne sadje- in vinorejske šole na Slapu (dLib).

Ta je januarja 1877 šolo zapustil, saj je bilo vodstvo prepričano, da zaradi vinogradniškega okolja, v katerem šola deluje, sodar ni potreben. Nadomestil ga je vrtnar, učitelj, ki je poučeval praktični pouk na področju vrtnarstva, Josip Skala iz Semiča (nekdanji učenec na šoli).⁴⁴ V šolskem letu 1876/77 je drugi učitelj postal Franjo Žepič, ki ga je že leta 1878 nadomestil Gustav Pirc iz Kranja, vrtnarja Skalo pa marca istega leta Jožef Urbančič. Ta je nadomestil tudi vincarja Antona Gvardijančiča, ki je septembra 1878 dal odpoved.⁴⁵ V šolskem letu 1878/79 je službo vrtnarja opravljal Ivan Peče.⁴⁶ V poročilu iz leta 1881 piše, da med 1. majem 1879 in 1. februarjem 1880 ter med 1. oktobrom 1880 in 1. avgustom 1881 šola ni imela učitelja oziroma vrtnarja, ki bi poučeval praktično vrtnarstvo. Deželni odbor je nato plačo v oglasu za delo zvišal z 250 gld na 300 gld. Julija so delovno mesto ponudili »v Kolsdorf pri Gradcu v privatni službi stoječemu vrtnarju Ivanu Webletu iz Spodnje Štajerske«, ki je službo nastopil 6. avgusta 1881.⁴⁷

37 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1873–74), str. 378.

38 *Narodnogospodarski vestnik*, 10. 10. 1901, str. 96.

39 Grafenauer, *Lokalna samouprava*, str. 127. Slap je bil od leta 1869 občina, ki je spadala v sodni okraj Vipava in upravni okraj Postojna.

40 *Narodnogospodarski vestnik*, 10. 10. 1901, str. 96.

41 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1877), str. 322.

42 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1873–74), str. 380.

43 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1874), str. 152.

44 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1877), str. 334.

45 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1880), str. 360.

46 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1880), str. 366.

47 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1881), str. 214.

Leta 1881 je ljudske predmete in petje začel poučevati ljudski učitelj na Slapu Alojzij Lavrenčič, ki je prejel plačilo 150 gld. »*Poduk v petji se je moral opustiti, ker slučajno niso imeli učenci ne v prvem in ne v drugem letu nobenega posluha.*«⁴⁸ Konec septembra 1882 je šolo zaradi vstopa v vojsko zapustil drugi učitelj Gustav Pirc, zamenjal ga je Andrej Lenarčič. Od 1. februarja 1882 je bil vrtnar in vinar Peter Vrisk. Med 10. novembrom 1882 in 31. oktobrom 1883 je delo vrtnarja opravljal nekdanji učenec Friderik Prinčič, 25. decembra pa je službo vrtnarja nastopil France Weble.⁴⁹ Leta 1884 je drugi učitelj postal Viljem Rohrman.⁵⁰

ZEMLJIŠČA IN NJIHOVA NAMEMBNOST TER POSLOPJE GRADU NA SLAPU

Učni prostori v gradu so bili šolska izba, knjižnica, kasneje so postavili tudi vinarski muzej, kipelna klet, ki je bila v uporabi predvsem med trgatvijo, saj so bili tu stiskalnica, kadi za vino in druga oprema,⁵¹ vinska klet, tehnična delavnica za pripravo kisa, kuhanje žganja in sušenje sadja, druga delavnica za zimska opravila, kot je priprava semen in sadik, ter za spravilo orodja, klet za sadje in zelenjavo ter soba za sviloprejkje.⁵²

Praktični pouk je potekal v poskusnem vinogradu in drugih vinogradih, sejalnici, botanično-pomološkem vrtu, zelenjavnem vrtu in pri čebelnjakih.⁵³ Vse te učilnice v naravi so bile na zemljiščih okrog vasi, ki so nosila ledinska imena: Mlac, Magajnovce, Bričovec, Dolga njiva, Keršlanovec, Poreče, Rebernik, Fakinovec, Majerija, Kal, Spitalerjevec in Brajdica.⁵⁴

Leta 1873 so pripravili velik zelenjavni vrt, pod njim pa mali vrt s čebelnjaki. Zemljišče Brajdica so prekopali za sejalnico. Tu so leta 1876 posadili šparglje, pritlično sadno drevje in jagode, ki so jih kupili v sadjerejski in vinorejski šoli v Mariboru. Okrog te parcele so zasadili živo mejo iz murv, saj so v šoli poučevali tudi svilogojstvo. Nad drevesnico so zasadili vodne breste ter robinje (akacijo).⁵⁵ Zemljišče Kal so prekopali in pripravili za

visoko sadno drevje, ki so ga pozimi požlahtnili, zemljišče pa zaokrožili z necepljenimi visokimi jablanami, ki so čakale na cepitev z različnimi sortami.⁵⁶

Na parceli Magajnovce so zasadili zgodnjo sorto modro portugalko. Leta 1876 so tu zasadili trto iste sorte, za katero so sadike kupili v Zisterdorfu v Spodnji Avstriji. Ker so te sadike slabše rasle, se je ravnatelj Dolenc prestrašil, da jih je morda napadla trtna uš. Preiskava je pokazala, da so se sadike med vožnjo preveč izsušile, zaradi česar so slabše pognale.⁵⁷ Severozahodna lega vinograda je bila za pridelovanje grozdja sicer neugodna, vendar so bili na šoli prepričani, da bodo to pomanjkljivost nadoknadili s pravilno vzgojo trte. Sorta modra portugalka se je izvrstno izkazala za gojenje na slabših vipavskih legah, za pripravo vina in prodajo namiznega grozdja, saj je bila zrela že konec avgusta.⁵⁸ Na vrhu Magajnovca so postavili stražnico, ki je bila namenjena za stražo in varstvo grozdja pred krajo ter kot zavetje za učence in delavce ob dežju.⁵⁹ Tu sta se leta 1878 pojavili dve trtni bolezni: oidij in črna palež, zlasti slednja je uničila veliko pridelka.⁶⁰

Zemljišče Keršlanovec je bilo namenjeno za »poskuševalni« vinograd. Tu so posadili več kot petdeset različnih vinskih sort. »*Ta kos vinograda biti ima namreč tako zvani eksercirni vinograd, kajti v njem se bodo na novo došli učenci še le v režnji in vsem drugem delu še le izurili, pred ko se jim bode dovolilo, enaka dela v korist, ne pa škodo po drugih vinogradih opravljati. V tem kosu vinograda učili se bodo učenci tudi različne sorte grozdja spoznavati, v ta namen zasadil se je ravno z različnimi sortami. Ako bi se tega kosa vinograda pri šoli ne imelo, bi se morali učenci režnje in tako dalje po drugih vinogradih vaditi, kjer bi pa veliko škodo delali, še celo ob času spoznavanja posameznih trtnih sort, katero se brez pokušavanja ne dá vršiti. Na drugih vinorejskih šolah nimajo te kaj koristne naprave, železi bi pa bilo, da bi se povsod vpeljala.*«⁶¹ V letih 1876/77 so tu posadili še črni muškat, rumeni muškat, sipo, ovčji repek, ošip, grgonec, kraljevino, modro frankinjo, hrustljavi španjol, rdeči španjol, beli burgunder in belo rebulo – skupaj več kot 3000 novih trt.⁶²

48 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1882), str. 162.

49 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1884), str. 120.

50 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1884), str. 124.

51 Kipelna izhaja iz pridevnika *kipélen* – nanašajoč se na alkoholno vrenje. Grozdje, ki so ga po obiranju zmleli, je nekaj dni še vrelo oziroma kipel v kadeh (<https://www.fran.si> (dostop: april 2024)).

52 SI AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, šk. 1036.

53 SI AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, šk. 1036.

54 SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3 (1869–1883), šk. 1033.

55 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1877), str. 327.

56 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1873–74), str. 374.

57 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1876), str. 198.

58 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1878), str. 498.

59 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1878), str. 498.

60 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1878), str. 498.

61 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1875), str. 146.

62 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1876), str. 198.

Glavna fasada gradu na Slapu na začetku 20. stoletja (hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici).

Na zemljišču Majerija je bila trsnica. Tu so učenci posadili več tisoč trt. »V trtnico so posadili: 500 sipnih kovči,⁶³ 900 bele rebule kovči, 100 črne, 2300 pinelinih kovči, 50 muškata, 180 grganj, 200 ermežije, 350 zelenovih, 2350 raznih.« Leta 1876 so tu začeli z novim načinom sajenja. Zemljo so prekopali in pustili počivati ter nato posadili sadike že jeseni in ne spomladi, kot so počeli prej. Novi način naj bi bil hitrejši, cenejši in zanesljivejši. V vrste ali plante so posadili dve najrodovitnejši sorti, sremsko slankamenico in sremsko rožico.⁶⁴

Zemljišče Rebernik je postalo novi vinograd. Tu so posadili traminec in pinelo. Slednja se je izkazala za boljšo na tem zemljišču, traminec pa so zamenjali z »najplemenitejšo Vipavsko trto« zelenom.⁶⁵ Na severni strani, ki je bila bolj izpostavljena burji, so zasadili robinjo, kostanj in jesen. Drevje je ščitilo pred burjo, drevesa pa so bila namenjena tudi za kole v vinogradih.⁶⁶

Na zemljišču Mlac so leta 1874 posadili vipavsko sorto ermežijo. V Dolgi njivi so pripravili vinograd po francoskem načinu, vanj pa posadili modri burgunder, ki ga danes poznamo pod imenom modri pinot. Leta 1876 so tu posadili še modro frankinjo.⁶⁷ Obe vrsti sta dobro rodili. Vino obeh sort so v šoli mešali skupaj.⁶⁸

Na zemljišču Bričevce so leta 1876 posadili sorto rulandec, na jugozahodni strani istega hriba pa zgodnjo sorto rumeno auguštno. To so sicer pogosteje sadili na latnikih, vendar so s tem hoteli

pokazati, da jo je mogoče posaditi tudi v vinogradih in dobro prodati kot prvo grozdje.

Vsako zemljišče je imelo svoj namen, v naslednjih letih pa so opazovali obnašanje posameznih vinskih in sadnih sort. Če se je sorta izkazala za slabo, so jo zamenjali. Učenci so pomagali tudi pri drugih delih, na primer pri postavljanju zidu, pripravljanju poti itn.

TEČAJI NA DEŽELNI SADJEREJSKI IN VINOREJSKI ŠOLI NA SLAPU

Leta 1880 je vodstvo kmetijske šole na Slapu predstavilo idejo, da bi na šoli vpeljali praktični pouk za ljudske učitelje, ki so se praktično izobraževali na področju kmetijstva. Vodstvo šole na Slapu je sporočilo, »da je mogoče take praktične tečaje, kateri se ji za povzdigo kmetijskega poduka na ljudskih šolah zelo vspešni zde, vpeljati na Slapski šoli, brez da bi pravi namen šole vsled tega trpel kako škodo in da v ta namen popolnem zadostuje učiteljsko osebje Slapske šole«. Ocenilo je, da se lahko takega tečaja udeleži od 15 do 20 ljudskih učiteljev. Stroške bi kril deželni sklad. S sklepom deželnega odbora so tako praktične šolske tečaje za ljudske učitelje uvedli tudi na sadjerejski in vinorejski šoli na Slapu. Za stroške prevoza, hrane in bivanja so namenili 400 gld, ki so jih iz deželnega sklada prenesli v proračun šole na Slapu. Spremenili so tudi čas šolskih počitnic, in sicer tako, da so odpravili 14-dnevne počitnice ob veliki noči in tiste konec šolskega leta, nove počitnice pa določili med 15. avgustom in 15. septembrom. Za hrano tečajnikov je bilo poskrbljeno v šoli. Tečaje so začeli izvajati poleti 1882.⁶⁹ Po zaključku so učitelji prejeli spričevalo o obiskovanju pouka.⁷⁰

63 Matija Vrtovec v *Vinoreji* piše, da so kolči (kovči) sadike brez korenine, bilfe pa sadike s koreninami. Po dveh letih pa so kolči naredile koreninice in so jih posadili v vinograd (Vrtovec, *Vinoreja*, str. 39).

64 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1877), str. 327.

65 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1880), str. 366.

66 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1875), str. 148.

67 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1877), str. 327.

68 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1878), str. 498.

69 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1881), str. 491.

70 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1882), str. 156.

Leta 1883 je učiteljski tečaj potekal med 16. avgustom in 5. septembrom. »*Gospodje učitelji se niso le teoretičnega in praktičnega pouka marljivo udeležili, ampak so tudi pozneje naročili mnogo sadnih cepičev, divjakov, trt. Samo dva učitelja naročila sta blizu 24 tisoč trt, ključev, cepičev, naročevali so si pa vsi kar na tisoče.*«⁷¹ Vaje v vinogradih in sadovnjakih so potekale zgodaj zjutraj, ob 5. uri. Sledil jim je zajtrk. Takoj po njem, med 8. in 12. uro dopoldne, sta sledili predavanji ravnatelja in drugega učitelja. Med 12. in 3. uro popoldne so tečajniki imeli kosilo in počitek. Med 3. in 5. uro popoldne sta sledili še drugi dve predavanji ravnatelja in drugega učitelja. Ravnatelj Dolenc je poučeval sadjarstvo, vinogradništvo, vinarstvo in zelenjadarstvo, drugi učitelj pa pravilno gnojenje, obdelovanje polja, pravilno gojenje senožeti ter glavna področja živinoreje.⁷²

Leta 1874 je šola začela izvajati nedeljske tečaje za kmete iz okolice. Ti so potekali ob nedeljah po dve uri, med 8. in 10. uro zjutraj.⁷³ Nedeljskih tečajnikov je bilo vsako leto več, leta 1874 15, leta 1875 16, leta 1876 pa že 26 mladih in starejših gospodarjev (čeprav jih je v tem letu tečaj zaključilo le 12).⁷⁴ »*Ravno nedeljskim učencem gre hvala, da se je veliko sovraštvo do šole zelo poleglo, da šteje danes namesto nasprotnikov že precej možatih zagovornikov, da so se njeni nauki že tudi sem ter tja realizirati začeli. – Zaradi velike koristi nedeljske šole se tudi v bodočnosti opustila ne bode.*« Kljub temu v letih 1878/79 nedeljskega tečaja niso več izvajali, ker je imel ravnatelj Dolenc preveč drugega dela.⁷⁵

Leta 1879 je omenjeno tudi popotno predavanje ravnatelja Riharda Dolenca po Dolenjskem, kjer je med 4. in 20. novembrom predaval o vinogradništvu in kletarstvu. Predavanja so potekala še v Radečah, Krškem, Leskovcu, Kostanjevici in Novem mestu. Napovedana so bila tudi v Črnomlju, Semiču, Metliki in Trebnjem, vendar jih Dolenc ni izvedel, ker se je moral vrniti v šolo na Slap k rednemu pouku.⁷⁶

UČENCI IN ŠOLSKA PRAVILA

Učenci kmetijske šole na Slapu so se delili na 1) redne notranje učence, ki so bili deželni ali zasebni štipendisti ter sta jim bila v šoli zagotovljena stanovanje in hrana, 2) redne notranje učence, ki so bili sami plačniki šolanja, zagotovljena pa sta jim bila soba in hrana v šoli, 3) redne zunanje učence in 4) izredne učence. Do deželne štipendi-

je so bili upravičeni le sinovi iz ubožnih kranjskih kmečkih družin. Pri zasebnih štipendijah je upravičence določal ustanovitelj šole. Leta 1880, ko so se deželni finančni vložki za šolo na Slapu zmanjšali z 2000 gld na 1500 gld, je deželni odbor svetoval, da bi štipendije podeljevali tudi posameznikom »*ne tako revnih gospodarjev*«. Razmišljali so, da bi takšni fantje prevzeli domače posestvo ter naučeno uporabili na lastni kmetiji. Tisti iz revnejših družin, ki mogoče še lastne kmetije niso imeli, so namreč službo velikokrat iskali v tujini.⁷⁷

Učenci so morali biti stari vsaj 16 let, »čvrstejša« zdravja in lepega vedenja, izkazati pa so morali tudi dober uspeh iz ljudske šole. Tisti, ki so plačevali šolanje, so morali predložiti pisno izjavo za plačevanje. Izredni učenci niso potrebovali posebnih dokazil. Deželnih štipendij je bilo za osem učencev na letnik, vsak je dobil po 120 gld. Tega denarja pa učenci niso dobili »v roke«, ampak so se za to vsoto udeležili šolanja, dobili pa so še hrano in sobo. Knjige, papir in druge pripomočke so si morali vsi učenci priskrbeti sami.⁷⁸

Šolanje je trajalo dve leti. Šolsko leto se je pričelo 1. novembra in končalo 31. oktobra. Počitnice so učenci imeli 12 dni okrog velike noči ter konec leta. Leta 1882 so počitnice premaknili na poletje, ko je potekal tečaj za ljudske učitelje, od sredine avgusta do sredine septembra. Konec vsakega šolskega leta je potekala javna preizkušnja učencev, deželni odbor je takrat poslal svojega zastopnika, ki je poslušal končne izpite. Po končanih štirih semestrih je vsak učenec dobil šolsko spričevalo.⁷⁹ Prvo preverjanje znanja prvih učencev šole je bilo 29. oktobra 1874. »*Zbralo se je bilo od blizu in daleko mnogo radovednih poslušalcev, na ktere sta že red in snaznost v zavodu močen vtis naredila, lično in dvorno obnašanje učencev pa je pričalo, da najboljši duh tu vlada.*« Rezultati učencev so bili odlični, pokazali so dobro teoretično in praktično znanje. Njihova zagnanost pa se je kazala že čez leto, saj so tudi ob nedeljah prostovoljno obiskovali šolo ter se po pouku praktično učili v vinogradih in sadovnjakih.⁸⁰ Vsak letnik je bil razdeljen na dva semestra, prvi semester je potekal od 1. novembra do 30. aprila, drugi semester pa od 1. maja do 31. oktobra.⁸¹

V brošuri, ki je shranjena v Arhivu Republike Slovenije, so popisani in opisani vsi predmeti, ki so jih poučevali v prvem in drugem letniku. Razlika v letnikih je bila predvsem ta, da so v prvem

71 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 120.

72 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 121.

73 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 121.

74 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1876), str. 194.

75 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1880), str. 366.

76 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1880), str. 366.

77 SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3 (1880–1881), šk. 1040.

78 SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3, šk. 1036.

79 SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3, šk. 1036.

80 *Slovenec*, 10. II. 1877, str. 3.

81 SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3, šk. 1036.

128		Letno poročilo – § 8. Šolstvo		
Številka	Ime učenca	Kraj doma	Leta šolanja	Kaj je zdaj
1	Smukavec Andrej	Gorenjec	1873 do 1874	V službi na Hrvaškem
2	Verčak Josip	Dolenjec	1873 do 1874	Brez službe v Črnomlju
3	Malik Ferdinand	Vipavec	1873 do 1874	Gospodar na Slapu
4	Petrič Jakob	Dolenjec	1873 do 1874	V službi na Hrvaškem
5	Judič Jakob	Dolenjec	1873 do 1874	Havzirar na Bavarskem
6	Skala Josip	Dolenjec	1873 do 1874	V službi v Hmelniku na Dolenjskem
7	Volč Anton	Vipavec	1873 do 1874	Na lastnem domu na Slapu, deloma pa tudi gospodarski pomočnik v gradu v Ložah
8	Hočevar Štefan	Dolenjec	1873 do 1874	Havzirar na Bavarskem
9	Dekleva Leopold (je bil plačujoč učenec)	Vremec	1874 do 1875	Gospodar na lastnem domu v Bujah
10	Premeti Mat.	Pivčan	1875 do 1876	Gospodar na lastnem domu v Ubelskem
11	Urbančič Josip	Pivčan	1875 do 1876	Bil 6 let za vinarja na slapki šoli, zdaj na lastnem domu gospodari
12	Vrtovec Peter	Vipavec	1875 do 1876	Oskrbišnik gosp. Homač pri Črnomlju
13	Kolbezen Julij	Dolenjec	1875 do 1876	Umrli leta 1877
14	Kapler Ivan	Dolenjec	1875 do 1876	Doma pri Sv. Duhu na Dolenjskem
15	Peče Janez	Dolenjec	1875 do 1876	Vojak
16	Lavrenčič Janez	Vipavec	1875 do 1876	Na lastnem domu
17	Dekleva Anton	Vreme	1876 do 1877	Kletar v Trstu pri gospodu Dejaku
18	Vrtovec Filip	Vipavec	1876 do 1877	Posestnik v Št. Vidu pri Vipavi
19	Jakša Stefan	Dolenjec	1877 do 1878	Umrli leta 1878 še v šoli
20	Bošič Anton	Vipavec	1877 do 1878	Oskrbišnik pomočnik v Pregradu na Hrvatskem
21	Gregorič Josip	Dolenjec	1877 do 1878	Dacar v Brezicah
22	Lavrenčič Anton (je bil plačujoč učenec)	Pivčan	1877 do 1878	Na lastnem domu
23	Kobal Mat.	Vipavec	1877 do 1878	Na lastnem domu
24	Dekleva Franc	Vremec	1877 do 1878	Na lastnem domu
25	Furlani Edvard	Primorec	1877 do 1878	Na lastnem domu
26	Nabergoj Janez	Vipavec	1877 do 1878	Na lastnem domu
27	Deiz Janez (je bil plačujoč učenec)	Vipavec	1877 do 1878	Na lastnem domu
28	Majdič Jakob	Dolenjec	1877 do 1878	V službi na Hrvaškem (?)
29	Golobič Anton	Dolenjec	1877 do 1878	Bil vojak, potem bil tudi še havzirar
30	Medic David	Dolenjec	1877 do 1878	Bil vojak, zdaj (?)
31	Keržan Ignacij	Dolenjec	1879 do 1880	Dolinar doma
32	Rozina Edvard (je bil plačujoč učenec)	Dolenjec	1879 do 1880	Bil v službi na Hrvaškem, zdaj vojak
33	Peško Janez	Dolenjec	1879 do 1880	V službi na Hrvaškem
34	Prinčič Miroslav	Vipavec	1879 do 1880	Vrtar deželne vinarke šole na Slapu
35	Vrtnik Peter	Dolenjec	1879 do 1880	Vinar deželne vinarke šole na Slapu
36	Lavrenčič Andrej	Pivčan	1879 do 1880	Na lastnem domu
37	Drašler Janez	Borovničan	1880 do 1881	V službi v Bosni
38	Tomšič Franjo (je bil plačujoč učenec)	Notranjec (Trnovo)	1880 do 1881	Na lastnem domu
39	Fatur Matija	Pivčan	1880 do 1881	Na lastnem domu
40	Ličen Maks	Primorec	1880 do 1881	Na lastnem domu

Seznam učencev, ki so med letoma 1873 in 1881 obiskovali kmetijsko šolo na Slapu, in njihove dejavnosti po zaključku šolanja (Obravnave deželnega zbora Kranjskega, 1884, str. 128).

poučevali vinogradništvo in vinarstvo, v drugem pa sadjarstvo. Kljub temu, da je bil učni jezik slovensčina, je bil v šolah še vedno obvezen nemški jezik.⁸² V prvem semestru so poučevali vinogradništvo (trtorejo), kemijski opis vinske trte, vse o vinogradu, gnojenje, vzgoja vinske trte, žlahtnjenje vinske trte, dela v vinogradih ter o škodljivcih in boleznih vinske trte. Sledilo je vrtnarstvo (zelenjadoreja) – kako urediti vrt, ga obdelovati, katero orodje uporabljati, gnojenje itn. V drugem semestru je sledilo vinarstvo in kletarstvo, kjer so učenci spoznavali dela v kleti in naprave ter se učili pasterizirati vino in delati penecé vino. V prvem letniku je bilo na vrsti tudi praktično in teoretično učenje o svilogojstvu. V drugem letniku so sledili predmeti iz sadjarstva. Teoretično so se učili botanične opise sadnih dreves ter spoznavali bolezni sadja in škodljivce, praktično pa cepljenje dreves ter ureditev sadovnjaka, oskrbovanje sadnih dreves, »precepljenje« starejših dreves itn. V drugem letniku so poučevali tudi čebelarstvo. Med teoretične predmete so spadali še

zemljičmerstvo, risanje gospodarskega pohištva, orodja in strojev ter knjigovodstvo. V vsakem semestru pa so učenci nadaljevali s predmeti iz ljudske šole: pisanjem (»spisjem«), računstvom, veroukom in prej omenjenim nemškim jezikom.⁸³

Med letoma 1873 in 1886 je kmetijsko šolo na Slapu obiskovalo 55 učencev. Prihajali so iz vipavskega okolja (Goče, Podnanos, Vipava itn.), širšega primorskega okolja (Trst, Col), Gorenjske (Podjele na Gorenjskem), Notranjske (Buje, Britof, Sušica pri Pivki), največ pa iz Dolenjske in Bele krajine (Črnomelj, Kandija pri Novem mestu, Vinica pri Črnomlju, Podpeč, Šentrupert).⁸⁴

IZLETI IN RAZSTAVE DEŽELNE SADJEREJSKE IN VINOREJSKE ŠOLE NA SLAPU

Šola na Slapu je organizirala tudi različne ekskurzije. Te so bile dragocen vir praktičnega učenja, znanja in vedenja za učence.

19. junija 1877 so se učenci z ravnateljem Dolencem odpravili na ogled vinogradov grofa Coroninija v Kromberku, posestva deželne šole na Goriškem, vinogradov in graščine družine Ritter von Záhony v Monasteru pri Ogleju, »poskuševalnih« vinogradov društva v Dornberku in drugih krajev na Primorskem. Oktobra istega leta so si ogledali tudi kolenaste stiskalnice Franca Kavčiča v Podnanosu.

Na mali šmaren, 8. septembra 1877, so učenci v Logu pri Vipavi predstavljali vse sorte grozdja, ki so rastle v Vipavski dolini, pa tudi 13 različnih staranih in svežih šolskih vin, za degustacijo katerih je bilo treba plačati. Obiskovalce so želeli seznaniti z več kot osemdesetimi sortami grozdja ter predstaviti, »kako vino se da po novem umnem šolskem načinu v Vipavski dolini sploh doseči«.⁸⁵ O tej razstavi je nastal prispevek v časopisu *Edinost*. »Lepi mični slovenski napisi so vabili prijazno v prostore, kjer je bilo okusno razstavljeno grozdje in vino za pokušanje«, piše v začetku. Avtor je še posebej poudaril slovenske napise, ki so obogatili razstavo. Učenci, ki so »v snažnej odpravi stregli«, so sami vodili predstavitev grozdja in vina ter odgovarjali na vprašanja obiskovalcev.⁸⁶

Šola na Slapu se je predstavila tudi na razstavi leta 1883, ki jo je pripravila Kranjska kmetijska družba »o priliki slavnosti priredjene povodom šestoletnice združenja vojvodstva Kranjskega s presvitlo vladarsko hišo«. Ob tej priložnosti je Kranjsko obi-

⁸² SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/3, šk. 1036.

⁸³ SI AS 38 Deželni zbor in odbor za Kranjsko, šk. 1036.

⁸⁴ *Petdeset let Kmetijske šole na Grmu*, str. 48.

⁸⁵ Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1878), str. 492–493.

⁸⁶ *Edinost*, 22. 9. 1877, str. 2.

skal cesar Franc Jožef. Obiskovalcem so ponudili rdeča vina v sodčkih in bela v buteljkah. »Mej belimi vini je bilo tudi eno iz leta 1882, napravljeno iz polovice grozdja nemškega rizlinga, polovice pa rulaneca. To vino je presvitli cesar Fran Josip, razstavo se svojim visokim pohodom počastivši, sam pokušal, ter se sledečim proti svojemu spremstvu izgovorjenimi besedami očitno pohvalil: 'Meine Herren, das ist ein vorzüglicher Wein, den empfehle ich Ihnen.' Zaradi te najvišje pohvale oddaje se zdaj to izborna vino imenuje: 'Cesarsko vino'.«⁸⁷

POJAV TRTNE UŠI IN SELITEV ŠOLE NA GRM NA DOLENJSKO

Kljub dobrim rezultatom je vpis na šolo upadal. O tem so spregovorili na seji deželnega zbora 11. oktobra 1883. Vodstvo šole je ugotavljalo, da se zlasti dolenski vinogradniki premalo udeležujejo šolanja oziroma v šolo ne pošiljajo svojih sinov ter da imajo popolnoma napačne poglede – to, kar učijo na šoli na Slapu, naj po njihovem mnenju ne bi veljalo za Dolenjsko. Drugi vzrok za upad števila učencev je bila neprimerna lokacija šole, saj bi morala delovati tam, kjer je vinogradov največ, torej na Dolenjskem. Zato je vodstvo šole na seji predlagalo, naj se šola premesti na Dolenjsko.⁸⁸

Šola je bila res postavljena na zahodni rob dežele Kranjske, tako da si mnogi Dolenjci te poti in šolanja niso mogli privoščiti. Poleg tega je bila v bližini, v sosednji deželi Goriški in Gradiški, Kmetijska deželna šola v Gorici z italijanskim in slovenskim učnim jezikom in dvema letnikoma. Prav tako kot šola na Slapu je imela posebne tečaje za vinogradništvo in sadjarstvo, ki so trajali 14 dni, potekali pa so v italijanskem in slovenskem jeziku.⁸⁹ Področje izobraževanja (vinarstvo in sadjarstvo) je bilo za kranjske razmere preozko, kar je vplivalo na skromnejši obisk.⁹⁰

Na selitev šole na Dolenjsko je pomembno vplival tudi pojav trtne uši. Trtna uš se je po Evropi širila že od okrog leta 1860 naprej. V avstrijskem delu Avstro-Ogrske se je najprej pojavila leta 1871 v Klosterneuburgu. Leta 1874 je dežela Kranjska tja poslala prav ravnatelja slapenske šole Riharda Dolenca, da bi pregledal napadene vinograde. Kot rešitev je predlagal zasaditev vinogradov z odpornimi ameriškimi sortami, ki bi jih cepili z evropskimi cepiči. Leta 1884 se je uš pojavila tudi na Kranjskem, natančneje, na Dolenjskem, v vasi Velika Dolina. »Česar se je bilo bati vsled bližine oku-

ženih štajerskih in hrvaških vinogradov zgodilo se je. Trtna uš se je našla v dolenskih vinogradih ob desnem bregu Krke od Kostanjevice do štajerske in hrvaške meje. Poljedelsko ministrstvo je ukazom od 26. junija t. l. 1884, ukazalo naj se preiskujejo okuženi vinogradi v Veliki Dolini, kjer je bila trtna uš konstatovana. /.../ Deželna vlada naznanivša ta ukaz poljedelskega ministerstva pa je dostavila, da po novejših poročilih flikosera ni samo v občini Velika Dolina, ampak tudi pri sv. Križi se našla in da je po mnenji izvedencev ves kraj ob Krki do meje okužen.« Deželni odbor je za mnenje o zaježitvi širjenja trtne uši prosil vodstvo Sadje- in vinorejske šole na Slapu. Svetovali so, naj vinograde dobro obdelujejo ter sadijo ameriške trte, ki so odporne proti trtni uši.⁹¹

Dolenc je še predlagal, naj na Dolenjskem vzpostavijo posebno ustanovo za vzgojo ameriških trt. Sprva so njegov predlog vzeli le na znanje, saj se vsa stroka še ni strinjala s tem, da je ameriška trta res odporna na trtno uš. Leta 1885 pa se je mnenje spremenilo v prid zasajanja »amerikank«. ⁹² Glavni razlog hitre selitve šole je tako bil pojav trtne uši prav na Dolenjskem, ki je hitro in nujno potrebovala strokovno pomoč.

Na seji deželnega zbora 14. oktobra 1884 so tako sklenili na Dolenjskem ustanoviti vino- in sadjerejsko šolo z enakim programom in statuti, kot jih je imela šola na Slapu. Deželnemu odboru so naročili, naj poišče »pripravno« posestvo za nakup ali najem, ministrstvo za poljedelstvo pa je določilo vsoto za ustanovitev in vzdrževanje te šole. »Ko se ustanovi vino- in sadjerejska šola na Dolenjskem, ima Slapska vino- in sadjerejska šola nehati, ves njen inventar je porabiti za novo-osnovano šolo na Dolenjskem, kamor je premestiti učno in pomočno osebje iz Slapa. Deželni odbor se pooblašča pogajati se z lastnikom Slapske grajščine gosp. Grofom Karolom Lanthieriem zastran tega, da bi ostalo na Slapu zgledno gospodarstvo s praktičnim podučevanjem o vino- in sadjereji.«⁹³

Na Dolenjskem je bilo treba hitro reagirati na širjenje trtne uši. Uredili so matični vinograd za pridelovanje ameriških ključev, podlag in cepičev žlahtne vinske trte za vzgojo trsnih cepljenk, ki so jih razdeljevali med revne vinogradnike. Nova deželna šola na Grmu je z vinogradom in trsnico postala središče obnove vinogradov na Kranjskem.⁹⁴

Po zadnjem izpitu na slapenski šoli, 30. septembra 1886, se je ta začela seliti na Grm. Na ta dan je bila odkrita črna marmorna spominska

87 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 122.

88 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 26.

89 Kmetijske in rokodelske novice, 27. 3. 1878, str. 1.

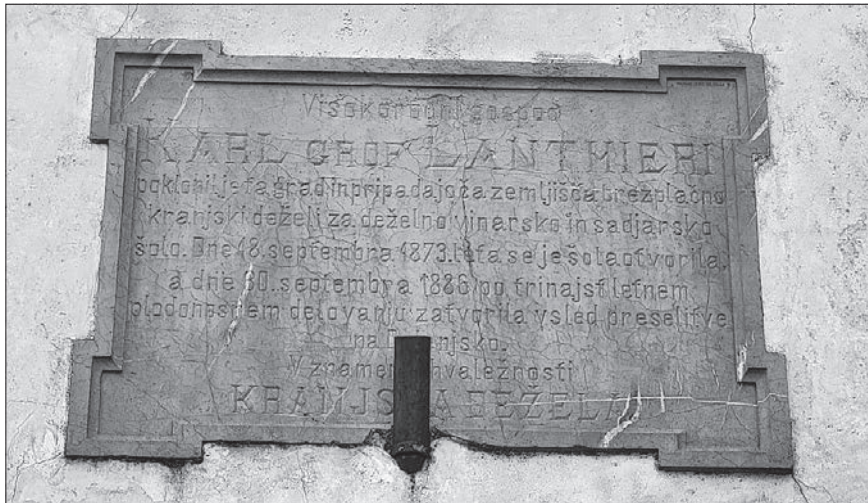
90 Valenčič, Organizacije, str. 546.

91 Obravnave deželnega zbora Kranjskega (1884), str. 26.

92 Seručnik, Podzemeljska pošast, str. 26.

93 Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1885–1886), str. 463.

94 Seručnik, Spopad, str. 368–369.

Spominska plošča nad glavnim vhodom gradu na Slapu (<https://obcina.vipava.si/objava/848515>).

plošča, ki jo je deželni odbor postavil nad vrata gradu na Slapu in še danes opominja na kratek, a pomemben del agrarne zgodovine dežele Kranjske, ki je potekal v majhni zgornjevipavski vasi.

Viskorodni gospod

Karl grof Lanthieri

Podaril je ta grad in pripadajoča zemljišča brezplačno Kranjski deželi za deželno vinarsko in sadjarsko šolo. Dne 18. septembra 1873. leta se je šola otvorila, a dne 30. septembra 1886. po trinajstletnem plodonosnem delovanju zatvorila vsled preselitve na Dolenjsko.

V znamenje hvaležnosti

Kranjska dežela.

ZAPUŠČINA SADIJEREJSKE IN VINOREJSKE ŠOLE NA SLAPU V ZGORNJI VIPAVSKI DOLINI

Šola se je leta 1886 preselila na Grm na Dolenjsko, vendar je na Slapu in v celotni Zgornji Vipavski dolini pustila pomemben pečat. Ko je bilo z zakonom o pridobitnih in gospodarskih društvih z dne 9. aprila 1873 mogoče ustanoviti posojilna in kreditna društva,⁹⁵ je prva zadruga na Vipavskem, zadruga vipavskih sadjarjev, nastala leta 1889 prav na Slapu pri Vipavi, leta 1893 pa so prav tako na Slapu ustanovili še posojilnico in hranilnico. Leto kasneje (1894) je bila v Vipavi ustanovljena prva vinarska zadruga. »Namen zadruge je pospeševati napredek in razvoj vinarstva s kupovanjem in prodajanjem grozdja in vina, z napravo uzornih vinogradov, pivnic, skladišč tudi izven vipavskega okraja in podpiranje članov v teh strokah gospodarstva.«⁹⁶

Pojav trtne uši je spodbudil nove veščine, ki so se jih vinogradniki morali priučiti. Tečaje so

v začetku izvajali popotni učitelji, a ti niso dajali želenih rezultatov. Zato je na seji deželne filokserne komisije 24. junija 1889 Dolenc poudaril, da je treba izučiti čim več cepilcev, saj so potrebe po ameriški trti naraščale. Predlagal je uvedbo cepitvenih tečajev na Grmu in subvencioniranje stroškov bivanja za tečajnike. Za notranjski del dežele pa je predlagal tečaje v Vipavski dolini, saj so bili po njegovem mnenju »Vipavci za novosti veliko bolj dovzetni, toda tudi oni potrebujejo temeljitega poduka v cepljenju trt«.⁹⁷ Pobudo za izvedbo tečajev je prevzela vipavska podružnica kmetijske družbe, potekali pa so v prostorih nekdanje sadijerejske in vinorejske šole na Slapu v gradu grofa Lanthierija. Rihard Dolenc je za prvi tečaj predlagal binkoštno nedeljo 25. maja 1890. V Sentvidu (Podnanosu) je bil tečaj slabo obiskan, na Slapu pa »udeležitev bila je kar velikanska, zanimanje nepričakovano živahno«, je zapisal Dolenc.⁹⁸ Na Slapu je bila leta 1891 ustanovljena tudi državna trsnica oziroma vinograd z ameriški trtami.⁹⁹

Vpliv kmetijske šole na Slapu na lokalno kmetijstvo oziroma vinogradništvo je predstavljen v naslednjem prispevku iz *Kmetovalca*. Bralec J. V. iz Sv. Ivana pri Trstu je poslal vprašanje: »Naznajte nam, ali je škodljivo to, kar mi ravno sedaj ravnamo z našimi trtami? V naši tržaški okolici namreč sedaj trte čistimo ali, kakor pravimo, mandamo. Posebno pri mladih trtah zvršujemo to delo.« Odgovor: »Tako čiščenje ali mandanje trt ni le nič škodljivo, ampak celo zelo koristno in pri umnem vinarstvu neogibno potrebno. Žalibog komaj poznajo tako čiščenje trt pri nas po Dolenjskem, v vipavski dolini se je pa udomačilo, od kar je bila tam vinarska šola na Slapu.«¹⁰⁰ Ta primer lepo oriše namen in cilj sadijerejske

⁹⁷ Seručnik, Spopad, str. 373.

⁹⁸ Seručnik, Spopad, str. 373.

⁹⁹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani (1899–1900), str. 172.

¹⁰⁰ *Kmetovalec*, 31. 5. 1889, str. 84.

⁹⁵ Granda, Zadrugištvo, str. 45.

⁹⁶ Granda, Zadrugištvo, str. 47.

in vinorejske šole na Slapu in drugih kmetijskih šol ter razvoj vipavskega vinogradništva – kmeta podučiti o »umnem kmetijstvu«, da bo uspešnejši pri svojem delu.

ZAKLJUČEK

Sadjerejska in vinorejska šola na Slapu je delovala le 13 let, vendar je bilo to za Zgornjo Vipavsko dolino obdobje agrarnega razcveta. Šola je Vipavsko dolino prevetrila, »resnično, vipavske dolini odprto je polje, na katerem se more mnogo izboljšati«.¹⁰¹ Med ljudmi pa so bili tudi takšni, ki so šoli in vsem novostim nasprotovali. »Nikdo na svetu nij tako konservativnih mislij, kot stari kmet, in očitvne koristi ne prepričajo ga časih; vendar v takih zadevah ne more biti naloga šole, zamurca do belega umiti.«¹⁰²

Leta, ki so sledila ukinitvi šole na Slapu, so v zgornjevipavsko okolje pripeljala združništvo. Stane Granda piše, da so bili »Vipavci za združništvo zelo vneti«. O tem pričajo tudi številke iz tistega obdobja, saj je bila na primer Vipavska hranilnica in posojilnica med najštevilnejšimi v deželi Kranjski.¹⁰³ Šola je torej pomenila določen začetek, ki je Zgornjo Vipavsko dolino vodil v boljše čase na področju kmetijstva oziroma vinogradništva, pomeni pa tudi pomemben del agrarne zgodovine dežele Kranjske. Sočasni viri o šoli so pomembni za preučevanje starih vinskih in sadnih sort ter načina opravljanja del v vinogradih in sadovnjakih, saj je bilo to zadnje obdobje pred pojavom trtne uši, ki je popolnoma spremenila način zasajanja in obdelovanja vinogradov.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko

TISKANI VIRI

Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani. Ljubljana: Deželni odbor Kranjski, 1873–1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1880, 1881, 1882, 1884, 1885–1886, 1899–1900.

ČASOPISI

Edinost, 1877.
Kmetijske in rokodelske Novice, 1873, 1878, 1882.
Kmetovalec, 1889.
Narodnogospodarski vestnik, 1901.

Slovenec, 1877.
Slovenski tednik, 1875.

LITERATURA

- Devetak, Robert: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinar pisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc et al.). Ljubljana: Založba ZRC, str. 281–299. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501701>
- Devetak, Robert: Rihard Dolenc: ravnatelj kmetijske šole na Slapu pri Vipavi. *Slap skozi čas: 800 let prve omembe vasi Slap pri Vipavi v pisnih virih: 150 let sadjerejske in vinorejske šole na Slapu pri Vipavi: spomini* (ur. Majda Malik). Slap: Krajevna skupnost, 2023, str. 81–95.
- Fakin Bajec, Jasna: Vaški učitelj Anton Pegan in vzdržni razvoj podeželja v Zgornji Vipavski dolini v drugi polovici 19. stoletja. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 2014, št. II, str. 30–36.
- Grafenauer, Božo: *Lokalna samouprava na Slovenskem: teritorialno-organizacijske strukture*. Maribor: Pravna fakulteta, 2000.
- Granda, Stane: Gospodarske krize na slovenskem prostoru v devetnajstem stoletju. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Zveza ekonomistov Slovenije, 1999, str. 27–45.
- Granda, Stane: Združništvo v Gornji Vipavski dolini do konca I. svetovne vojne. *Vipavski izbor: zbornik spisov ob stoletnici Vinarske zadruge Vipava* (ur. Borut Koloini, Andrej Malnič). Vipava: Agroind Vipava 1894, 1994, str. 43–64.
- Kralj, Franc: Matija Vrtovec – kratka biografija in osebnost duhovnika – narodnega buditelja. *Vipavski izbor: zbornik spisov ob stoletnici Vinarske zadruge Vipava* (ur. Borut Koloini, Andrej Malnič). Vipava: Agroind Vipava 1894, 1994, str. 129–138.
- Lazarevič, Žarko: Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. *Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1998, str. 13–30.
- Maček, Jože: Strokovna, raziskovalna, pospeševalna in izobraževalna dejavnost v slovenskem kmetijstvu v obdobju od 1767 do ustanovitve Agronomske fakultete leta 1947. *Spominski zbornik 1947–2017: ob 70-letnici Oddelka za agronomijo* (ur. Metka Hudina). Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete, 2017, str. 83–106.
- Maček, Jože: *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata v slovensko kmetijstvo v obdobju 1848–1941*. Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete, 1995.

¹⁰¹ *Slovenski tednik*, 20. II. 1875, str. 1–2.

¹⁰² *Slovenski tednik*, 20. II. 1875, str. 1–2.

¹⁰³ Granda, Združništvo, str. 55.

Maček, Jože: *Zgodovina slovenskega agrarnega prebivalstva*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020.

Petdeset let Kmetijske šole na Grmu, 1886–1936. Novo mesto: Ravnateljstvo Banovinske kmetijske šole na Grmu, 1936.

Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba / *cf., 2007.

Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, I. del*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.

Seručník, Miha: Podzemeljska pošast. *Zgodovina za vse* 12, 2005, št. 1, str. 24–45.

Seručník, Miha: Spopad s trtno ušjo na Kranjskem v luči gradiva Deželnega zbora in odbora za Kranjsko. *Kronika* 53, 2005, št. 3, str. 365–376.

Valenčič, Vlado: Organizacije za napredek agrarne proizvodnje specialno šolstvo in strokovna literatura. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogο Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 523–556.

Valenčič, Vlado: Vinogradništvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogο Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 279–308.

Valenčič, Vlado: Vrste zemljišč. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogο Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 131–146.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Vrtovec, Matija: *Vinoreja*. Ajdovščina: Občina, 2015.

Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1998.

Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

ELEKTRONSKI VIRI

MojaObčina.si

Slap skozi čas – zbornik ob 800. obletnici prve pisne omembe vasi: Moja občina Vipava. <https://www.mojaobcina.si/vipava/novice/slap-skozi-cas-zbornik-ob-800-obletnici-prve-pisne-omembe-vasi.html>

Slovar slovenskega knjižnega jezika
<https://www.fran.si/>

STA

Na Slapu obeležili 150-oblentico prve kmetijske šole s slovenskim učnim jezikom v deželi Kranjski: <https://www.sta.si/3237228/na-slapu-obelezili-150-letnico-prve-kmetijske-sole-s-slovenskim-ucnim-jezikom-v-dezeli-kranjski>

SUMMARY

Provincial School of Fruit Growing and Viticulture at Slap near Vipava

Even though the 1848 land reform in the Habsburg Monarchy gave the peasants title to their holdings, the infancy period of market economy did anything but facilitate their transition to “freedom”. The traditional method of cultivating land, the raising of taxes, and the rapid development during the second half of the nineteenth century led to the destruction of many farm holdings, and the situation was further aggravated by the imports of cheaper products from other provinces, coupled with numerous diseases and pests that wreaked havoc on the crops. In the same period, however, the recently established Ministry of Agriculture embarked on founding agricultural schools, which gave a strong impetus to the education of the rural population and the introduction of novelties in agriculture. Intended for the inhabitants of rural areas, these schools aimed to prepare farmers to the best extent possible for work in the agricultural industry.

One such school was the Provincial School of Fruit Growing and Viticulture at Slap, which was founded on 6 December 1872 and began its operations on 17 September 1873. Further adding to its value was that it provided instruction in the Slovenian language. Due to emphasis on theoretical knowledge, all the count's holdings were converted into vineyards, test vineyards, orchards, gardens, and beehives. Nevertheless, it was not only children that benefited enormously from the school but the entire Vipava area. The novelties that it introduced by promoting the new “rational” agriculture quickly took root here. In 1886, the school was moved to Grm in Lower Carniola, and the village of Slap established a state-run vine nursery offering American vines. The latter became the basis of the vineyards in the area, which were restored after being destroyed by phylloxera.

VALENTINA BEVC VARL^{*}

Slikarska dela Eduarda Linda iz zbirke nekdanjega Muzejskega društva v Mariboru

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na izvor, čas nastanka in vsebino slikarskih del mariborskega slikarja nemškega rodu Eduarda Linda (1827–1904), ki jih je pridobilo Muzejsko društvo Maribor (*Museumsverein Marburg*) od ustanovitve društva leta 1902 do leta 1923. Glavni pisni vir za interpretacijo omenjenih Lindovih slikarskih del, ki jih danes hrani Pokrajinski muzej Maribor, je inventarna knjiga Muzejskega društva v Mariboru (*Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg*), ki je bila v uporabi v obravnavanem obdobju. S pomočjo informacij iz inventarne knjige, preučevanja ohranjenih slikarskih del, pisnih virov in pregleda mariborskih matičnih knjig je mogoče obravnavana Lindova slikarska dela povezati s konkretnimi ljudmi – prebivalkami in prebivalci Maribora v drugi polovici 19. stoletja – ter z njihovim položajem v družbi.

KLJUČNE BESEDE

slikar Eduard Lind, slikarstvo, meščanski portret, 19. stoletje, Pokrajinski muzej Maribor, muzejske zbirke

ABSTRACT

PAINTINGS BY EDUARD LIND FROM THE COLLECTION OF THE FORMER MUSEUM SOCIETY IN MARIBOR

The article focuses on the origin, date, and content of the works produced by Eduard Lind (1827–1904), a Maribor-based painter of German descent, that the Museum Society Maribor (*Museumsverein Marburg*) acquired from the time of its founding in 1902 and until 1923. The main written source for the interpretation of the above-mentioned paintings, which are currently kept in the Maribor Regional Museum, is the inventory book of the Museum Society in Maribor (*Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg*), which was used during the period under discussion. The information collected from the inventory book, the study of preserved paintings, written sources, and the survey of Maribor's civil registers have made it possible for us to establish a link between the discussed Lind's works and concrete people that is, male and female inhabitants of Maribor in the second half of the nineteenth century and their status in society.

KEY WORDS

painter Eduard Lind, painting, bourgeois portraiture, nineteenth century, Maribor Regional Museum, museum collections

^{*} doc. dr., muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Maribor, Maribor, Slovenija, tina.varl@museum-mb.si

UVOD

Današnji Maribor, nekoč z nemškim imenom poimenovan Marburg, je leta 1846 dobil železniško povezavo z Dunajem, saj je skozi Maribor stekla Južna železnica, ki je leta 1857 Dunaj povezala s Trstom. Železniška povezava je v mesto pritegnila nove naseljence ter močno spodbudila razvoj obrti in industrije.¹ Drugo polovico 19. stoletja je zaznamoval tudi nagel kulturni razcvet mesta, v katerem so delovala številna dobrodelna, športna, olepševalna, glasbena, bralna in gledališka društva. V mestu je prevladovalo nemško prebivalstvo, ki je imelo v rokah pretežen del kapitala, Slovenci, ki so bili v manjšini, pa so se v drugi polovici 19. stoletja začeli narodnostno prebujati.² Na začetku 20. stoletja sta bili v Mariboru ustanovljeni tudi nemško orientirano Muzejsko društvo (*Museumsverein Marburg*) in slovensko orientirano Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko, ki sta zbirali premično kulturno dediščino in zasnovali prve muzejske zbirke.³

EDUARD LIND, SLIKAR DRUGE POLOVICE 19. STOLETJA V MARIBORU

Na začetku druge polovice 19. stoletja, natančneje, konec leta 1855, se je v Maribor priselil slikar Eduard Lind. Po rodu je bil iz Hamburga, kjer se je leta 1827 rodil dimnikarju Christianu Petru Lindu in Engel Catharini Elisabeth, rojeni Bluhme, ki je bila doma iz Altone. Njegovo polno ime je bilo Johann Carl Eduard Lind. Iz pisnih virov, ohranjenih v Pokrajinskem arhivu Maribor, izvemo, da je leta 1846 v Hamburgu opravil triletno pomočniško dobo, leta 1850 in leta 1854 pa se je podal v tujino, o čemer pričata domovinsko potrdilo in potna listina.⁴

V Pokrajinskem arhivu Maribor so ohranjene tri Lindove skicirne mape.⁵ Na podlagi nekaterih datiranih skic, risb in akvarelov v dveh skicirnih mapah razberemo, da se je Lind v začetku petdesetih let 19. stoletja zadrževal v Dresdnu in okolici, na območju severno in jugozahodno od Dunaja, na območju Müzzuschlaga, Salzburga, Gradca in Podsrede, nato pa se je vrnil v Hamburg. Datirane skice, risbe in akvareli v skicirnih mapah so nastali med letoma 1850 in 1853. V tem času je Lind očitno vzpostavil pomembne stike v Gradcu, saj je v potni listini, izdani v Hamburgu leta 1854, natančno opredeljeno, da se bo podal proti Gradcu, Italiji, Franciji in naprej. Na istem

dokumentu je tudi zaznamek, da je 3. decembra 1855 zapustil Gradec in se namenil proti Mariboru.⁶

Lind je v Mariboru živel vse do smrti leta 1904. Dejavno se je vključil v evangeličansko skupnost, ki je že leta 1860 odkupila zemljišče za bodočo evangeličansko cerkev, ki je bila nato zgrajena leta 1869. Zanj je Lind naslikal oltarno sliko križanega Odrešenika, ki še danes visi v omenjeni cerkvi. Oltarna slika je nastala že leta 1865, ko je bila nameščena v oltarčasne evangeličanske cerkve, urejene v nekdanji cerkvi celestink, leta 1869 pa so jo prenesli v novo cerkev na takratni Lutherstrasse (današnji Trubarjevi ulici 1). Lind je bil tudi sicer dejaven v evangeličanski skupnosti, saj se v 70. in 80. letih 19. stoletja večkrat omenja kot član prezbiterija. Tudi v devetdesetih letih se je udeleževal srečanj skupnosti, vendar le še kot član.⁷

Lind je v drugi polovici 19. stoletja izdelal številne portrete, pa tudi druga likovna dela, tako za zasebne naročnike kot za različne cerkve v Mariboru in okolici, mestno občino Maribor in Mestno hranilnico Maribor. Umrl je v 77. letu starosti, 12. februarja 1904, na svojem domu na Kaiserstrasse 4 (današnja Krekova ulica) v Mariboru zaradi srčne kapi. V zadnjih letih življenja naj ne bi mogel več slikati, saj mu je zaradi krvne okužbe ohromela desna roka. Umrl je neporočen, brez otrok in v popolni revščini, stroške pogreba pa je pokrila evangeličanska skupnost. Pokopali so ga 14. februarja 1904 na evangeličanskem delu takratnega mestnega pokopališča ob Strossmayerjevi ulici, ki je bilo kasneje ukinjeno. V mrliški knjigi, smrtovnici in nekaterih drugih pisnih virih je označen kot akademski slikar, česar pa zaenkrat še ni bilo mogoče dokazati.⁸

SLIKARSKA DELA EDUARDA LINDA, KI JIH JE MUZEJSKO DRUŠTVO V MARIBORU PRIDOBILO DO LETA 1923

Zbirka slikarstva Pokrajinskega muzeja Maribor šteje več kot tisoč slikarskih del iz različnih obdobij. Približno polovica del je nastala v 19. stoletju, vendar med njimi prevladujejo dela neznanih slikarjev. Med avtorsko identificiranimi deli druge polovice 19. stoletja zavzemajo osrednje mesto dela Eduarda Linda, ki so v današnjo zbirko prišla na različne načine. Ob tem moramo poudariti, da je dokumentacija o izvoru muzejskih predmetov mestoma nedosledna, saj so v muzeju v več kot 120 letih obstoja, ki sta ga pretresli dve

1 Ciglenečki, Urbanistična podoba, str. 531–555.

2 Hartman, Čitalnice, str. 169–186.

3 Oman, Ob šestdesetletnici, str. 9–17.

4 Bevc Varl, Življenjska pot, str. 125–130.

5 SI PAM/1523, a. š. 1, tri skicirne mape.

6 Bevc Varl, Življenjska pot, str. 131–134.

7 Bevc Varl, Življenjska pot, str. 135–137.

8 Bevc Varl, Življenjska pot, str. 138, 139.

svetovni vojni in nemiren čas po njiju, vodili več različnih inventarnih knjig.⁹ Pričujoči prispevek se osredotoča na slikarska dela Eduarda Linda, ki jih je pridobilo Muzejsko društvo Maribor, eden od treh predhodnikov današnjega Pokrajinskega muzeja Maribor, ustanovljeno leta 1902. Leta 1919 so zbirko Muzejskega društva združili z zbirko Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko (ustanovljeno leta 1903), leta 1924 pa jima je bila priključena še zbirka Lavantinskega škofijskega muzeja (ustanovljenega leta 1896).¹⁰ Glavni vir za interpretacijo Lindovih slikarskih del, ki jih je pridobilo Muzejsko društvo, je inventarna knjiga omenjenega društva (*Grundbuch des Museums-Vereines in Marburg*), ki jo hrani Pokrajinski muzej Maribor. Vanjo so pridobitve društva vpisovali od 13. septembra 1902 do 29. decembra 1922, od leta 1923 pa so pridobitve Muzejskega in Zgodovinskega društva vpisovali v inventarno knjigo Zgodovinskega društva.¹¹ Podatki v inventarni knjigi Muzejskega društva so dokaj dosledni, saj prinašajo datum prejema gradiva, ime in priimek donatorja oziroma prodajalca ter informacije o predmetu, ki pa so razmeroma skope. Lindova dela je v času med svetovnima vojnama pridobilo tudi Zgodovinsko društvo, v današnjo zbirko Pokrajinskega muzeja Maribor pa so prišla tudi med drugo svetovno vojno in po njej.

Muzejsko društvo v Mariboru je kmalu po ustanovitvi leta 1902 aktivno pristopilo k zbiranju muzejskega gradiva, o čemer pričajo oglasi v časniku *Marburger Zeitung*.¹² V oglasih so pozivali tudi k doniranju slikarskih del. Franc Kovačič je leta 1928 v članku o nastanku in razvoju mariborskega muzeja v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* zapisal, da je »v posebno zaslugo ... šteti (muzejskemu) društvu, da se je že 1903 na predlog dr. Mallya obrnilo na slikarje, rojene Mariboržane,

ne, a živeče v tujini, da naj bi društvu poklonili za muzej kako sliko. Tako je res društvo dobilo nekaj slik, oziroma kopij in fotografij slikarja Linda, Moserja, Hackla in drugih.«¹³ Pa vendar v inventarni knjigi Muzejskega društva ne zasledimo zabeležene nobene Lindove donacije katerega izmed njegovih slikarskih del.

Po Lindovi smrti leta 1904 je Muzejsko društvo v Mariboru pridobilo skupino predmetov, listin in likovnih del iz njegove zapuščine, ki so vpisani v inventarno knjigo Muzejskega društva. Kasneje so jih del predali v Pokrajinski arhiv Maribor, del pa je ostal v muzejski zbirki. Med predmeti iz Lindove zapuščine se ne omenja njegova osebna beležnica, ki jo danes hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor. Beležnica tudi nima inventarne številke Muzejskega društva, ima pa ovalni žig s slovenskim napisom »Muzejsko društvo v Mariboru«, kar daje slutiti, da so jo v zbirko dejansko prevzeli po prvi svetovni vojni, saj je Muzejsko društvo do takrat uporabljalo žig z nemškim napisom. V skupno knjigo Zgodovinskega in Muzejskega društva po letu 1923 prav tako ni zavedena. Seveda pa je omenjena Lindova beležnica, v kateri so navedena njegova dela, izdelana med letoma 1861 in 1890, prvovrsten pisni vir, ki nam omogoča primerjavo podatkov o Lindovih delih z vpisi v inventarno knjigo Muzejskega društva, pa tudi primerjavo pisnih omemb z ohranjenimi slikarskimi deli v današnji muzejski zbirki.

VEDUTA MARIBORA, KOPIJA PO VOTIVNI SLIKI IZ RUŠ (1680), 1877

Prvo Lindovo delo je bilo v inventarno knjigo Muzejskega društva vpisano 18. julija 1903. Gre za veduto starega Maribora, kopijo po votivni sliki iz Ruš iz leta 1680,¹⁴ ki je v zbirko prišla iz mariborskega magistrata.¹⁵ (slika 1) Slika ima na hrbtni strani zapis, da je bilo delo kopirano leta 1877 po originalu v župniji Ruše.¹⁶ Sklepamo, da je opom-

9 O začetkih zbiranja slikarskih del v Mariboru in okolici glej: Bevc Varl, Izvor, str. 71–81. Poleg aktualne inventarne knjige, ki jo je začel voditi dr. Sergej Vrišer, so muzejske pridobitve pred tem vpisovali še v t. i. Baševo inventarno knjigo, ki jo je po drugi svetovni vojni vpeljal Franjo Baš. Pred tem sta svoji inventarni knjigi imeli tudi Muzejsko društvo v Mariboru in Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko.

10 Bevc Varl, Izvor, str. 71, 75, 77, 78. Gl. tudi Oman, Ob šestdesetletnici, str. 9–17. Inventarni knjigi Muzejskega društva Maribor (*Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg*) in Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko (*Glavni zapisnik muzeja zgodovinskega društva v Mariboru, 1904–19.*) hranijo v Pokrajinskem muzeju Maribor.

11 V inventarno knjigo Zgodovinskega društva so vpisana tudi druga Lindova dela, med njimi monumentalni portreti mariborskih županov in zaslužnih meščanov, pridobljeni v letih 1931–32, ki niso predmet tega prispevka (gl. Vidmar, *Mariborski rotovž*; Vidmar, *Porträts*, str. 203–230).

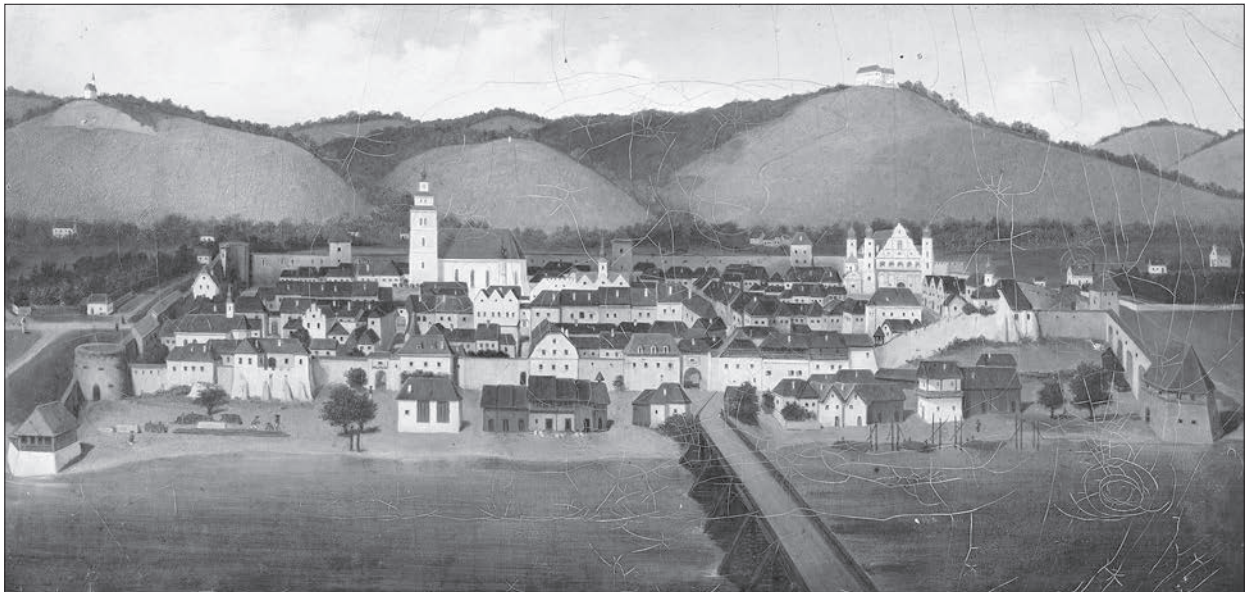
12 Godina-Golija, Muzejsko društvo, str. 407.

13 Kovačič, Postanek in razvoj, str. 260.

14 Originalna votivna slika mariborskih meščanov z upodobitvijo Maribora z juga je delo neznanega slikarja in jo hranijo v Župnijskem uradu Ruše. Zaobljubljena je bila leta 1680, vendar darovana romarski cerkvi Imena Marijinega v Rušah šele leta 1682 (Curk in Premzl, *Mariborske vedute*, str. 36). V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo tudi kopijo po istem delu, ki jo je izdelal Anton Gvajc, Stari Maribor, kopija po votivni sliki iz Ruš, o. pl., inv. št. N. 66, v. 39 cm, š. 100 cm, 1928.

15 PMM, *Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg*, inv. št. 326, str. 15.

16 Zapis na hrbtni strani slike: »Dieses Bild wurde im Jahre 1877 nach dem in M. Rast in Pfarhofe aufbewahrten Original copiert. Dasselbe trägt folgende Inschrift: O du Allergnaden-reichste Jungfrau mein, Verbirg unss florintovuecherischen under Schutzmandel dein, Damit wir von den abscheilichen Feuer, der pestilanz, vnd vnsern feinden werden bleibe

Slika 1: Eduard Lind, Veduta Maribora, kopija po votivni sliki iz Ruš (1680), o. pl., 1877 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

bo zapisal sam Lind. Omenjena veduta je vpisana tudi v Baševo inventarno knjigo, kjer so zabeležene informacije s hrbtne strani slike, in v aktualno inventarno knjigo.¹⁷ Lindova Veduta Maribora je bila razstavljena na prvi razstavi Pokrajinskega muzeja Maribor v mariborskem gradu leta 1938.¹⁸

Zapis v Lindovi osebni beležnici potrjuje, da je Lind sliko resnično kopiral leta 1877. Za izdelavo je potreboval 22 dni. Z delom je zaključil 1. julija 1877, plačilo v višini 50 goldinarjev pa je 15. julija prejel od občine Maribor (*Gemeinde Marburg*). Sliko je v beležnici opisal kot: *Kopija po sliki v Rušah, Maribor v letu 1680, za občino Maribor*.¹⁹

Zelo podobna veduta Maribora je kot stenska slika naslikana pod stensko nišo, v kateri je kip Marije z mrtvim Kristusom v cerkvi sv. Barbare na Kalvariji v Mariboru. (slika 2) Avtorja te vedute ne poznamo, kar dopušča domnevo, da je tudi to veduto naslikal Lind, oziroma je bila naslikana po Lindovi kopiji ruške slike. V Lindovi beležnici

ne zasledimo zapisa, da bi Lind veduto Maribora naslikal v cerkvi na Kalvariji. Vpis iz leta 1870 sicer prča o tem, da je za cerkev opravil »Anbemalung der Figuren am Kalvarienberg«, za kar so

Slika 2: Notranjost cerkve sv. Barbare na Kalvariji z naslikano veduto Maribora, 2022 (foto: Valentina Bevc Varl).

unverletzt 16, M:F:A:F, 80.« (»Ta slika je bila narejena leta 1877 po izvorniku, ki ga hranijo v župnišču v Rušah. Ima tale napis: O premilostljiva in čista Devica, zaščiti nas, ki smo se k Tebi zatekli, pod tvoj plašč, da bomo ostali nepoškodovani od priskutnega ognja, kuge in sovražnikov. 16, M:F:A:F, 80. Citirano po: Curk in Premzl, *Mariborske vedute*, str. 170).

¹⁷ PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Maribor v letu 1680, kopija po votivni sliki iz Ruš, o. pl., inv. št. N. 918 (Baševa inv. št. 5062), v. 39,5 cm, š. 81,5 cm, 1877.

¹⁸ Razstavní katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, št. 9, str. 3.

¹⁹ SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 43: *Für die Gemeinde Marburg eine Copie nach dem in M. Rast befindlichen Bild Marburg 1680 darstellend*, v. 39,5 cm, š. 81,7 cm, 1877. Mere slike, navedene v beležnici, ustrezajo meram ohranjenega dela.

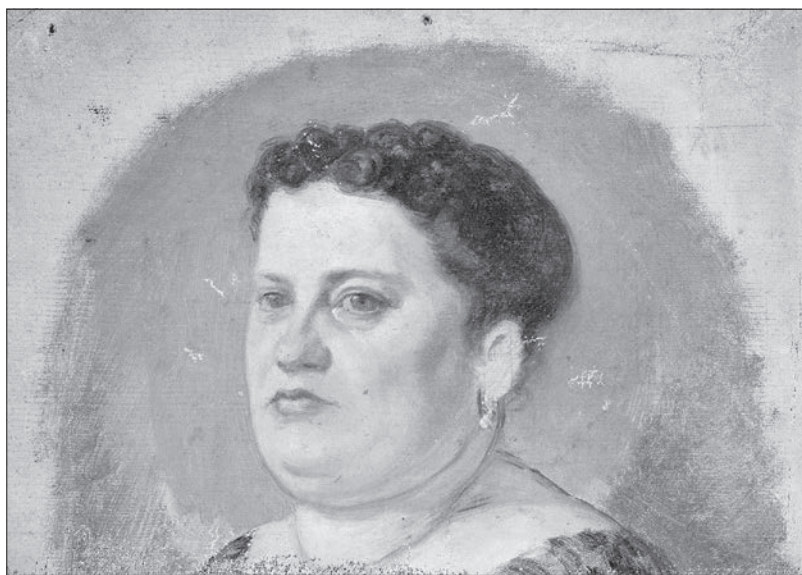
stroški materiala znašali 70 goldinarjev. Morda se zapis nanaša na osvežitev dveh stenskih slik in naslikane oltarne arhitekture v cerkvi, ki jih je leta 1815 naslikal Andrea Wassermueth. Morda je Lind sočasno z obnovo figur naslikal tudi veduto Maribora. Dejstvo je, da sta si veduta v Pokrajinskem muzeju Maribor in tista v cerkvi na Kalvariji izjemno podobni. Če Lind vedute Maribora na Kalvariji ni naslikal sočasno z obnovo figur, bi bilo verjetno, da je veduta nastala po letu 1890, ko se vpisi v Lindovi beležnici končajo. Pod veduto je napis v latinščini s kronogramom, iz katerega razberemo, da je bila cerkev obnovljena tudi leta 1991.²⁰

PREDMETI, PRIDOBLENI IZ ZAPUŠČINE EDUARDA LINDA LETA 1904

Kmalu po Lindovi smrti leta 1904 je Muzejsko društvo v Mariboru od neznanega prodajalca za 30 kron odkupilo skupino predmetov iz Lindove zapuščine.²¹ Med njimi so bili Lindovo pomočniško pismo,²² tri skicirne mape²³ in dve skici na papirju,²⁴ ki so zdaj v Pokrajinskem arhivu Maribor. Nadalje je med odkupljenimi predmeti zabele-

ženih 22 oljnih skic,²⁵ slika Kristusa (*Christusbild*), slika dečka (*Knabenbild*), slika knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika (*Bild des Fürstbischofs I. M. Stepischnig in Marburg*), portret (*Portrait*),²⁶ dva pečatnika (2 *Siegelstöcke*), slikarsko stojalo (*Staffelei*), slikarska paleta (*Palette*), grafika z upodobitvijo Maribora iz 18. stoletja (*Holzdruck, Marburg im 18. Jahrhundert*), fotografija knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika (*Lichtbild des Fürstbischofs I. M. Stepischnig in Marburg*) in fotografija praznika štajerskih pevskih zborov, ki je potekal v Mariboru 6. in 7. septembra 1868 (*Lichtbild der Sängerrhalle 1868 in Marburg*).²⁷ Sočasno je Ferdinand Ferlinz Muzejskemu društvu poklonil še Lindov pečatnik,²⁸ ki ga hranijo v Pokrajinskem muzeju Maribor, Adalbert Reichmayer pa Lindov krstni in potni list,²⁹ ki sta v Pokrajinskem arhivu Maribor. Muzejsko društvo je iz Lindove zapuščine aprila 1904 pridobilo še portret (*Portrait zum Nachlasse des Malers Lind*).³⁰

Lindova slikarska dela in predmete, vpisane v inventarno knjigo Muzejskega društva, v današnji zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor le deloma prepoznamo.³¹ V okviru pričujočega prispevka nas zanimajo predvsem omenjene oljne skice in

Slika 3: Eduard Lind, Skica ženske glave, o. pl., druga polovica 19. stoletja (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

20 »HIC ILLVSTRES CIVES LABORE SVO SOLLCITE PVLCHRE RENO / VAVERVNT ECCLESIAM« / »Tukaj so imenitni meščani s svojim naporom skrbno obnovili cerkev«. Za prevod besedila iz latinščine in interpretacijo kronograma se iskreno zahvaljujem izr. prof. dr. Alešu Mavru.

21 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1056 do 1094, str. 46, 47.

22 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1084, str. 46.

23 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1085–1087, str. 46.

24 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1078, 1079, str. 46.

25 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1056 do 1077, str. 46, 47.

26 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1080 do 1083, str. 46.

27 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1088 do 1094, str. 47.

28 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1054, str. 46.

29 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1104, 1105, str. 46.

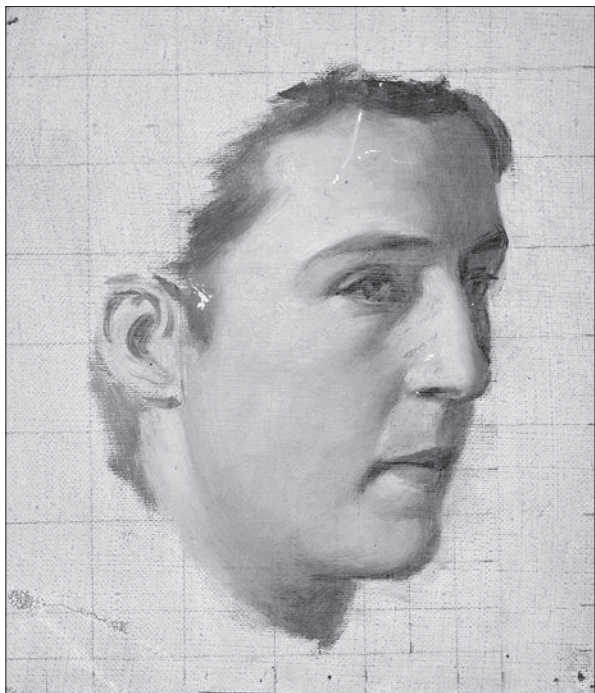
30 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1133, str. 49.

31 Bevc Varl, Življenjska pot, str. 139, 140.

druga slikarska dela. Od 22 omenjenih oljnih skic je ena v Pokrajinskem arhivu Maribor, v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor pa od preostalih 21 prepoznamo le tri. Gre za skice na manjših kosih platna, ki prikazujejo dva ženska in en moški portret.³² Skice imajo na hrbtni strani tudi Baševe inventarne številke, vendar v Baševo inventarno knjigo niso vpisane. V aktualni (Vrišerjevi) inventarni knjigi je zabeleženo, da gre za dela Eduarda Linda.

Prva *Skica ženske glave*³³ prikazuje portret ženske srednjih let s kratkimi lasmi, uhani in ogrlico. Na spodnjem robu je viden rob črne obleke, ki razkriva del ramen. Ozadje portretne skice v modro-sivi barvi je polkrožno zaključeno in prehaja v neposlikan del platna. Zdi se, da je bilo platno na spodnjem delu odrezano in ponovno uporabljeno, saj se skica konča v njegovem živem robu. (slika 3)

Druga skica, ki je v muzejski dokumentaciji prav tako zavedena kot *Skica ženske glave*,³⁴ čeprav daje bolj vtis, da gre za upodobitev moškega, je naslikana v profilu ter prikazuje le obraz in del

Slika 4: Eduard Lind, *Skica ženske glave*, o. pl., druga polovica 19. stoletja (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

32 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 1450, N. 1451, N. 1452.

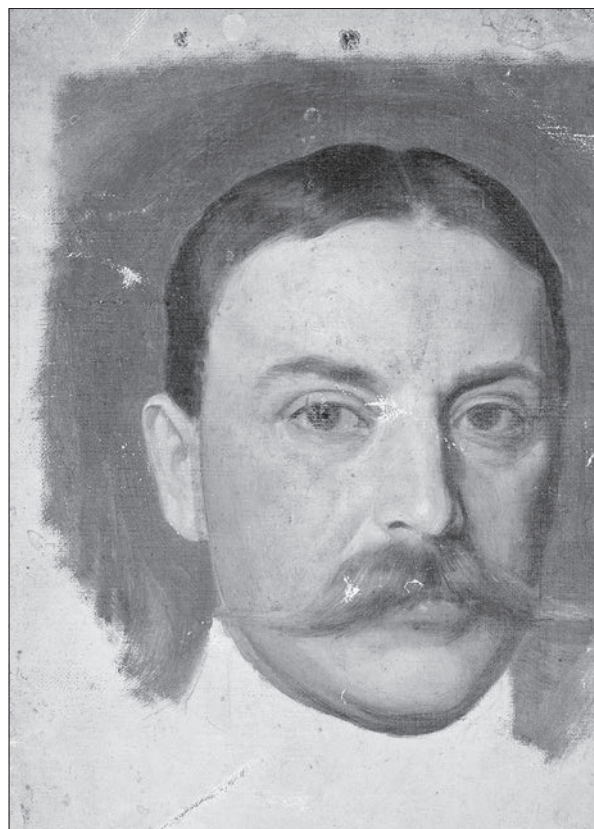
33 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, *Skica ženske glave*, o. pl., inv. št. N. 1450 (Baševa inv. št. 13716), v. 24 cm, š. 23 cm.

34 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, *Skica ženske glave*, o. pl., inv. št. N. 1451 (Baševa inv. št. 13715), v. 22 cm, š. 19,3 cm.

vratu. Obdaja jo s svinčnikom načrtana mreža, ki je slikarju omogočala določitev pravih proporcij in priča o načinu njegovega pristopa k izvedbi portreta. (slika 4)

Tudi *Skica moške glave*³⁵ je nedokončana in prikazuje modrookega mlajšega moškega s kratkimi lasmi, počesanimi na prečo, in rahlo zavihanimi brki. Natančno izdelan je le obraz, ki ga v zgornjem delu obdaja sivo ozadje, v spodnjem pa neposlikan pas nakazuje položaj vratu in ramen. Tudi v tem primeru lahko sklepamo, da je bilo platno na desni strani odrezano in ponovno uporabljeno. (slika 5)

V inventarni knjigi Muzejskega društva navedena Lindova slika Kristusa je istovetna s sliko *Križanega* v današnji zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor,³⁶ kar dokazuje na hrbtni strani platna pritrjena inventarna številka Muzejskega društva. V Baševi inventarni knjigi je delo sicer navedeno, vendar brez podatka o avtorstvu, kar velja tudi za

Slika 5: Eduard Lind, *Skica moške glave*, o. pl., druga polovica 19. stoletja (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

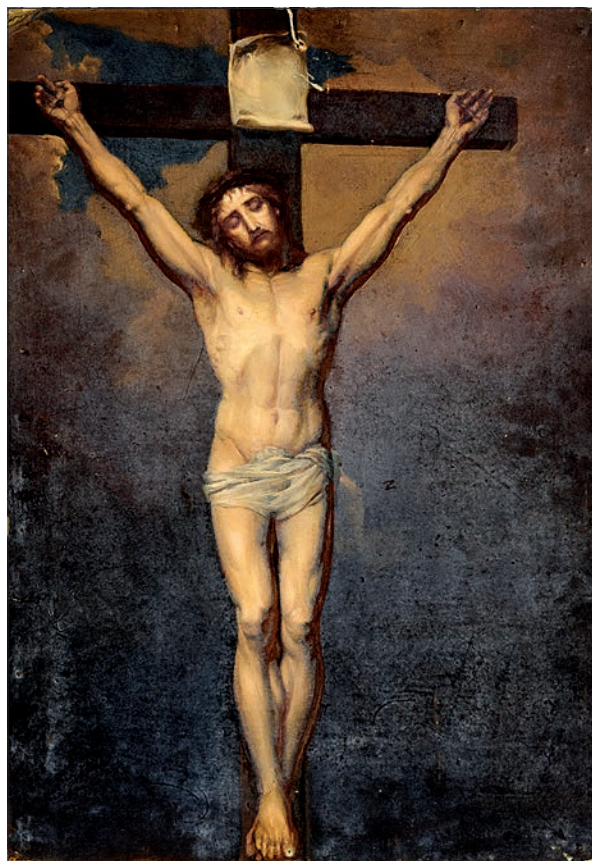
35 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, *Skica moške glave*, o. pl., inv. št. N. 1452 (Baševa inv. št. 13717), v. 30 cm, š. 19 cm.

36 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, *Križani*, o. na lepenko, inv. št. N. 1445 (Baševa inv. št. 13340), v. 56,3 cm, š. 40 cm, druga polovica 19. stoletja.

aktualno inventarno knjigo. Križani je tudi v tem primeru naslikan na platno manjšega formata brez okvirja, ki je mestoma poškodovano. Kristus je upodobljen na preprostem križu, ki ima na zgornjem kraku naslikan bel prazen listič. Skozenj je skozi platno narejena luknjica in napejlana vrstica, zavezana v zanko, ki je najverjetneje služila za obešanje. Križani je postavljen pred kuliso oblakov, ki se na levi zgornji strani trgajo in omogočajo pogled proti sinjemu nebu.

Ali je ohranjena slika Križanega služila kot skica za večjo oltarno sliko, na podlagi ohranjenih del in pisnih virov ne moremo sklepati. Edina znana Lindova podoba Križanega je ohranjena v evangeličanski cerkvi v Mariboru³⁷ in je nekoč služila kot oltarna slika, danes pa je obešena na zahodni zid cerkve. Gre za delo velikega formata, ki ga je Lind naslikal leta 1865 za evangeličansko skupnost v Mariboru, in sicer za začasno cerkev v Gospejnih ulici v Mariboru, posvečeno 24. maja 1865.³⁸ V novozgrajeno evangeličansko cerkev na današnji Trubarjevi ulici so Lindovo sliko leta 1869 le prenesli. Lind je evangeličanski skupnosti zaračunal le 50 goldinarjev za povračilo nastalih stroškov, delo pa opravil brezplačno. Oltarna slika Križanega je bila gotova 20. maja 1865.³⁹ Z obravnavano sliko Križanega jo, kar se preproste kompozicije tiče, do določene mere sicer lahko primerjamo, vendar sta deli v številnih elementih različni. Križani iz evangeličanske cerkve v Mariboru je naslikan mnogo kvalitetnejše, z izdelanimi anatomske podrobnostmi in določeno milino v izrazu obraza mrtvega Odrešenika, medtem ko je Križani iz zbirke Pokrajinskega muzeja Maribor mnogo bolj shematski, poteze čopiča pa grobe. Podobi sta si v položaju rok podobni, v upodobitvi dlani in stopal pa različni. Obe deli imata na podoben način ovito ruto okoli ledvenega dela Križanega, vendar ne enako, kar velja tudi za obrazne poteze Križanega. Nekdanja oltarna slika je postavljena v odprto pokrajino, v kateri se v daljavi riše arhitekturna kulisa, delo malega formata iz muzejske zbirke pa zgolj pred kopico oblakov. Deli sicer kažeta skupno maniro, vendar ohranjenega Križanja iz muzejske zbirke ne moremo opredeliti kot skico za oltarno sliko iz evangeličanske cerkve v Mariboru.

Iz Lindove beležnice izvemo, da je upodobitve s sakralno tematiko slikal tudi za zasebne naročnike. Motiv »Križanega« je za zasebnike naslikal trikrat – 1. marca 1874 za gospoda Pichlerja, za kar

Slika 6: Eduard Lind, *Križani*, o. pl., druga polovica 19. stoletja (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

je porabil sedem dni in prejel plačilo 40 goldinarjev, format dela pa ni zabeležen.⁴⁰ Leta 1885 sta v njegovi beležnici navedeni deli »Kristus na križu«, izdelani za »direktorja Rescha«⁴¹ in za Josefa Kodello,⁴² ki jima je Lind zaračunal 70 oziroma 80 goldinarjev. Obe križanji sta bili večjega formata, o čemer priča tudi njuna višja cena v primerjavi s Križanim za gospoda Pichlerja. Omenjenih treh Križanj žal ne poznamo.

Sliko *Podoba dečka*, navedeno v inventarni knjigi Muzejskega društva, v aktualni inventarni knjigi muzeja prepoznamo, vpisana pa je tudi v Baševo inventarno knjigo, kjer je pripisano, da gre za mladostno delo Eduarda Linda.⁴³ (slika 7) Deček je prikazan v polprofilu in je oblečen v

37 Eduard Lind, *Križani*, o. pl., 1865, Evangeličanska cerkev Maribor.

38 Bevc Varl, *Življenjska pot*, str. 136, 137, sl. 13; Zajšek, »*Biti Nemec*«, str. 35.

39 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 16.

40 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 37. Plačilo je prejel 25. aprila 1874.

41 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 53. Delo je bilo visoko 87 cm in široko 62 cm; njegova izdelava je trajala 33 dni, zanj pa je prejel plačilo 70 goldinarjev.

42 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 54. Delo je bilo visoko 73,8 cm in široko 58 cm; njegova izdelava je trajala 65 dni, zanj pa je prejel plačilo 80 goldinarjev.

43 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, *Podoba dečka*, o. na lepenko, inv. št. N. 1439 (Baševa inv. št. 5130), v. 45 cm, š. 38 cm, druga polovica 19. stoletja.

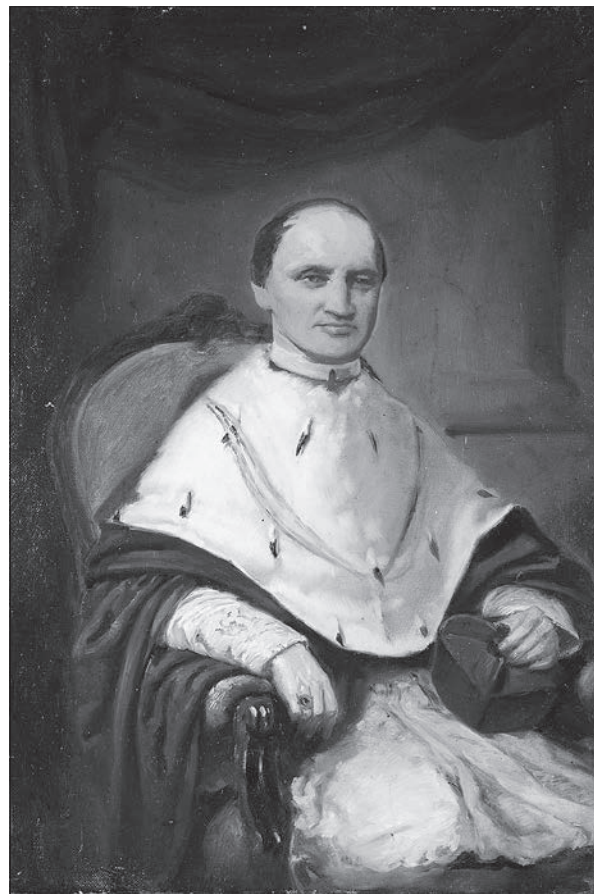
Slika 7: Eduard Lind, Podoba dečka, okoli leta 1870 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

modro delovno haljo. Slika je v zgornjem desnem kotu močno poškodovana in nima okvirja. Portret dečka je bil leta 1938 razstavljen na prvi razstavi Pokrajinskega muzeja Maribor v mariborskem gradu. V razstavnem katalogu je portretu pripisan čas nastanka leta 1870.⁴⁴

Med slikarskimi deli, odkupljenimi takoj po Lindovi smrti, je bil tudi portret lavantinskega knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika. V muzejski zbirki sta inventarizirana dva Stepišnikova portreta različnih formatov, ki sta delo Eduarda Linda.⁴⁵ (sliki 8, 9) Sklepamo, da je iz Lindove zapuščine v zbirko prišel manjši (v. 36 cm, š. 26 cm) od njiju, ki je zelo verjetno služil kot skica za večjega, saj sta deli kompozicijsko in v podrobnostih identični, z izjemo naprsnega križa, ki na manjši sliki manjka, medtem ko je dvojna verižica naslikana. Upodobljenec je na obeh delih naslikan na enak način. Škof je prikazan do kolen, sedeč v naslonjaču, v rahlem zasuku. Odet je v škofovski talar, čipkasti roket s floralnim motivom in hermelinasto moceto z repki, razporejenimi v dveh vrstah, izpod katere se vidi bel ovrat-

nik, ob rokah in za hrbtom pa vlečka. Na glavi ima vijoličast solideo. Okoli vratu nosi natančno naslikan pektoral z vložnimi rubini na dvojni zlati verižici z zglobi v obliki drobnih križcev.⁴⁶ Na desnici nosi škofovski prstan z vložnim vijoličnim kamnom v filigranskem zlatem okroglem okvirju. Z levico drži biret.

Portret manjšega formata je naslikan mnogo skromneje, še posebej obrazne poteze. V Lindovo beležnico ni vpisan, kar nam ponovno daje izhodišče za domnevo, da ga je uporabljal kot predlogo in se je po njegovi smrti znašel med predmeti iz njegove zapuščine. Portret manjšega formata je vpisan v Baševo inventarno knjigo, vendar brez podatka o avtorju. Stepišnikov portret velikega formata (v. 138 cm, š. 100 cm) je bil po podatkih v inventarni knjigi Zgodovinskega društva pridobljen šele v času med svetovnima vojnoma, leta 1931. Vpisan je tudi v Baševo inventarno knjigo, kjer je zabeleženo, da gre za delo Eduarda Linda. Muzejsko društvo naj bi ga pridobilo pred letom

Slika 8: Eduard Lind, Portret knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika, o. pl., po letu 1862 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

⁴⁴ Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, št. 710, str. 54.

⁴⁵ PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Knezoškof Jakob Maksimilijan Stepišnik, o. pl., inv. št. N. 1336 (Baševa inv. št. 13293), v. 36 cm, š. 26 cm, po letu 1862; PMM, Eduard Lind, Knezoškof Jakob Maksimilijan Stepišnik, o. pl., inv. št. N. 1524 (Baševa inv. št. 4914), v. 138 cm, š. 100 cm, po letu 1862.

⁴⁶ Pektoral je leto pred smrtjo prejel Anton Martin Slomšek. Namenjen je bil lavantinskim škofom (Lavrič, Portretna galerija, str. 76).

Slika 9: Eduard Lind, *Portret knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika*, o. pl., 1865 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

1914, vendar v njegovo inventarno knjigo ni vpisano. Portret Jakoba Maksimilijana Stepišnika identičnih mer je zabeležen tudi v Lindovi osebni beležnici, na podlagi česar sklepamo, da gre za portret velikega formata, ki je danes v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. Naročnik ni pripisan, prav tako ne izvemo, koliko dni je Lind potreboval za njegovo izdelavo. Delo je bilo gotovo 24. julija 1865, plačilo v znesku 180 goldinarjev pa je Lind prejel 3. avgusta 1865.⁴⁷

Zelo verjetno se zdi, da se je Lind pri zasnovi in izvedbi Stepišnikovega (velikega) portreta zgledoval po portretu, ki ga je leta 1864 za knezoškofa Stepišnika izdelal slikar August Prinzhofer (1817–1885) in ga hranijo v Nadškofiji Maribor. Portret je bil končan oktobra 1864, avtor pa je zanj zaračunal 200 goldinarjev.⁴⁸ Prinzhofer se je leta 1861 z Dunaja, kjer se je ukvarjal predvsem s portretno litografijo, preselil v Gradec in se posvetil portretiranju v tehniki olje na platnu. Veljal je za enega najboljših portretistov svojega časa.⁴⁹ Stepišnika je naslikal sedečega v naslanjaču, v enakih škofovskih oblačilih, kot jih vidimo na Lindovem por-

tretu in skici, le da škof pri Prinzhoferju bired drži v desnici, pri Lindu pa v levici. Natančna datacija izdelave portreta v Lindovi beležnici dokazuje, da se je Lind zgledoval po Prinzhoferju in ne obratno. Kljub temu pa zelo podobna cena obeh del priča o tem, da so bila tudi Lindova dela cenjena in so za cenami portretov, izdelanih v kulturnem središču v Gradcu, le malo zaostajala.

Lind je portret knezoškofa Stepišnika po podatkih v beležnici naslikal še leta 1886 za »gospoda direktorja Rescha«, vendar ga žal ne poznamo. Ta portret je končal 22. februarja in zanj zaračunal 70 goldinarjev.⁵⁰

V zapisu v inventarni knjigi Muzejskega društva, ki navaja leta 1904 odkupljene predmete iz Lindove zapuščine, se omenja še neznan »portret«, ⁵¹ vendar ga zaradi skopih informacij ne moremo povezati s katerim od portretov v muzejski zbirki.

Muzejsko društvo je iz Lindove zapuščine aprila 1904 pridobilo še »Portret iz zapuščine slikarja Linda«. ⁵² (slika 10) Danes ga lahko identificiramo po ohranjeni inventarni številki Muzejskega društva na hrbtni strani slike, saj se poveza-

Slika 10: Eduard Lind, *Portret iz zapuščine slikarja Linda*, o. pl., okoli leta 1860 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

47 SI PAM/1523, a. š. I, beležnica, str. 17.

48 Lavrič, *Portretna galerija*, str. 74, 75.

49 Lavrič, *Portretna galerija*, str. 74.

50 SI PAM/1523, a. š. I, beležnica, str. 54. Delo je bilo visoko 73,8 cm in široko 55,3 cm.

51 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 10. 3. 1904, inv. št. 1083, str. 46.

52 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 5. 4. 1904, inv. št. 1133, str. 49.

prek Baševe in aktualne inventarne knjige, kjer je delo zabeleženo le kot »Portret meščana« neznanega avtorja,⁵³ ni ohranila. Morda je navedeno delo istovetno z delom, razstavljenim pod številko 709 na prvi muzejski razstavi v mariborskem gradu leta 1938 z naslovom »Lind Edvard, Mariborski meščan, olje, l. 1870«.⁵⁴ Na doprsem portretu je upodobljen moški srednjih let. Ima kratko pričesko z zalizci, belo srajco, široko črno samoevznico in črn suknjič. Njegovega imena žal ne poznamo, sklepamo pa, da je delo nastalo v sredini oziroma prvem desetletju druge polovice 19. stoletja.

PORTRETA KONRADA IN KATHARINE SEIDL

Pregled zbirke slikarstva Pokrajinskega muzeja Maribor, razpoložljive muzejske dokumentacije in Lindove osebne beležnice dokazuje, da je Lind izdelal številne portrete mariborskih meščank in meščanov, ki pa jih večinoma ne poznamo. Zato so toliko bolj dragoceni v muzejski zbirki ohranjeni Lindovi portreti. V inventarni knjigi Muzejskega društva je vnesenih sedem portretov mariborskih meščanov, pridobljenih med letoma 1910 in 1914, in sicer trije portretni pari in en samostojen portret.

18. februarja 1910 je Johann Gruber Muzejskemu društvu podaril Lindova portreta Konrada Seidla (1824–1884) in njegove soproge Katharine Seidl (1834–1909), ki sta vpisana v društveno inventarno knjigo.⁵⁵ (sliki 11, 12) Portreta sta zabeležena tudi v Baševi inventarni knjigi, prepoznamo pa ju tudi v aktualni inventarni knjigi.⁵⁶ Razstavljena sta bila na prvi razstavi Pokrajinskega muzeja Maribor v mariborskem gradu leta 1938.⁵⁷ V Lindovi osebni beležnici se priimek Seidl pojavi samo enkrat, z veliko verjetnostjo pa lahko sklepamo, da v povezavi z ohranjenima portretoma iz zbirke Pokrajinskega muzeja Maribor. Lind je z delom na portretih zaključil 15. aprila 1864 in istega dne od naročnika Seidla prejel plačilo v skupnem znesku 70 goldinarjev. Portreta sta v beležki zapisana kot »Portret gospoda Seidla in soproge« (*Portrait d. Hr. Seidl und Gemahlin*). Zabeležena je

tudi mera (v. 71 cm, š. 55 cm), ki ustreza meram v muzeju ohranjenih portretov ter posledično omogoča povezavo med pisno omembo in ohranjenima slikama. Portreta lahko na podlagi zapisa v beležnici natančno datiramo v leto 1864,⁵⁸ kar se ujema s signaturo na Katharininem portretu (*Ed. Lind/1864*), zapisano desno na sredini slike.

Upodobljeni Konrad Seidl se je rodil leta 1824 v kraju Chcebusz (Zebus), v bližini mesta Štětí, v današnji Češki republiki. Med letoma 1844 in 1860 je opravljal vojaško službo, po letu 1854 kot nadporočnik (*Oberleutnant*), po letu 1859 pa kot pehotni stotnik (*Hauptmann*). Po odpustu iz vojske se je kot upokojeni stotnik posvetil politični karieri.⁵⁹ Deloval je kot tajnik mariborskega okrajnega zastopa ter v letih 1869–1878 kot deželnozborski in v letih 1870–1879 kot državnozborski poslanec. V obeh predstavniških telesih se je posvečal predvsem gospodarskim vprašanjem.⁶⁰ Seidl je imel posestvo v Kamnici pri Mariboru, kjer je vrsto let deloval tudi kot župan. Umrli je leta 1884 in bil v Mariboru pokopan z vojaškimi častmi ter v navzočnosti vojaške, deželne in mestne elite, z županoma Maribora in Slovenske Bistrice na čelu.⁶¹

Konrad Seidl se je leta 1854 v Mariboru poročil s Katharino, rojeno Gruber (1834–1909), ki je bila ob poroki stara 19 let.⁶² Na leta 1864 izdelanih portretih sta bila zakonca Seidl torej stara 40 (Konrad) in 29 let (Katharina). Glede na čas nastanka portretov lahko sklepamo, da sta si portreta dala izdelati ob deseti obletnici poroke.

Portreta zakoncev Seidl sta zasnovana kot portretni par, na platnih enake velikosti in v enakih pozlačenih okvirjih. Predstavljena sta v doprsem portretu v tričetrtinskem zasuku. Konrad Seidl je upodobljen z nazaj počesanimi kratkimi lasmi in košatimi brki kot stotnik cesarsko-kraljeve pehote. Oblečen ima bel suknjič s srebrnimi gumbi, ki se enoredno zapirajo, in siv vrhnji plašč. Na položenem zelenem ovratniku ima tri zvezdice, na prsih pa dve odlikovanji. Na levi ima srebrno medaljo za pogum (*Für Tapferkeit*) na vojnodobnem traku (belo-rdeče-rdeče-črtasto-rdeče), prepognjenem v trikotno obliko. Na desni strani ima viteški križec reda svetega Silvestra papeža (*Ordo Sancti Silvestri Papae*) na rdeče-črno-rdeče-črno-rdečem traku, prepognjenem v trikotno obliko.

53 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Portret, o. pl., inv. št. N. 844 (Baševa inv. št. 5067), v. 61 cm, š. 51 cm, okoli leta 1860.

54 Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, št. 709, str. 54.

55 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 18. 2. 1910, inv. št. 3461, 3462, str. 166.

56 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Portret Konrada Seidla, o. pl., inv. št. N. 1222 (Baševa inv. št. 5088), v. 70 cm, š. 55 cm, 1864; PMM, Eduard Lind, Portret Katharine Seidl, o. pl., inv. št. N. 1252 (Baševa inv. št. 4842), v. 70 cm, š. 54 cm, 1864.

57 Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, št. 700, št. 701, str. 53.

58 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 13.

59 Seidl, Konrad: https://www.parlament.gv.at/recherche/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Seidl_1 (dostop: 15. 7. 2022).

60 Čuček, Spodnještajerski, str. 24.

61 *Marburger Zeitung*, 28. 12. 1884, št. 155, str. 3.

62 NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1836–1857, fol. 149; MMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1898–1920, fol. 282.

Slika 11 in 12: Eduard Lind, Portret avstrijskega stotnika Konrada Seidla in njegove žene Katharine, o. pl., 1864 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

Red svetega Silvestra spada med papeške viteške redove, viteški križec tega reda pa so prejeli konjeniki (častniki).⁶³

Tudi portret Katharine Seidl je zasnovan v podobni barvni skali kot portret njenega soproga, saj upodobljenka nosi temno zeleno obleko z globokim izrezom, ki razkriva ramena, in kratkimi nabranimi rokavi. Izrez obleke je obrobljen s črno čipko. Na prsih se zaključuje z ovalnim medaljonom. Na tkanini obleke je slikarsko okorno nakazan cvetlični vzorec. Katharina ima nazaj počesane goste lase, spete na zatilju ter okrašene z belim in rdečim cvetjem. Oba portreta sta naslikana na nevtralnem sivo-zelenem ozadju.

Katharina Seidl je izvirala iz premožne mariborske usnjarske družine Gruber. Po poročanju Rudolfa Gustava Puffa se je usnjar Georg Gruber v Maribor priselil leta 1804 iz Moravske. Najverjetneje gre za istega Georga Gruberja, ki se je že leta 1803 v Mariboru poročil s Katharino, vdovo po usnjarju Josefu Ledererju.⁶⁴ V poročni knjigi se omenja kot mestni usnjarski mojster, star 26 let.⁶⁵ Leta 1830 se kot lastnik hiše št. 215 v Mariboru omenja njegov sin Johann Gruber, prav

tako usnjar.⁶⁶ Johann se je moral roditi pred letom 1807, saj za obdobje med letoma 1777 in 1807 krstne knjige župnije sv. Janeza Krstnika niso ohranjene. Se pa mestni usnjarski mojster Johann Gruber omenja v matičnih knjigah ob rojstvih otrok – hčera Marie Johanne Victorie leta 1833⁶⁷ in Katharine Victorie Marie (upodobljenke na portretu v Pokrajinskem muzeju Maribor) leta 1834⁶⁸ ter sina Johanna Evangelista Georga leta 1836.⁶⁹ Ob poroki in krstih je družina Johanna Gruberja stanovala v hiši št. 209.⁷⁰ Neki usnjar Gruber naj bi bil sredi 19. stoletja lastnik hiše št. 15 v Koroškem predmestju. Od leta 1817 je bil usnjar Georg Gruber tudi lastnik hiše na Dravski ulici 7, ki je bila od leta 1784 v lasti usnjarjev Josefa in Katharine Lederer, od leta 1832 pa v lasti Georgovega sina, usnjarja Johanna Gruberja.⁷¹

Portreta Konrada in Katharine Seidl je Muzejskemu društvu Maribor poklonil že omenjeni Johann Gruber, vendar ne vemo natančno, za katerega Johanna gre. Morda je bil Katharinin brat, rojen leta 1836,⁷² ali njegov sin Johann Georg, ro-

63 Vrišer, *Uniforme*, str. 24–28, sl. 11. Za pomoč pri identifikaciji odlikovanj se iskreno zahvaljujem zgodovinarju Tadeju Juvanciču.

64 NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1749–1836, fol. 230, 280.

65 NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1749–1836, fol. 280.

66 Puff, *Maribor*, str. 69.

67 NŠAM, RMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1807–1833, fol. 203.

68 NŠAM, RMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1834–1859, fol. 7.

69 NŠAM, RMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1834–1859, fol. 22.

70 Glej op. 65, 67–69.

71 Curk, *O prebivalstvu*, str. 63, 72.

72 Glej op. 64.

jen leta 1859,⁷³ torej Katharinin nečak. Sočasno z obravnavanimi portretoma je podaril tudi fotografijo Konrada Seidla, častnika 47. polka.⁷⁴ O tem, da je bila družina Gruber naklonjena Muzejskemu društvu, pričajo že donacije Katharine Seidl, saj mu je v letih 1904–1907, še v času svojega življenja, podarila več predmetov,⁷⁵ med njimi tudi predmete iz zapuščine svojega soproga.⁷⁶ Po njeni smrti leta 1909 je vrsto predmetov, ki jih je preminula zapustila Muzejskemu društvu, predal Johann Gruber.⁷⁷ Del zapuščine Katharine Seidl je Muzejskemu društvu leta 1910 predal tudi Oskar Orosel.⁷⁸

PORTRETA HEINRICHA IN JOSEFE KURNIGG

V zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor hranijo tudi portreta enake velikosti, delo Eduarda Linda, ki sta v aktualni inventarni knjigi, pa tudi v Baševi inventarni knjigi zabeležena kot *Portreta mariborskega peka Herzoga in njegove žene*.⁷⁹ Pripisano je, da ju je Muzejsko društvo pridobilo pred letom 1914 in da gre za upodobitvi mariborskega peka pri Graških vratih (danes Trg svobode) iz sedemdesetih let 19. stoletja in njegove soproge.⁸⁰ Priimek Herzog v Mariboru sicer povezujemo z družino usnarjev, ki so se s to obrtjo ukvarjali več stoletij in sodili med premožne mariborske meščane. Naslanjajoč se na podatke v obeh inventarnih knjigah, sta bila omenjena portreta

objavljena v prispevku v *Kroniki* leta 2019,⁸¹ kjer sem navedla, da »peka Herzoga« ne moremo povezati z omembami predstavnikov te družine v mariborskih matičnih knjigah, prav tako pa upodobljencev ne moremo identificirati kot mlinarja Josefa Herzoga in njegove žene, saj nista živela ob Graških vratih.⁸² Natančnejše preučevanje del Eduarda Linda v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor pa je pripeljalo do ugotovitve, da je pri teh dveh portretih prišlo do napake v muzejski dokumentaciji, in sicer že v Baševi inventarni knjigi. Ključnega pomena za ta sklep je omemba dveh Lindovih portretov v razstavnem katalogu prve razstave Pokrajinskega muzeja Maribor v mariborskem gradu leta 1938.⁸³ Pod številčkama 688 in 689 sta navedeni deli: *Kurnik Henrik, pek v Mariboru sredi 19. stoletja, olje E. Linda*, in *Kurnik Josipina, soproga Henrika Kurnika*.⁸⁴ Portretov obeh Kurnikov ne najdemo niti v aktualni niti v Baševi inventarni knjigi, zasledimo pa ju v inventarni knjigi Muzejskega društva, kjer je zapisano, da je Josefa Kurnig 13. oktobra 1912 Muzejskemu društvu podarila svoj in možev portret, delo Eduarda Linda. V inventarni knjigi Muzejskega društva sta pod številčkama 4528 in 4529 navedena kot *Oelportrait der Spenderin von E. Lind in Ebenso deren Gatten, des Herrn Heinrich Kurnig*.⁸⁵ Domnevo, da gre torej pri obravnavanih Lindovih delih za portreta Kurnikov (Kurnigov, Kurniggov) in ne Herzogov, potrjuje še pripis številčk 4528 in 4529 ter številčk 688 in 689 v opombi v Baševi inventarni knjigi, ki jih sedaj lahko pojasnimo. (sliki 13, 14)

Pregled Lindove osebne beležnice dokazuje, da je Lind za gospoda Kurnigga, kot je priimek zapisan v beležnici, izdelal njegov portret in portret njegove žene enakih mer, kot jih imata portreta, ohranjena v muzejski zbirki. Ženin portret je bil gotov 19. septembra 1865, Lind pa je gospodu Kurniggu zanj zaračunal 35 goldinarjev.⁸⁶ Svoj portret identičnih mer je Kurnigg dal Lindu izdelati šele leto in pol kasneje. Gotov je bil 22. februarja 1867, zanj pa je Lind prav tako zaračunal 35 goldinarjev.⁸⁷ Omenjena portreta Kurniggov sta edina navedena v Lindovi beležnici, zato lahko sklepamo, da gre za portreta, ohranjena v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. Na podlagi zapisanega

73 NŠAM, KMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1834–1859, fol. 203.

74 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 17. 2. 1910, inv. št. 3460, str. 166.

75 Katharina Seidl je Muzejskemu društvu podarila križ z okrasjem iz biserne matice, rožni venec, spominski novc papeža Pija VI. iz leta 1782, spominski novc sv. Jakoba iz leta 1544, šest majhnih turških nožičev, Biblijo iz leta 1763, knjigo zelišč iz leta 1561 (*Kräuterbuch*) in sliko svojega moža, »korporala Konrada Seidla iz 47. pešpolka v Custozzi leta 1848« (PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 18. 1. 1904, inv. št. 975–986, str. 41; 27. 1. 1905, inv. št. 1635, str. 72).

76 Vojaško pokrivalo pikača (*Pickelhaube*) Konrada Seidla iz leta 1866 in najverjetneje sedem grafik z motivi polka Kinski, ki mu je pripadal Konrad Seidl (PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 26. 11. 1907, inv. št. 2750–2657, str. 125).

77 Med triintridesetimi podarjenimi predmeti so bile različne listine, knjige, spominski novc, medalje Konrada Seidla, pipa Konrada Seidla, pečatnik podjetja G. J. Gruber, steklena laterna, stari ključi in ključavnica (PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 28. 2. 1909, inv. št. 3319–3361, str. 160, 161).

78 Med predmeti so bile grafike, listina in knjiga (PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 13. 1. 1910, inv. št. 3397–3403, str. 162).

79 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, inv. št. N. 1224, o. pl., v. 60 cm, š. 48 cm; inv. št. N. 1223, o. pl., v. 60 cm, š. 48 cm.

80 PMM, Inventarna knjiga dr. Franja Baša, inv. št. 5095, inv. št. 5094.

81 Bevc Varl, Muzejski predmeti, str. 259–280.

82 Bevc Varl, Muzejski predmeti, str. 271.

83 Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

84 Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, št. 688, 689, str. 52.

85 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 13. 10. 1912, inv. št. 4528, 4529, str. 221.

86 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 17, *Portrait für Hr. Kurnigg, dessen Frau*, v. 59,2 cm, š. 48 cm.

87 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 22, *Portrait d.(es) Hr. Kurnigg*, v. 59,3 cm, š. 48 cm.

Slika 13 in 14: Eduard Lind, Portret mariborskega peka Heinricha Kurnigga (Kurnika), o. pl., 1867, in njegove žene Josefe Kurnigg (Kurnik), o. pl., 1865 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

moramo popraviti podatke o upodobljencih in dataciji v aktualni inventarni knjigi Pokrajinskega muzeja Maribor ter jih upoštevati v članku v *Kroniki* (2019).⁸⁸

Iz poročne knjige župnije sv. Janeza Krstnika v Mariboru izvemo, da sta se Heinrich in Josefa Kurnigg poročila 19. februarja 1865. Heinrich Kurnigg (r. 1831) se omenja kot pekovski mojster ter sin peka Mathiasa Kurnigga (u. 1878, star 84 let) in Marie. Josefa (r. 1843) je bila hči Josefa Kollroserja. Stanovala sta v hiši št. 7 (danes Grajski trg 8).⁸⁹

Lindov portret Josefe Kurnigg je nastal v letu poroke, Heinrichov pa ob drugi obletnici poroke. Portreta sta bila glede na enaki meri platen in način upodobitve portretirancev gotovo zasnovana kot portretni par. Obe deli imata značilno olivno zeleno nevtrarno ozadje, na katerem so vidne sledi nekdanjih okvirjev z ovalnima odprtinama. Doprsta portreta sta izdelana v tričetrtinskem profilu. Josefa je prikazana kot resnobna mlada dama, s skrbno urejeno, na prečo počesano in na temenu speto pričesko in bisernimi uhani. Oko-

li vratu ima okrasni trak z ovalnim medaljonom. Oblečena je v črno oprijeto obleko, stisnjeno v pasu, z dolgimi balonastimi rokavi in črno čipkasto obrobo. Na pravokotnem izrezu so vidne bele čipkaste obrobe in ozek pas bele čipke. Soprog Heinrich Kurnigg je prav tako kot Josefa mladostnega videza. Ima kratke, nazaj počesane svetlo rjave lase, urejene brke in kozjo brado. Tako kot Josefa je oblečen v črno obleko. Pod suknjičem in visoko zapetim telovnikom nosi belo srajco s stoječim ovratnikom in črno samoveznico z metuljčkom.

PORTRETA LEONHARDA IN MARIE WALCHER

8. novembra 1912 je Josefa Kurnigg Muzejskemu društvu podarila manjša portreta v pozlačenih okvirjih, ki upodabljata Leonharda Walcherja in njegovo soprogo Mario.⁹⁰ (sliki 15, 16) V Baševi inventarni knjigi sta pripisana avtorstvo Eduarda Linda in datacija obeh del z letnico 1860, kar se ponovi tudi v aktualni inventarni knjigi⁹¹ in je povzeto po signaturi na Marijinem portretu.⁹² V Lindovi osebni beležnici se priimek Walcher ne pojavi, kar dokazuje, da med letoma 1861 in 1890,

⁸⁸ PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Portret Josipine Kurnik (Josefe Kurnigg), o. pl., 1865, inv. št. N. 1223; Eduard Lind, Portret mariborskega peka Henrika Kurnika (Heinricha Kurnigga), o. pl., 1867, inv. št. N. 1224. Prav tako naj omenimo, da se v Lindovi beležnici morebitna portreta gospoda in gospe Herzog ne pojavita.

⁸⁹ NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1857–1865, fol. 157; Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 57, 58.

⁹⁰ PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 8. II. 1912, inv. št. 4531, str. 221 in inv. št. 4532, str. 222.

⁹¹ PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Portret Leonharda Walcherja, o. pl., inv. št. N. 1314 (Baševa inv. št. 13295), v. 29 cm, š. 23,5 cm, 1860; Eduard Lind, Portret Marie Walcher, o. pl., inv. št. N. 1316 (Baševa inv. št. 13296), v. 29 cm, š. 23,5 cm, 1860.

⁹² Delo ima desno spodaj signaturo: *Ed. Lind 1860*.

Slika 15 in 16: Eduard Lind, Portret Leonharda Walcherja in njegove žene Marie Walcher, o. pl., 1860 (Pokrajinski muzej Maribor, foto: Tomo Jeseničnik).

ko je Lind zapisoval naročila v omenjeno beležnico, od Walcherjev ni sprejel nobenega naročila. Obravnavani deli pa sta, kot priča signatura, nastali, preden je Lind začel voditi evidenco naročil v ohranjeni beležnici.

Portreta zakoncev Walcher sta zasnovana kot portretni par. Sliki sta manjšega formata in sta zasnovani po vzoru v prvi polovici 19. stoletja zelo priljubljenih bidermajerskih miniaturnih portretov. Vstavljena sta v originalna pozlačena okvirja z reliefno cvetlično dekoracijo na zaobljenih vogalih. Portretiranca sta prikazana v doprsnem portretu, v tričetrtinskem zasuku, ki omogoča postavitve slik tako, da sta obrnjena drug proti drugemu. Leonhard ima visoko čelo ter nazaj počesane rdečkaste lase, brke in kozjo brado. Oblečeno ima belo srajco s črno samoveznico s pentljo, črn telovnik, na katerega je pripeta zlata verižica žepne ure, in črn suknjič. Maria Walcher je upodobljena z rahlim nasmeškom na obrazu, z na prečo počesanimi in ob straneh spletenimi temnimi lasmi ter svetlikajočimi se črno-zlatimi uhani. Na glavi ima temno modro avbico. Oblečena je v sivo-črno oprijeto obleko s steznikom, z okroglim, nizko spuščnim izrezom in nabranimi kratkimi rokavi. Od pasu navzdol je viden del krinoline. Na obleko je na prsih pripeta broška, na katero je pritrjena dolga zlata verižica z obeskom.

Vzpostavitev povezave med donatorko obeh slik Josefo Kurnigg in upodobljencema omogoča pregled matičnih knjig, iz katerih izvemo, da sta se leta 1853 poročila Leonhard Walcher (r. 1827 v Ce-

lovcu) in Maria Kurnigg (r. 1828), katere oče je bil pekovski mojster in posestnik Mathias Kurnigg, mati pa Maria Hirschmann. Leonhard Walcher je bil bakrorezec, oziroma izdelovalec bakrenih posod (*Kupferschmiedmeister*) v Celovcu, sin prav tako mojstra bakrorezca in posestnika v Celovcu Leonharda Walcherja st. in njegove žene Anne, rojene Gangl. Walcherja sta, tako kot Heinrich in Josefa Kurnigg, ob poroki stanovala v hiši št. 7 (današnji Grajski trg 8) v Mariboru,⁹³ h kateri je od leta 1749 sodil pekovski jus. Hišo naj bi Mathias Kurnigg, ki se je v Maribor priselil iz Zagreba, kupil leta 1843, leta 1865 pa je prešla v last njegovega sina, peka Heinricha Kurnigga. Leta 1884 sta hišo kupila Karel in Gustav Scherbaum.⁹⁴ Maria Walcher, rojena Kurnigg, z miniaturnega portreta je torej sestra peka Heinricha Kurnigga s prej obravnavanega portreta. Njen portret in portret njenega moža Leonharda Walcherja je Muzejskemu društvu torej podarila njena svakinja Josefa Kurnigg.

PORTRET JULIUSA MULLEJA

14. januarja 1907 so v zbirko Muzejskega društva v Mariboru kot zapuščino po Johannu Mulle prevzeli portret njenega soproga Juliusa Mulleja, delo Eduarda Linda. (slika 17) V inventarni knjigi društva je zapisano, da gre za oljno sliko cesarskega svetnika in notarja Juliusa Mul-

⁹³ NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1836–1857, fol. 139.

⁹⁴ Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 58.

leja.⁹⁵ Portret je vnesen tudi v aktualno in Baševo inventarno knjigo,⁹⁶ kjer je dodano, da ima slika na hrbtni strani napis: »Dr. Julius Mulle, cesarski svetnik, cesarsko-kraljevi notar v Mariboru, rojen 10. 2. 1823, umrl 13. 12. 1891 v Mariboru.«⁹⁷

»Dr. Mulle« se v Lindovi beležnici pojavi večkrat. Leta 1873 je dal izdelati »dekoracije za izložbo«, za kar je Lind potreboval pet dni in zaračunal 32 goldinarjev,⁹⁸ leta 1874 »3 pastelne slike za izložbo«, za kar je Lind potreboval štiri dni in zaračunal 33,80 goldinarja,⁹⁹ leta 1875 pa je dal popraviti portret svojega očeta, kar je Lindu vzelo pet dni dela, zaračunal pa je 20,60 goldinarja.¹⁰⁰ Dr. Mulle je pri Lindu naročil tudi portret svoje matere, ki je bil izdelan po fotografiji 29. maja 1875, za kar je Lind potreboval deset dni in pol ter zaračunal 70 goldinarjev.¹⁰¹ Leta 1885 je Mulle dal v popravilo še eno sliko, za kar je Lind zaračunal 12 goldinarjev.¹⁰²

V Lindovi osebni beležnici je naveden tudi doprtni portret dr. Juliusa Mulleja, ki po merah ustreza portretu, ohranjenem v Pokrajinskem muzeju Maribor. Portret je bil gotov 23. septembra 1874, Lind je za njegovo izdelavo potreboval deset dni in tri četrtine dneva ter zanj zaračunal 70 goldinarjev, ki jih je prejel 30. septembra 1874.¹⁰³ Portret je ovalne oblike in je vstavljen v originalen pozlačen okvir, okrašen z reliefnimi cvetličnimi dekoracijami. Upodobljenec je prikazan v zrelih letih, s pogledom usmerjenim v njegovo levo. Ima nazaj počesane svetlo rjave lase in košate brke. Oblečeno ima belo srajco, belo samoveznico s pentljo in črn suknjič. Iz Lindove beležnice izvem, da si je dal dr. Mulle, najverjetneje na ta isti portret, ki je edini naveden v Lindovi beležnici, sedem let kasneje doslikati še odlikovanja, o čemer priča vpis v beležnici z dne 7. junija 1881. O

Slika 17: Eduard Lind, Portret Juliusa Mulleja, o. pl., 1874, odlikovanja naslikana leta 1881 (Pokrajinski muzej Maribor; foto: Tomo Jeseničnik).

tem, da je šlo za manjše naročilo, priča tudi cena, ki je znašala le 5 goldinarjev.¹⁰⁴ Lind je Mulleju na levi strani na ovratniku naslikal verižico z miniaturnimi medaljami.¹⁰⁵

Dr. Julius Mulle je bil dolgoletni notar v Mariboru. Iz njegovega nekrologa izvemo, da se je poleg svoje poklicne stroke še posebej zavzemal za razvoj kmetijstva na območju Maribora in okolice ter bil podpredsednik štajerske kmetijske družbe (*Vice-Präsident der steierm. Landwirtschaftsgesellschaft*). Navedena so tudi odlikovanja, ki jih je prevzel in ki jih lahko povežemo z upodobitvami na njegovem portretu.¹⁰⁶

Johanna (Ivana) Mulle, rojena Albensberg (1842–1907), ki je sliko pokojnega soproga zapustila Muzejskemu društvu, se je z Mullejem poročila leta 1874.¹⁰⁷ Pred tem je bila poročena Amstädter, vendar je ovdovela. Leta 1876 je bila s svojo sestro Franciško, poročeno Moser, solastnica hiše na današnji Koroški cesti 21. Johanna je leta 1905 prevzela sestrin delež hiše, dve leti kasneje pa je bila hiša v lasti ustanove *Mulle-Moser'schen Stiftung*.¹⁰⁸

95 PMM, Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, 14. I. 1907, inv. št. 2344, str. 109.

96 PMM, Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Eduard Lind, Portret Dr. Juliusa Mulleja, o. pl., inv. št. N. 224 (Baševa inv. št. 4583), v. 87 cm, š. 65 cm, 1874, odlikovanja naslikana 1881.

97 PMM, Pripis v Baševi inventarni knjigi: »Dr. Julius Mulle, Kaisl. Rat, K. K. Notar in Marburg. Geb. 10/II. 1823, +13. XII. 1891 zu Marburg.«

98 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 36, *Dekoration für Hr. Dr. Mulle Auslagen*, mere niso navedene.

99 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 39, *Für Hr. Dr. Mulle 3 Pastelbilder Auslagen*, mere niso navedene.

100 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 40, *Hr. Dr. Mulle Renovierung von s. Vaters Bild samt Auslagen*, mere niso navedene.

101 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 40, *Für Hr. Dr. Mulle dessen Mutter Brustbil n(ach) Ph(otographie)*, v. 58 cm, š. 46,8 cm.

102 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 48, *Für Hr. Dr. Mulle Renovierung eines Bildes*, mere niso navedene.

103 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 39, *Für Hr. Dr. Mulle dessen Portrait Brustbild*, v. 77,7 cm, š. 64,5 cm.

104 SI PAM/1523, a. š. 1, beležnica, str. 47, *Für Hr. P.(ensio-nirten) Rath Dr. Mulle die Orden auf seinem Bilde*, mere niso navedene.

105 Prister, *Odlikovanja*, str. 42, 51. Za opredelitev odlikovanj se iskreno zahvaljujem zgodovinarju Tadeju Juvančiču.

106 *Marburger Zeitung*, 17. 12. 1891, št. 101, str. 4.

107 NŠAM, PMK Maribor – Sv. Janez Krstnik 1866–1876, fol. 303.

108 Semlič Rajh et al., *Maribor*, str. 181.

ZAKLJUČEK

Na podlagi vpisov v inventarno knjigo, v katero je Muzejsko društvo v Mariboru od ustanovitve leta 1902 do leta 1923 vpisovalo svoje pridobitve, lahko ugotovimo, da so bila likovna dela iz Hamburga priseljenega slikarja Eduarda Linda v zbirko društva pridobljena že v najzgodnejši dobi mariborskega muzejstva. Prvo Lindovo delo, veduto starega Maribora – kopijo po votivni sliki iz Ruš iz leta 1680 –, je Muzejskemu društvu leta 1903 podaril mariborski magistrat. To je edino Lindovo delo, ki je prišlo v muzejsko zbirko še za časa njegovega življenja. Slikarsko sicer skromnejše delo zrcali potrebo mestne občine po dokumentiranju nekdanje podobe mesta, predaja Lindove kopije vedute Maribora Muzejskemu društvu pa kaže tudi težnjo po njenem razstavljanju in dostopnosti širši javnosti. Glede na vpise v Lindovi osebni beležnici, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor, ugotavljamo, da je to edina veduta Maribora, ki jo je Lind naslikal med letoma 1861 in 1890, ko je v omenjeni beležnici vodil evidenco naročil oziroma izdelanih del. Veduti Maribora je kot zapuščina po leta 1904 preminulem slikarju sledil prevzem skupine predmetov, med katerimi so bile tudi oljne skice in slike, ki pa jih v današnji zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor le delno prepoznamo. Med ohranjenimi deli sta slika Križanega in Portret knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika, deli manjšega formata, ki sta Lindu najverjetneje služili kot predlogi pri izdelavi del večjega formata, saj v njegovo osebno beležnico nista vpisani. Lind je Stepišnika naslikal še najmanj dvakrat, o čemer pričata ohranjena slika velikega formata v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor (1865) in omemba njegovega portreta v beležnici za naročnika, gospoda Rescha (1886). Ohranjene tri oljne skice in portret dečka iz Lindove zapuščine najverjetneje izvirajo iz zgodnje dobe njegovega ustvarjanja, ko v slikanju portretov še ni bil zelo vešč, saj je bila glede na zapise njegovo prvo naročilo v Mariboru poslikava dvorane v mariborski Kadetnici. Tudi skice v treh ohranjenih skicirnih mapah (danes v Pokrajinskem arhivu Maribor) kažejo, da se je v zgodnjih 50. letih 19. stoletja posvečal predvsem krajinam in vedutam. V zgodnjo dobo Lindovega ustvarjanja smemo uvrstiti tudi portret neznanega možkega, ki je v muzejsko zbirko prav tako prišel iz Lindove zapuščine. Za njegovo zgodnjo datacijo pričata oblačilni videz in pričeska upodobljenca, pa tudi slikarsko še precej groba poteza, ki jo lahko zaznamo tudi na Lindovem najzgodnejšem signiranem delu iz leta 1852, na dvojnem portretu para iz družine Matzl, ki je bil v zbirko Pokrajin-

skega muzeja Maribor pridobljen leta 2004. Zanimivejša in kvalitetnejša so Lindova dela, ki so jih Muzejskemu društvu Maribor podarili mariborski meščani med letoma 1907 in 1912. Glede na primerjavo podatkov v inventarnih knjigah muzeja z ohranjenimi deli in vpisi v Lindovo osebno beležnico lahko ugotovimo, kdo so bili njihovi naročniki in kdaj natančno so dela nastala. Iz Lindove osebne beležnice še izvemo, da je Lind za izdelavo enega portreta v velikosti približno 50 x 60–70 cm v 60. letih 19. stoletja zaračunal 35 goldinarjev, za portretni par pa dvojno vsoto (70 goldinarjev). Za ovalni portret večjih mer (87 x 65 cm), s katerim je imel Lind skoraj enajst dni dela, je leta 1874 prav tako zaračunal 70 goldinarjev. Če za primerjavo navedemo, da je najnižje plačani uradnik ljubljanske občine v tem času zaslužil okoli 200 goldinarjev letno, ugotovimo, da so si lahko svoje portrete v tem času privoščili le premožnejši družbeni sloji. V Mariboru so meščani to nalogo očitno zaupali Eduardu Lindu, ki je glede na vpise v njegovi osebni beležnici naslikal številne. Kdo so bili upodobljenci na Lindovih portretih, ki jih je Muzejsko društvo Maribor pridobilo do leta 1923, sporočajo podatki v matičnih knjigah. Iz njih izvemo, da so upodobljenci izhajali iz premožnih mariborskih obrtniških družin. Bili so peki, usnarji, bakrorezci in lastniki nepremičnin, med njimi pa sta tudi politično aktivna upokojeni stotnik in mestni notar. Na podlagi podatkov v matičnih knjigah lahko upodobljence povežemo s hišami, v katerih so živeli, na podlagi česar lahko sklepamo, kje so slikarska dela nekoč visela. To, da so družinski člani upodobljencev portrete svojih bližnjih podarili nemško usmerjenemu Muzejskemu društvu v Mariboru, priča o njihovi narodni zavednosti ter želji po krepitvi nemških kulturnih ustanov v Mariboru in ohranitvi spomina nanje v okviru muzejske zbirke.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Matične knjige so dostopne na Matricula online:
<https://data.matricula-online.eu/sl/>

RMK, PMK, MMK Maribor – Sv. Janez Krstnik

PMM – Pokrajinski muzej Maribor

Grundbuch des Museum-Vereines in Marburg, Pokrajinski muzej Maribor.

Inventarna knjiga dr. Franja Baša, Pokrajinski muzej Maribor.

Inventarna knjiga zgodovinskega društva (Glavni zapisnik muzeja zgodovinskega društva v Mariboru, 1904–19..), Pokrajinski muzej Maribor.
Inventarna knjiga, Kulturnozgodovinski oddelek, Pokrajinski muzej Maribor.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/1523, Lind Eduard (1843–1890).

ČASOPISI

Marburger Zeitung, 1884, 1891.

LITERATURA

Bevc Varl, Valentina: Izvor prvih pridobljenih slikarskih del iz zbirke likovne umetnosti Pokrajinskega muzeja Maribor. *100 let o.l.d. Monografija Društva likovnih umetnikov Maribor ob stoletnici organizirane likovne dejavnosti v okoljih severovzhodne Slovenije* (ur. Vojko Pogačar, Primož Premzl). Maribor: Društvo likovnih umetnikov Maribor, 2020, str. 71–81.

Bevc Varl, Valentina: Muzejski predmeti iz usnjarske družine Herzog in trgovske družine Pachner v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor. *Kronika* 67, 2019, št. 2, str. 259–280.

Bevc Varl, Valentina: *Odpri depo slikarstva*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2015.

Bevc Varl, Valentina: Življenjska pot slikarja Eduarda Linda (1827–1904). *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 123–142. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.07>

Ciglencečki, Marjeta: Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju. *Studia Historica Slovenica* 6, 2006, št. 2–3, str. 531–555.

Curk, Jože in Premzl, Primož: *Mariborske Vedute*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2004.

Curk, Jože: O prebivalstvu Maribora med sredinama 18. in 19. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 2, 2001, št. 1, str. 43–78.

Čuček, Filip: Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci mestne in kmečke kurije 1848–1918. *Prišpevki za novejšo zgodovino* 60, 2020, št. 1, str. 8–32. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.60.1.01>

Godina-Golija, Maja: Muzejsko društvo in ustanovitev mestnega muzeja v Mariboru. *Studia Historica Slovenica* 4, 2004, št. 2–3 (Hartmanov zbornik), str. 405–419.

Hartman, Bruno: Čitalnice, jedro slovenskega kulturnega razvoja, *Staat und Gesellschaft im Zeit des Dualismus, Mogersdorf: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*, 1984, str. 169–186.

Kovačič, Franc: Postanek in razvoj mariborskega muzeja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 1928, str. 255–268.

Lavrič, Ana: *Portretna galerija škofov v zbirki Mariborske nadškofije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Umetnostnozgo-

dovinski inštitut Franceta Steleta, 2020 (Umetnine v žepu, 18).

Ogrizek, Emica: Usnjarstvo severovzhodne Slovenije v sodnem registru okrožnega sodišča v Mariboru v letih 1898–1941. *Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem* (zbornik referatov, ur. Miran Aplinc). Šoštanj: Muzej Velenje, Muzej usnjarstva, 2011.

Oman, Drago: Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu. *Argo* 42, 1999, št. 1, str. 9–17.

Prister, Boris: *Odlikovanja*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1984.

Puff, Rudolf Gustav: *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Založba obzorja, 1999.

Razstavniki katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru. [Maribor: Pokrajinski muzej], 1938.

Semlič Rajh, Zdenka in Oman, Žiga in Mlinarič, Lučka: *Maribor, mesto, hiše, ljudje. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.

Vidmar, Polona: *Mariborski rotovž*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014 (Umetnine v žepu, 10).

Vidmar, Polona: Porträts als visualisierte Erinnerung an verdienstvolle Leistungen der Bürger von Maribor (Marburg). *Likovna umetnost v habsburških deželah med cenzuro in propagando = Visual arts in the Habsburg lands between censorship and propaganda* (ur. Franci Lazarini, Tina Košak). *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, št. 2, str. 203–230, 359–360. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.25.2.08>

Vrišer, Sergej: *Uniforme v zgodovini. Slovenija in sosednje dežele*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1987.

Zajšek, Boštjan: »Biti Nemec, pomeni biti Luteran«. Iz življenja nemških evangeličanov na Slovenskem, s posebnim poudarkom na Mariboru in okolici (1862–1945). Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2010.

SPLETNA STRAN

Parlament Österreich:

Seidl, Konrad: https://www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Seidl_1

SUMMARY

Paintings by Eduard Lind from the Collection of the former Museum Society in Maribor

At the end of 1855, the painter Eduard Lind (1827–1904), originally from Hamburg, moved to Maribor, where he lived and worked until his death. Even though he produced numerous and now mostly unknown paintings, the collection of the Maribor Regional Museum has nonetheless preserved several documented or, rather, signed Lind's works that were obtained in different ways and in different periods.

Based on the entries in the inventory book, in which the Museum Society in Maribor registered its acquisitions since its founding in 1902 and until 1923, it may be established that they also included Lind's works. It was already in 1903 that the Maribor magistrate donated to the Museum Society his veduta of the old town of Maribor—a copy of a votive painting from Ruše, dated 1680. The society then also came into possession of a group of objects, bequeathed by the painter on his death in 1904, among them oil sketches and small-format paintings that are only partially identified in the current collection of the Maribor Regional Museum. Two of the preserved works are the painting of the Crucifixion and the portrait of Prince-Bishop Jakob Maksimilijan Stepišnik, on which Lind most probably based his large-format paintings. Likewise preserved are three oil sketches and a portrait of a boy, which most likely date to the early period of Lind's creativity, when

he was still not very well-versed in portraiture. Another work that may be considered to be part of the painter's early period is the portrait of an unknown man, which also found its way into the museum collection from his legacy. Attesting to its early date is the clothing and hair style of the man portrayed as well as the coarseness of the painter's strokes. Greater attention and quality are attributed to Lind's works that the citizens donated to the Museum Society Maribor in the period between 1907 and 1912. The comparison of information contained in the museum's inventory books and the preserved works and entries in Lind's personal notebook, currently kept in the Maribor Regional Museum, enables us to establish the identity of the clients who commissioned the paintings and the exact dates of their production. Annotations in Lind's notebook also reveal how much he charged for individual portraits. In Maribor during his period, such portraits could only be afforded by members of the higher social strata. According to the civil registers, the persons portrayed came from Maribor's wealthy families of craftsmen, such as bakers, tanners, coppersmiths, and real estate owners as well as a politically active retired captain and city notary. Moreover, the entries in the civil registers help us to link the persons portrayed to the houses in which they lived and hence to establish where the paintings used to hang. The fact that the relatives donated the portraits of their loved ones to the German-leaning Museum Society in Maribor also testifies to their national consciousness, their desire to strengthen German cultural institutions in Maribor and desire to preserve the memory of their family members in the museum collection.

TANJA GOMIRŠEK*

Španska gripa v Goriških brdih

IZVLEČEK

Goriška brda so bila v prvi svetovni vojni v manjši meri bojišče, večinoma pa zaledje soške fronte. Velik del prebivalstva je bil izseljen, njihovi domovi in zemljišča pa opuščeni in opustošeni. Španska gripa, ki je prizadela tudi to območje, se ni zasidrala v kolektivnem spominu, saj jo omenjajo le redki. Podatke o umrlih za to boleznijo dobimo v takratnih matičnih knjigah. Smrtonosni drugi val, ki se je v Goriških brdih začel oktobra, je največ žrtev zahteval novembra in decembra 1918. Med umrlimi so bile povečini mlade ženske in starejši moški. Zapisi kažejo, da duhovniki v domače matice navadno niso vpisovali tistih, ki so umrli v begunstvu.

KLJUČNE BESEDE

španska gripa, prva svetovna vojna, begunci, Goriška brda, matični viri, epidemija, nalezljive bolezni

ABSTRACT

THE SPANISH FLU IN GORIŠKA BRDA

During the First World War, the area of Goriška Brda was to a lesser extent a battleground and primarily served as the rear of the Isonzo Front. A large part of the population was evacuated, their homes and land left abandoned and devastated. Although the Spanish flu also wreaked havoc in the area discussed, it has never completely settled in the collective memory, as it is rarely mentioned. The data on deaths related to the disease are obtained from the parish registry sources of that period. The deadly second wave, which started in Goriška Brda in October, claimed the highest toll in November and December 1918. Young women and elderly men accounted for the majority of deaths. As the records show, the names of those who died as refugees were ordinarily not entered in the local parish registers.

KEY WORDS

Spanish flu, First World War, refugees, Goriška Brda, parish registry sources, epidemic

* dr., Goriški muzej, Kromberk, Nova Gorica, Slovenija, tanja.gomirsek@goriskimuzej.si

Vpoklicani Peter Simoniti iz Biljane je vaščanki Fani Markočič, begunki v Mariboru, pisal in ji poslal fotografijo prijateljev vojakov v Sarajevu (izvirnik hrani družina Obljubek, Biljana).

UVOD

Prispevek prikazuje rezultate analize mrlških matičnih knjig za vasi Goriških brd v času, ko je po vsem svetu pustošila epidemija španske gripe. Podatke, ki smo jih dobili iz mrlških matičnih knjig, bomo poskušali umestiti v kontekst političnih in materialnih razmer, ki so tu vladale v času po koncu prve svetovne vojne. Gre sicer za manjše območje, ki je do rapalske pogodbe leta 1920¹ upravno spadalo v eno od avstrijskih dednih dežel, Goriško-Gradiško grofijo. Brda so veljala za gričevnato, obdelano in rodovitno deželo z vplivi sredozemske klime. Simon Rutar jih je opisal takole: »Prav ugodno podnebje imajo v Brdih. [...] Tu se prideluje izvrstno vino, najplemenitejše sadje in najmehkejša sočivje, pa tudi razna žita. Še celo oljka, lovor, cipresa rastejo tukaj«. ² Prebivalci so se ukvarjali s kmetijstvom; nekateri kot lastniki posestev, redki so bili celo veleposestniki, prevladovali pa so mali kmetje in zakupniki, ki so za plačilo imeli v najemu del ali celo posestvo ter pogosto tudi hišo. ³ V Brdih je po ljudskem štetju

leta 1910 živelo 5722 prebivalcev, ⁴ bila pa so eno najgostejše naseljenih območij grofije. ⁵ Leta 1914 so bili z območja Goriških brd vpoklicani za boj sposobni možje, ki so jih vključili v 97. pehotni pešpolk. Po sicer nepopolnih podatkih jih je bilo iz 11 briških vasi vpoklicanih 1168. ⁶

V pričakovanju vojaških spopadov so se nekatere, sicer redke družine izselile na Kranjsko ali v nezasedene dele Goriške oziroma se umaknile v begunska taborišča. ⁷ 24. maja 1915 so italijanski vojaki vkorakali na območje Goriških brd in tako se je začela vzpostavljati frontna črta na Soči. ⁸ Zaradi neposredne izpostavljenosti izstrelkom obeh strani so italijanske oblasti izselile prebivalstvo iz Števerjana, Huma, Kojškega, Dolnjega in Gornjega Cerovega, Gradnega, Biljane, Šmartnega, Krasnega, Kozane, Vrhovlja, Gonjač, Vipolž, Snežatnega in Kožbane ter jih naselile po raznih krajih

¹ Marušič, Brda in države, str. 124.

² Rutar, *Poknežena grofija*, str. 37.

³ Gomiršek, Vrste, str. 182.

⁴ Čehovin, Občina Nova Gorica, str. 190.

⁵ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 56.

⁶ Sedmak, Goriška Brda, str. 251–252.

⁷ Kosi, Evakuacija, str. 26–27.

⁸ Začetek vojne in zasedbe Goriških brd na podlagi pripovedi in spominov v svojem literarnem delu opiše Oskar Reya (*Nepozabljena Brda*, str. 6–7, 10–12, 16–25).

Družina Lenardič iz Šmartnega v begunstvu v Novari, 12. 7. 1918 (izvirnik hrani družina Slivnjak, Šmartno).

Italije.⁹ Iz preostalih krajev so izselile tiste, ki so se jim zdeli sumljivi: nekatere duhovnike, župane, učitelje in študente.¹⁰ Življenje v Brdih je potekalo v senci velikih bojev. Nekatere vasi, kot so Oslavje, Podsabotin, Šentmaver in Števerjan, so postale »velika groblja kamenja«.¹¹ V drugih delih so jih poškodovale posamezne granate. Tiste, ki so jih morali prebivalci zapustiti, so bile oplenjene, iz njih pa so izginila celo okna in vrata.¹² Doma so ostale ženske, otroci in ostareli, tako da je vladalo veliko pomanjkanje delovne sile.¹³ Poskušali so obdelovati kmetije, vendar so bile številne površine zaradi izstrelkov ali na novo zgrajene vojaške infrastrukture uničene ali pa so pridelke obrali italijanski vojaki. Trgovina z vojaki je sicer cvetela in finančno podpirala marsikatero družino.¹⁴ Kljub preskrbi in kupčevanju hrane ni bilo v izobilju. Gradenski vikar Janez Podobnik, ki je v času prve svetovne vojne ostal na svojem mestu, je v dnevniku zapisal, da je 27. julija 1918 del Brd prizadela silovita toča, v drugem delu pa je močan veter poškodoval pridelke. Dodal je, da »če pojde tako naprej, se bo treba izseliti na kak drug

planet ali pa umreti od lakote«.¹⁵ Tudi tisti v begunstvu so bodisi živeli razmeroma dobro¹⁶ bodisi so životarili.¹⁷ Večji del prebivalstva je bil fizično in psihično izčrpan ter zato slabše odporen proti boleznim. V takem stanju je pojav novega tipa influence,¹⁸ imenovan španska gripa, imel hujše posledice, kot bi jih imel sicer.

ŠPANSKA GRIPA V GORIŠKIH BRDIH

Zapisi o umrlih so ena redkih prič o množičnem umiranju zaradi španske gripe, saj se v spominski literaturi Goriških brd tematika skoraj ne pojavlja. Območja, ki niso bila izseljena in v neposredni nevarnosti pred izstrelki, so tisti kraji, kjer se je ohranilo več spominskih zapisov, povezanih z raznimi dogodki. V bližnjem Manzanu je nastal zanimiv dnevniški zapis Eme Beltrame, ki opisuje vojno dogajanje ter njeno soočenje s špansko gripo. »Najhuje je bilo, ko je prišla tako imenovana španska mrzlica, za katero ni bilo nobenih zdravil. Ničesar ni bilo za lajšanje visoke vročine, samo malo vroče vode. V kotu sem našla kup tropin. Mislila sem, da če so dobre za pripravo žganja, bi lahko bile dobre tudi za pripra-

⁹ Svoljšak, *Slovenski begunci*, str. 20.

¹⁰ Svoljšak, *Slovenski begunci*, str. 11.

¹¹ Svoljšak, *Soška fronta*, str. 241.

¹² Svoljšak, *Soška fronta*, str. 241–242.

¹³ Svoljšak, *Soča*, str. 323.

¹⁴ Obljubek, *Kronika*, str. 36.

¹⁵ Podobnik, *Kronika*, str. 66.

¹⁶ Reya, *Povest o Bricih*, str. 21.

¹⁷ Prinčič, *V avstrijskem mestecu*, str. 87.

¹⁸ Španska gripa je bila podtip influence A, katere povzročitelj je virus H1N1.

Fotografija bolnišnice v Krminu, kjer so se zdravili avstrijski vojaki, oboleli za špansko gripo. Terenska bolnišnica št. 911 je bila urejena v samostanu za cerkvijo (Arhiv društva Società CORMONESE Austria).

vo čaja. Vzela sem jih eno pest, jih oprala in dala kuhat. Zadišalo je kot po kuhanem vinu. Vsem bolnikom sem dala skodelico. Bilo je kot mana iz nebes, vsi so občutili olajšanje, morda zato, ker so popili malo alkohola, in so se zato takoj počutili bolje. To pijačo sem jim dajala, dokler nisem vsega porabila.«¹⁹

V prispevku obravnavam v Škofijskem arhivu v Gorici hranjene prepise mrliških matic z območja Brd. Pokrivajo naslednje vasi: Biljano, Dobrovo, Senožeče, Zali breg, Gornje in Dolnje Cerovo, Dolenje, Fojano, Gradno, Slavče, Hlevnik, Višnjevik, Nozno in Krasno, Kojsko, Brestje, Snežatno, Hum, Kozano, Medano, Podsabotin, Šmartno, Števerjan in Vipolže.²⁰ Vasi, ki so spadale v župnijo Kožbana in vikariat Šlovrenc, za obdobje prve svetovne vojne prepisov mrliških matic nimajo. Vzorec je s številčnega vidika majhen, a gre za zaokroženo ozemlje, kjer srečamo obe stvarnosti: civilno prebivalstvo je bilo iz nekaterih briških vasi izseljeno ter se je deloma že vrnilo, delno pa je med vojno ostalo na svojih domovih.

Po pisanju *Goriške straže* je španska gripa že razsajala, in sicer na gornjem Štajerskem leta 1758.²¹ Pisec je verjetno v isti koš zmotno vrgel eno od preteklih epidemij influence, ki so se v preteklosti pojavile v Evropi.²² »Na severni polobli

so influenco, kasneje znano kot španska gripa, najprej zaznali spomladi in poleti 1918, drugi val bolezni je zajel ves svet jeseni istega leta, zadnji val je sledil spomladi 1919.«²³ Iz zapisov v mrliških maticah ni razvidno, da bi epidemija spomladi zajela tudi Goriška brda. Edina možna primera sta maja v Dolenjah, kjer je za pljučnico umrla skoraj štiri leta stara deklica, ter v Vipolžah, kjer je enako opredeljena smrt stare vdove.²⁴ Morda bi lahko prvemu valu španske gripe pripisali tudi smrti v Kozani, kjer sta konec marca in maja umrla moška, stara 62 in 69 let, kot vzrok smrti pa je navedena astma.²⁵ Občutek dušenja in vztrajen kašelj, ki sta tipična simptoma astme, bi lahko pripisali tudi pljučnici. Bolezen je bila v tem obdobju nova in slabo poznana, zato so duhovniki zapisovali vzrok smrti glede na vidne in znane simptome.²⁶ V bližnjem Krminu je v prvem, spomladanskem valu zbolelo približno 300,²⁷ umrlo pa 11 oseb.²⁸

Smrtonosen je bil drugi val, ki je dosegel skoraj vse svetovno prebivalstvo in je trajal šest mesecev.²⁹ Največ žrtev je bilo v 13 tednih od srede septembra do srede decembra 1918.³⁰ Obravnavane kraje Goriških brd je španska gripa dosegla v drugem valu. Prva poročila o tej bolezni v Brdom

19 Viola, *Storie della ritirata*, str. 63–64.

20 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

21 *Goriška straža*, 7. II. 1918, str. 2.

22 Crosby, *Influenza*, str. 809.

23 Keber, *Epidemija*, str. 94.

24 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

25 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

26 Med nemškimi vojaki so v tem obdobju razširjeno influenco poimenovali Blitzkatarrh (Spinney, 1918. *L'influenza*, str. 46).

27 Po ocenah je v Krminu takrat živelo približno 5600 oseb (Panzer, *L'epidemia*, str. 152).

28 Panzer, *L'epidemia*, str. 152.

29 Keber, *Epidemija*, str. 94.

30 Spinney, 1918. *L'influenza*, str. 13.

bližnjih krajih zasledimo v časopisu *Goriška straža*. To je bil eden redkih časopisov na območju Goriške, ki je izhajal jeseni 1918. Že 3. oktobra tisk poroča o »španski bolezni«, ki se je razmahnila na Madžarskem, ter njenem širjenju v Ljubljani.³¹ 24. oktobra zasledimo že kar nekaj poročil o tej bolezni, in sicer med goriškimi begunci na Dolenjskem, ter o širjenju te bolezni v Trstu.³² Iz člankov je razvidno, da so takrat že spoznali, da je pljučnica pogost zaplet po preboleli gripi³³ ter da je visoka smrtnost tudi posledica slabe in nezadostne prehrane. Na Goriškem so, kot je zapisal zdravnik Anton Breclj, brali, da se je »v zapadni Evropi začela posebna kuga, ki so ji rekli španska hripa«.³⁴ »Neusmiljeno je davila, kamor je dospela.«³⁵ Ljudje so se tolažili, da prizaneso goriški deželi, ki je imela takrat zelo omejen promet s svetom in ki je bila po njihovem mnenju »že tako preveč prizadeta po vojnih nadlogah«.³⁶ A zgodilo se je ravno nasprotno, saj so »po prvih okužbah obolevali ljudje kar vsi vprek«.³⁷ Zbolel je tudi sam Breclj in prav težak potek njegove bolezni ter napor pri obvladovanju bolezni pri pacientih so verjetno botrovali kasnejšemu spominskemu zapisu. Njene posledice in vzdušje prebivalstva ob epidemiji na Goriškem je opisal takole: »... umirali pa večinoma mladeniči in mladenke oziroma mlade žene kar na kupe, največkrat radi vnetja možganov ali možganskih mren. Kakor da se je peklo zaklelo, da mora pokončati vse, čemur je dotlej prizanesla vojska! Mlade žene s kopicami nedoraslih otrok brez očeta so legale v grob, čvrste mladenke, ki so nadomeščale v vojski pobite ali bogve kje ujete brate in očete, so zapuščale rodne domove brez pomoči. Bili smo že vajeni raznih grozot zadnjih let, a tista kuga nam je sekala še posebno krute, skeleče rane.«³⁸ Tudi iz opisa stanja v Trstu lahko vidimo, da se je z boleznijo srečala vsaka družina, kar kaže na hitro širjenje okužb. V naslednjih številkah tega časopisa zasledimo le posamezne osmrtnice, ki prav tako niso povezane s prebivalci Brd, temveč s tistimi z območja Goriške.

31 *Goriška straža*, 3. 10. 1918, str. 4.

32 *Goriška straža*, 3. 10. 1918, str. 3, 4.

33 »V Trstu imamo razne bolezni, ki se širijo ogroževalno. Posebno pa takozvana 'španska', ki jej tako rada sledi toli nevarna pljučnica ... In večinoma umirajo mladi ljudje, ali taki v najlepši dobi svojega življenja. Ni hrane, vsled česar izgubljajo organizmi vsako odporno silo, ni primerne zdravniške nege, in vrhu tega ni ne zdravniške pomoči, in ne zdravil« (*Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 4).

34 Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

35 Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

36 Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

37 Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

38 Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

Tabela 1: Število smrti zaradi španske gripe v Goriških brdih po mesecih

Mesec	Umrli za špansko gripo (št.)	Delež (%) umrlih za špansko gripo po mesecih
oktober	6	7,6
november	42	53,1
december	22	27,8
januar	4	5,1
februar	1	1,3
marec	1	1,3
april	3	3,8
Skupaj	79	100

Glede na zapise v mrljskih matičnih knjigah se je v Brdih, tako kot na ostalem ozemlju Avstro-Ogrske, smrtonosni val začel jeseni 1918.³⁹ V začetku oktobra so bili med Brici v begunstvu zabeleženi prvi primeri smrti zaradi te bolezni, v Brdih pa konec oktobra (Tabela 1). To kaže na manjše, a razumljivo zaostajanje za mestnimi središči, kjer je bila velika pretočnost ljudi. V Trstu, Kopru in Ljubljani je bilo sredi oktobra največ smrtnih primerov.⁴⁰ V Brdih vrhunec razširjenosti in obolevnosti opazamo novembra 1918, ko zasledimo več kot polovico vseh umrlih za to boleznijo. Decembra se je obolevnost in s tem smrtnost zaradi gripe zmanjšala, saj takrat beležimo tretjino vseh umrlih. Posamezni primeri so se pojavljali še v začetku leta 1919. Zadnje tri smrtne primere so duhovniki v mrljske matice zabeležili aprila, enega v Gradnem⁴¹ in dva v Vipolžah.⁴² Preseneti nas, da v podsabotinski kaplaniji⁴³ ni bilo nobene umrlega za špansko gripo, verjetno zato, ker je Podsabotin kraj neposredno ob vznožju Sabotina, kjer so potekali hudi boji. Vaščani so bili v begunstvu, vas pa je bila močno porušena, zato lahko predvidevamo, da se velik del prebivalstva še ni vrnil na svoje domove. Duhovnik v matico

39 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

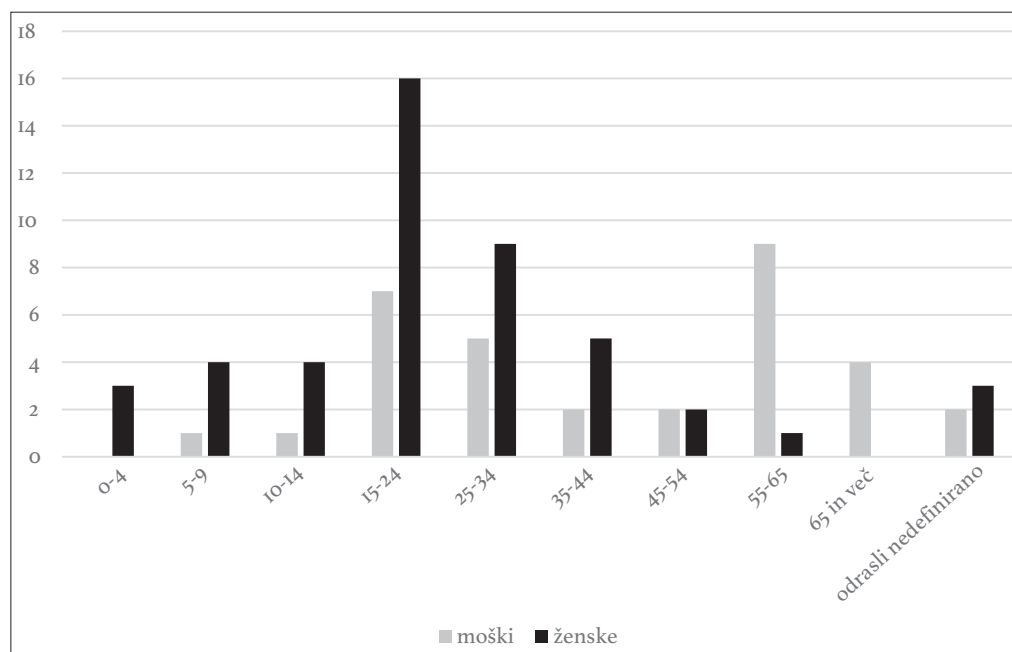
40 Bratož, Vojna, str. 26; Keber, O španski bolezni, str. 51.

41 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

42 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

43 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947.

Grafikon 1: Umrli za špansko gripo po starostnih skupinah in spolu

ni zabeležil primerov smrti v begunstvu, temveč samo tiste iz domačega kraja.

Pri analizi zapisov o vzroku smrti v župnijskih matičnih knjigah moramo biti previdni,⁴⁴ in si- cer zato, ker duhovnik ali domači, ki so prijavili vzrok smrti, niso vedno znali diagnosticirati vzro- ka smrti, zlasti če so ljudje umrli zaradi sekun- darnih zapletov po okužbi.⁴⁵ Že samo bolezen so poimenovali različno: *morbus hispanica* (španska bolezen), *febris hispanica* (španska mrzlica), *febris spaniola* (španska mrzlica), *influenza hispanica* (španska gripa), *spaniola* (španjolka), *pestis hispa- nica* (španska kuga) ...⁴⁶ Pogost zaplet po preboleli gripi je bila tudi pljučnica, ki so jo včasih navedli kot vzrok smrti. To nam potrjujejo tudi kasnejši zapisi, ko so bolezen in njene posledice že pos- tale splošno znane. Kot vzrok smrti januarja 1919 umrle žene v Kozani je bil naveden *febris spagnola et pulmonitis*,⁴⁷ torej španska gripa, ki ji je sledila pljučnica. Tako smo od oktobra dalje upoštevali tudi primere, pri katerih je kot vzrok smrti nave-

dena samo pljučnica. Taki primeri so se pojavili v vikariatih Medana in Fojana.⁴⁸ Tudi analiza smrti zaradi španske gripe v Ljubljani je pokazala, da so v mestu umrle 403 osebe, od tega 275 zaradi gripe, 128 pa zaradi pljučnice, ki ji je sledila.⁴⁹ V Brdih je razmerje podobno: 53 oseb je umrlo za špansko gripo, 26 pa za pljučnico.

Kot ugotavljajo tudi drugi raziskovalci te bo- lezni, so pogostejše umirale ženske.⁵⁰ V briških vaseh je umrlo 47 žensk in deklic ter 32 moških in dečkov. V bližnjem Krminu in Bračanu pa so našli 61 žrtev,⁵¹ večinoma novembra, ko je umr- lo tudi po šest oseb dnevno. Zapisi pravijo, da je Civilni komisariat za politični okraj Gradiška župniku naročil, naj ne zvoni za umrlimi, saj je to sprožalo tesnobo med prebivalstvom.⁵² Povpreč- na starost umrlih žensk iz Brd je znašala 23 let, kar kaže na to, da so večinoma umirali mladi odrasli, se pravi najvitalnejši del prebivalstva. Najvišji de- lež ugotavljamo v starostni skupini od 15 do 24 let. Sledi naslednje starostno obdobje od 25 do 34 let. Ženske prevladujejo v vseh starostnih skupi- nah do 44. leta starosti, nad 55. letom pa povsem prevladujejo moški (Grafikon 1, 2). Pri moških je bila povprečna starost umrlih 42 let. Podobno je ugotavljal že omenjeni zdravnik Anton Brecelj. V Brdih pri moških ugotavljamo nekoliko drugač-

44 Bratož, Vojna, str. 31.

45 Tomažič in Strle, *Infekcijske bolezni*, str. 309.

46 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valen- tino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

47 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

48 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Medana 1835–1946.

49 Kalčič, *Španska gripa*, str. 30–31.

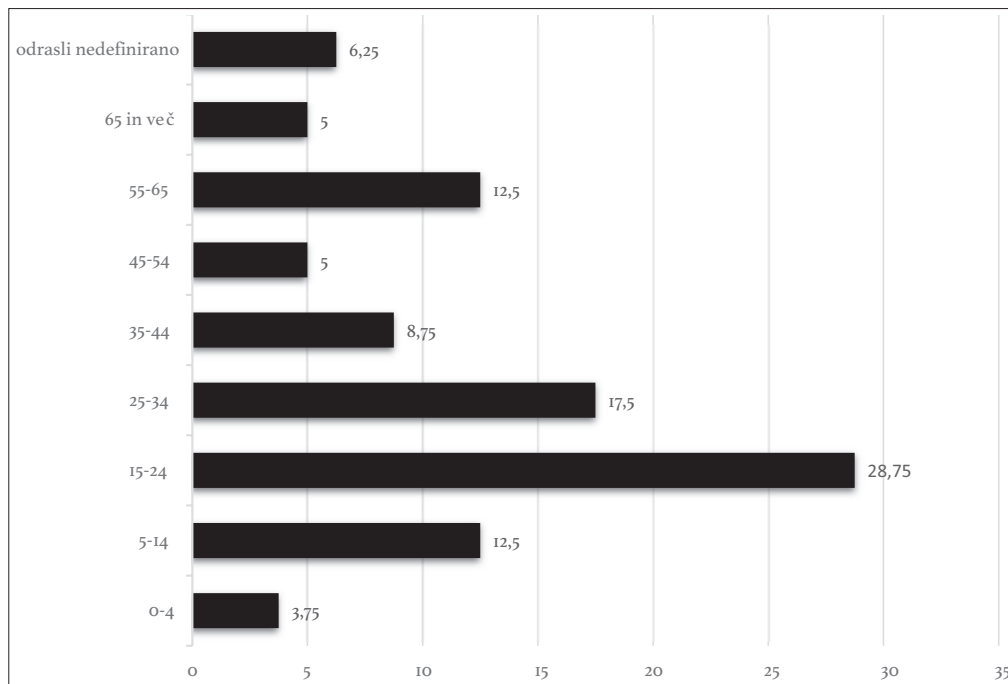
50 Keber, *Epidemija*, str. 94.

51 Panzera, *L'epidemia*, str. 152.

52 Panzera, *L'epidemia*, str. 153.

Grafikon 2: Deleži umrlih za špansko gripo po starostnih skupinah

no sliko, morda zato, ker so doma ostali starejši možje, ki so bili zaradi naporov izčrpani. Opravka imamo z razmeroma majhnim vzorcem, kjer nekaj izjem spremeni izid povprečja. Na grafikonu 1 vidimo, da je umrlo veliko moških med 15. in 34. letom ter tistih v starosti nad 55 let.

Če smrti zaradi španske gripe merimo v odstotkih glede na vse umrle v času, ko je bolezen razsajala, je bilo največ umrlih v župnijah Biljana in Dolenje ter v kaplanijah Gradno in Kozana (Tabela 2).⁵³ Visok delež umrlih za to boleznijo so beležili tudi v fojanski in medanski kaplaniji.⁵⁴ Največ umrlih glede na vse primere smrti v posameznih cerkvenih upravnih enotah v enem letu je bilo v kaplanijah Fojana, Gradno in Medana ter v župniji Biljana. V gradenski kaplaniji, kjer ljudje večinoma niso bili izseljeni, je bila statistika zelo slaba: v vsem letu 1918 je umrlo 18 ljudi, od tega kar deset novembra in decembra 1918 zaradi španske gripe. Kot kažejo podatki, je gripa močno prizadela Nozno, ki je bilo del gradenske kaplanije, manj pa ostale vasi. Tu je umrlo šest žensk in štirje moški.⁵⁵ Zanimiva je mrliška matična v Kozani, saj je tamkajšnji vikar Alfonz Blaško

vestno zabeležil tudi kraj smrti vseh umrlih za špansko gripo. Vseh primerov je bilo 13, od tega le eden v Kozani, ostali pa so umrli v begunstvu v Italiji.⁵⁶ Spomladi 1919 je bil pojav španske gripe za obravnavane kraje manj usoden. Zaradi te bolezni so umrle le posamične osebe, ki so spadale pod duhovnije v Gradnem, Kozani, Medani in Vipolžah.⁵⁷ V vsem letu je v gradenskem vikariatu umrlo 16 ljudi, zaradi španske gripe pa le dve ženski srednjih let, ena iz Slavč in druga iz Višnjevika.⁵⁸ Zanimivo je, da v Vipolžah sicer ni izjemno veliko primerov smrti zaradi španske gripe, vendar pa smrti beležimo v vseh mesecih od oktobra 1918 do aprila 1919,⁵⁹ kar je izjema v primerjavi z ostalimi vasm.

Brda so bila zaledje in delno tudi bojišče soške fronte. Velik del prebivalstva so italijanske oblasti maja 1915 izselile v notranjost države. Po italijanski zasedbi Gorice avgusta 1916 Brda niso bila več neposredno bojišče. V Italijo izseljeni Brici so lahko zaprosili za naselitev v severovzhodne briške vasi. Mnogo begunskih družin se je tako naselilo pri sorodnikih. Glavnina izseljenih in beguncev se je vrnila v začetku in spomladi

53 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

54 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Medana 1835–1946.

55 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

56 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

57 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

58 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

59 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

Tabela 2: Razmerje med umrlimi za špansko gripo ter vsemi umrlimi v letu 1918 po posameznih lokalijah

Župnija/kaplanija	Vsi umrli v letu 1918	Umrli okt.–dec. 1918	Umrli za špansko gripo	% umrlih za šp. gripo v vsem letu	% umrlih za šp. gripo okt.–dec.
Biljana	21	14	14	66,7	100
Cerovo	4	2	1	25	50
Dolenje	8	6	5	62,5	83,3
Fojana	32	27	16	50	59,3
Gradno	18	11	10	55,6	90,9
Kojsko	12	7	2	16,7	28,6
Kozana	19	11	7	58,3	63,6
Medana	26	18	12	46,1	66,7
Šmartno	6	2	2	33,3	100
Vipolže	11	5	4	36,4	80
Skupaj	157	103	73	46,5	70,9

1919.⁶⁰ Tako vidimo, da se marsikateri izseljeni v času jesenskega vala gripe še niso vrnili.⁶¹ To nam potrjuje tudi zapis iz šolske kronike šole v Kojskem⁶² in spominski zapis Ludvika (Ljudevita) Zorzuta.⁶³ V šolski kroniki beremo, da se je tu šola začela v začetku novembra 1918, saj so se šele takrat vračali iz begunstva.⁶⁴ Spominski zapis Ludvika Zorzuta opisuje, kako so bili številni Brici za božič leta 1918 še v begunstvu.⁶⁵ Kozanska mrliška knjiga ter pripoved Darinke Sirk o sorodniku, ki je za špansko gripo umrl v begunstvu in ni zabeležen v tukajšnji mrliški knjigi,⁶⁶ opozarjata na problematiko zapisov v mrliških maticah. Majhno število umrlih v krajih Cerovo, Kojsko in Šmartno,⁶⁷ kjer je bilo bistveno več prebivalcev v primerjavi s Fojano, Gradnim in Biljano,⁶⁸ lahko pripišemo dejstvu, da gre za izseljene vasi, kamor se prebivalci še niso v celoti vrnili na domove. Nekateri duhovniki, za razliko od kozanskega⁶⁹ vikarja Alfonza Blažka, umrlih v begunstvu očitno

niso zabeležili v mrliške matice. To bi bil lahko razlog za majhno število umrlih za špansko gripo v omenjenih treh lokalijah.

Statistični podatki o prebivalstvu v vaseh Goriških brd, ki so po drugi svetovni vojni pripadle Jugoslaviji,⁷⁰ kažejo, da je po štetju prebivalstva leta 1910 tu živelo 5722 oseb, leta 1931 pa 5222.⁷¹ Ugotavljamo, da se je v 20 letih število prebivalcev zmanjšalo za 500 oseb oziroma za 6,5 %.⁷² Razpon med štetjema je prevelik, da bi omogočil ugotavljanje, kolikšen upad je povzročila prva svetovna vojna ali španska gripa. Po sicer nepopolnih podatkih je v vojni padlo 176 mož, pogrešanih pa je bilo 26 oseb.⁷³ Obenem zaradi pomanjkanja podatkov o številu ljudi, ki so takrat prišli ali ostajali na domovih, ne moremo izračunati, kolikšna je bila smrtnost. Če bi upoštevali število prebivalstva, zabeleženo v štetju leta 1910, ter od njega odšteli zgolj padle in pogrešane, bi dobili smrtnost 1,4 %. Glede na to, da del prebivalstva še ni bil ponovno naseljen v Brdih, ter glede na nizko rodno in smrtnost med civilnim prebivalstvom med vojno bi se rezultat verjetno ujemal z ugotovitvami za Koper, kjer je umrljivost za špansko gripo znašala 1,7 %.⁷⁴

Za oblikovanje točne slike bi morali vedeti, koliko je bilo vseh obolelih za gripo. Zgolj za predstavu obsega epidemije je poveden že omenjen zapis zdravnika goriškega okraja Antona

60 Prinčič, V avstrijskem mestecu, str. 87; Svoljšak, Begunci, str. 63.

61 Goriška straža (2. 10. 1918, str. 3) je v začetku oktobra 1918 poročala, da je bilo na slovenskem ozemlju še vedno 25.000 beguncev.

62 PANG 807, t. e. 2, Kronika OŠ Kojsko, str. 6.

63 Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210–212.

64 PANG 807, t. e. 2, Kronika OŠ Kojsko, str. 6.

65 Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210.

66 Po pripovedovanju Darinke Sirk, rojene 1928, iz Dobrovega zapisala Tanja Gomiršek.

67 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946.

68 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

69 Po zapisu Ludvika Zorzuta so bili v begunstvu tudi tisti iz Biljane in Medane (Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210).

70 V teh podatkih ni prebivalstva v Dolenjah in Števerjanu, ki sta bila dodeljena Italiji.

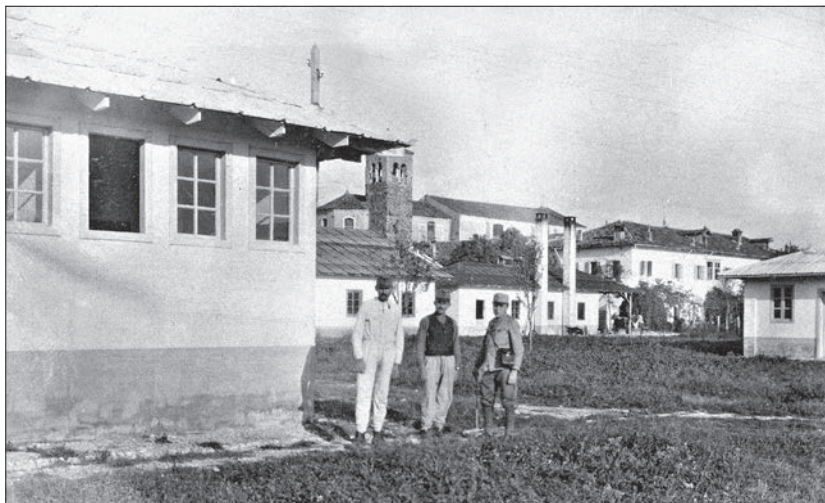
71 Čehovin, Občina Nova Gorica, str. 190.

72 Upad lahko v pretežni meri pripišemo gospodarskim in političnim razmeram po prvi svetovni vojni, ki so botrovali množičnemu izseljevanju primorskega prebivalstva.

73 Sedmak, Goriška Brda, str. 252.

74 Bratož, Vojna, str. 32.

Vojašnica v sklopu bolnišnice št. 9II
(Arhiv društva Società CORMONESE
Austria).

Breclja, ki je epidemijo španske gripe opisal »kot požar v viharju«, ki se je »razširil po mestu in okolici«. ⁷⁵ Tudi na vprašanje, ali je kateri sloj kmečkega prebivalstva gripa močnejše prizadela, nimamo odgovora, saj mrliške matice ne vsebujejo podatkov o poklicu umrlega. Zgodovinarji ugotavljajo, da so se zapleti pogostejše pojavili pri mlajših, ker ti virusa influence še niso preboleli in nanj niso razvili odpornosti. Poleg tega je njihovo odpornost zmanjšala slaba prehrana. ⁷⁶ Ob koncu vojne so prenehale tudi dobave živil, skladišča aprovizacijskih komisij so bila prazna, ⁷⁷ pridelka pa je bilo malo, tako da je prišlo do prehranske krize. ⁷⁸ *Goriška straža* je konec oktobra zapisala, da so »pičel pridelek ponekod že povžili«. ⁷⁹ Znano je, da so se na račun ostalih družinskih članov hrani najprej odpovedale ženske. ⁸⁰ Pogostejše so zbolevale in umirale zlasti tiste, ki so skrbele za obolele domače, ter otroci, ki so se okužili v šoli. Zapleti so se tako pojavili pri mlajših, ki virusa še niso preboleli, oslabeledih ter tistih, ki so imeli pridružene kronične bolezni.

Na Goriškem je zaradi mobilizacije in izseljevanja primanjkovalo tudi zdravnikov, ki bi znali svetovati ustreznejšo nego. Kljub cenzuri, ki je veljala do 29. oktobra 1918 in je prepovedovala izražanje mnenj o aprovizaciji in nevzdržnih življenjskih pogojih, je *Goriška straža* 24. oktobra poročala, da na Goriškem postaja čedalje bolj občutno pomanjkanje zdravnikov. Od Bovca do Gorice sta

bila na razpolago »le dva zdravnika, ki pa sta v zadnjem času tudi obolela«. ⁸¹ Od njiju je bil Anton Brecelj edini nevojaški zdravnik, ki je v celoti pokrival bolnike goriške bolnišnice ter še celoten »goriški okraj«. ⁸² Kot je zapisal, je imel »v svoji zdravniški poslovalnici mnogokrat več obiska kot prostora, pozivov za obiske v mestu in na kmetih pa toliko, da sem jih mogel vse opraviti le redkokateri dan«. ⁸³ Med ljudstvom, pa tudi v časopisu so krožili nasveti za take in drugačne metode zdravljenja te bolezni. V *Goriški straži* ⁸⁴ zasledimo opozorilo, da morajo bolniki bolezen preboleti v postelji, saj so lahko bili prenašalci bolezni, hkrati pa so zaradi zmanjšane odpornosti zbolevali za sekundarnimi okužbami. Isti članek prinaša

Baraka z bolniško kuhinjo v sklopu bolnišnice št. 9II v Krminu (Arhiv društva Società CORMONESE Austria).

⁷⁵ Kazak, *Nadloge pred prevratom*, str. 422.

⁷⁶ Keber, *O španski bolezni*, str. 44; Bratož, *Vojna*, str. 25–26.

⁷⁷ Časopis poroča, da so na dunajski centrali za aprovizacijo odločili, da dobi *Goriška aprovizacija* samo še do 7. novembra (*Goriška straža*, 31. 10. 1918, str. 3).

⁷⁸ Bratož, *Vojna*, str. 23; Svoljšak, *Begunci*, str. 69. O lakoti v letu 1917/1918 in slabi ter neorganizirani preskrbi v Kobaridu poroča tudi Sedmak (*Življenje v Kobaridu*, str. 153–160).

⁷⁹ *Goriška straža*, 31. 10. 1918, str. 1.

⁸⁰ Gomiršek, *Delo*, str. 361.

⁸¹ *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

⁸² *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

⁸³ Kazak, *Nadloge pred prevratom*, str. 422.

⁸⁴ *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

Pogled na dvorišče lazareta, bolnišnice št. 9II, v Krminu. Lazaret je bil podružnica vojaške bolnišnice, ki je delovala v krminski osnovni šoli (Arhiv društva Società Cormonese Austria).

priporočilo o uživanju rdeče pese, ki naj bi zbijala vročino in preprečevala okužbo. Priporočali so tudi kamilični čaj in hladne obkladke čez pas. Da je bila prisotnost medicinsko usposobljenega osebja pomembna, kaže raziskava Panzere, ki meni, da je bilo v Bračanu malo žrtev španske gripe prav zaradi dobre zdravstvene oskrbe.⁸⁵

V do sedaj zbranih spominskih virih z območja Goriških brd je zelo malo omemb španske gripe. Silvano Prodan je v svojem zgodovinskem delu o ženini družini iz Martinjaka⁸⁶ zabeležil zgolj eno smrt zaradi te bolezni.⁸⁷ Enako je v spominskem delu o Gornjem Cerovem izpod peresa Nikolaja Prinčiča z naslovom *Onstran dobrega*. Pisec omenja smrt županove žene zaradi španske gripe v begunstvu.⁸⁸ Tudi ohranjene šolske kronike glede pojava bolezni niso zgovorne. Edino v šolski kroniki šole v Fojani zasledimo zapis, da je leta 1918 po vasi »razsajala huda španska bolezen, ki je zahtevala še precej žrtev«.⁸⁹ Skromnejši obseg poročanja o pojavu te bolezni je posledica drugačne situacije,⁹⁰ kot je bila v osrednjem delu slo-

venskega ozemlja ali v mestih.⁹¹ Ozemlje Goriških brd je bilo neposredno izpostavljeno izstrelkom s Sabotina, velik del prebivalstva je bil izseljen in Brda so zavzeli italijanski vojaki. Ob koncu vojne je pri vseh spominskih zapisih vidno olajšanje, da je minila neposredna vojna nevarnost, pa tudi, kot so sprva mislili, italijanska okupacija.⁹² Dora Obljubek je po avstrijskem preboju pri Kobaridu 24. oktobra 1917 in zlomu italijanske vojske konec vojne opisala takole: »Vojna, ki se je nadaljevala še leto dni ob reki Piavi nas ni ogrožala več. Pač pa je bilo treba se spoprijeti z velikimi gospodarskimi težavami. Le te smo lažje prenašali, ker nas je bodrilo upanje, da bomo kmalu spet videli naše drage, ko pridejo za kratek čas domov. Na žalost, pa je marsikdo zaman čakal, saj je truplo svojega že davno trohnelo v tuji zemlji. Oče je bil doma na dopustu, ko je končala vojna. Svet se je od-dahnil, se razveselil in začel na novo živeti.«⁹³ Pogoste usodne posledice obolevanja za tem tipom influence so leta 1919 izzvenele. V *Goriški straži*⁹⁴ so se oktobra 1919 podrobno posvetili opisovanju ter predlogom za zdravljenje treh drugih nalezljivih bolezni, ki so med vojno in po njej krožile po Goriški: krvavi griži, tifusu⁹⁵ in malariji.⁹⁶ Španski gripi niso več posvečali pozornosti.

ZAKLJUČEK

Skromno arhivsko gradivo nam ob analizi služi za ugotavljanje začetka in konca drugega vala španske gripe, ki je zajel tudi Goriška brda. Iz podatkov lahko razberemo najbolj kritične mesece ter posamezne kraje, kjer je smrt zaradi te bolezni najbolj zaznamovala obdobje po prvi svetovni vojni. Prav tako ugotavljamo, da so najpogostejše umirale ženske v obdobju med 15. in 34. letom starosti ter moški po 55. letu. Spominsko gradivo ponuja le nekaj skromnih podatkov o posameznikih in se epidemije španske gripe ne dotika. Verjetno je bilo za prebivalce območja najpomembnejše olajšanje zaradi konca vojne ter politično vprašanje, komu bo Primorska in s tem Goriška brda po vojni pripadla, pa tudi skrb za obnovo porušenih domov in pridobitev osnovnih dobrin

ustanovitve kraljevine SHS.

⁸⁵ Panzera, *L'epidemia*, str. 153.

⁸⁶ Gre za zaselek vasi Kozana.

⁸⁷ Umrli je Roman Simčič, ki je med vojno delal v vojaški bolnici v Logatcu (Prodan, *Martinjak*, str. 38).

⁸⁸ Prinčič, *Onstran*, str. 6. V mrliški knjigi njena smrt ni zabeležena.

⁸⁹ PANG 807, t. e. 1, Kronika OŠ Fojana, str. 7.

⁹⁰ Tudi v osrednjeslovenskem prostoru je po izteku epidemije spomin nanjo kmalu poniknil v ozadje. V ospredje so namreč stopala vprašanja razpada Avstro-Ogrske in

⁹¹ V mestih je bilo več izobraženih in posledično več spominskih zapisov.

⁹² Markočič et al., *Spišem eno povest*.

⁹³ Obljubek, *Kronika*, str. 37.

⁹⁴ *Goriška straža* je bila pokrajinski list slovenske manjšine v goriški pokrajini. Leta 1918 je izšlo deset števil, potem je zaradi italijanske okupacije začasno prenehal izhajati. Ponovno je začel izhajati oktobra 1919 (https://sl.wikipedia.org/wiki/Goriška_straža; 28. 11. 2023).

⁹⁵ *Goriška straža*, 16. 10. 1919, str. 2.

⁹⁶ *Goriška straža*, 23. 10. 1919, str. 2; *Goriška straža*, 30. 10. 1919, str. 2–3.

za preživetje zime. Tudi iz sočasnega časopisnega gradiva v zvezi z epidemijo v Goriških brdih ne izvemo ničesar. Vprašanja, kot na primer povezanost socialnega položaja družine v povezavi z umrljivostjo za špansko gripo, zaenkrat ostajajo neodgovorjena. Zaradi nepopolnih podatkov tudi ni mogoče ugotoviti, ali so v večji meri zbolevali in umirali izseljeni prebivalci in begunci ali tisti, ki so med vojno ostali na svojih domovih, ali pa med njimi ni bilo razlike. Pojav španske gripe v kolektivnem spominu Bricev ni pustil globljih sledi. Redki starejši ljudje⁹⁷ se ob omembi te bolezni spominjajo pripovedovanj, da je v letu po prvi svetovni vojni kosila španska gripa, ki je terjala marsikatero življenje. Torej lahko rečemo, da je spomin na špansko gripo osebni in ne kolektivni. Bolezen ni nastopala kot zgodovinska nesreča, temveč jo sestavljajo številne osebne tragedije, ki so v luči konca vojne in vprašanja državne pripadnosti ostale v zasebnem okolju vsakega posameznika.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AAG – Archivio arcidiocesi Gorizia

Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Dolegna 1870–, Fleana 1835–1944, Gradi-na 1835–1946, Quisca 1835–1937, Cosana 1835–1946, Medana 1835–1946, Poggio S. Valentino 1851–1947, S. Martino 1835–1946, S. Floriano 1835–2000, Vipulzano 1835–1945.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

PANG 807, OŠ Dobrovo.

USTNI VIRI

Darinka Sirk (roj. 1928), Dobrovo (zapisala Tanja Gomiršek).

Miloš Kumar (roj. 1946), Kojsko (zapisala Tanja Gomiršek).

ČASOPISI

Goriška straža, 1918, 1919.

LITERATURA

Bratož, Urška: Vojna, lakota in bolezen: po sledih španske gripe v Kopru. *Acta histriae* 28, 2020, št. 1, str. 21–40. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2020.02>

Crosby, Alfred: Influenza. *The Cambridge world history of human disease* (ur. Kenneth Kiple). Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1999, str. 807–811.

Čehovin, Stojan: Občina Nova Gorica: splošni pregled. *Krajevni leksikon Slovenije* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 187–194.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik* 33/34, 2009/2010 (Marušičev zbornik: zbornik prispevkov v počastitev 70-letnice prof. dr. Branka Marušiča), str. 335–369.

Gomiršek, Tanja: Vrste zakupnih pogodb v Goriških brdih v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 71, 2017, št. 1–2, str. 164–185.

Kalčič, Nina: *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo«* (diplomska naloga). Ljubljana, 2001.

Kazak, Bogdan: Nadloge pred prevratom in sam bolan. *Mladika* 16, 1935, št. 11, str. 421–426.

Keber, Katarina: Epidemija v šolskih klopeh: primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 70, 2022, izredna številka (Iz zgodovine epidemij), str. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.izr.06>

Keber, Katarina: O španski bolezni, hripi posebne vrste. Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe. *Acta histriae* 28, 2020, št. 1, str. 41–58. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2020.03>

Kosi, Jernej: Evakuacija, beg in namestitve goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brezhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo. *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 18–29.

Markočič, Anton et al.: *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.

Marušič, Branko: Brda in državne meje (1797–1947). *Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 116–131.

Obljubek, Dora: Kronika. *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 33–37.

Panzer, Giovanni Battista: L'epidemia dell'influenza spagnola. *Cormons e Brazzano 1917–1918* (ur. Giovanni Battista Panzer et al.). Cormons: Società Cormanese Austria, 2018, str. 149–154.

Podobnik, Janez: Kronika. *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 57–66.

Prinčič, Nikolaj: *Onstran dobrega: slike iz življenja Bricev 1918–1943*. Šmartno v Goriških Brdih: samozaložba, 1998.

Prinčič, Vili: V avstrijskem mestecu Bruck a. d. Leitha se skriva delček slovenske zgodovine. *Begunci: slo-*

97 Po pripovedovanju Darinke Sirk, rojene 1928, iz Dobrovega ter Miloša Kumara, rojenega 1946, iz Kojskega zapisa Tanja Gomiršek.

- venski begunci s soške fronte: zbornik (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 82–89.
- Prodan, Silvano: *Martinjak v Brdih*. Ljubljana: Jutro, 2009.
- Reya, Oskar: *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, 2002.
- Reya, Oskar: *Povest o Bricih. Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 5–21.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.
- Sedmak, Drago: *Goriška Brda kot zaledje soške fronte. Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 250–285.
- Sedmak, Drago: *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2001.
- Spinney, Laura: *1918 l'influenza spagnola: la pandemia che cambiò il mondo*. Venezia: Marsilio, 2018.
- Svoljšak, Petra: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Svoljšak, Petra: *Soška fronta na obrobju Brd: življenje v Brdih pod italijansko zasedbo. Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 226–249.
- Svoljšak, Petra: *Begunci. Slovenci + Prva svetovna vojna 1914–1918* (ur. Marko Štepec). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010, str. 62–64.
- Tomažič, Janez in Strle, Franc: *Infekcijske bolezni*. Ljubljana: Združenje za infektologijo, Slovensko zdravniško društvo, 2014.
- Viola, Giacomo: *Storie della ritirata nel Friuli della Grande guerra: Cìl e int: diari e ricordi dell'invasione austro-tedesca*. Udine: Gaspari, 1998.
- Zorzut, Ljudevit: *Božič v prognanstvu – Božič v domovini. Mladika 1*, 1920, št. 9, str. 210–212.

SPLETNI VIRI

Wikipedija:

https://sl.wikipedia.org/wiki/Goriška_straža

SUMMARY

The Spanish Flu in Goriška Brda

The notes on deaths in parish registry sources are rare witnesses to the mass death toll caused by the Spanish flu in the Goriška Brda area, which is a topic conspicuously absent from memorial records related to the discussed area or its population. The paper presents the results of the

analysis of copies of death registers that are held in the Diocesan Archive in Gorizia and cover most of the territory of Goriška Brda. The records do not make it clear whether by spring the epidemic also reached Goriška Brda. We only dispose of a few individual diagnoses of the deceased, which might point to the occurrence of the disease. In the nearby village of Cormòns (Slo. Krmin), the first, spring wave of the Spanish flu claimed eleven lives. The disease was still new and poorly known at that time, and priests only conjectured about the cause of death based on visible and familiar symptoms.

Among the inhabitants of Goriška Brda who fled their homes, the first deaths that occurred in the second wave of the epidemic were registered in early October and in Brda at the end of the same month. This points to a gradual, yet rapid, spread of the disease from towns, which saw a significant movement of people, to the periphery. In Goriška Brda, its prevalence and morbidity peaked in November 1918, causing more than half of all the deaths. In December, the morbidity and hence mortality rates related to the Spanish flu declined, and the epidemic began to subside in early 1919. The average age of female inhabitants of Goriška Brda who died of the Spanish flu suggests, that most deaths occurred among young adults. The highest share is found in the age group of between fifteen and twenty-four years and in the age group of between twenty-five and thirty-four years. The female population prevailed in all age groups of up to forty-four years and the male population in the age groups of over fifty-five years. The differences in the number of deaths did not correlate with the size of the settlement. We have found that, in abandoned villages where the population had still not returned to their homes, the names of persons who died as refugees were ordinarily not entered in the local parish death registers. Due to insufficient data on the number of persons who returned to their homes or remained there during that time, it is likewise impossible to determine the mortality rate, which can only roughly be estimated at between 1.4 and 1.7%.

Memorial sources that touch on the period at the end of the First World War contain scanty information about the occurrence of the Spanish flu. The population had to cope with a host of problems: the returning emigrants and refugees, the restoration of homes and landholdings, the provision of means of subsistence, and many other predicaments. The end of the war, Italian occupation, and concern regarding the future affiliation of the territory brought a huge sense of relief among the local population. For this reason, the memory of the Spanish flu remained hidden under the veil of numerous accounts of personal experiences without etching itself deeper in the collective memory of the great epidemic, which, for a relatively short period of time, also wreaked havoc in the area of Goriška Brda.

ROBERT DEVETAK, URBAN MAKORIČ*

Domoznanski pregled območja katastrske občine Bodrež v 19. in začetku 20. stoletja

IZVLEČEK

Prispevek obravnava več različnih vidikov preteklosti območja katastrske občine Bodrež na podlagi časopisnih, tiskanih in arhivskih virov ter literature. Gre za domoznanski pregled manjšega območja, ki leži na zahodnem robu Banjške planote, poselitev pa je osredotočena na vas Bodrež in bližnji zaselek Loga. V prvem delu je predstavljen geografski opis območja. Sledijo poglavja o demografskih značilnostih, razvoju naselij in gospodarstvu. Zaključni del je namenjen prvi svetovni vojni, begunstvu, ki so ga izkusili vaščani, uničenju in opustošenju vasi.

KLJUČNE BESEDE

Bodrež, katastrska občina Bodrež, občina Kanal ob Soči, domoznanski pregled, 19. in 20. stoletje, prva svetovna vojna

ABSTRACT

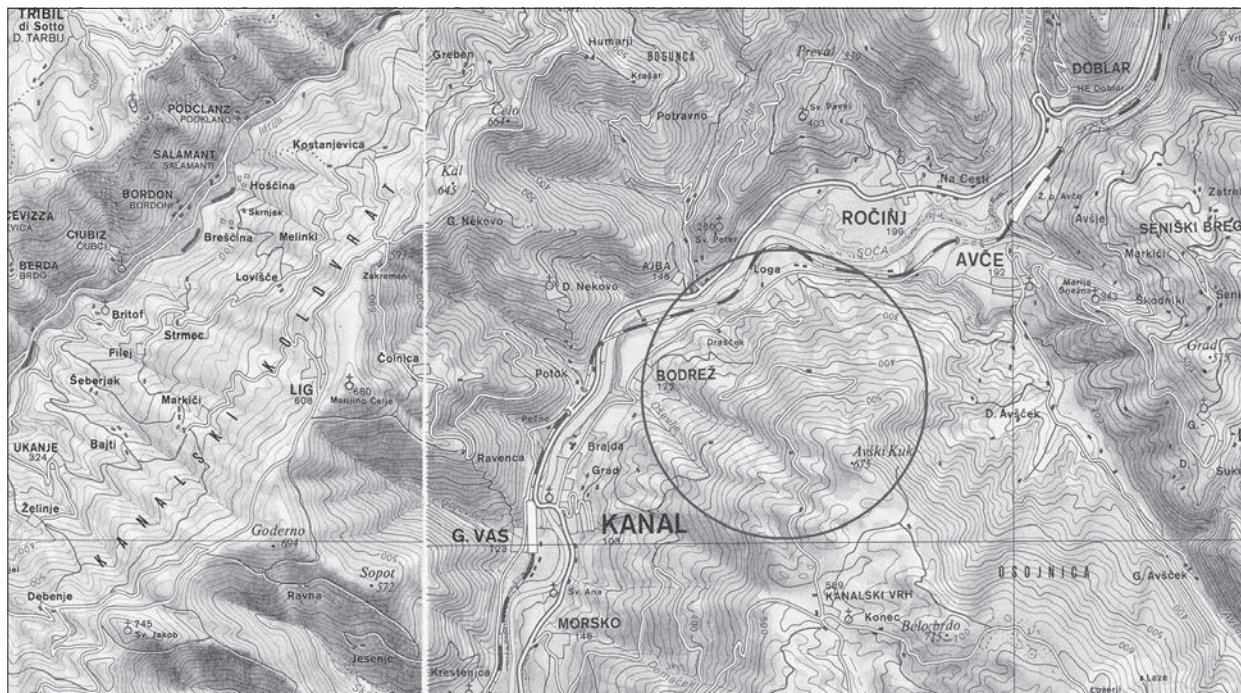
A LOCAL HISTORICAL OVERVIEW OF THE CADASTRAL MUNICIPALITY OF BODREŽ IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Drawing on newspaper, printed, and archival sources as well as literature, the paper discusses several historical aspects of the cadastral municipality of Bodrež. It constitutes a local historical overview of a small area on the western edge of the Banjšice Plateau, with settlement concentrated on the village of Bodrež and the nearby hamlet of Loga. In the first part, the paper focuses on providing the geographical description of the area, followed by chapters on the demographic features, the development of settlements, and the economy, with the focus on the nineteenth and early twentieth century. The final section centres on the First World War, the villagers' refugee experience as well as the destruction and devastation of the village itself.

KEY WORDS

Bodrež, cadastral municipality of Bodrež, Municipality of Kanal ob Soči, local historical overview, nineteenth and twentieth centuries, First World War

* Robert Devetak, doc. dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija, in Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica, Slovenija, robert.devetak@inv.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>
Urban Makorič, dipl. zgodovinar (UN), Bodrež, Kanal, Slovenija, urban.makoric@gmail.com

Območje katastrske občine Bodrež (označeno s krogom) (Atlas Slovenije, str. 119–120).

UVOD

Bodrež je manjša vas v občini Kanal ob Soči, ki je slovenski javnosti poznana predvsem kot rojstni kraj duhovnika, alpinista in razsvetljenca Valentina Staniča.¹ Dosedanje obravnave se niso podrobneje posvečale domoznanskim posebnostim in dogodkom iz preteklosti naselja, drobci, raztreseni po številnih znanstvenih in strokovnih delih, pa izpostavljajo le določene segmente in značilnosti območja. Prispevek se tako osredotoča na več tematik, ki so zaznamovale preteklost tega prostora, umeščenega v občino Kanal ob Soči, ob slovensko-italijanski državni meji, med reko Sočo in Banjško planoto. Vključuje več segmentov, ki skupaj podajajo podrobnejši pogled na Bodrež. Začetni del je namenjen predstavitvi

geografskih značilnosti območja. Sledi analiza poselitvenih in gospodarskih značilnosti v zadnjih dveh stoletjih, zaključno poglavje pa je namenjeno dogajanju med prvo svetovno vojno.

Predstavitve posameznih tematik so bile izdelane na podlagi dostopne literature, statističnih letopisov, elaborata franciscejskega katastra iz leta 1827 in relevantnih časopisov, kot so *Prosveta*, *Gorica*, *Slovenec*, *Slovenski narod* in *Soča*. Zaradi manjšega obsega in pomena vasi se podatki v časopisju pojavljajo zgolj sporadično, kar je delno oteževalo njihovo pridobivanje. Tiskani viri zajemajo predvsem obdobje na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

GEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI KATASTRSKE OBČINE BODREŽ

Katastrska občina Bodrež leži na zahodnem robu Slovenije. Umeščena je v Soško dolino med Tolminom in Novo Gorico ter meji na Banjško planoto. Nastala je kot posledica oblikovanja katastra, ki ga je sredi 18. stoletja uvedla habsburška vladarica Marija Terezija z namenom uvedbe učinkovitega davčnega sistema, katerega osnova je bil katastrski dohodek. Zamejitev na določena območja je bila izvedena ob pripravi naslednjega, jožefinskega katastra, poimenovanega po cesarju Jožefu II., ki je dal podlago katastrskim občinam, v okviru katerih so bila zemljišča na osnovi topografske lege razdeljena na več manjših zaključenih enot.² Kljub temu, da je bil Bodrež manjše

I O Staniču je do sedaj izšlo več strokovnih in znanstvenih prispevkov, ki podrobno analizirajo njegovo bogato družbeno vlogo. Lahko izpostavimo predvsem zbornik, ki ga je uredil Marko Valentinčič: *Valentin Stanič: Cerovšček gospod: ob dvoستoletnici prihoda v Ročinj*, med novejšimi deli pa še: Peterlin-Neumaier, Valentin Stanič, str. 26–49. Poleg Staniča sta iz Bodreža izhajala še dva duhovnika (Kociancič, Župnija Kanal, str. 26). V 18. stoletju je bil v kraju rojen Tomaž Draščik (Drašček), kaplan v Kanalu med letoma 1755 in 1777 ter titularni kanonik v istrski škofiji Pičan. Med drugimi je leta 1774 krstil Valentina Staniča. Umrl je leta 1777 v Kanalu (Kociancič, Župnija Kanal, str. 26). 1. novembra 1868 se je v kraju rodil duhovnik Andrej Makarovič. Po uspešno dokončani gimnaziji v Gorici je leta 1889 vstopil v tamkajšnje semenišče. V duhovniški stan je bil posvečen štiri leta kasneje in bil imenovan za kaplana v župniji sv. Roka v Gorici, a je zaradi bolezní 4. januarja 1898 umrl, star le 29 let (Benkovič, Častivci in častivke, str. 166–167).

2 Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 324–326.

naselje v neposredni bližini lokalnega središča, Kanala, je kraj postal samostojno zaokroženo ozemeljsko območje. Geografsko zelo razgibano ozemlje, umeščeno v katastrsko občino na zahodnih obronkih Banjške planote, obsega 3,4 km² in danes pripada občini Kanal ob Soči. Zahodni in deloma severni del katastrske občine zamejuje reka Soča, v katero se steka več stalnih ali presihajočih pritokov, med katerimi je največji potok Ajbica. Območje je bogato z vodnimi viri, saj tudi južni in vzhodni del katastrske občine zamejuje ta potoka Oševje in Radnik. Nad reko Sočo so v nekaterih delih vrezane pečine, ki so posledica würmske poledenitve v pleistocenu.³ Nad pečinami je pas ravninskega ozemlja, ki je danes večinoma obdelan in namenjen njivskim ali travniškim površinam, na obrobju katerih ležita edini naselji v katastrski občini – večje je vas Bodrež, severno od nje pa je zaselek Loga. Nad naseljema se proti vzhodu večinoma gozdnati teren postopoma dviga in doseže najvišjo točko na vrhu hriba Avški Kuk s 675 metri nadmorske višine. Na skrajnem zahodu katastrske občine danes leži akumulacijsko jezero črpalne hidroelektrarne Avče, ki je pričela z delovanjem leta 2009.

PREBIVALSTVO IN RAZVOJ NASELJA

Na območju katastrske občine Bodrež lahko prve poselitvene nastavke zasledimo že v obdobju prazgodovine. Na zgodnjo poselitev nakazuje ta bronastodobni najdišči, ki so ju odkrili konec 19. stoletja pri gradnji nove ceste Kanal–Avče. Pri izkopavanjih, ki so v letih 1896 in 1899 potekala v bližini zaselka Loge, so odkrili žgani grob, sekiro, kladivo, srpa in fibulo. O najdbah je prvi poročal *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*,⁴ predmete pa danes hrani Prirodoslovni muzej na Dunaju (*Naturhistorisches Museum Wien*).⁵

V dostopnih virih se Bodrež prvič omenja leta 1367 kot *Bedruss* oziroma *Modraz*.⁶ V tem obdobju je kraj spadal pod Goriško grofijo.⁷ Vas gručastega tipa je nastala ob prometni povezavi Kanal–Avče. Za poselitev na tem območju sta bila odločilna tudi bližina reke Soče in raven teren zahodno od vasi, ki je omogočal razvoj poljedelstva. Za tovrstne poselitvene strukture je značilno, da so nastale vzdolž prometnic in se skozi čas strnile v

sklenjene celote naselij v bližini večjega središča,⁸ v primeru Bodreža je bil to trg Kanal. Tovrstna naselja se v Sloveniji večinoma pojavljajo po rečnih dolinah in kotlinah. Bodrež obkroža nekaj potokov in manjših vodnih izvirov, kot sta Radnik in Ajbica.

Kanal je zaradi svojega prometnega in strateškega pomena že od srednjega veka deloval kot središče,⁹ kamor je Bodrež gravitiral z upravnega in gospodarskega vidika. Bodrež je tako sodil v župnijo,¹⁰ od 19. stoletja pa tudi v občino Kanal. V Kanalu so bili osnovna šola, ki so jo obiskovali otroci iz Bodreža, in raznovrstna društva, katerih članstvo je prihajalo tudi iz vasi. Vaščani so uporabljali lokalne trgovske in obrtne storitve, ki so bile na voljo v Kanalu.¹¹

V Bodrežu so hiše postavljene okoli starega vaškega jedra, kjer stojita tudi Marijino znamenje in vodno korito, ki je še v novejšem obdobju služilo za napajanje živine, danes pa je zgolj za okras. Še konec 18. stoletja so bile hiše večinoma zidane, a majhne in slabo grajene.¹² Podoba kraja in celotnega okolja je korenito spremenila šele prva svetovna vojna. Poleg vasi Bodrež so v katastrsko občino sodili še trije zaselki – Loga, Loga pri Jarčih in Loga pri Javčih. Leta 1910 je Bodrež sestavljalo 22 stanovanjskih objektov, v katerih je živelo 144 prebivalcev, ostale tri zaselke pa skupno 17 stanovanjskih objektov s 95 prebivalci.¹³ Danes se za te tri zaselke uporablja enotno poimenovanje Loga.

Pred prvo svetovno vojno je katastrsko občino trikrat prizadel požar. Leta 1885 je zagorela stanovanjska hiša, a so jo gasilci iz Kanala pogasili, preden se je požar razširil. Sama hiša požara ni preživela in uničenega je bila večina imetja.¹⁴ Drugič je do požara prišlo leta 1907, ko je ogenj uničil eno stanovanjsko hišo in šest hlevov.¹⁵ Požar je izbruhnil tudi v Logi leta 1890, ko sta zagorela dva hleva. Večjega materialnega uničenja ni bilo. Tudi ta požar so pogasili gasilci iz Kanala. Izkazal se je predvsem takratni načelnik gasilskega društva Anton Križnič, ki je Logo dosegel z lastno vprego.¹⁶ Kraj je bil uničen v času prve svetovne vojne, saj je več kot dve leti ležal na frontni črti in bil podvržen močnemu obstreljevanju italijanske vojske z desnega brega Soče. Materialno škodo je

3 Melik, *Slovensko Primorje*, str. 461–462.

4 Notizen, str. III.

5 Gl. Gerbec in Vinazza, Arheološka podoba, str. 78; Božič, *Die Erforschung*, str. 189–213; Petru et al., Kanal, str. 124, 175; Svoltjšak, Posočje, str. 367.

6 Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, str. 30–31.

7 Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 125.

8 Natek in Natek, *Slovenija*, str. 65.

9 Sapač, *Grajske stavbe*, str. 103–109.

10 Höfler, *Gradivo*, str. 52.

11 Devetak, *Društveno življenje*, str. 30–34.

12 *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 106.

13 *Spezialortrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland*, str. 7.

14 *Soča*, 17. 7. 1885, str. 3.

15 *Gorica*, 16. 3. 1907, str. 3.

16 *Soča*, 7. 2. 1890, str. 2.

Bodrež v obdobju med svetovnimi vojnama (hrani: Jože Medvešček).

povzročil tudi zavezniški letalski napad leta 1944 na bližnji železniški most pri Ajbi, saj so letalske bombe obenem poškodovale nekaj stanovanjskih hiš v Bodrežu.¹⁷

Podatke o številu in dinamiki sprememb pri prebivalstvu ponuja statistika, ki pokriva obdobje zadnjih dveh stoletij. Graf 1 prikazuje spremembe števila prebivalstva med letoma 1819 in 2020. V prvem obdobju, med letoma 1819 in 1851, je razvidno povečevanje števila prebivalstva, čemur v naslednjih treh desetletjih sledi postopen upad. Po vsej verjetnosti je temu botrovala epidemija kolere leta 1855, ki je po celotnem slovenskem ozemlju povzročila številne smrtne žrtve.¹⁸ V 70. in 80. letih 19. stoletja si je na Goriškem sledilo več slabih letin, kar je povzročilo hudo gospodarsko krizo in pomanjkanje,¹⁹ to pa je posledično sprožilo množično izseljevanje s podeželja v večja mestna središča (Gorica, Trst) ali v tujino (Združene države Amerike, zahodna Evropa).²⁰ Slabe razmere so prizadele tudi prebivalstvo Bodreža, ki je bilo odvisno predvsem od kmetijstva.²¹ Po izboljšanju gospodarskih razmer na Kanalskem, ki je bilo med drugim posledica državne pomoči, novih kmetijskih tehnik ter ustanovitve različnih gospodarskih društev za zagon in razvoj kmetijskih panog, se je trend izseljevanja umiril.²² Nato je do prve svetovne vojne število prebivalstva stagniralo. Po vojni je sledil njegov postopen upad, čemur so v največji meri botrovali ekonomski razlogi. V času med svetovnimi vojnami se je nadaljevalo izseljevanje v ZDA, Avstralijo ter druge, predvsem evropske države,

ki so obljubljale boljše življenje. Število prebivalstva Bodreža se je še dodatno zmanjšalo po drugi svetovni vojni, le da je šlo v tem primeru v največji meri za posledico izseljevanja v večja in nova industrijska središča, predvsem v nastajajočo Novo Gorico. Policentrična ekonomska politika v Ljudski Republiki Sloveniji je omogočala razvoj regijskih obratov, ki so zaposlovali nekdanje kmete in njihove otroke. Kmetje so iz svojega tradicionalnega poklica prešli med polkmete ali delavce in si našli dom drugje.²³ Leta 1968 sta se v vasi izključno s kmetijstvom preživljali le še dve družini, večina domačinov pa se je zaposlila v Kanalu ali v cementarni v Anhovem.²⁴ V zadnjih petih desetletjih se je padanje števila prebivalstva nadaljevalo: do leta 2020 se je glede na leto 1910 zmanjšalo za več kot 62 %. Večino današnjih prebivalcev kraja predstavljajo starejše generacije in aktivno prebivalstvo. Nataliteta sledi modernemu trendu in je zelo nizka.

Pomen povezav Bodreža s Kanalom v preteklosti vidimo tudi pri infrastrukturi in razvoju cestnega omrežja. Vas je bila s Kanalom povezana z vozno cesto, ki pa je bila konec 18. stoletja v slabem stanju ter primerna le za pešce in tovarne konje.²⁵ V Bodrežu se je cesta razcepila. Spodnja cesta je potekala mimo njiv na soški terasi pod vasjo, druga pa je peljala skozi vaško jedro. Iz vasi se je pot proti severu nadaljevala proti Logi in Avčam, poleg nje pa je bilo še nekaj manjših stez, ki so vodile na Banjško planoto proti Kanalskemu vrhu.²⁶ Danes tja vodi manjša pot, ki je skoraj v celoti izdelana iz gruča. Traso poti obkrožajo listnati gozdovi in senožeti, poleg katerih so ve-

¹⁷ Zupan, Bodrež, str. 198.

¹⁸ Keber, *Čas kolere*.

¹⁹ Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 281–299.

²⁰ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 25–30.

²¹ Devetak, *Društveno življenje*, str. 45–51.

²² Devetak, *Društveno življenje*, str. 58–77.

²³ Logar, *Sodobne razvojne smeri*, str. 68.

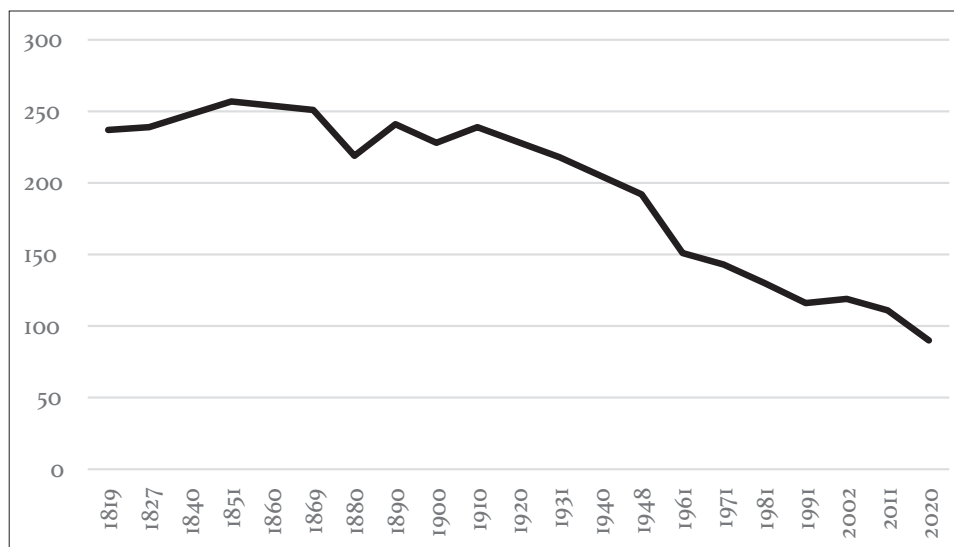
²⁴ Zupan, Bodrež, str. 198.

²⁵ Rajšp, *Ceste*, str. 106.

²⁶ Rajšp, *Ceste*, str. 103.

Graf 1: Gibanje števila prebivalstva v katastrski občini Bodrež med letoma 1819 in 2020²⁷

Leto	Št. prebivalcev
1819	237
1827	239
1851	257
1869	251
1880	219
1890	241
1900	228
1910	239
1931	218
1948	192
1961	151
1971	143
1981	130
1991	116
2002	119
2011	111
2020	90

činoma opuščeni seniki. Konec 19. stoletja so začele lokalne oblasti ob državnem investiranju

večja sredstva vlagati v razvoj cestnega omrežja.²⁸ Eden od prioriteten projektov je bila ustrezna povezava med Kanalom in Avčami. To cesto, ki bi potekala od Kanala skozi Avče in naprej proti okraju Tolmin, z odcepom proti Levpi in Kalu nad Kanalom, je kanalski cestni odbor začel graditi konec 19. stoletja.²⁹ Gradnjo, ki je po projekcijah stala 66.000 goldinarjev, so v goriškem deželnem zboru upravičevali s slabim stanjem poti, češ da je cesta »preozka, polna klancev, tu pa tam tudi zelo nevarna«.³⁰ V predstavitvi so opisali še nesreče, ki so doletele veliko voznikov. Izgradnjo so argumentirali s pomenom, ki bi ga cesta imela za razvoj gospodarstva in prometa na območju Banjške planote in levega brega Soče med Kanalom ter Tolminom in hitreje povezave tega območja z Gorico ter Trstom.³¹ Med gradnjo ceste so pri zaselku Loga našli že omenjene arheološke izkopanine iz mlajše železne dobe. Cesta do Avč je bila dokončana šele po 15 letih gradnje, leta 1911.³²

Območje katastrske občine Bodrež je po letu 1906 prečkala bohinjska železnica. Na tem območju so jo gradili med letoma 1903 in 1906. Med vidnejšimi gradbenimi dosežki je bil 242 metrov dolg kamniti viadukt, ki je med Bodrežem in Aj-

²⁷ Statistika je bila izdelana na podlagi različnih virov:

Podatek za leto 1819: *Schematismo dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Ilirico, ripartimento del territorio governale del Litorale: Ripartimento del territorio governale del Litorale in Circoli, Circondarij, Distretti, Capo-Comuni e Sotto-Comuni, coll' indicazione del numero delle case ed anime*, str. 6.

Podatek za leto 1827: <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572> (20. 6. 2020).

Podatek za leto 1851: *Bollettino delle leggi e degli atti di Governo per Trieste, citta dell'Impero, e pel Litorale: Appendice: Contenente al Divisione del Litorale in Circoli, Capitanati distrettuali, Giudizij distrettuali, Uffizij delle imposte dirette, Comuni locali e catastrali*, str. 8.

Podatek za leto 1869: *Orts Repertorium von Triest und Gebiet, Görz, Gradisca und Istrien auf Grundlage der Volkszählung vom 31. dezember 1869*, str. 2.

Podatek za leto 1880: *Special Orts Repertorium vom Küsterlande 1885*, str. 8.

Podatek za leto 1890: *Specijalni repertorij krajev na avstrijsko-ilirskem Primorju: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890*, str. 13.

Podatek za leto 1900: *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900, VII. Avstrijsko-Ilirsko primorje*, str. 10.

Podatek za leto 1910: *Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, str. 7.

Podatki za leti 1931 in 1948: Čehovin, Občina Nova Gorica, str. 191.

Podatki za leta 1961, 1971, 1981 in 1991: *Krajevni leksikon*, str. 455.

Podatki za leta 2002, 2011 in 2020: <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/17> (12. 7. 2020).

²⁸ Holz, *Cestne povezave*, str. 109–114.

²⁹ *Pertrattazioni della Dieta provinciale 1896*, str. 27–29.

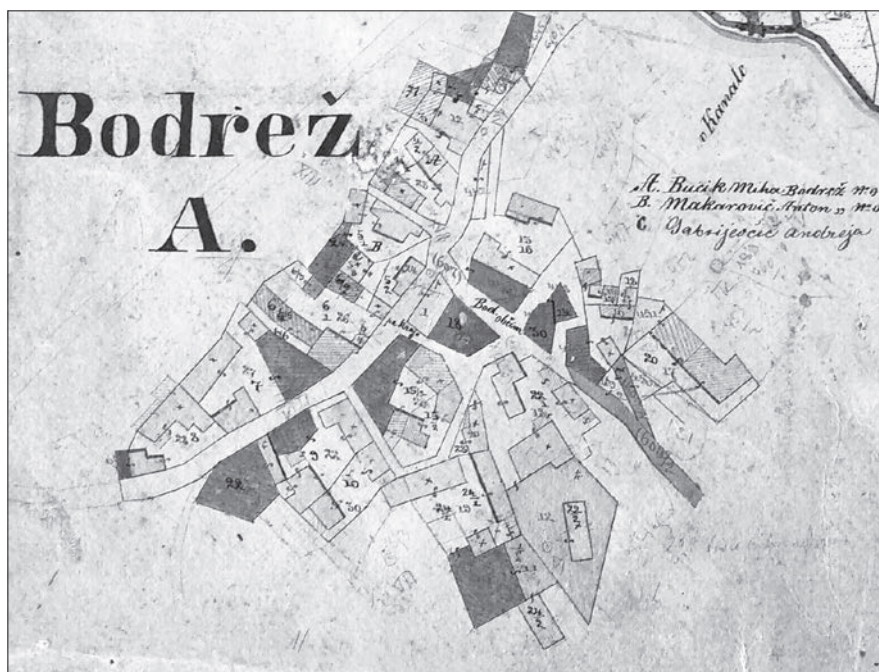
³⁰ *Pertrattazioni della Dieta provinciale: Priloga II 1892*, str. 2.

³¹ *Pertrattazioni della Dieta provinciale: Priloga II 1892*, str. 2.

³² Devetak, *Društveno življenje*, str. 21.

Fotografija ob otvoritvi spominske plošče Valentinu Staniču v Bodrežu leta 1974 (hrani Jože Medvešček).

Naselje Bodrež na reambulančnem katastru iz leta 1876 (ASGO, Catasti XIX–XX secolo, Schizzi di indicazione e di coordinamento, b. 7).

bo povezoval bregova Soče. Most je bil porušen tako med prvo kot med drugo svetovno vojno. Domačini so se aktivno vključili v gradnjo železnice, poleg tega pa so pridobili dodatna finančna sredstva s prodajanjem kmetijskih pridelkov ter oddajanjem prenočišč delavcem iz drugih delov države in tujine.³³

GOSPODARSTVO

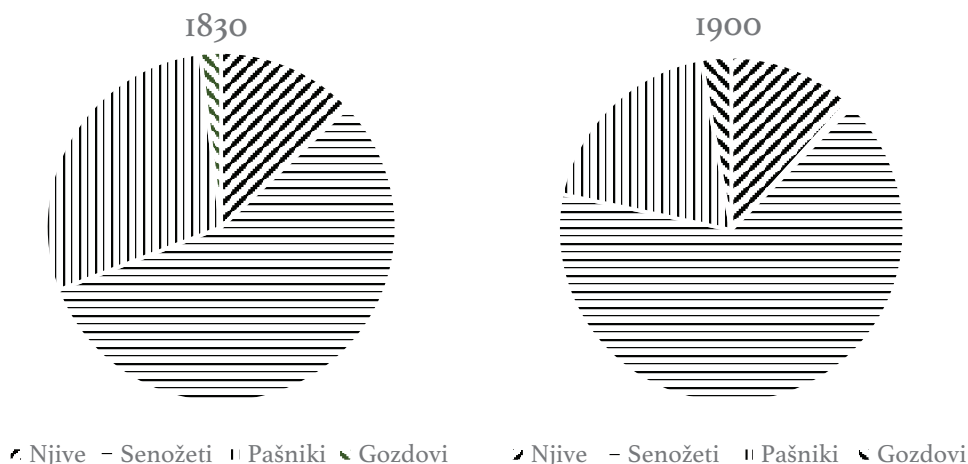
Katastrska občina Bodrež je bila izrazito ruralno okolje, kjer se je do prve polovice 20. stoletja večina prebivalstva ukvarjala z različnimi oblikami kmetijstva. Iz katastrskih kart je razvidna izraba zemljišč, kar so pogojevale predvsem naravne

danosti in značilnosti (Graf 2 in 3). Ravninske površine na platoju nad Sočo in v okolici naselij so bile namenjene predvsem njivskim površinam. Šlo je za najkvalitetnejša zemljišča, ki so imela neposreden dostop do vodnih virov, ustrezna je bila tudi konfiguracija terena. Njivske površine so v 19. stoletju obsegale dobrih 10 % obdelovalnih površin katastrske občine. Glavni poljedelski pridelki so bili pšenica, koruza, krompir, ječmen in rž.³⁴ Ob njivah so bile ponekod zasajene tudi vinske trte. Ugodna lega in podnebje sta poleg tega omogočala uspešen razvoj sadjarstva, pred-

³³ Devetak, *Društveno življenje*, str. 24–25.

³⁴ <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572> (20. 6. 2020).

Graf 2 in 3: Struktura obdelovalnih površin v katastrski občini Bodrež leta 1830 in leta 1900.

vsem pridelavo jabolk in hrušk.³⁵ Iz katastrskega elaborata je razvidno, da so domačini večino pridelkov uporabili za lastne potrebe. Na trg v Gorici so nosili prodajat predvsem seno in les.³⁶ Poleg poljedelstva lahko izpostavimo živinorejo, ki je bila v prvi polovici 19. stoletja še sorazmerno ekstenzivna, na kar kažeta število ovc (okoli 40 % vse živine leta 1827) in sorazmerno velik delež pašnih površin (okoli 30 % vseh obdelovalnih površin leta 1827).³⁷ Te so bile poleg travnikov skoncentrirane predvsem v višje ležečih predelih nad vasjo. Poleg ovčjereje je izstopala govedoreja, ki je v letih pred prvo svetovno vojno prevzela vodilno vlogo glede števila glav (leta 1910 je bilo na območju 139 glav govedi).³⁸ Ovčjereja je do prve svetovne vojne skoraj popolnoma izginila. Leta 1910 so bile tako v katastrski občini samo še tri ovce (leta 1827 jih je bilo 133).³⁹ Na to je vplivalo več dejavnikov. Zaradi razvoja tekstilne industrije domačini niso več pridelovali lastne volne in izdelovali oblačil,⁴⁰ povečal se je tudi pomen intenzivne živinoreje, katere razvoj je pospešila bližina nove železnice, po kateri so Bodrežani v Gorico prevžali mlečne izdelke in meso.⁴¹ Na območju katastrske občine je posledično prišlo do zmanjšanja površine pašnikov, ki so leta 1900 pokrivali le še slabih 20 % vseh obdelovalnih površin. Poleg njih je bila za kraj pomembna še prašičjereja. Gozdovi so bili redki in so leta 1900 obsegali le 2,8 % vseh obdelovalnih površin.⁴² Z njimi so bila porasla

večinoma nerodovitna strma zemljišča v senčni legi neposredno ob Soči in posamezni predeli na zahodnih obronkih Banjske planote. Izraba gozdnih površin je bila namenjena skoraj izključno za kurjavo v zimskih mesecih.⁴³ S prestrukturiranjem ekstenzivne v intenzivno živinorejo konec 19. stoletja⁴⁴ in postopnim opuščanjem kmetijstva v 20. stoletju zaradi razvoja prometa ter industrije v bližnjem Kanalu in predvsem Anhovem je prišlo do vse hitrejšega zaraščanja obdelovalnih površin, predvsem v višje ležečih predelih katastrske občine. Kmetijstvu je dodaten udarec zadala prva svetovna vojna, med katero je bil kraj več mesecev pod nenehnim sovražnim ognjem italijanske vojske. Po letu 1918 je bilo treba obnoviti veliko večino obdelovalnih površin, ki sta jih uničila obstreljevanje in izgradnja obrambnih položajev (bojnih jarkov ter topniških in strojničnih položajev). Domačini so potrebovali več let, da so panoge ponovno dvignili na predvojno raven. Težave so se pojavljale predvsem pri obnavljanju njivskih površin in povečevanju števila glav živine.

Iz dostopnih podatkov ni razvidno, da bi se v Bodrežu razvila katera od obrtnih dejavnosti. Število prebivalstva je bilo majhno, poleg tega pa je kraj v tem pogledu gravitiral proti občinskemu središču. Tako so domačini tovrstne storitve večinoma uporabljali v sosednjem Kanalu, kjer je delovalo več raznovrstnih obrtnih obratov in posameznikov.⁴⁵ Izjema je bilo mlinarstvo, ki so ga omogočali vodni viri, pritoki Soče. Ob potoku Ajbica je že pred prvo svetovno vojno delovalo več mlinov. Na reambulančnem katastru so ob

³⁵ Zupan, Bodrež, str. 198.

³⁶ <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572> (20. 6. 2020).

³⁷ <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572> (20. 6. 2020).

³⁸ Soča, 23. 2. 1911, str. 2.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Novak, Živinoreja, str. 390.

⁴¹ Devetak, *Društveno življenje*, str. 69–70.

⁴² *Leksikon občin, kraljestev in dežel*, str. 11.

⁴³ <http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572> (20. 6. 2020).

⁴⁴ Novak, Živinoreja, str. 390.

⁴⁵ Devetak, *Društveno življenje*, str. 30–34.

spodnjem delu potoka razvidne štiri zgradbe, ki bi lahko ustrezale temu namenu.⁴⁶ Ob obnovi po prvi svetovni vojni so nekateri mlini uspešno delovali še v drugi polovici 20. stoletja, ko je dejavnost postopoma zamrla.⁴⁷

BODREŽ MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Zaključno obdobje Bodreža v Habsburški monarhiji je zaznamovala prva svetovna vojna. Številni fantje in moške so bili vpoklicani v vojsko in so se borili na vzhodni fronti ali balkanskem bojišču. Tisti, ki so ostali doma, so morali življenje prilagoditi novim razmeram. Na podeželju je primanjkovalo delovne sile in živine, ki so jo rekvirirali za vojaške potrebe. Ženske so ob pomoči otrok in starejših prevzele vodenje gospodinjstev, obrti, gostišč in kmetijskega dela.⁴⁸ Predvsem od začetka leta 1915 je prihajalo do vse večje racionalizacije pri živilih in drugih dobrinah, saj se je proizvodnja podredila vojaškim zahtevam in porabi, poleg tega državi zaradi trgovske zapore držav nasprotnic ni uspelo uvažati dovolj potrebnih surovin.⁴⁹

Dodatne skrbi je od spomladi 1915 prebivalcem povzročalo ravnanje Italije. Prebivalstvo Goriške in Gradiške se je aprila in maja 1915 pričelo vse bolj zavedati, da bo sosednja država kljub zavezništvu z Avstro-Ogrsko in Nemčijo v okviru trozveze vstopila v vojno na strani antante.⁵⁰ Bodrež je to občutil še v večji meri kot številni drugi kraji dežele, saj je bil od državne meje oddaljen le okoli pet kilometrov. Da se pripravlja nov spopad, tokrat na slovenskih tleh ob Soči, so domačinom najprej nakazali delavci, ki so v začetku maja 1915 pričeli z gradnjo obrambnih pozicij na polju in ob vasi.⁵¹ Eden od vojakov, ki je prišel takrat na to območje in sodeloval pri postavljanju utrjenih položajev, je v spominih, ki jih je leta 1917 objavil časopis *Slovenec*, zapisal: »Vsi kmetje so nas takrat gledali nezaupno, češ, kaj kopljejo in rijejo po naših njivah. Ko so se pa polagoma prepričali, da je vse le v zaščito njihove posesti, njihovega domovanja so se sprijaznili z našim postopanjem in tudi z nami.«⁵² Kljub temu oblasti domačinom niso posredovale navodil, kako ravnati v primeru morebitne evakuacije, in so v nekaterih primerih prepovedale odhod v zaledje. Čeprav je bilo mnogim

zaradi kopičenja vojaštva in gradnje obrambnih položajev jasno, kaj se pripravlja, si niso predstavljali razsežnosti, ki so jo prinesli spopadi. Tako je večina domačinov italijansko vojno napoved Avstro-Ogrski 23. maja 1915 pričakala doma in se ob vzpostavitvi fronte v naslednjih dnevih in tednih soočila s krutostjo obstreljevanja, pomanjkanja in odhoda v begunstvo. Armadi sta se spopadli na 600-kilometrnem bojišču, ki je potekalo od švicarsko-italijansko-avstro-ogrske tromeje do Jadranskega morja.⁵³ Glavnina spopadov se je odvila na južnem delu bojišča, ob Soči, tudi na območju sodnega okraja Kanal.⁵⁴ Ob začetku spopadov se je v zaledje in begunstvo umaknilo le manjše število Bodrežanov. Številni so kljub legi kraja na prvi bojni črti vztrajali doma ter sobivali z vojaki ob vsakodnevem obstreljevanju in nevarnostih. Številni so še vedno opravljali dela na poljih in s tem tvegali svoja življenja. Občinski tajnik Anton Bajt je v svoj dnevnik, kamor je beležil glavne dogodke ob začetku spopadov med 23. majem in 7. avgustom 1915, zabeležil več primerov obstreljevanja civilnih zgradb in nevarnega ravnanja domačinov med spopadi. Hišo Ivana Štruklja, kjer so italijanske vojaške sile opazile avstro-ogrskega častnika, je zadelo 16 granat. Jožefo Škodnik je julija 1915 ranila krogla, medtem ko je žela ječmen na polju. Med žetjem pšenice naj bi Justino Drašček krogla zadela v naglavno ruto in ji odrezala del las.⁵⁵ Zaradi krepitve italijanske prisotnosti in vse pogostejšega obstreljevanja je prihajalo do žrtev tudi med vojaki. 3. junija 1915 je v strelskih jarkih umrlo pet avstro-ogrskih vojakov, še 15 pa je bilo poškodovanih. Mrtve so pokopali na poljih pri Bodrežu in Logi.⁵⁶

Zaradi vse težjih življenjskih razmer in nevarnosti so vojaške oblasti do 19. avgusta 1915 preselile še zadnje domačine, ki so vztrajali na svojih domovih.⁵⁷ Večina Bodrežanov se je priključila valu slovenskih beguncev, ki so jih oblasti preselile v notranjost države in namestile v begunska taborišča ali po številnih vaseh in mestih po monarhiji.⁵⁸ Begunske izkušnje so se razlikovale glede na obliko bivanja, prostor in čas, preživet v begunstvu. Nekateri so se umaknili v bližnje zaledje fronte. Po poročanju časopisa *Slovenski narod* so spomladi 1916 na Banjški planoti živele štiri družine iz Bodreža.⁵⁹ Nekatero najdemo tudi drugod

46 ASGO, *Catasti XIX–XX secolo, Schizzi di indicazione e di coordinamento*, b. 7.

47 Zupan, Bodrež, str. 198.

48 Svoljšak, Ženske v gospodarstvu, str. 179–194.

49 Devetak, Prehrana in aprovizacija, str. 134–137.

50 Svoljšak, *Soča, sveta reka*, str. 31–36.

51 Sedmak, Dogodki v občini, str. 83.

52 *Slovenec*, 30. 8. 1917, str. 1.

53 Za prvo svetovno vojno in soško bojišče gl. Klavara, *Koraki skozi meglo; Soška fronta*.

54 Devetak, Razkropljeni smo, str. 323–328.

55 Sedmak, Dogodki v občini, str. 89.

56 Sedmak, Dogodki v občini, str. 85.

57 Devetak, Razkropljeni smo, str. 326–327.

58 Svoljšak, Begunci, str. 123–128.

59 *Slovenski narod*, 15. 4. 1916, str. 2.

po slovenskem ozemlju. Časopis *Slovenec* je septembra 1915 objavil notico o smrti Petra Križniča, ki je begunstvo preživel na Lancovem pri Radvljici na Gorenjskem.⁶⁰ Nekaj beguncev so oblasti namestile v begunskem taborišču Bruck na Litvi (Bruck an der Leitha), kjer so nekateri tudi umrli. V mrliški knjigi, ki jo je vodil kanalski dekan Anton Berlot, iz Bodreža najdemo Terezijo Pirih, ki je umrla maja 1916,⁶¹ časopis *Slovenec* pa je avgusta 1917 objavil notico o smrti begunke Marije Škodnik.⁶² Taborišče Bruck je bilo med vojno dom več tisoč beguncem, med katerimi je bila večina Slovencev. V njihovih rokah je bila tudi uprava taborišča.⁶³ V begunska taborišča so morali tisti, ki niso imeli dovolj lastnih sredstev za preživetje ali sorodnikov, ki bi jih vzeli k sebi. Večino beguncev iz Bodreža so oblasti preselile na Češko in Moravsko, kjer naj bi begunstvo preživljalo skupno okoli 4800 Slovencev.⁶⁴ 19. avgusta 1915 so večino evakuiranih oseb iz občine Kanal najprej odvedli v Volčjo Drago, od tam pa z vlaki v Wagno na Štajerskem, od koder so nekatere že dva dni kasneje odpeljali na Češko.⁶⁵ Namestili so jih po kmetijah v krajih Radbor, Beroun, Belovoda, Bela in Bezdež⁶⁶ ter v okraj Horovice, južno od Prage.⁶⁷ Leta 1916 se je več Bodrežanov oglasilo iz Lokovic, Libomišla, Zdic in Žebraka.⁶⁸ Begunce na Češkem je kmalu po prihodu, septembra 1915, obiskal dekan Berlot, ki je obisk opisal v pismu goriškemu nadškofu Frančišku Sedeju. Begunci naj bi bili po njegovih besedah dobro preskrbljeni in sprejeti s strani domačinov.⁶⁹ Do julija 1916 so se razmere med begunci na Češkem spremenile. Dekanu Berlotu so tako Bodrežani in drugi begunci iz občine Kanal poročali, da trpijo pomanjkanje in da si želijo dela, s čimer bi lahko zaslužili denar za boljše življenje.⁷⁰ V časopisu *Slovenec* so izpostavili tudi pomanjkanje duhovne oskrbe v slovenskem jeziku in se vikarju Cirilu Vugi zahvalili za obisk.⁷¹

Po umiku civilnega prebivalstva so se boji na območju Bodreža nadaljevali. Na odseku med Rombonom in Jadranskim morjem je med majem 1915 in oktobrom 1917 potekalo dvanajst ofenziv (soških bitk). Prvih enajst ofenziv so izvedli Italijani, a se frontna črta, z nekaterimi iz-

jemami (na primer osvojitve Gorice avgusta 1916 in zahodnega dela Banjšic avgusta 1917), ni veliko spremenila.⁷² V tretji soški ofenzivi med 18. oktobrom in 4. novembrom 1915 je sektor na zahodnem robu Banjške planote postal eno osrednjih območij italijanskih vojaških operacij. Italijanske vojaške sile so konec oktobra 1915 trikrat neuspešno poskušale s prebojem fronte na odseku med Bodrežem in Logo. Prečkanje Soče na čolnih in pontonskih mostovih so jim s topniškim obstreljevanjem ter mitralješkim ognjem preprečile avstro-ogrske obrambne enote.⁷³ Ponoven poskus je sledil v deseti soški bitki maja 1917, ko so italijanske vojaške sile uspešno prečkale Sočo čez pontonske mostove pri Bodrežu in vzpostavile mostišče, a so se morale po treh dneh zaradi pomanjkanja rezerv pod močnim avstro-ogrskim obstreljevanjem umakniti.⁷⁴ Uspešen preboj fronte na tem območju je sledil v naslednji, enajsti bitki avgusta 1917, ko je italijanskim silam uspelo zasesti zahodno polovico Banjške planote.⁷⁵ Dvanajsto ofenzivo so oktobra 1917 izvedle združene enote avstro-ogrske in nemške vojske, z njo uspelo prebiti fronto in jo premakniti za več kot 100 kilometrov na zahod v Veneto ob reko Piavo.⁷⁶

S prebojem fronte sta se pričela postopno vračanje beguncev domov in obnova uničenih krajev. Dolgotrajni boji in obstreljevanje položajev so pustili težke posledice na civilni infrastrukturi. Bodrež in Loga sta več kot dve leti ležala na območju prvih bojnih linij. Doma so povratnike pričakale uničene hiše, uničena gospodarska in cerkvena poslopja ter poškodovane obdelovalne površine in ceste. Neznani dopisnik časopisa *Slovenski narod* je območje obiskal 25. novembra 1917 in zapisal: »Kanal in bližnje vasi Morsko, Gorenja vas in Bodrež so kup razvalin. Le malo hiš je, ki so jih Lahi deloma zopet popravili, sposobnih za bivanje.«⁷⁷ Dodal je, da je v Bodrežu za bivanje primerna le ena hiša (Marinčeva).⁷⁸ Tudi stavbe, ki so še stale, so bile večinoma brez lesenih delov, saj so jih vojaki porabili za kurjavo ali gradbeni material. Poleg bivališč je bila uničena ali pokradena oprema. Hrane in materiala za takojšnjo obnovo je zaradi dolgotrajne vojne primanjkovalo.⁷⁹ Zaradi uničenja, pomanjkanja in neeksplozivnega streliva so oblasti omejile vrnitev domov v obsoške kraje. Notranje ministrstvo je januar-

60 *Slovenec*, 28. 9. 1915, str. 5.

61 Prinčič, *V Brucku taborišču*, str. 199.

62 *Slovenec*, 20. 8. 1917, str. 5.

63 Prinčič, *V Brucku taborišču*.

64 *Slovenec*, 29. 1. 1916, str. 3.

65 SI PANG 37, Občina Kanal, t. e. 3, a. e. 9, d. 2233.

66 *Slovenec*, 27. 9. 1915, str. 4–5.

67 Sedmak, Kanal in Kanalci, str. III.

68 *Slovenski narod*, 5. 9. 1916, str. 3.

69 ACAG, Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej 10/4, d. 465.

70 ACAG, Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej 10/4, d. 824.

71 *Slovenec*, 24. 1. 1917, str. 5.

72 Simić, *Po sledeh*.

73 Simić, *Po sledeh*, str. 73.

74 Simić, *Po sledeh*, str. 148.

75 Galič in Marušič, *Tolminsko mostišče*, str. 143–144.

76 Simić, *Po sledeh soške*, str. 198–224.

77 *Slovenski narod*, 26. 11. 1917, str. 2.

78 *Slovenski narod*, 26. 11. 1917, str. 2.

79 Svoljšak, Begunci, str. 98–105.

Ruševine hiš v Bodrežu po 12. soški ofenzivi (Fototeka Goriškega muzeja).

ja 1918 izdalo uredbo, s katero je ozemlje dežele Goriške in Gradiške razdelilo v tri skupine: A - splošno dovoljena vrnitev, B - pogojno dovoljena vrnitev in C - prepovedana vrnitev. Bodrež je spadal v skupino B.⁸⁰ Po vrnitvi so se begunci soočili s pomanjkanjem gradbenega materiala, delovne sile, ki bi obnovila kraj, hrane ter drugih življenjskih potrebščin. Njive in druge kmetijske površine so bile polne neeksplodiranega streliva ter prekopane z bojnimi jarki in tako neprimerne za uporabo. Zaradi tega so se domačini vračali počasi, tako da je kraj razpad Avstro-Ogrske ter italijansko okupacijo novembra 1918 pričakal še večinoma uničen. Razmere zelo nazorno opiše pismo, ki sta ga domačina Anton in Terezija Vidič verjetno konec leta 1918 poslala sorodnikom v ZDA. Pismo je objavil izseljenski časopis *Prosveta*: »V Bodrežu in Logu ni nobene strehe in nobenega sadnega drevesa. Vse je suho, da Bog pomagaj. V Bodrežu je še komaj deset družin doma; drugi so še vsi med begunci. Kravo smo kupili za 6000 kron. Polje in senožet je ves uničen.«⁸¹ Obnova je potekala počasi in je bila končana šele v drugi polovici 20. let 20. stoletja.

SKLEP

Bodrež je splošni javnosti večinoma poznan kot rojstni kraj Valentina Staniča, o čigar delu

in življenju so bila od druge polovice 19. stoletja objavljena številna poljudna, strokovna in znanstvena dela. Čeprav je kraj dal slovenskemu razsvetljenstvu, alpinizmu, šolstvu in znanosti eno vidnejših osebnosti konca 18. in prve polovice 19. stoletja, je večinoma ostal zapisan le kot opomba v delih, ki obravnavajo Staniča. Leto 2024 bo v znamenju 250. obletnice Staničevega rojstva, prispevek pa ob tej priložnosti prinaša nova spoznanja o različnih vidikih preteklosti njegovega rojstnega kraja.

Na geografsko zelo razgibanem območju se je naselitev pojavila že v prazgodovinskih obdobjih ter za seboj pustila manjše drobce in sledove v obliki materialnih ter kulturnih dobrin. Maloštevilne ostaline pričajo o naselitvi in prisotnosti življenja na tem območju, ki se je z geološkim nastajanjem ujelo med Kanalski vrh, Banjško planoto in dolino, ki jo je s časom izklesala Soča. Poselitvena in demografska analiza nakazuje na postopen razvoj in širitev naselja ter naraščanje števila prebivalstva v prvi polovici 19. stoletja, čemur sledi postopen demografski upad kot posledica širše družbene ter gospodarske dinamike, po prvi svetovni vojni pa hitro zmanjševanje števila prebivalstva zaradi zniževanja rodnosti in množičnega izseljevanja. Ta trend se nadaljuje še danes.

Analiza gospodarskih razmer je pokazala, da je Bodrež gravitiral proti občinskemu središču, Kanalu, saj ni imel ključnih institucij, kot so šola

⁸⁰ Sedmak, Kanal in Kanalcji, str. III.

⁸¹ *Prosveta*, 21. 3. 1919, str. 3.

in gospodarsko-obrtniški obrati, ki bi prispevali k večji ekonomski in upravni prepoznavnosti v 19. in 20. stoletju. Vas je svoje gospodarstvo primarno gradila na ekstenzivni živinoreji in vzgoji kulturnih rastlin. Do začetka 20. stoletja je prišlo do večjih sprememb v izrabi obdelovalnih površin, kar je bilo povezano predvsem s prestrukturiranjem iz ekstenzivne v intenzivno živinorejo. Trgovanje je na tem prostoru potekalo v omejenem obsegu; primarna oblika je bila prodaja presežkov sena in lesa v Gorici. Edina izpostavljena obrt je bilo mlinarstvo na pritokih Soče. Na razvoj območja je močno vplivala prva svetovna vojna, ki je prebivalstvo poslala v vojaško službo ali begunstvo. Civilno prebivalstvo se je moralo z območja umakniti zaradi bojov na soški fronti; nekateri so čas spopadov preživeli v zaledju ali begunskem taborišču Bruck, večina pa na Češkem. Na območju Bodreža so med letoma 1915 in 1917 potekali hudi boji med italijansko in avstro-ogrsko vojsko, katerih posledica je bilo skoraj popolno uničenje vasi in obdelovalnih površin. Obnova stanovanjskih in gospodarskih objektov ter kmetijskih površin je potekala počasi, skoraj desetletje po koncu spopadov.

Naselje in njegovo prebivalstvo je večji pretres doživelo tudi med drugo svetovno vojno, ko so zavezniška vojaška letala med bombardiranjem bližnjega železniškega mostu zadela tudi nekatere od stanovanjskih hiš. Drugo polovico 20. stoletja so zaznamovali še postopen demografski upad in gospodarsko prestrukturiranje lokalnega okolja, saj se je zaposlitev prebivalstva iz večinsko primarnega usmerila v sekundarni ter terciarni sektor.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru programa »Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja« (P5-0409), ki ga financira ARIS.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ACAG – Archivio Arcidiocesi di Gorizia

ACAG, Serie Arhivescovi, Sottoserie Sedej

ASGO – Archivio di stato di Gorizia.

ASGO, Catasti XIX–XX secolo, Schizzi di indicazione e di coordinamento

SI PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

PANG 37, Občina Kanal

ČASOPISI

Gorica, 1907.

Prosveta, 1919.

Slovenec, 1915, 1916, 1917.

Slovenski narod, 1916, 1917.

Soča, 1885, 1890, 1911.

TISKANI VIRI

Bollettino delle leggi e degli atti di Governo per Trieste, città dell'Impero, e pel Litorale: Appendice: Contenente al Divisione del Litorale in Circoli, Capitanati distrettuali, Giudizj distrettuali, Ufficii delle imposte dirette, Comuni locali e catastali. Triest: Buchdruckerei des Oesterreichischen Lloyd, 1851.

Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru izdelan po rezultatih popisa 1900, VII. Avstrijsko-Ilirsko primorje. Dunaj: C. Kr. dvorna in državna tiskarna, 1906.

Orts Repertorium von Triest und Gebiet, Görz, Gradisca und Istrien auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Wien: Central-Commission, 1873.

Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca: Anno 1892. Gorizia: Giunta provinciale, 1892.

Pertrattazioni della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca: Anno 1895–1896. Gorizia: Giunta provinciale, 1896.

Schematismo dell'Imperiale Regio Litorale Austriaco-Ilirico, ripartimento del territorio governale del Litorale: Ripartimento del territorio governiale del Litorale in Circoli, Circondarj, Distretti, Capo-Comuni e Sotto-Comuni, coll' indicazione del numero delle case ed anime. Trieste: Eredi Coletti, 1819.

Specijalni repertorij krajev na avstrijsko-ilirskem Primorju: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Dunaj: A. Hölder, 1894.

Special Orts Repertorium vom Küsterlande. Wien: A. Hölder, 1885.

Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: K. K. Hof-und Staatsdruckerei, 1918.

LITERATURA

Atlas Slovenije: 109 preglednih kart v merilu 1:50.000 in Slovenija v sliki in besedi. Ljubljana: Mladinska knjiga: Geodetski zavod SR Slovenije, 1985.

Benkovič, Jožef: Častivci in častivke presv. Rešnega Telesa. *Venec cerkvenih bratovščin* 2, 1898, št. II, str. 166–167.

Bizjak, Matjaž in Šilc, Jurij in Seručnik, Miha in Makuc, Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500). Na podlagi gradiva Milka Kosa.* Ljubljana: Založba ZRC, 2022. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506126>.

- Božič, Dragan: Die Erforschung der Latenzeit in Slowenien seit Jahr 1964. *Arheološki vestnik* 50, 1999, št. 1, str. 189–213.
- Čehovin, Stojan: Občina Nova Gorica. *Krajevni leksikon Slovenije. Knj. 1: Zahodni del Slovenije* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 187–194.
- Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Devetak, Robert: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinarji zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc et al.). Ljubljana: Založba ZRC, str. 281–299. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501701>
- Devetak, Robert: Prehrana in aprovizacija na Goriškem in Gradiškem ob začetku prve svetovne vojne. *Goriški letnik*, 2016, št. 39/40, str. 133–152.
- Devetak, Robert: »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolešč...« Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal. *Goriški letnik*, 2015, št. 37/38, str. 323–338.
- Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje; od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku 1880–1924*. Ljubljana: Mladika, 1991.
- Galič, Lovro in Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*. Tolmin: Tolminski muzej, 2005.
- Gerbac, Teja in Vinazza, Manca: Arheološka podoba zahodne Banjške planote. *Zahodna banjška planota skozi čas. O geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkva, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjške planote* (ur. Danila Zuljan Kumer, Mojca Perkon Kofol). Koper: Založba Annales, 2018, str. 75–116.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Holz, Eva: Cestne povezave Goriške in Kranjske v 19. stoletju. *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 1, str. 109–114.
- Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007 (Thesaurus memoriae; Dissertationes, 6). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504436>
- Klavora, Vasja. *Koraki skozi meglo: Soška fronta, Kobarid, Tolmin 1915–1917*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2004.
- Kociančič, Štefan: Župnija Kanal. *Kanal ob Soči*. Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal: Občina, 2006, str. 17–32.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 1, Urbarji Slovenskega Primorja*. V Ljubljani: Akademija znanosti in umetnosti, 1948.
- Krajevni leksikon Slovenije* (ur. Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Drago Kladnik). Ljubljana: DZS, 1995.
- Logar, Erik: Sodobne razvojne smeri polkmetov na primeru Voklega. *Dela*, 2013, št. 39, str. 67–86.
- Melik, Anton: *Slovensko Primorje*. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.
- Natek, Karel in Natek, Marjeta: *Slovenija: portret države*. Ljubljana: Založba Natek, 2008.
- Notizen. *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 24. Wien: Präsidium der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, 1898, str. 109–124.
- Novak, Vilko: Živinoreja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. I, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 343–394.
- Peterlin-Neumaier, Tanja: Valentin Stanič (1774–1874). *Goriški izobraženci skozi zgodovino* (ur. Željko Oset). Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2018, str. 26–49. <https://www.ung.si/sl/zalozba/11/goriskii-zobrazenci-skozi-zgodovino/>
- Petru, Sonja in Petru, Peter in Truhlar, Franc: Kanal. *Arheološka najdišča Slovenije* (ur. Stane Gabrovec). Ljubljana: Državna Založba Slovenije, 1975, str. 124.
- Prinčič, Vili: *V Brucku taborišču --- 1915–1918: 2015 ob stoletnici dogajanja*. Trst: ZTT, 2015.
- Rajšp, Vincenc: Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 1, str. 103–107.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knj. 4, Brda in Zgornje Posočje*. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Sedmak, Drago: Dogodki v občini Kanal od 28. junija 1914 do 7. avgusta 1915. *Kronika* 36, 1988, št. 1/2, str. 81–93.
- Sedmak, Drago: Kanal in Kanalci med 1. svetovno vojno. *Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta* (ur. Drago Sedmak). Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal ob Soči: Občina, 2006, str. 97–112.
- Simić, Marko: *Po sledeh soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). Zv. 3, Sekcija 157* (ur. Vincenc Rajšp, Drago Trpin). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja* (ur. Vincenc Rajšp). Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Svoljšak, Drago: Posočje v bronasti dobi. *Arheološki vestnik* 39–40, 1989, št. 1, str. 367–386.
- Svoljšak, Petra: Begunci med prvo svetovno vojno. *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, str. 123–128.

- Svoljšak, Petra: Obnavljanje Goriške. *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Marko Klavora, Ines Beguš). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 98–105.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Svoljšak, Petra: Ženske v gospodarstvu prve svetovne vojne. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Mojca Šorn, Nina Vodopivec, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 179–194.
- Valentin Stanič: *Cerovščkov gospod: ob dvestoletnici prihoda v Ročinj* (ur. Marko Valentinčič). Nova Gorica: Educa, 2009.
- Zupan, Anton: Bodrež. *Krajevni leksikon Slovenije: repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije: Knj. 1: Zahodni del Slovenije* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 198.

SPLETNI VIRI

- Catasti dell'Archivio di Stato di Trieste*:
<http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/ua.htm?idUa=10649572>
- Statistični urad Republike Slovenije*:
<https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/17>

SUMMARY

A Local Historical Overview of the Cadastral Municipality of Bodrež in the 19th and Early 20th centuries

The article focuses on the local historical features of the village of Bodrež and the area of the cadastral municipality it represents as its centre. The cadastral municipality was established in the eighteenth century, following the introduction of the cadastral system by the Habsburg empress Maria Theresa. The purpose of instituting such

divisions was to ensure a more accurate and efficient control over the tax system. The geographically diverse area is situated near the Slovenian-Italian border, on the western edge of the Banjšice Plateau. It forms part of the Soča Valley between Nova Gorica and Tolmin and lies in the direct vicinity of the local centre of Kanal, towards which the village once gravitated for lack of its own essential social and economic functions. Apart from Bodrež, which was first mentioned in 1367, the cadastral municipality also incorporated the hamlet of Loga. Archaeological excavations confirm that the area was settled as early as the Bronze Age. The central part of the paper focuses on social, demographic, and economic situation in the nineteenth and early twentieth centuries. According to demographic censuses, the number of inhabitants over the last two centuries already reached its peak in the mid-nineteenth century, followed by a downturn that occurred as a result of a mix of social conditions and dynamics. In 1855, the area was hit by a cholera epidemic, and further demographic decline was caused by emigration, particularly to major urban centres and the USA. The village already suffered material damage on several occasions prior to the First World War. At the end of the nineteenth century, for example, the area was ravaged by three fires. The main economic branches were extensive and, from the end of the nineteenth century onwards, intensive livestock and crop production. In that time, the town of Gorizia was the main trade hub, where the inhabitants of Bodrež would primarily sell wood and hay. Their economic conditions were constrained by poor transport connections, which, starting with the end of the nineteenth century, began to be addressed by constructing a more effective road infrastructure. The area of the cadastral municipality was devastated during the First World War. Its settlements lay directly on the front line, and the years of shelling demolished a large part of both civilian and economic infrastructure. In addition, the war pushed the inhabitants of Bodrež to flee. Some sought refuge in the rear of the front, Carniola and the Bruck refugee camp (Lower Austria), whereas most were accommodated in Bohemia. The first refugees began to return at the end of 1917, only to be awaited by the devastated arable land and destroyed civilian and economic buildings, which took several years to rebuild after the end of the war.

Spominska plošča Valentinu Staniču v Bodrežu (foto: Robert Devetak).

PRIMOŽ GAŠPERIČ, VESNA JERBIČ PERKO, JANI KOZINA*

Kočevsko med tnalom in nakovalom: zgodovina političnega eksperimentiranja

IZVLEČEK

Članek predstavlja zgodovinski razvoj Kočevskega v luči političnega eksperimentiranja od druge svetovne vojne do danes. Jedro empiričnega preučevanja je bilo obdobje 1991–2021, ko se Kočevsko sooči z gospodarskim zatonom in družbenimi pretresi, ki so posledica preteklih političnih odločitev. Preučili smo razpoložljivo literaturo in statistične podatke ter izvedli deset intervjujev s ključnimi lokalnimi deležniki, na podlagi katerih smo izluščili tri obdobja sodobnega razvoja Kočevskega. Poosamosvojitveni prehod (1991–2010) označuje propad industrijskih podjetij, neodzivnost lokalnega okolja in vsesplošno razvojno nazadovanje. Vzpostavitev nove lokalne oblasti (po 2010) je prinesla razvojni zasuk, oživljanje gospodarstva in spremembo miselnosti. Še trajajoče obdobje (po 2016) pa pomeni prihod uveljavljenega mednarodnega podjetja in izboljšanje zunanje podobe Kočevskega.

KLJUČNE BESEDE

zgodovina Kočevja, deindustrializacija, sprememba oblasti, lokalna identiteta, gospodarski razvoj, politično eksperimentiranje.

ABSTRACT

THE KOČEVJE REGION BETWEEN THE HAMMER AND THE ANVIL: A HISTORY OF POLITICAL EXPERIMENTATION

The article presents the historical development of the Kočevje region in light of political experimentation from the Second World War to present day. The core of the empirical study is the period between 1991 and 2021, when the Kočevje region confronted economic decline and social turmoil, which were a consequence of past political decisions. We studied the available literature and statistical data and conducted ten interviews with key local stakeholders, based on which we then identified three periods of the contemporary development of the Kočevje region. The post-independence transition (1991–2010) marked the destruction of industrial companies, the non-responsiveness of the local environment, and the overall stagnation in development. The establishment of new local government (after 2010) brought about a developmental shift, the economic revival, and a change in mentality. The current period (after 2016), on the other hand, represents the arrival of an established international company and an improvement in the external image of the Kočevje region.

KEY WORDS

history of Kočevje, deindustrialisation, change of power, local identity, economic development, political experimentation

* Primož Gašperič, dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Ljubljana, Slovenija, primoz.gasperic@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-1308>
Vesna Jerbič Perko, univ. dipl. geografinja, muzejska svetovalka, direktorica, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, Slovenija, vesna.jp@pmk-kocevje.si
Jani Kozina, doc. dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Ljubljana, Slovenija, jani.kozina@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9438-6877>

UVOD

Kočevsko je z zgodovinskega in geografskega vidika specifična pokrajina, ki so jo v srednje-evropskem prostoru odločilno zaznamovali zunanji politični in gospodarski vplivi. Pod pojmom Kočevsko mislimo na območje Kočevske Male gore s Kočevskim rogom, Stojne, Goteniško-reškega pogorja ter Kočevskega polja, Dragarske doline, Goteniško-reškega podolja in Črmošnjiške doline s Poljansko dolino.¹ Kot obrobno nenaseljeno območje v poznem srednjem veku je za več kot 600 let postalo prostor kazenske in gospodarske naselitve nemško govorečih prebivalcev.² Po razdelitvi slovenskega ozemlja med okupatorje v drugi svetovni vojni, preselitvi kočevskih Nemcev na južno mejo nemškega rajha in vojnem opustošenju je območje postalo izpraznjeno kot nobeno drugo v Sloveniji. To je novi socialistični oblasti v povojni Jugoslaviji dalo ustrezen poligon za izvajanje gospodarskih, družbenih in zemljiških reform. Takratni politični vrh je zaradi bližine vojaško zaščitene območja v okolici Gotenice in Kočevske Reke dovoljeval le omejen razvoj in hkrati na območje (ponovno) naseljeval politično sporne kadre iz drugih delov Slovenije. Po razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) se je Kočevsko znašlo na robu državnega ozemlja brez jasnih nacionalnih vizij za prihodnost in z apatično lokalno skupnostjo. Po dveh desetletjih vsesplošnega nazadovanja je doseglo gospodarsko in socialno dno kot območje z velikimi strukturnimi težavami in najvišjo brezposelnostjo v državi. Obrat na bolje se je začel pred dobrim desetletjem z oblikovanjem kočevske ljudske iniciative, ki je z lastno razvojno vizijo v regijo pripeljala prodorne projekte, kot sta prihod tuje multinacionalke in ponovna vzpostavitev železniške povezave z osrednjo Slovenijo. Tako se zdi, da so se po desetletjih politične marginalizacije in družbenega zatiranja končno začele uresničevati besede Ivana Cankarja iz drame *Hlapci* (1910), ki kot napis krasijo več kočevskih kulturnih obeležij: »Narod si bo pisal sodbo sam.«

Pričujoči prispevek želi predstaviti zgodovinski razvoj Kočevskega v luči političnega eksperimentiranja od druge svetovne vojne do danes, pri čemer se glavčina empiričnega dela osredinja predvsem na obdobje 1991–2021 v občini Kočevje. Osredje zanimanja so posledice zunanjih vplivov in notranjih (ne)zmožnosti sodobne razvojne perspektive regije. Temeljno raziskovalno vprašanje je, kako so pretekle zunanje in notranje politične odločitve (so)oblikovale sodobne spremembe in razvoj

lokalne skupnosti na Kočevskem. V ta namen smo preučili ključne družbeno-gospodarske dogodke oziroma mejnike zgodovinskega razvoja in vlogo ključnih akterjev v zadnjih treh desetletjih.

Članek je vsebinsko razdeljen na dva dela. V prvem delu prikazuje oris Kočevskega od poselitve do današnjih dni, pri čemer je poudarek na regionalnih značilnostih, ki delajo Kočevsko v zgodovinskem in geografskem smislu posebno in zanimivo ne samo v državnem, ampak tudi mednarodnem merilu.³ Posebna pozornost je namenjena kontekstualizaciji zunanjih političnih vplivov, ki so usodno zaznamovali pokrajino in njene prebivalce. Zgodovinski oris smo naredili s preučevanjem sekundarnega arhivskega gradiva, vključno z obravnavo časopisnih člankov iz arhiva časopisne hiše Delo, in z analizo statističnih podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (SURS). Zbrana literatura in viri so nam ponudili vpogled v zgodovino Kočevskega ter njegovih političnih, prebivalstvenih, gospodarskih in kulturnih posebnosti.

V drugem delu se članek poglobljeno osredinja na obdobje po osamosvojitvi Slovenije. S pomočjo polstrukturiranih intervjujev smo želeli izvedeti, kateri so bili ključni dogodki oziroma mejniki v razvoju Kočevskega v zadnjem 30-letnem obdobju in kako so nanje vplivali različni ključni akterji. Na ta način smo želeli izvedeti, kako pretekle politične odločitve in odločevalske strukture vplivajo na sodoben razvoj regije. V ta namen smo med februarjem in junijem 2022 intervjuvali deset ključnih deležnikov s Kočevskega, ki so predstavniki različnih javnih podjetij, občinske uprave, javnih in zasebnih zavodov ter turističnega in nevladnega sektorja. Intervjuji so v povprečju trajali uro in pol: najkrajši je trajal dobro uro, najdaljši pa skoraj dve. Intervjuvanci so sicer opredelili različne mejnike v razvoju Kočevskega, ki pa v grobem zamejujejo tri obdobja z zelo različnim razvojnim predznakom. Poosamosvojitveni prehod Kočevskega (1991–2010) označuje predvsem propad skoraj vseh večjih industrijskih podjetij, nezmožnost odzivanja lokalnih oblasti in deležnikov na nove politične in gospodarske izzive ter vsesplošno nazadovanje v obliki visoke brezposelnosti in odseljevanja mladih. Sprememba lokalne oblasti ob koncu tega obdobja je prinesla novo razvojno pot Kočevskega (po 2010), kar se je odrazilo v spremembi načina delovanja občinske uprave in lokalnih deležnikov, oživljanju gospodarstva in spremembi miselnosti. To so potrdili vsi intervjuvanci,⁴ pozitivne gospodarske

1 Ferenc, *Kočevska*, str. 18–19.

2 Simonič, *Zgodovina*; Rus, *Jedro*.

3 Perko et al., *Landscape macrotypologies*.

4 Intervjuji od 1 do 10.

spremembe pa nakazala številna podjetja (na primer Intersocks, Melamin, Rotis). Kot prikazujemo v rezultatih, sta vrh tega obdobja pomenila prihod japonskega podjetja Yaskawa in rast drugih podjetij (po 2016), kar je vplivalo na povečanje števila delovnih mest ne le v proizvodnji, ampak tudi v storitvah (izobraževanje) in infrastrukturi (revitalizacija železniške proge). Z novimi razvojnimi projekti se je izboljšala tako samopodoba lokalnih prebivalcev kot zunanja podoba regije, ki je v večji meri privlačnejša za investicije, turizem in druge oblike sodelovanja.

V sklepu smo sintezo mnenj intervjuvancev povezali z zgodovinskim orisom regije, s čimer smo pridobljene podatke prepletli z zgodovinskimi dejstvi in podali iztočnice za boljše razumevanje (ne)razvoja Kočevskega. Članek je tako nadgradnja raziskovanja polpretekle zgodovine Kočevskega (na primer Ferenc,⁵ Moric,⁶ Jaklitsch)⁷ z vidika njegovih sodobnih in prihodnjih razvojnih perspektiv.

ZGODOVINSKI ORIS KOČEVSKEGA OD POSELITVE DO DANAŠNJIH DNI

Kočevsko zaznamuje posebna zgodovina, katere temelj so naravne danosti in lega: neprehodni prostrani gozdovi, ostro podnebje, zakrasedlost in pomanjkanje površinske vode, slabša rodovitnost prsti, oddaljenost od večjih središč in slabe prometne povezave. To ozemlje je bilo do poznega srednjega veka precej neobljudeno, a so Slovenci do 13. stoletja poselili vsa dostopna in za kmetovanje primerna območja.⁸ Grofje Ortenburški so sredi 13. stoletja prejeli v fevd obsežna območja na Dolenjskem.⁹ Zaradi gospodarskih razlogov so od tridesetih let 14. stoletja Kočevsko naselili z nemško govorečimi kmeti iz Koroške in Tirolske v današnji Avstriji.¹⁰ Zgodovina je pokazala, da so usodo kočevskih Nemcev ali Kočevarjev¹¹ zaznamovale selitve.¹² Na prelomu iz 14. v 15. stoletje se konča zunanja kolonizacija, ki jo tvorijo priseljenci z oddaljenih območij. Sledi ji notranja kolonizacija, pri kateri prebivalci večjih naselij krčijo gozd in ustanavljajo nova naselja v osrčju Kočevskega in ki oblikuje njegovo poselitveno podobo.¹³

V geografski zaprtosti in odročnosti pokrajine so kočevski Nemci iz roda v rod ohranjali svoje šege, običaje, nošo in govorico ter se več kot 600 let ohranili kot edinstven jezikovni in kulturni otok sredi slovenskega etničnega ozemlja.¹⁴ Sodobne raziskave jezikovnih praks nakazujejo, da je šlo kljub prevladi kočevščine na celotnem območju za preplet tudi nemškega, slovenskega, hrvaškega in romskega jezika.¹⁵

Številni turški vpadi v 15. in 16. stoletju so močno vplivali na razvoj in poselitev Kočevskega. Neposredna posledica je bila podelitev mestnih pravic Kočevju (1471), ki je bilo dve leti prej uničeno v turškem napadu. Da bi obubožanim krajem gospodarsko pomagal, je rimsko-nemški cesar Friderik III. Habsburški leta 1492 izdal t. i. krošnjarski patent, s katerim je prebivalcem podelil pravico do svobodne trgovine z lastnimi izdelki po vseh deželah tedanjega Svetega rimskega cesarstva.¹⁶ Patent so z različnimi dopolnitvami obnavljali vse do druge svetovne vojne. Okvirno med 17. in 20. stoletjem so se na temelju surovin lokalnega izvora razvile obrti: najbolj predelovanje lesa, pa tudi preja, tkalstvo, suknarstvo, klobučarstvo, usnjarstvo in krznarstvo.¹⁷ Kljub slabšim prometnim povezavam in geografski (ne)prehodnosti trgovanja niso ovirale naravne prepreke,¹⁸ razvilo se je tovarništvo,¹⁹ prisotno pa je bilo tudi tihotapstvo.²⁰ Značilna gospodarska dejavnost je bila krošnjarjenje, kar je pospešilo obrt in trgovino,²¹ kasneje pa vplivalo na opuščanje poljedelstva in izseljevanje.²²

Kočevsko je nekakšen zgodovinski unikum, ki ga je v narodnostno zavednem kartografskem delu *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin* sredi 19. stoletja kot poselitveni otok (slika 1) prikazal gospodarstvenik, politik in geograf Peter Kozler.²³ To nas je spodbudilo, da smo pregledali stare atlase²⁴ in zemljevide²⁵ srednjega in velikega merila, na katerih je prikazano ozemlje Kočevskega. Tako smo si ustvarili zgodovinsko podobo prostora, kot so si jo predstavljali v preteklih stoletjih.

Začetki industrializacije na Kočevskem segajo v prvo polovico 19. stoletja, ko je nastalo nekaj manjših industrijskih podjetij. Knezi Auersper-

5 Ferenc, *Kočevska*; Ferenc, *Prikrito*.

6 Moric, *Domovina*; Moric, *A German*.

7 Jaklitsch, *Pozabljeni sosed*.

8 Ferenc, *Kočevska*, str. 31.

9 Adam, *Donese*, str. II; Kosi, *Gospodje Turjaški*.

10 Ferenc, *Kočevska*, str. 31, 32; Simonič, *Zgodovina*.

11 Jaklitsch, *Pozabljeni sosed*.

12 Moric, *Domovina*, str. 85.

13 Simonič, *Zgodovina*, str. 61.

14 Ferenc, *Kočevska*, str. 9.

15 Moric, *A German*.

16 *Ribnica skozi stoletja*; Gradišnik, *Ribnica*.

17 Rustja, *120 let*, str. 135.

18 Zajc, *The Kolpa*.

19 Hacquet, *Abbildung*, str. 85; Valenčič, *Tovorništvo*.

20 Južnič, *Južna meja*, str. 15.

21 Simonič, *Zgodovina*.

22 Ferenc, *Kočevska*, str. 46, 47.

23 Kordiš, *Peter Kozler*.

24 Perko, *The first world atlas*.

25 Gašperič, *A new standardized methodology*.

Slika 1: Izrez iz Zemljovida slovenske dežele in pokrajin z letnico 1853, na katerem je s temno črto označeno ozemlje Kočevskega, ki so ga poseljevali kočevski Nemci (hrani: Zemljepisni muzej GIAM ZRC SAZU).

gi, kasnejši kočevski vojvode in gospodarji Kočevskega od 17. stoletja dalje, so že zgodaj začeli posegati tudi v neagrarno proizvodnjo, zlasti železarstvo, lesnopredelovalno industrijo in steklarstvo, pravi začetki industrije pa se oprejo na premogovništvo.²⁶ Leta 1803 so začeli na območju Kočevskega kopati rjavi premog.²⁷ Rudnik rjavega premoga Kočevje je bil do leta 1965 največji industrijski obrat na Kočevskem in os, okoli katere se je v preteklosti vrtel velik del življenja v Kočevju. Omeniti velja, da je bil kočevski rudnik edini večji v Sloveniji, v katerem so tako v jami kot na površinskem kopu in v separaciji vse do zapiranja v sedemdesetih letih 20. stoletja delale tudi ženske.²⁸ Zaradi naravnih danosti je imel v industrializaciji pomembno vlogo tudi gozd. Prva parna žaga v Kočevju in hkrati na Slovenskem se je pojavila leta 1844. Žaga v Kočevskem rogu je začela delovati leta 1895. Najuspešneje je delovala med letoma 1901 in 1919 ter je tedaj veljala za

največji in najsodobnejši lesnopredelovalni obrat na Slovenskem. Industrija je les uporabljala kot pomožno surovino pri izdelovanju steklarskih in železarskih izdelkov, vendar je razvoj gozdnega in lesnega gospodarstva zaostajal zaradi slabih prometnih povezav.²⁹ Pomembno gospodarsko vlogo je imela tudi tekstilna industrija, ki je nastala kot odgovor na potrebe slovenskega in širšega jugoslovenskega tržišča. V njej je prevladovala ženska delovna sila. Zlasti v tridesetih letih 20. stoletja, ko je zaradi nazadovanja drugih gospodarskih panog, predvsem premogovništva in lesne industrije, delo izgubilo veliko moških, so tekstilne delavke s svojim zaslužkom pomagale preživeti družinam.³⁰

Leta 1885 je kočevski premogovnik kupila Trboveljska premogovna družba. Začeli so z večjimi vlaganji v rudniške in podporne obrate ter proizvajali elektriko celo za potrebe razsvetljevanja nekaterih mestnih ulic. Zatem je Kočevje zaradi velikih potreb zgradilo lastno elektrarno in je bilo

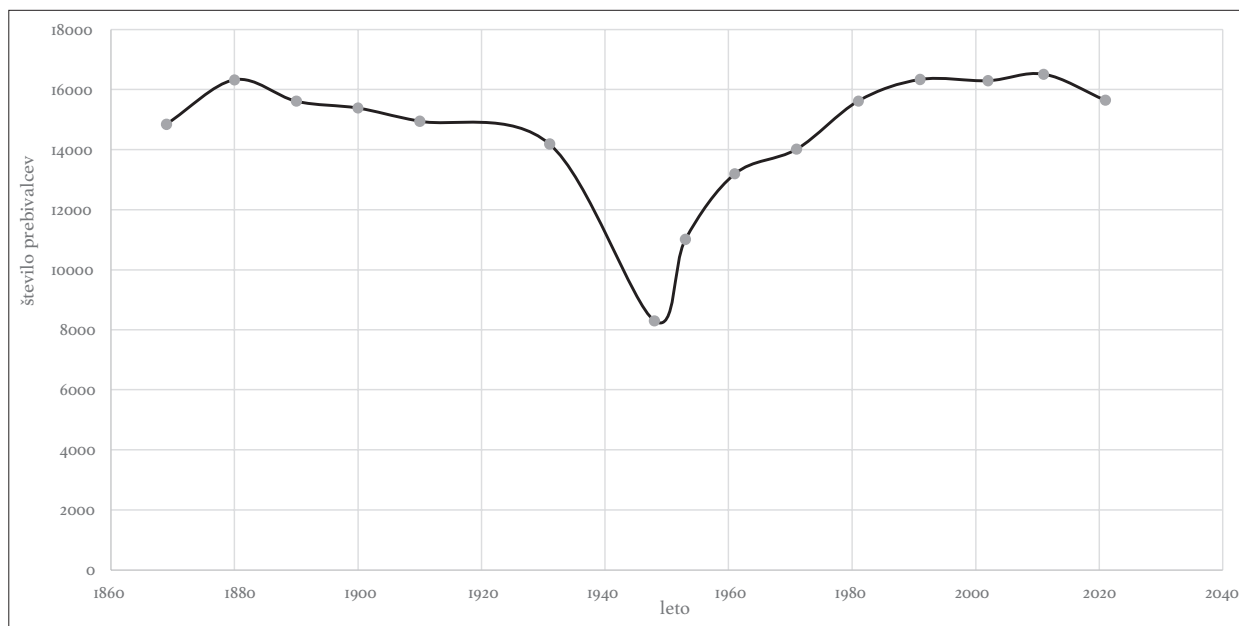
26 Ferenc, *Kočevska*, str. 41.

27 Šorn, *Premogovništvo*, str. 23.

28 Jerbič Perko, *Rudnik*.

29 Ferenc, *Kočevska*, str. 101.

30 Jerbič Perko, *Industrija*.

Slika 2: Spremembe števila prebivalcev v občini Kočevje v obdobju 1869–2021.³¹

leta 1896 prvo mesto v Sloveniji, ki je dobilo javno elektriko. Leta 1893 so odprli železniško progo Ljubljana–Kočevje, ki je bila zgrajena predvsem za odvoz lesa iz kočevskih gozdov in premoga iz kočevskega rudnika.³² Železnica je omogočila nastanek novih in večjih žag ter razširitev oglarstva na vse kočevske gozdove. Povečano pridobivanje premoga je privabilo številne rudarje, ki so se v Kočevje priselili s svojimi družinami. Povečini so bili z območja današnje Slovenije.³³ Po razpadu Avstro-Ogrske monarhije je začel premogovnik vse bolj nazadovati. Leta 1920 je bilo v rudniku zaposlenih 965 rudarjev, leta 1932 pa le še 200. Zaradi potopitve in uničenja številnih rudniških naprav je bilo po drugi svetovni vojni potrebno veliko truda in obnovitvenih del, da se je lahko premogokopno delo nadaljevalo.³⁴ Število prebivalcev je bilo na območju današnje občine Kočevje od prvega popisa Habsburške monarhije leta 1869 do druge svetovne vojne razmeroma stabilno in je znašalo okoli 15.000. Nato je v mestu in okolici znatno upadlo (slika 2). Poglavitni vzrok je bila izselitev kočevskih Nemcev. Aprila 1941 so si slovensko ozemlje razdelile Nemčija, Italija in Madžarska. Nadzor nad Kočevskim je prevzela Italija, Hitlerjevo vodstvo pa je izdalo ukaz, naj se vsi Kočevjarji, ki se imajo za Nemce, izselijo v staro prvotno domovino,³⁵ torej Nemčijo. Tako se je pozimi 1941/1942 iz 176 naselij izselilo 11.509 oseb.³⁶

S tem je Kočevje z okolico zapustila večina prebivalcev, med njimi skoraj vsi Nemci, ki so se sprva preselili na Štajersko, leta 1945 pa se umaknili predvsem v begunska taborišča v Avstriji.³⁷ Poleti 1942 so italijanski okupatorji sprožili veliko ofenzivo. Povzročila je veliko razdejanje, saj so požigali in rušili opuščene vasi na Kočevskem, ker so nudile zavetje partizanom.³⁸ Prvi povojni popis prebivalstva leta 1948 je na Kočevskem tako naštel samo okoli 8000 ljudi. Kočevje je bilo med vojno kar dvaindvajsetkrat bombardirano (slika 3) in je bilo med najbolj prizadetimi mesti v Sloveniji.³⁹ Ob koncu vojne je bila industrija skoraj popolnoma uničena. Po vojni so izseljeni Kočevjarji nenadoma postali brezdomci, gozdovi Kočevskega roga pa so s svojimi grobišči pomenili sinonim za povojne množične pomore na Slovenskem.⁴⁰ Zaradi velikega obsega prikritih lokacij pokopa žrtev se v novjšem času izvajajo poglobljene raziskave s sodobnimi zgodovinskimi in geografskimi informacijskimi metodami.⁴¹

Zaradi izpraznjenega ozemlja so slovenske oblasti od leta 1945 Kočevskemu namenile posebno vlogo. Nova oblast iz nacionalnih in gospodarskih razlogov ni dovolila obnove porušenih in požganih vasi kočevskih Nemcev, ampak je celo načrtno uničevala njihovo kulturno dediščino. V mesto in njegovo okolico so se naseljevali novi prebivalci iz vse Slovenije in nekdanje Jugoslavije, obsežna območja v notranjosti Kočevskega pa

³¹ Vir podatkov: SURS, Izbrani podatki po občinah.

³² Rustja, *120 let*, str. 244.

³³ Ferenc, *Kočevska*, str. 97.

³⁴ Jerbič Perko, *Rudnik*.

³⁵ Gorjan-Borko, *Geografija mesta Kočevja*.

³⁶ Ferenc, *Kočevska*, str. 676.

³⁷ Friš et al., *Slovenska politična emigracija*, str. 1076.

³⁸ Ferenc, *Kočevska*, str. 180–186.

³⁹ Bernik, *Kočevje*; Guštin et al., *Osvoboditev Kočevske*.

⁴⁰ Ferenc, *Kočevska*, str. 531.

⁴¹ Mikša in Lampič, *Podatkovna*; Lampič et al., *Razširitev*.

Slika 3: Napad ameriških bombnikov na Kočevje 14. 4. 1945 (sliko hrani: Via Tinus le Roux).⁴²

so ostala prazna.⁴³ Število prebivalcev je predvojno stanje doseglo v 70. letih 20. stoletja. Do 90. let je naraslo na okoli 16.000, od tedaj dalje pa se ni bistveno spreminjalo. Kočevsko je bilo območje, ki je po vojni doživelo največje spremembe v sestavi zemljišč na Slovenskem. Na ozemlju z izrazito zasebno obdelovalno sestavo zemljišč so oblasti uvedle velikopotezno socialistično gospodarstvo z drugačnim obdelovalnim načinom, ki je spremenil obliko, velikost, uporabo in lastništvo zemljišč.⁴⁴ Do slovenske osamosvojitve leta 1991 so bile glavne gospodarske panoge rudarska, lesna, tekstilna, transportna in kemična industrija, danes pa je edino večje podjetje, ki se je ohranilo iz tistih časov, kemična tovarna Melamin. Do leta 1965 je bil premogovnik najmočnejše industrijsko podjetje, ki je zaposlovalo do 1000 delavcev. Leta 1961 so ukinili dnevni kop, zaradi pomanjkanja zalog pa so rudnik v začetku 70. let začeli opuščati in ga leta 1978 dokončno zaprli. Prekvalifikacija odvečnih delavcev in s tem reševanje delovnih mest je v veliki meri potekala prek razvijajočega se podjetja Industrija transportnih sredstev (ITAS).⁴⁵ Ostala podjetja so se razvila iz obrtnih delavnic zaradi potreb povojne obnove ter surovin in površin, ki so bile na voljo.⁴⁶ Število obrtnikov in obrti je po vojni upadlo. Trgovina je

bila v rokah kmetijskih zadrug. Krošnjarjenje so močno omejili, s številnimi omejitvami pa zatrli.⁴⁷

Leta 1991 je po razpadu SFRJ Slovenija postala samostojna država. To je v Kočevju povzročilo veliko gospodarsko krizo, med katero so propadli nekdanji velikani lokalne industrije. Že pred osamosvojitvijo se je na robu stečaja znašel ITAS, ki je v najboljših časih zaposloval več kot 1000 ljudi. Njegovo dejavnost je nadaljevalo podjetje ITAS-CAS, a v precej manjšem obsegu s približno 100 zaposlenimi. Sedaj je to podjetje prevzelo tuje podjetje Putzmeister.

Obdobje po osamosvojitvi je tako zaznamovala visoka stopnja brezposelnosti, ki je občasno presegala 20 % in je bila med najvišjimi v Sloveniji.⁴⁸ Po podatkih Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije so težave lokalne delovne sile predvsem neugodna izobrazbena sestava, nizka stopnja usposobljenosti in dolgotrajna brezposelnost. Velike razvojne ovire pa so po mnenju lokalnega prebivalstva tudi premajhno sodelovanje in povezovanje, negativna miselnost o zasebnem podjetništvu, velika apatija in nepripravljenost na lastno pobudo.⁴⁹

Po podatkih iz obdobja 2007–2022 (slika 4) je jedro kočevske industrije poleg Intersocksa (okrog 200 zaposlenih), Melamina (okrog 180 zaposle-

⁴² Via Tinus le Roux: Kocevje attacks.

⁴³ Ferenc, *Kočevska*, str. 376, 396.

⁴⁴ Gorjan-Borko, *Geografija mesta Kočevja*.

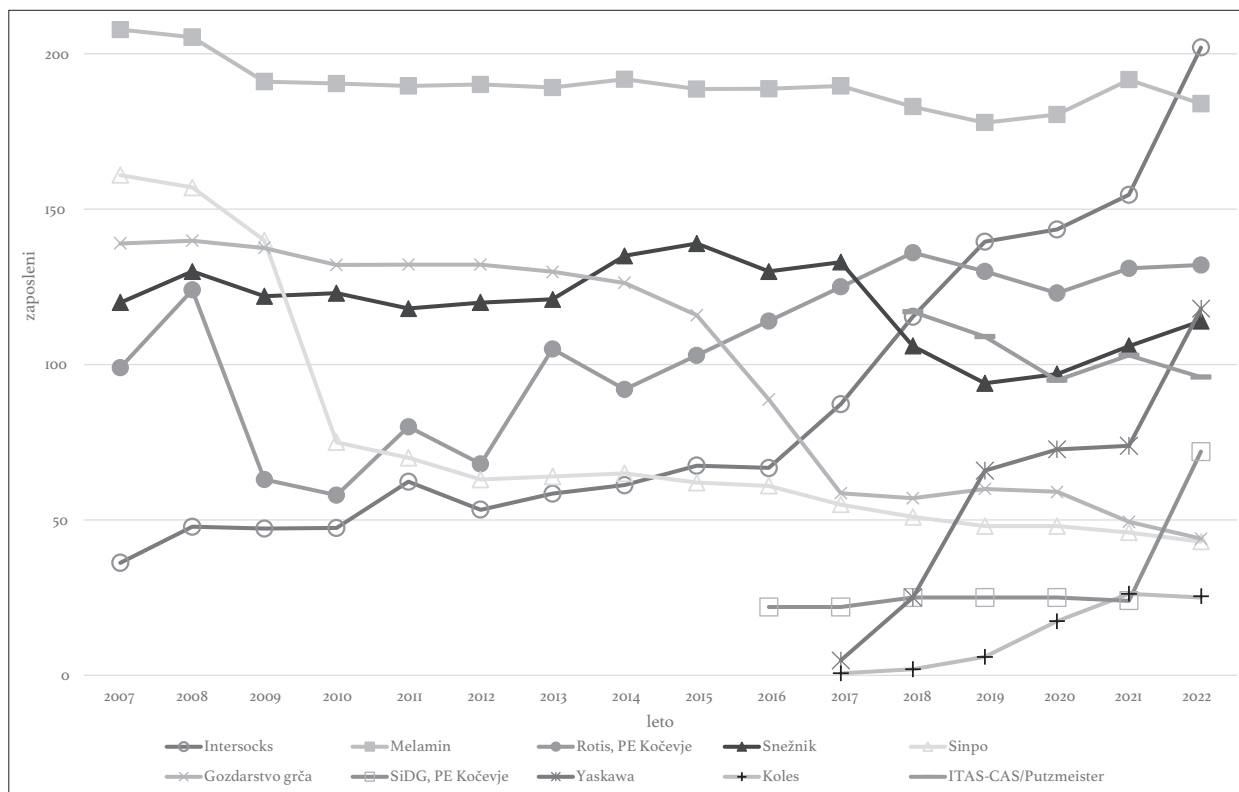
⁴⁵ Ferenc, *Kočevska*, str. 360.

⁴⁶ Jerbič Perko, *Industrija*.

⁴⁷ Ferenc, *Kočevska*, str. 364–365.

⁴⁸ Fajfar, *Kočevska* potrebuje več podjetnosti.

⁴⁹ Fajfar, *Kočevska* potrebuje več podjetnosti; Fajfar, Dve razvojni agenciji.

Slika 4: Podatki o številu zaposlenih v večjih kočevskih podjetjih v obdobju 2007–2022.⁵⁰

nih), Rotisa (okrog 130 zaposlenih), Yaskawe in Putzmeistra tvorijo manjša podjetja, kot sta Koles in Gozdarstvo grča s po nekaj deset zaposlenimi. Od leta 2016 je v Kočevju sedež državnega gozdarja Slovenski državni gozdovi (SiDG), ki ima v celotni Sloveniji okrog 380 zaposlenih. Od tega jih je v PE Kočevje zaposlenih okrog 70, v sami upravi podjetja pa okrog 35.⁵¹ SiDG je večinski lastnik Snežnika, še enega kočevskega gozdarskega podjetja (okrog 115 zaposlenih) in hčerinskega invalidskega podjetja Sinpo (okrog 40 zaposlenih).⁵²

V zadnjih letih prevladuje pozitiven impulz na področju industrijskega razvoja, izobraževanja in prometne povezanosti. Tuje investicije japonskega podjetja Yaskawa, ki je največji proizvajalec industrijskih robotov na svetu, so začele ustvarjati nova delovna mesta. Yaskawa je Kočevje izbrala kot prvo lokacijo v Evropi za proizvodnjo robotov. S poskusnim obratovanjem so pričeli konec leta 2018, leta 2022 je bilo v Kočevju zaposlenih okrog 115 ljudi, načrtujejo pa tako širitev proizvo-

dnje kot povečevanje števila zaposlenih.⁵³ Temu razvojnemu impulzu sledi tudi prilagoditev izobraževanja, saj so v Kočevju po 15 letih uvedli program strojni tehnik.⁵⁴ Poleg Yaskawe so povečevanje števila delovnih mest v zadnjem času napovedala še podjetja Koles, Gozdarstvo Grča, Rotis in Intersocks, kar naj bi prineslo 700 novih zaposlitev.⁵⁵ Kot enega zadnjih dosežkov na področju transporta pa velja omeniti izboljšanje železniške povezave Ljubljana–Kočevje. V začetku leta 2021 je po več kot 50 letih na tej relaciji ponovno zapepeljal potniški vlak.

KLJUČNI DOGODKI IN OBDOBJA V RAZVOJU KOČEVSKEGA V ČASU SAMOSTOJNE SLOVENIJE

Poosamosvojitveni prehod Kočevskega (1991–2010)

Ob razpadu SFRJ in nastanku Slovenije kot nove in neodvisne države je Kočevje doživelo gospodarski šok, ki se je sprevrgel v dolgoročno socialno krizo in krizo identitete. Temelji šoka so bili postavljeni že v predhodnem obdobju, ko od postopnega zapiranja rudnika v sedem-

⁵⁰ Viri podatkov: AJPES, Poslovni register Slovenije; Companywall, Koles; podjetje Rotis za PE Kočevje; podjetje SiDG za PE Kočevje; podjetje Snežnik za Snežnik in Sinpo; za nekdanje podjetje ITAS–CAS nam podatkov za čas pred letom 2018 ni uspelo pridobiti, ostala podjetja pa so nastala pred letom 2007 ali v času začetka posamezne krivulje.

⁵¹ Vir podatkov: podjetje SiDG, PE Kočevje.

⁵² Vir podatkov: podjetje Snežnik.

⁵³ Gole, Kočevje; Tomažič, Postavljen temeljni kamen.

⁵⁴ Gole in Rajšek, »Ne pride vsak dan ...«.

⁵⁵ Gole, Kočevje.

desetih letih do začetka devetdesetih let ni bilo mogoče zaznati opaznega novega razvoja. Za to obdobje je značilna predvsem prekvalifikacija odvečnih rudniških delavcev in s tem reševanje delovnih mest prek podjetja ITAS, ki pa se je že pred osamosvojitvijo znašlo na robu stečaja. Razpad nekdanje skupne države je pomenil izgubo trgov ter propad nekdanjih večjih zaposlovalcev v lesni, tekstilni in gradbeni industriji. Propadu gospodarstva je sledila »divja« privatizacija podjetij in nepremičnin, kar je običajno vodilo v propadanje posesti. Dodatno razvojno omejitve lokalnega gospodarskega razvoja je pomenil velik delež državnega lastništva. Podjetja, ki niso propadla ob razpadu nekdanje skupne države, so dokončen udarec doživela ob nastopu svetovne finančno-gospodarske krize leta 2008 (slika 5). Edino podjetje, ki se je ohranilo iz časov SFRJ in uspešno deluje še danes, je kemična tovarna Melamin. Posledice gospodarskega nazadovanja so bile dolgotrajna in visoka brezposelnost, povečanje dnevne mobilnosti v Ljubljano in druga regionalna središča ter izseljevanje (izobraženih) mladih. Propadu gospodarstva je sledilo družbeno in kulturno nazadovanje, saj je v vsakdanjem življenju šlo za spontan in dinamičen odnos med uradno ideologijo in civilno družbo ter posamezniki.⁵⁶ Izpostaviti velja predvsem ukinjanje nekaterih srednješolskih programov, kar je dodatno spodbudilo izseljevanje mladih, zlasti proti koncu devetdesetih let. Zasvojenost z alkoholom in prepovedanimi substancami ter depresija sta spremljali vse bolj revno prebivalstvo. Ogromno ljudi je bilo odvisnih od pomoči Rdečega križa in Slovenske karitas. Veliko je bilo apatije, melanholije, vdanosti v usodo in pričakovanj, da jim zaposlitev in določene občinske dobrine kar pripadajo, pri ljudeh od drugod pa prepričanje, da je Kočevje »nekje daleč« ter pomeni prisposodobu za povojno obračunavanje, zaprtost in »temačnost«. Tovrstni vplivi se med delom prebivalstva kažejo še danes. Kot se je slikovito izrazila intervjuvana oseba, ki je več desetletij delala v izobraževalni ustanovi in je aktivna v lokalnem okolju: »V glava so rampe še vedno dol.«⁵⁷

Negativni plati poosamosvojitvenega družbeno-gospodarskega prehoda je treba dodati pozitivne vidike tega obdobja, ki jih zaznamujeta zlasti odpiranje območja navzven in izboljšanje stanja na področju infrastrukture. Kočevsko je bilo takoj po drugi svetovni vojni negativno zaznamovano s pobjem domobrancev in civilnega prebivalstva⁵⁸

v Kočevskem rogu ter vzpostavitev zaprtega vojaškega območja v okolici Gotenice in Kočevske Reke.⁵⁹ Z uspešno osamosvojitvijo Slovenije in menjavo političnega sistema se je Kočevje z ideološkega vidika sprostito in osvobodilo negativnega prizvoka »režimskega« mesta. Začelo se je fizično in miselno odpiranje prostora. To se je kazalo tako v svobodnem prehajanju prebivalstva kot v (skromnem) razvoju turizma. Vstop v Evropsko unijo leta 2004 je Sloveniji omogočil črpanje evropskih sredstev za razvoj. Tako je Kočevje začelo sanacijo javne infrastrukture (prometnice, zgradbe), kar je predstavljalo temelj za nadaljnje delo in razvoj. V tem času so že obstajale tudi spodbude za industrijsko dejavnost, pri čemer pa Kočevje ni bilo resneje udeleženo vse do začetkov razvojnega programa Pokolpje leta 2011.

Intervjuvanci med glavnimi akterji poosamosvojitvenega prehoda povečini niso izpostavili konkretnih ljudi. Po mnenju predstavnikov občinske uprave, javnega podjetja in šolstva⁶⁰ je namreč šlo za kompleksen preplet številnih političnih in gospodarskih okoliščin, ljudi in dejanj. Kljub temu pa naj bi vidnejšo vlogo odigrali politični odločevalci, pri čemer izstopajo zlasti župan Janko Veber (na čelu občine v obdobju 1994–2010) s svojo ekipo in menedžerji večjih industrijskih podjetij. Veber je sicer izvedel nekatere pozitivne spremembe na področju obnove javne infrastrukture (na primer vzpostavitev industrijske cone, občinski odkup delov nekdanjih tovarn, izgradnja športne dvorane in čistilne naprave, urejanje pojezerja, lobiranje za začetek prenove železniške proge Ljubljana–Kočevje), pri čemer je tudi kot poslanec državnega zbora uspešno izkoriščal povezave v državni politiki in dostop do sredstev. Eden od intervjuvancev je dejal, da je tedanji župan »pobral možnosti, ki jih je imel«.⁶¹ Vendar pa so bile te spremembe po mnenju večine intervjuvancev⁶² premajhne, da bi lahko bistveno vplivale na negativni gospodarski razvoj Kočevskega. Proces vsesplošnega družbeno-gospodarskega nazadovanja je trajal več kot dve desetletji, miselnost oblasti pa se je v veliki meri prenesla na lokalno prebivalstvo. Ko gre za zmožnost prebivalcev za doseganje sprememb, lahko govorimo o »naučeni nemoči«.⁶³

Skupna lastnost obeh vrst akterjev je bila podedovana tradicija oblasti iz socialističnega obdobja, za katero je bila značilna tesna sprega med politiko in gospodarstvom, ki pa v novonastalih

56 Klabjan, Graditi, str. 531.

57 Intervju 5.

58 Zajec, Kozija in Dejak, *Ušli so smrti*; Ferenc, *Prikrito*.

59 Šega, *Gotenica*.

60 Intervjuji 1, 2, 4, 5, 9 in 10.

61 Intervju 5.

62 Intervjuji 1, 2, 4, 5, 7, 9 in 10.

63 Intervju 5.

Slika 5: Hala in pomožni objekti nekdanjih servisnih delavnic ZKGP, TOZD Agroservis v Kočevju (foto: Jana Pintar, Pokrajinski muzej Kočevje).

razmerah ni vodila v razvojni preboj: »Menedžment je bil spolitiziran in ni bil sposoben opravljati svojih nalog.«⁶⁴ Eden od intervjuvancev je omenil, da je občina še pred nastopom Vebrovega županovanja pod pritiski menedžerjev najela kredite za podjetje ITAS, ki pa jih ni bilo sposobno vračati. Na podlagi časovne oddaljenosti, rezultatov njihovega dela in mnenja intervjuvancev lahko sklepamo, da so za obe skupini akterjev značilni neiznajdljivost, pomanjkanje podjetniške žilice in nerazumevanje razmer ob propadu nekdanje skupne države (izguba jugoslovanskih trgov ter menjava političnega in družbeno-gospodarskega sistema), hkrati pa je šlo za kontinuirano željo po uveljavljanju moči, vladanju in nadzoru. Za obe vrsti akterjev je veljalo, da so bili nepovezovalni, namesto tega pa so poudarjali klientelizem, kar je vodilo v učinke zaklepanja (angleško *lock-in effects*). Veber se je sicer v marsikaterem pogledu trudil spremeniti stvari na bolje, vendar je imel po mnenju intervjuvancev iz gospodarstva, izobraževalnih ustanov in občinske uprave marsikdaj zvezane roke: »Industrije ni mogel rešiti. Najprej se mora sama razgraditi.«⁶⁵ Menedžerji podjetij so po drugi strani v poosamosvojitvenih razmerah prepoznali možnost (lastnega) dobička ter z lobiranjem, krediti in vlaganjem kupili določene nepremičnine ali celotna podjetja, ki so sčasoma propadla. Če so politični akterji poizkušali zagotavljati vsaj določeno stopnjo javnega servisa, so menedžerji podjetij bodisi zaradi pretiranih lastnih interesov bodisi zaradi nesposobnosti povzročili propad gospodarstva in tako Kočevje za več desetletij pahnili v gospodarsko recesijo.

Sprememba lokalne oblasti (po 2010)

Proti koncu Vebrovega županovanja so se negativni gospodarski, družbeni in demografski procesi na lokalni ravni združili v sinergijske učinke s svetovno finančno-gospodarsko krizo, med ljudmi pa je čedalje bolj prevladovalo mišljenje, da slabše ne more biti. Zato se je začela vse bolj uveljavljati civilna pobuda lokalnih prebivalcev v obliki liste Moja Kočevska, ki ji zaradi nakopičenih težav ni bilo težko prepričati »dela prebivalstva Kočevske, ki je imelo vsega dovolj in je želelo spremembe«,⁶⁶ da je čas za menjavo lokalnega političnega vodstva. Njen predstavnik Vladimir Prebilič je tako leta 2010 na lokalnih volitvah v drugem krogu premagal Janka Vebra, svoj uspeh pa je ponovil tudi v letih 2014, 2018 in 2022. Posledice Prebiličevega županovanja so obsežne in v glavnem pozitivne ter se kažejo v učinkovitejši občinski upravi, povečanju zunanjih investicij (na primer Yaskawa in Intersocks), novih podjetij in javnih zavodih (na primer Kočevski les ter Javni zavod za turizem in kulturo Kočevje), zmanjševanju brezposelnosti in izseljevanja, krepitvi turizma (jezero, kamp, hostel), kulture (povečana ponudba kulturnih dogodkov) in izobraževanja (nov srednješolski program strojni tehnik) ter izboljšanju infrastrukture (odprtje kočevske železniške proge). Verjetno temeljna sprememba, ki je novemu vodstvu med ljudmi uspela, pa je po mnenju vseh intervjuvancev sprememba miselnosti, »da se da«. Na ta način se je v Kočevju okrepila lokalna identiteta in izboljšala skupnostna samopodoba mesta.

Novi župan je za razliko od prejšnjih oblastnikov pokazal »ogromno ambicije, neustavljivosti in želje po spremembah na bolje«,⁶⁷ hkrati pa je prekinil

64 Intervju 8.

65 Intervju 5.

66 Intervju 7.

67 Intervju 1.

Slika 6: Prihod prvega potniškega vlaka v Kočevje po prenovljeni železniški progi januarja 2021 (foto: Jože Gorše).

z logiko klientelizma, saj je prevladalo mnenje: »Prebilič je predvsem povezovalen.«⁶⁸ Posledica je bila vzpostavitev kulture sodelovanja: »Pomembno je bilo vzpostavljane ekipnega duha.«⁶⁹ Kot župan je začrtal smer aktivne politike. Spremenil je modus operandi delovanja občinske uprave, kjer se pred tem »ljude ni ljubilo«.⁷⁰ Njegova ekipa sodelavcev je z zagnanostjo in vizijo začela s projektnim delom, lobiranjem in pripravo dokumentov, da so lahko bili izvedeni določeni projekti, ki so sčasoma postali podlaga za privabljanje investorjev in oživljanje gospodarstva. Tako je našel skupni jezik z novejšo garnituro v razvoj usmerjenih gospodarstvenikov (na primer Hubert Kosler), ki sta jim skupna nagnjenost k tveganju: »Upat si in probat.«⁷¹ ter zavestno spodbujanje in povezovalje različnih deležnikov za doseganje učinkovitih rezultatov. Nadaljnja Prebiličeva lastnost, ki pa je podobna Vebrovi, je učinkovita mreža odločevalcev in drugih deležnikov na državni ravni. Kot profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, od koder so izšli mnogi sedanji politični kadri na državni ravni, ima dostop do informacij, znanj in moči odločanja. Ob tem ne gre spregledati, da je Prebilič že pred nastopom županske funkcije tudi sam opravljal zadolžitve v državni politiki. V letih 2006–2008 je bil osebni svetovalec predsednika stranke Socialnih demokratov Boruta Pahorja za področje notranjih zadev, v letih 2008–2011 pa je sodeloval z Uradom predsednika Republike Slovenije Danila Türka. Ne nazadnje je svoj politični kapital in zveze unovčil na predsedniških volitvah leta 2022, kjer je z 10,60 % glasov osvojil četrto mesto.

Kljub temu nekateri intervjuvanci⁷² ob novejših uspehih občine ostajajo kritični, da zaslug za vsesplošen razvoj ni mogoče pripisati zgolj enemu akterju in njegovi ekipi, ampak je za to deloma zaslužna tudi prejšnja oblast. »Veber je nastavil, Prebilič pa dokončal,«⁷³ menijo nekateri, ko je tema obuditev železniške povezave (slika 6). Intervjuvanci so tako opozorili na razvoj »odvisnosti od poti« (angleško *path-dependent development*): »Danes se ne zgodi, če ni včeraj.«⁷⁴ Nekateri intervjuvanci so dodatno omenili negativne posledice, ki se podobno kot proti koncu Vebrovega županovanja kažejo v predolgi lokalni vladavini iste ekipe (gledanje skozi prste svojim ljudem).⁷⁵ Tako obstaja nevarnost, da v Kočevju ponovno pride do učinkov zaklepanja (angleško *lock-in effects*), ki jih označujejo pasivna družba, odpornost na spremembe in klientelizem.

Prihod japonskega podjetja Yaskawa (po 2016)

Intervjuvanci so kot enega glavnih dosežkov Prebiličevega mandata poudarjali prihod japonskega podjetja Yaskawa, ki je največji proizvajalec industrijskih robotov na svetu. Menijo,⁷⁶ da je bil prihod tega podjetja ne samo nadaljevanje gospodarskega oživljanja mesta, ampak tudi temelj za razvoj drugih družbenih in kulturnih sektorjev. Jedro uspeha (do leta 2023) ni bilo število novih delovnih mest, temveč pridobitev statusa zanesljive in gospodarstvu prijazne regije, kar spodbuja prihod tujega kapitala in naložb. Tako si je Kočevje ne samo dvignilo notranjo samopodobo, ampak je s tem začelo spreminjati zunanjo

68 Intervju 9.

69 Intervju 7.

70 Intervju 7.

71 Intervju 7.

72 Intervju 3, 5, 6 in 8.

73 Intervju 3.

74 Intervju 3.

75 Intervju 6.

76 Intervju 1, 3, 4, 7 in 10.

Slika 7: Yaskawina tovarna v Kočevju je pričela obratovati leta 2019 (foto: Bojan Štefanič, Atelje Iris).

podobo mesta, ki je vse bolj odprto za investicije, turizem in druge oblike sodelovanja.

Med intervjuvanci prevladuje mnenje,⁷⁷ da je novi župan pri lobiranju za prihod tega podjetja v Kočevje odigral ključno vlogo, poleg njega pa so bili za to zaslužni še vplivni posamezniki in vrh državne politike. Po teoriji akterjev v lokalnem in regionalnem razvoju⁷⁸ je potrebno plodno sodelovanje vseh treh vrst akterjev na različnih prostorskih ravneh – v Kočevju je v primeru Yaskawe prišlo ravno do tovrstne sinergije. Gonilo projekta je bila naveza med županom Prebiličem (krajevni vodja in institucionalni podjetnik) in gospodarstvenikom Hubertom Koslerjem (inovativni podjetnik), ki jo je ustrezno dopolnjevalo lokalno in državno institucionalno okolje. Kosler je z uspešnim in zanesljivim vodenjem Yaskawinega obrata v sosednji Ribnici od leta 1993 gradil temelje omenjenega prihoda japonskih investorjev v regijo. Župan je kot lokalni vodja povezoval vse niti s tem, da je odločno podprl projekt ter pomagal pri izvedbi vseh zahtev, želja in predlogov bodočega investitorja (spodbude, sprememba zakonodaje, lokacija). Prav tako je lobiral za spodbude na državni ravni ter s posameznimi dejanji neposredno pri vodstvu podjetja. Med posamezniki izstopa tudi dolgoletna ravnateljica Gimnazije in Srednje šole Kočevje Meta Kamšek, ki si je prizadevala za vzpostavitev novega izobraževalnega programa strojni tehnik. Prilagojeno izobraževalno okolje je namreč temelj, da bo lahko Kočevje v prihodnje zagotavljalo primeren razvoj delovne sile iz lastnega kadrovskega bazena. Država je pokazala poslušnost za podporo lokalnemu razvoju (zagotovitev spodbud, izgradnja železnice). Vlada Republike Slovenije je v mandatu 2014–2018 dejavno lobirala pri japonskih političnih in go-

spodarskih predstavnikih. Prihod Yaskawe v Kočevje (slika 7) lahko povezujemo z vzorci »uvažanja poti« (angleško *path-importation*), saj je šlo za prenos tradicije iz sosednje Ribnice, ki se ponaša z dolgoletno zgodovino kovinarske industrije (na primer podjetje Riko), in znanja iz širše regije (zaposlovanje visokousposobljenih dnevnih vozačev iz drugih krajev). Yaskawa na razvoj mesta trenutno vpliva neposredno prek investicij in delovnih mest, posredno pa prek psihološkega vidika zviševanja kredibilnosti Kočevja. Gre za nov statusni simbol in ugled na mednarodni ravni, ki bodoče tuje in domače investitorje/podjetja prepriča o varni naložbi ter urejenem gospodarskem okolju. Na ta način so svoje delovanje v zadnjih letih že razširila druga večja lokalna podjetja (na primer Intersocks, Melamin in SiDG). Zadnji v vrsti novih investorjev na južnem robu Slovenije je eden najbogatejših Slovencev, poslovnež Joco Pečecnik, ki je leta 2022 investiral v polnilnico vode Costella, zanima pa se za vlaganja v lesno podjetje Gozdarstvo grča. Delovanje Yaskawe, Intersocksa in drugih podjetij ima ugoden vpliv tudi na lokalne podizvajalce in razmah malega podjetništva. Bodoče povezovanje podjetij bi lahko vodilo k razmišljanju onkraj meja posameznega podjetja na širši sistemski ravni, tako v vse bolj uveljavljenem ekološkem kot v ekonomskem smislu.⁷⁹ Novi gospodarski impulzi pa vplivajo na večji optimizem med prebivalci Kočevskega.

Nekateri intervjuvanci so obenem izpostavili negativne vidike, ki so povezani s pretiranim opevanjem vloge in pomena novejšega industrijskega razvoja v mestu, ki naj bi bil »bolj marketing kot vsebina«.⁸⁰ Gre za to, da Yaskawa visokousposobljeno delovno silo uvažajo od drugod, medtem ko domačini večinomaasedajo slabo plačana

⁷⁷ Intervju 1, 3, 4, 6, 7, 9 in 10.

⁷⁸ Grillitsch in Sotarauta, Trinity; Bole et al., *From a mining town*.

⁷⁹ Džajić Uršič in Jelen, *From industrial district*, str. 23.

⁸⁰ Intervju 8.

delovna mesta v proizvodnji. S tega vidika med velikim delom lokalnega prebivalstva vlada razočaranje, saj so pričakovali, da bo v maniri »dobrih starih socialističnih časov« od sedaj dalje zanje poskrbljeno.

SKLEP

Posebnost Kočevskega je njegova geografska lega in zgodovina, ki je kulminirala od postopnih valov poselitve nedotaknjenega gozdnega in kraškega območja do izrazito intenzivnih, pogosto krutih zgodovinskih dogodkov (vpadi Osmanov, druga svetovna vojna, vojaško zaprto in politično marginalizirano območje), ki so vplivali na njegov (ne)razvoj. Žal so posledice (pol)pretekle zgodovine še vedno prisotne v vsakdanjiku. V zadnjih desetletjih se skuša lokalno prebivalstvo rešiti spon preteklosti in veliko energije usmerja v izboljšanje socialnih in gospodarskih razmer ter v kakovost življenja. Za mlade so izzivi stanovanjske problematike, druženja, medosebnih odnosov in vključevanja v družbo prepoznani kot najbolj pereči.⁸¹ Številni lokalni prebivalci menijo, »da zmorejo«, a socialni položaj in način razmišljanja še nista dosegla slovenskega povprečja. Raziskava mnenj uveljavljenih posameznikov in lokalnih poznavalcev je pokazala, da Kočevje danes še vedno močno čuti posledice poosamosvojitvenega prehoda, čeprav spomin na težavno obdobje z novjšimi gospodarskimi uspehi nekoliko blede. V občini namreč še vedno vlada brezposelnost, saj je bila sredi leta 2023 9 %, povprečje v Sloveniji pa pod 5 %, ⁸² velik pa je bil tudi delež nižjeusposobljene delovne sile.⁸³ Propadla podjetja oživljajo šele v zadnjem obdobju. Pri mnogih domačinih še vedno prevladujejo apatija, melanhlija, vdanost v usodo in pričakovanje, da jim zaposlitev in določene občinske dobrine kar pripadajo, pri ljudeh z drugih koncev Slovenije pa prepričanje, da je Kočevje še vedno »nekje daleč«, v geografskem smislu ali v zgodovinski prisposodbi. Postopen razvoj v novjšem času še vedno ni nadomestil splošnega nezaupanja ter večini prebivalstva omogočil gospodarske blaginje. Pozitivne signale daje novejša družbena in okoljska infrastruktura, kot na primer športna dvorana, čistilna naprava, urejanje jezera in povečan turistični obisk, kar omogoča nadaljnji razvoj območja.

Kočevski primer dokazuje, da sta sprememba gospodarske strukture in zagotovitev podpornega okolja z veliko volje, znanja in sodelovanja zainte-

resiranih posameznikov mogoča že kratkoročno, medtem ko je za prilagoditev miselnega okvirja (vključno z vzgojo kadrov) ter širše materialne blaginje potrebno daljše časovno obdobje.

FINANCIRANJE

Prispevek je bil deloma pripravljen v okviru raziskovalnega programa »Geografija Slovenije« (P6-0101) in temeljnega raziskovalnega projekta »Mesta brez vrednosti? Družbeno-gospodarska preobrazba industrijskih mest v Švici in Sloveniji« (N6-0157), ki ju (so)financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIRI

- Intervju 1: Predstavniki/ca občinske uprave. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 2: Predstavniki/ca javnega podjetja. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 3: Predstavniki/ca javnega zavoda s področja kulture. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 4: Predstavniki/ca javnega podjetja. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 5: Predstavniki/ca izobraževalne ustanove. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 6: Predstavniki/ca javnega zavoda s področja kulture. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 7: Predstavniki/ca javnega zavoda s področja kulture. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 8: Predstavniki/ca turističnega sektorja. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 9: Predstavniki/ca javnega podjetja. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.
- Intervju 10: Predstavniki/ca občinske uprave. Ustni vir. Diktafonski zapis hranijo avtorji, 2022.

LITERATURA

- Adam, Lucijan: Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem: kratka razprava o nekaterih neresenih oz. manj znanih vprašanih dolenjske srednjeveške zgodovine. *Kronika*, 43, 1995, 3, str. 7–13.
- Bernik, Stane: *Kočevje: urbanistično-arhitekturni oris*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, 1969.
- Bole, David in Senčar Mrdaković, Marko in Tiran, Jernej: From a mining town to a town of industrial multinationals: Explaining transformation through human agency and mining assets. *The Extractive Industries and Society* 14, 2023, 101243, str. 1–113. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.exis.2023.101243>
- Bučinel, Martin in Koželj, Mia in Krebs, Ema in Krnjak, Barbara in Požar, Luka in Prekoršek, Barbara

⁸¹ Bučinel et al., Problemi mladih v Sloveniji.

⁸² Iskalci zaposlitve.

⁸³ SURS: Delovno aktivno prebivalstvo; SURS: Osnovne skupine prebivalstva.

- in Prodan, Lea in Sotenšek, Domen in Šmerc, Tina in Tominec, Jure in Razpet, Branka in Nared, Janez: Problemi mladih v Sloveniji: raziskava s poudarkom na kakovosti bivanja, stanovanjih in delovnih mestih. *Geografski vestnik* 94, 2022, 1, str. 91–113. DOI: <https://doi.org/10.3986/GV94105>
- Džajić Uršič, Erika in Jelen, Igor: From industrial district to industrial symbiosis: An opportunity. The case of the Ponte Rosso industrial area, Italy. *Acta geographica Slovenica* 62, 2023, 3, str. 21–32. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.10513>
- Fajfar, Simona: Dve razvojni agenciji, a čedalje manj služb. *Delo*, 18. 6. 2014, str. 12.
- Fajfar, Simona: Kočevska potrebuje več podjetnosti. *Delo*, 3. 8. 2013, str. 14.
- Ferenc, Mitja: *Kočevska – pusta in prazna. Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Ferenc, Mitja: *Prikrito in očem zakrito. Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2005.
- Friš, Darko in Jenuš, Gregor in Šela, Ana: Slovenska politična emigracija skozi oči Službe državne varnosti v šestdesetih letih. *Acta Histriae* 29, 2021, 4, str. 1073–1114. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2021.42>
- Gašperič, Primož: A new standardized methodology for analyzing cartographic information on old maps. *Acta geographica Slovenica* 63, 2023, 1, str. 23–49. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS10.867>
- Gole, Nejc in Rajšek, Bojan: »Ne pride vsak dan takšno podjetje na periferijo«. *Delo*, 31. 1. 2017, str. 3.
- Gole, Nejc: Kočevje postaja eno izmed središč robotike. *Delo*, 15. 5. 2018, str. 9.
- Gorjan-Borko, Dragica: *Geografija mesta Kočevja* (diplomsko delo). Ljubljana, 1965.
- Gradišnik, Marina: *Ribnica, the greatness of being small: the history of Ribnica from the prehistoric settlement near Žlebič to the nineties of the previous century*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.
- Grillitsch, Markus in Sotarauta, Markku: Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces. *Progress in Human Geography* 44, 2020, 4, str. 704–723. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132519853870>
- Guštin, Damijan in Jerbič Perko, Vesna in Kordiš, Ivan: *Osvoboditev Kočevske*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2005.
- Hacquet, Baltazar: *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven: deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, gderen Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden*. Leipzig: im Industrie-Comptoir, 1801–1808.
- Jaklitsch, Helena: Pozabljeni sosed. *Spomin, II = Memory, II*, 13, 2019, 1, str. 78–96. DOI: <https://doi.org/10.4312/ars.13.1.78-96>
- Jerbič Perko, Vesna: *Industrija na Kočevskem* (razstavni katalog). Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2014.
- Jerbič Perko, Vesna: *Rudnik rjavega premoga Kočevje* (razstavni katalog). Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2005.
- Južnič, Stanislav: Južna meja »Kočevskega otoka« v 15. in 16. stoletju. *Kronika* 43, 1995, 3, str. 14–22.
- Klabjan, Borut: Graditi partizanski spomin v socialistični Jugoslaviji: Slovenski primer v času po drugi svetovni vojni. *Acta Histriae* 30, 2022, 2, str. 513–534. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2022.22>
- Kordiš, Ivan: Peter Kozler and his map of the Slovenian land and its provinces (1849–1871). *Imago Mundi* 68, 2016, 2, str. 212–231. DOI: <https://doi.org/10.1080/03085694.2016.1171488>
- Kosi, Miha: Gospodje Turjaški in plemiški svet na jugovzhodu cesarstva. *Grad Turjak* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič, Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 89–146 (*Castellologica Slovenica*, 2).
- Lampič, Barbara in Mikša, Peter in Rebernik, Lea in Tičar, Jure: Razširitev Evidence prikritih vojnih grobišč z arhivskimi podatki Katastra jam. 3.450 umorjenih: bratomor v Jami pod Macesnovo gorico. Ljubljana: Družina, 2024, str. 275–293.
- Mikša, Peter in Lampič, Barbara: Podatkovna in prostorska baza prikritih vojnih grobišč v spletnem okolju ArcGIS kot pripomoček za zgodovinsko in geografsko raziskovalno delo. *Retrospektive* 6, 2023, 1, str. 257–277.
- Moric, Anja: A German »linguistic island« or a linguistically mixed region? Multilingual practices in the Kočevska (Gottschee) area. *Traditiones* 50, 2021, 2, str. 123–140. DOI: <https://doi.org/10.3986/Tradition2021500207>
- Moric, Anja: Domovina globoko v srcu – Kočevski Nemci v diaspori. *Etnolog* 24, 2014, 81–104.
- Perko, Drago in Ciglič, Rok in Hrvatin, Mauro: Landscape macrotypologies and microtypologies of Slovenia. *Geoscapes* 3, *Acta geographica Slovenica* 61, 2021, 3, str. 8–89. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.10384>
- Perko, Drago: The first world atlas in Slovenian, and Slovenian territory in some early world atlases. *Acta geographica Slovenica* 63, 2023, 2, str. 91–139. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.10384>
- Ribnica skozi stoletja* (ur. Drago Zdunič, Janez Debeljak, France Grivec). Ribnica: Skupščina občine, 1982.
- Rus, Jože: Jedro kočevskega vprašanja: zgodovina, sedanjost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag. *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, 1939, str. 131–173.

- Rustja, Karel: *120 let kočevske železnice*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2015.
- Simonič, Ivan: *Zgodovina kočevskega ozemlja. Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, 1939, str. 45–130.
- Šega, Anton: *Gotenica in njeni ljudje*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2017.
- Šorn, Jože: Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 18, 1964, str. 23–74.
- Tomažič, Janez: Postavljen temeljni kamen za širitev Yaskawe v Kočevju. *Spletno Delo*, 24. 4. 2024. <https://www.delo.si/razno/postavljen-temeljni-kamen-za-siritev-yaskawe-v-kocevju/#> (dostop 21. 5. 2024).
- Valenčič, Vlado: Tovorništvo na Kranjskem. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, 3, str. 243–277.
- Zajc, Marko: The Kolpa as a border river in the newspaper Slovenski narod, 1868–1914. *Acta geographica Slovenica* 62, 2022, 1, str. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.7555>
- Zajec, Milan in Kozina, France in Dejak, France: *Ušli so smrti: poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1998.

SPLETNI VIRI

- AJPES: *Poslovni register Slovenije, firma*, 2022 <https://www.ajpes.si/prs/> (dostop 16. 5. 2024).
- Companywall: *Koles, d. o. o.*, 2022 <https://www.companywall.si/podjetje/koles-doo/MM75j6HC> (dostop 20. 5. 2024).
- Iskalci zaposlitve: Stopnja registrirane brezposelnosti, 2023. <https://www.ess.gov.si/partnerji/trg-dela/trg-dela-v-stevilkah/stopnja-registrirane-brezposelnosti/> (dostop 14. 9. 2023).
- SURS (Statistični urad Republike Slovenije) Izbrani podatki po občinah, Slovenija, letno, 2023: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2640010S.px> (dostop 23. 11. 2023)
- Delovno aktivno prebivalstvo po občinah prebivališča, doseženi izobrazbi in spolu, Slovenija, letno, 2023: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/0764721S.px> (dostop 20. 9. 2023).
- Osnovne skupine prebivalstva po spolu, občine, Slovenija, polletno, 2023: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05E1022S.px> (dostop 20. 9. 2023).

Via Tinus le Roux: Kocevje attacks by SAAF 19 sqdn 1945 <https://saafww2pilots3.yolasite.com/kocevje-attacks-by-saaf-19-sqdn-1945.php> (dostop 28. 8. 2023).

SUMMARY

The Kočevje Region Between the Hammer And the Anvil: a History of Political Experimentation

Kočevje is a region in the south of Slovenia that has been decisively shaped by external political and economic influences. In the past, as a peripheral uninhabited area, it became a place of settlement for German inhabitants for more than 600 years. During the Second World War, most of the population was displaced and many settlements were destroyed. Because of its emptiness and remoteness, the new socialist authorities transformed the area into a testing ground for economic, social and land reforms as well as blocked off part of it for military purposes. After the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the region was left with no clear vision for the future and an apathetic local community. After two decades of widespread economic and social decline, it reached rock bottom, with the highest unemployment rate in the country.

In this research, we were interested in how external and internal political decisions have (co-)created contemporary change and local community development. We examined key socio-economic milestones and the role of actors in historical development. We have found that, over the past decades, the Kočevje region has shown a close interdependence between external influences (politics, economy, culture) and its own (in)decision-making capacities (unfavourable location, struggle for survival, resignation). We highlighted three milestones that have defined the development of the Kočevje region since 1991. The period between 1991 and 2010 marked a post-independence transition, when the economy was collapsing, the transition to capitalist rule was largely unsuccessful, and the population was emigrating. The post-2010 period brought about a change in local government. The new municipal leadership broke with passive and clientelist politics and gradually improved the Kočevje region's self-image. After 2016, a Yaskawa factory opened there giving the Kočevje region the status of a reliable and business-friendly region that encourages investment and capital inflows as well as raises the standard and self-confidence of the local population and a positive external image.

PO RAZSTAVAH

Nekoč je bil Gutenwerd: muzejska razstava o opuščenem srednjeveškem trgu

Pod okriljem freisinške škofije je na južnem bregu Krke med 12. in 15. stoletjem živel trg Gutenwerd. Njegovi začetki so zaradi skupih zgodovinskih virov precej skrivnostni, a je širša prepoznavnost nesporno dosegel v prvi polovici 13. stoletja, ko je tod delovala kovnica srebrnikov, oblikovanih po zgledu slovitih breških pfenigov. Naselbina s sodiščem, mitnico in brodom je cvetela še približno naslednjih sto let, dokler je ni zasenčila konkurenca bližnjega Novega mesta. Njen postopni zaton je poleti 1473 dokončno zapечатil vpad osmanskih plenilcev. Brez obzidja se Gutenwerd ni mogel upirati naskoku sovražnikov, ki so trške prebivalce odvedli v sužnost in požgali njihova domovanja. Uničenje je bilo tako popolno, da si nekoč živahen trg ni nikoli več opomogel. Namesto obnove ga je doletela pozaba, dovolj temeljita, da je iz ljudskega spomina sčasoma izginila celo lokacija njegovih ruševin.

Tako je ostalo do šestdesetih let 20. stoletja, ko so arheologi Narodnega muzeja v Ljubljani na pobudo zgodovinarja Ferda Gestrina začeli iskati izginulo naselje. Odkrili so ga na ledini Otok pri Dobravi, na okljuku Krke med Škocjanom in

Šentjernejem. Tod so pod vodstvom dr. Vide Stare in dr. Vinka Šribarja v letih 1967–1984 potekale intenzivne arheološke raziskave, ki so razkrile ostanke srednjeveškega Gutenwerda. Od nekdanjega trga se je na površju ohranila le pozneje v baročnem slogu prenovljena cerkev sv. Nikolaja s pokopališčem. Toda predvsem na dveh izkopnih poljih vzdolž še danes uporabljanega kolovoza prek obrečne ravnice je ekipa Narodnega muzeja v skoraj dveh desetletjih sistematičnega dela odkrila množico pričevalcev minulega trškega vsakdana – skupaj približno 14.000 arheoloških najdb, večinoma iz keramike, kovin, kamna in stekla, deloma pa tudi iz manj obstojnih organskih materialov.

Dediščina pozabljenega trga

Odkrivanje Gutenwerda je v slovenski arheologiji na več ravneh naznanilo izjemno prelomnico. V domači stroki, ki je kot predmet svojega preučevanja še vse dotlej priznavala zgolj obdobja pred kronološko ločnico okrog leta 1000, je na velika vrata vpeljalo arheologijo visokega in poznega srednjega veka – oziroma mlajših, »zgodovinskih« obdobj – kot legitimno, enakovredno disciplino. Poleg metodoloških novosti so izkopavanja na Otoku pri Dobravi predvsem po zaslugi inovatorskega duha Vinka Šribarja uvedla več

Uvodni sklop razstave *Nekoč je bil Gutenwerd* (foto: Tomaž Lauko).

Pogled po glavni osi razstavne postavitve (foto: Tomaž Lauko).

tehničnih iznajdb, denimo pantograf za pripravo terenskih risb in posebej prirejen stativ za ortogonalno fotografiranje.

Dolgoletne raziskave so postopoma prerasle v enega največjih arheoloških projektov Narodnega muzeja po drugi svetovni vojni. Poleg strokovnih krogov so ga z zanimanjem spremljala javna občila in prek njih laično občinstvo. Toda z velikim navdušenjem začeto, ob občasnih prekinitvah skoraj dve desetletji potekajoče delo je nazadnje ostalo brez prave sinteze. Do leta 1984 opravljena izkopavanja so zajela le manjši del areala nekdanjega naselja, a se kljub željam oziroma pričakovanjem prvotnih pobudnikov projekta pozneje niso več nadaljevala, čeprav bi bilo to za utemeljeno ovrednotenje najdišča zelo koristno ali naravnost nujno. Obsežna arheološka dokumentacija je ostala v veliki večini neobjavljena in tudi v muzejskem depozitu nakopičene najdbe razen redkih izjem doslej niso bile deležne bolj poglobljene obravnave oziroma celovite predstavitve.

Vse naštetu je postalo dolg novih rodov, težko obvladljiv ob komaj pregledni količini gradiva in drugih prednostnih nalogah. V muzejskem kolektivu se je ohranila trdna zavest, da v zapleteni sagi Gutenwerda še zdaleč ni bilo povedano vse in da pretekli napor pioniirjev slovenske arheologije visokega in poznega srednjega veka tudi

mlajše naslednike zavezujejo k nadgradnji njihovih prizadevanj. Ne le na Slovenskem, temveč še v precej širši srednjeevropski okolici bi namreč le s težavo našli podoben primer opuščene srednjeveškega trga, ki bi se kot časovna kapsula ohranil tako rekoč nedotaknjen od poznejše poselitve ali večjih prostorskih posegov.

Na izjemen pomen najdišča na Otoku pri Dobravi je leta 1995 v enem od sklopov obravnavanega gradiva opozorila odmevna, predvsem v smislu uvajanja sodobne interdisciplinarne metodologije izrazito prelomna razstava *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov*. Na velikopotezno zasnovani postavitvi v Narodnem muzeju Slovenije in v spremnem katalogu je širša javnost lahko spoznala zaokrožen izbor najdb s preteklih izkopavanj, ki je prikazal materialno kulturo srednjeveškega trga in po drugi strani opominjal na potrebe po novih raziskavah. To je pomenilo svojevrstno potrditev Gutenwerda kot vzorčnega primera arheologije srednjeveških mest na Slovenskem, čeprav celo tako vidna spodbuda ni bila dovolj, da bi na izkopna polja ob Krki privabila sveže moči in je moralo tudi do samostojne muzejske predstavitve tamkajšnje naselbine preteči še skoraj trideset let.

Pravi trenutek se je končno ponudil pet stoletij in pol po uničujočem osmanskem napadu, ki je sklenil usodo Gutenwerda. Njegova zapuščina je

v letu 2023 navdihnili osrednji razstavni projekt v Narodnem muzeju Slovenije. Ob pomoči soavtoric Tine Balant, Pie Hudournik in Katje Špec ga je udeležil dr. Tomaž Nabergoj, kustos za arheologijo visokega in poznega srednjega veka – kot skrbnik arheoloških najdb z Otoka pri Dobravi, odličen poznavalec srednjeveške materialne kulture in izkušen muzealec zagotovo strokovnjak, posebej poklican k uresničitvi težko pričakovane deziderata. Razstava *Nekoč je bil Gutenwerd. Raziskovanje opuščene srednjeveške naselbine ob Krki* je zorela dolgo, a prihaja ob pravem času. Kljub tako velikemu časovnemu zamiku od konca arheoloških raziskav na Otoku pri Dobravi je njihova zgodba še vedno aktualna – ne nazadnje zato, ker slovenska arheologija celo ob obsežnih raziskavah v večjih mestnih središčih, kot sta denimo Ljubljana in Celje, doslej vendarle ni podobno sistematično obravnavala kake druge primerljive, od poznejših posegov neokrnjene urbane naselbine iz visokega oziroma poznega srednjega veka.

V tej luči morda lažje razumemo, kako resne izzive in ne nazadnje posebno odgovornost je predstavitev tako enkratnega najdišča nalagala avtorski skupini v Narodnem muzeju Slovenije. Njihovo vizijo je prostorsko osmislila vrhunska oblikovalska ekipa pod vodstvom Sanje Jurca Avci, v slovenskih muzejskih krogih že dobro znana po uspešni produkciji zahtevnih, tako v strokovni kot splošni javnosti toplo sprejetih razstav. Končni izdelek tega sodelovanja je razgibana, vsebinsko in estetsko dodelana razstavna postavitev v atriju matične stavbe Narodnega muzeja Slovenije, za javnost slovesno odprta 30. januarja 2024 in na ogled vse do 3. novembra letos.

Muzealski prikaz življenja v Gutenwerdu

Pripovedna nit razstave se začne tako rekoč *in medias res* – v shematizirani notranjosti trške hiše, kjer obiskovalec navidezno vstopi v svet že pred več kot pol tisočletja opustelega Gutenwerda. Življenje njegovih prebivalcev ponazarja zgoščen, a poveden nabor najdb, umeščenih v ambient nekdanjega bivališča. Keramično posodje, kuhinjski oziroma jedilni noži in brusni kamni so bili nepogrešljivi sopotniki vsakega gospodinjstva. Osvetlitev ob temnih večerih so zagotavljale preproste lojenke, za varovanje domovanj in premičnega premoženja so poskrbele kovane železne ključavnice, nameščene na vratih oziroma skrinjah. O nekoliko višji, udobnejši ravni bivalne kulture pričajo ostanki keramičnih pečnic, saj je v tem času lončena peč veljala še za sorazmerno luksuzni dodatek, kakršnega ne bi našli v vsaki hiši.

Ob poganjanju replike ročnih kamnitih žrnelj, skrbno izdelane na podlagi arheoloških najdb, dobimo precej neposrednejši uvid v okolje poznega srednjega veka, v dobi globoko pred industrijsko proizvodnjo in sodobnimi gospodinjstvi pri pomoči, s katerimi smo si skoraj do neprepoznavnosti olajšali na videz banalna opravila – kakršna so bili naši srednjeveški predniki prisiljeni izvajati v potu lastnega obraza. Morda najbolj osebno vez z njihovo minulo stvarnostjo ponujajo drobni predmeti, namenjeni razvedrilu. Par glinastih konjičkov kot srednjeveški ekvivalent danes priljubljenih avtomobilčkov govori o zabavi otrok, medtem ko so si odrasli krajšali čas z igralnimi kockami in žetoni. Da je bila njihov spremljevalec tudi glasba, dokazuje železna drumlica. Takšne na prvi pogled morda neznatne ostanke v širšo celoto minule resničnosti združujejo risarske rekonstrukcije priznanega ilustratorja in striparja Jakoba Klemenčiča, na katere naletimo tudi v nadaljevanju razstave.

Naslednji pripovedni sklopi so umeščeni po vzdolžni osi, ki vzbuja vtis današnjega kolovoza na Otoku pri Dobravi. Vzdolž te trase, ki skoraj popolnoma sovпада z nekdanjo osrednjo trško ulico, so arheologi Narodnega muzeja raziskovali obe izkopni polji, s katerih izvira glavnina najdb. Prvi del osi, segajoče skoraj do nekdanje struge reke Krke, zamejuje podoba zvonika cerkve sv. Nikolaja. Tu se lahko ob prebiranju skrbno spisanih besedil podučimo o zgodovini Gutenwerda. Ob njih se bo gotovo dlje pomudil predvsem nekoliko ambicioznejši obiskovalec, ki bi želel bolje razumeti vlogo naselbine v prostoru in času.

Njena lokacija ob južni meji Svetega rimskega cesarstva, tik ob Ogrskem kraljestvu oziroma hrvaških deželah pod njegovo nadoblastjo, je v različnih pogledih zaznamovala razvoj trga ob Krki. Utrditev državne meje je bila v tem okolju razmeroma dolg, razgiban proces, a je po drugi strani odpiral nove gospodarske obete na skrajnem jugovzhodu Cesarstva. To je bil gotovo eden ključnih razlogov, ki je spodbudil nastanek Gutenwerda in vanj privabil naseljence. Delovanje kovnice v 13. stoletju lahko povežemo z razvojnimi vrhuncem trga, ki pa mu vendarle ni bilo dano prerasti v večje urbano središče. V njem je najverjetneje živelo zgolj nekaj sto tržanov – malo celo po sočasnih merilih gospodarsko razvitejših delov Evrope. Na ta vidik opozarjajo v vitrinah predstavljeni eksponati. Na razstavo jih je skupno umeščenih približno 600, večinoma drobnih, celo fragmentarnih arheoloških najdb z Otoka pri Dobravi. Med njimi naletimo na določen delež uvoženih, že zato dragocenejših predmetov, v veliki večini pa gre kljub vsemu za pričevalce so-

Rekonstruirana kovaška delavnica (foto: Tomaž Lauko).

razmerno skromne ravni materialne kulture, ki je ne bi mogli enakopravno primerjati z gradivom iz večjih, neprimerno premožnejših evropskih metropol.

Fragmentarna narava izkopanin zlasti z vidika bolj laičnega obiskovalca gotovo pomeni precejšnjo oviro, saj odlomki keramičnega posodja, kovinskega orodja in drugega gradiva nepoučenemu opazovalcu sami po sebi ne povedo veliko. Avtorska skupina si je to težavo prizadevala premostiti z različnimi ukrepi. Odlomki keramičnih in steklenih izdelkov so pogosto restavrirani v celoto, ki veliko zgovorneje priča o prvotni podobi predmeta, tudi če je končna rekonstrukcija v podrobnostih morda nekoliko hipotetična. V razstavo je vključenih tudi več sorodnih, bolje ohranjenih eksponatov z drugih najdišč oziroma nearheološkega izvora, da bi širši javnosti posredovali razumljivejšo sliko gradiva z Gutenwerda. Med takšnimi dodatki je eden najopaznejših zakladna najdba novcev z Jugorja na Gorjancih. Srebrniki, shranjeni v lončenem vrču, s prebivalci Gutenwerda morda nimajo povsem neposredne povezave, a vendarle izhajajo iz bližnje okolice in očitno tudi podobnega konteksta strahu pred osmanskimi vpadi, ki so lastnika napeljali k zakopu dragocenega premoženja.

V kronološkem loku trške naselbine posebej izpostavljeno mesto zavzema njegov žalostni konec. O njem eksplicitno piše en sam vir, v faksimilu reproducirano pismo freisinškega škofa Ivana IV. Tulbecka vojvodi Sigmundu Tirolskemu. Pod vtisom krvavih dogodkov neizogibno tendenciozno pisano poročilo, po katerem naj bi »Turki« pobili ali v sužnost odvedli kar tri tisoč ljudi, moramo obravnavati z določeno rezervo, a je vendarle edini nedvoumen zgodovinski dokument o opustošenju, ki je doletelo Gutenwerd. Že zato je po pravici poudarjen dokaz kruto prekinjenega življenja naselbine.

V povsem drugačnem, s pionirskim optimizmom nabitem duhu sledi zgodba arheoloških izkopavanj kustosov Vinka Šribarja in Vide Stare, ki so izginuli trg postavila na zemljevid in uvedla v polje arheološkega oziroma zgodovinopisnega raziskovanja. Poleg primerkov originalne opreme izkopavalcev so na ogled postavljeni izvlečki iz sprotne dokumentacije. Še opaznejši stik z zdaj že pokojno generacijo začetnikov slovenske arheologije mlajših obdobji prinašajo filmski posnetki s kraja samega, zanimivi pričevalci zdaj že zelo oddaljenih časov arheološke stroke oziroma prakse.

Da je življenjski prostor tržanov vključeval tudi dejavnosti, sicer značilne za kmečko pode-

Prostorski pogled z zadnjega dela razstavne postavitve (foto: Tomaž Lauko).

želje, pričajo ostanki poljedelskega orodja in živalskih kosti. Kljub temu Gutenwerda ne bi mogli preprosto enačiti z nekoliko večjo vasjo. Njegovi prebivalci so živeli v naselbini, ki je v svojem okolju izstopala kot lokalno gospodarsko središče, kraj trgovanja in več kot zgolj samooskrbne proizvodnje oziroma obrti. O tem se lahko prepričamo ob rekonstrukcijah pekarnice, lončarske, kovaške in usnjarske delavnice, kjer originalne najdbe bolj ali manj specializiranega orodja nadgrajujejo sodobne replike, vgrajene v poustvarjeni prostor obrtniških dejavnosti, predstavljenih s kakovostno izdelanimi filmskimi posnetki. V perspektivi povprečnega obiskovalca je ta razstavni sklop bržkone najprivlačnejši, saj otipljivo povezuje odkrito arheološko gradivo v živo celoto.

Predzadnji razstavni sklop je namenjen (vsaj na prvi pogled) sklepni epizodi Gutenwerda, torej njegovemu uničenju pod kopiti plenilcev. Osmanski vpadi so ena največjih in nedvomno najbolj travmatičnih tem slovenskega zgodovinskega, vendar so v arheološkem oziroma materialnem kontekstu zapustili presenetljivo malo ohranjenih fizičnih sledov. Z njihovega vrhunca v poznem 15. in zgodnjem 16. stoletju na Slovenskem tako rekoč ne poznamo pristnih primerkov osmanskega orožja in bojne opreme. To vrzel na razstavi zapolnjuje vitrina z eksponati, izposoje-

nimi iz Narodnega muzeja v Sarajevu (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine).

Na tem mestu je obiskovalcu predstavljen kontekst intenzivnih osmanskih vdorov v slovenski prostor. Spomin nanje še danes živi v ljudskem izročilu, a pogosto v zelo popačeni obliki, daleč od sicer težko oprijemljive zgodovinske resničnosti. V nasprotju s poenostavljenimi predstavami o krvoločnih »Turkih«, dednih sovražnikih krščanstva, osmanske nevarnosti v slovenskih deželah namreč z redkimi izjemami niso utelešali ne strah vzbujajoči janičarji ne spahije osmanske redne armade, pač pa lahko oborožena konjenica akindžij, iregularnih bojnikov, nanovačenih večinoma na Balkanu. Prepričljivejšo podobo tega mitologiziranega sovražnika, po poreklu in jeziku veliko bližjega našim prednikom kot etnični Turki, ki so sestavljali elitno jedro sultanovih čet, posreduje lutka konjenika v popolni bojni opremi, izdelek akademskega kiparja Damijana Kracine.

Sklepni del postavitve obiskovalca popelje v srednjeveško življenje ob Krki s kratkim igranim filmom in hkrati prikaže več arheoloških najdb, datiranih v zgodnji novi vek. To gradivo je svojevrsten opomnik trdoživosti človeškega življenja in obenem opozorilo, da na videz dokončnih zgodovinskih mejnikov le ne smemo jemati

pretirano absolutno. Govori namreč, da ruševine Gutenwerda tudi po skoraj popolnem uničenju vendarle še precej časa niso popolnoma opustele. Poleg cerkve sv. Nikolaja, ki je ohranila prvotno namembnost, vsaj drobne materialne sledi pričajo o nadaljnji človeški prisotnosti na lokaciji nekdanjega trga še v 16. in 17. stoletju.

(Vsaj začasni) epilog

Razstava *Nekoč je bil Gutenwerd* je zamišljena kot pregledna, poljudnemu obiskovalcu dostopna sinteza dosedanjega védenja o življenju v na videz obrobni, a vendar dolgo časa živahni obmejni urbani naselbini. Njena materialna zapuščina, kot se kaže v ohranjenih arheoloških virih, je na pogled skromna. V njej bi zaman iskali »zaklade«, če pod to oznako razumemo posebej dragocene, izjemne primerke materialne kulture. Kljub navidezni prozaičnosti to gradivo odpira verodostojen vpogled v resnični vsakdan srednjeveškega trga sredi razgibanega obmejnega ozemlja na jugovzhodu slovenskega etničnega prostora oziroma habsburških dednih dežel v širšem okviru Svete rimskega cesarstva.

Muzejska razstava je medij z lastnimi zakonitostmi, ki zahtevajo obvladovanje številnih znanj – od priprave vsebinsko dodelanega scenarija, ki pomeni nujno izhodišče za kakršno koli strokovno utemeljeno muzejsko predstavitev, do premišljene izbire eksponatov in njihovega povezovanja z razstavnimi besedili, slikovnim in multimedijskim gradivom ter različnimi drugimi pomagali v širše kontekste oziroma nazadnje v celovito, privlačno pripoved, sposobno nagovoriti občinstvo. Te naloge sta avtorska in oblikovalska ekipa nedvomno uspešno opravili, k širši prepoznavnosti razstave pa bo pripomogel bogat spremljajoči program s strokovnimi predavanji, javnimi dogodki in »živo zgodovino«.

Pozornejšemu obiskovalcu ne bo ostalo prikrito, da je naše poznavanje Gutenwerda celo po desetletjih intenzivnega dela bolj luknjičavo, kot bi morda pričakovali. To je deloma posledica prostorske omejenosti arheoloških raziskav in njihovih metodoloških omejitev, saj izkopavanja niso povsem dosledno sledila kronološki stratigrafiji, kar otežuje zanesljivo datiranje najdb. Druge omejitve izhajajo iz narave najdb. V arheološkem kontekstu so se sorazmerno veliko bolje ohranili predmeti iz obstojnejših materialov, čeprav sami

po sebi niso reprezentativni za vse plati materialne kulture. Zato predstavljeni predmeti ne zmorejo natančno odgovoriti na nekatera od osnovnih vprašanj, ki bi jih utegnil zastavil povprečni obiskovalec – kako so bila grajena bivališča, od katerih so se ohranili zgolj temelji? Kakšni so bili v resnici njihovi interierji, kako so bila urejena pomožna poslopja oziroma parcele, kako se je naselje razvijalo skozi čas? Za zdaj ne znamo v celoti rekonstruirati niti podrobnejše strukture trga z mrežo ulic in razporeditvijo stavb.

Mnoga od naštetih vprašanj bi lahko pojasnile nove arheološke raziskave, vključno z uporabo sodobnih neinvazivnih geofizikalnih metod, ki so bile prvotnim odkriteljem najdišča nedosegljive. Tega se je avtorska ekipa dobro zavedala, saj je aktualni muzejski prikaz zasnovala kot nujno potreben in sam po sebi prelomen, a vendarle vmesni korak na poti do ta hip še precej oddaljenega končnega cilja, torej celovitega ovrednotenja srednjeveškega Gutenwerda. Preučevanje tako obsežnega, edinstvenega najdišča zahteva kontinuirano delo velike interdisciplinarne ekipe, izvedljivo zgolj pod ustrezno institucionalno zaslombo in z zagotovljenimi dolgoročnimi finančnimi viri. V tem pogledu moramo razstveni projekt Narodnega muzeja Slovenije razumeti tudi kot glasen poziv stroki in financerjem k nujnosti nadaljnjih raziskav na Otoku pri Dobravi – če ne kako drugače, vsaj s podporo ustrezno usmerjenega raziskovalnega oziroma aplikativnega projekta, ki bi ga v okvirih slovenske arheologije morali prepoznati kot prednostni deziderat.

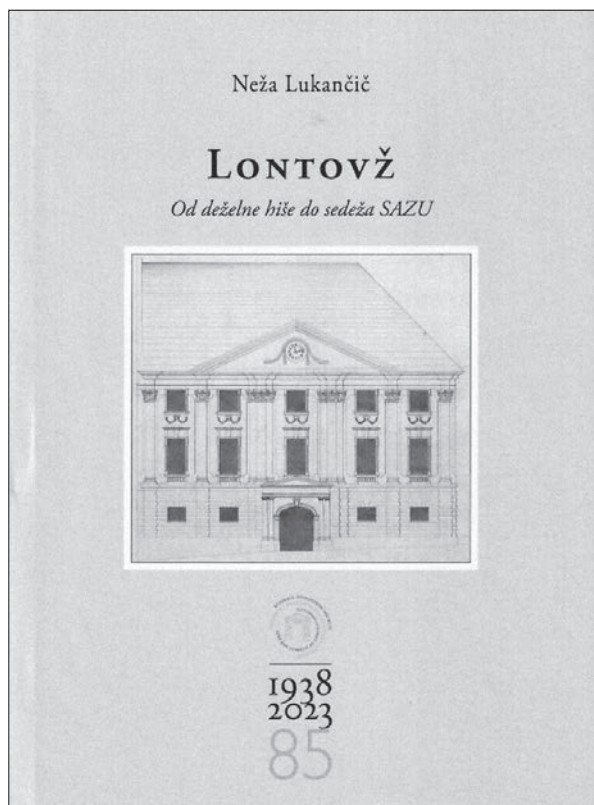
Poleg razstavnega prikaza bo ključni mejnik na področju vsebinske analize doslej odkritih najdb v kratkem naznanila izdaja kataloga gradiva v slovenskem jeziku. Za tuje bralstvo se mu bo pozneje pridružila tudi angleška različica. Snovalcem projekta *Nekoč je bil Gutenwerd* lahko ob vsem povedanem izrečemo iskrene čestitke za opravljeno delo, ki je po desetletjih odlaganja končno privedlo do pregledne muzejske interpretacije pomembnega arheološkega najdišča. Hkrati se jim pridružimo v željah, da njihova prizadevanja ne bi ostala zadnja pika v raziskovanju Gutenwerda, temveč uvod v novo poglavje slovenske srednjeveške arheologije.

Tomaž Lazar

OCENE IN POROČILA

Neža Lukančič: Lontovž. Od deželne hiše do sedeža SAZU. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2023, 239 strani.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je ob praznovanju svoje 85. obletnice obstoja (dejansko poddržavljanja društva Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki je ustanovljeno na ustanovnem sestanku 7. decembra 1937) izdala znanstveno monografijo umetnostne zgodovinarke in zgodovinarke Neže Lukančič *Lontovž. Od deželne hiše do sedeža SAZU*. Akademija je prvi zares svoj lokal dobila od Kmetijske družbe kot podnajemnica aprila 1939 v nekdanji Deželni hiši ali Lontovžu. Kljub drugačnim načrtom in pričakovanjem med drugo svetovno vojno in po njej je Akademija ostala v Lontovžu, torej na Novem trgu, ki naj bi v skladu s političnimi napovedmi postal njen, torej akademijski trg. Sama stavba (portal) pa je postala del grafične samopodobe – z uporabo portala z novotrške smeri – ob praznovanju 40. obletnice. Pozneje se je grafična samopodoba razširila še z uporabo emblema Academia operosorum (Labacensium) ob 300. obletnici Akademije delavnih v Ljubljani, ob 75. obletnici pa je Ranko Novak izdelal logotip, ki v središču postavlja portal Lontovž, ki je obkrožen z napisom Academia Operosorum – MDCXCIII

ter uradnim nazivom ustanove v slovenskem in angleškem jeziku.

V monografiji sta predstavljeni stavba in stavbna parcela na vrhu Novega trga v Ljubljani v širokem časovnem loku od urbanistične zasnove Novega trga do idejnih načrtov Milana Miheliča za sanacijo in adaptacijo v letu 1993, torej načrtovanih prenov ob praznovanju 300. obletnice Academia operosorum Labacensium in dileme o pravnem statusu v Lontovžu razstavljenih slik, izposojenih iz nekdanjega Federalnega zbirnega centra.

Avtorica je natančno preštudirala dosedanje študije o stavbi, v arhivu pa znova konzultirala že poznano arhivsko gradivo o tematiki, postavljeni v središče knjige. Uspelo ji je pridobiti dodatno gradivo, ki je omogočilo razjasnitve in precizacije umetnostnozgodovinskega razvoja stavbe deželne hiše kranjskih stanov. Zelo pomembna vloga je namenjena analizi stališč in razhajanj v pogledih dosedanjih raziskovalcev, še posebej protislovna stališča in topološko pogojenih prevodov ali popačitve. Zapis ugotovitev je mogoče razumeti kot izhodišče za diskusijo in nadaljnje raziskovanje. V knjigi so izpisani daljši dobesečni navedki iz arhivskega gradiva in Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*. V urbanističnem oziru je zajeto celotno vplivno območje deželne hiše, torej tudi ob Gosposki in Salendrovi ulici. Knjiga je bogato slikovno opremljena – na enem mestu je zbrana večina ohranjenih vedut, grafik, panoramskih posnetkov, idejnih načrtov in načrtov ter fotografij o stavbi. Skozi knjigo lahko sledimo vplivu uporabnikov na funkcionalnost in izgled prostorov, ob tem pa tudi na kvaren vpliv ujm (požar, potres). Še večji pretres pa je bila upravná reforma Marija Terezije, s čimer se prične »zagonetna druga polovica 18. stoletja«. Stavba je izgubila prvotno funkcijo (kot deželna hiša kranjskih stanov) – vanjo so se vselili najemniki in kresijski uradi – bila pa je tudi dotrajana, saj je od zadnje obnove minilo več kot 150 let. Med obnovo, ki je bila izvedena v sedemdesetih in osemdesetih letih 18. stoletja, je bil izdelan portal v klasicističnem slogu. Med zanimivimi navedbami v knjigi velja izpostaviti predelavo prostorov za namen odvzema svobode – v času Ilirskih provinc je bil v Lontovžu zapor.

Velika prelomnica za stavbo – in za celotno Ljubljano – predstavlja velikonočni potres 1895. Lontovž je bil poškodovan, vendar pa manj kot bližnji knežji dvorec. Novotrški del Lontovža je utrpel konstrukcijsko nenevarne poškodbe, medtem ko je bil trakt ob Salendrovi in Gosposki ulici (Pogačnikova hiša) popolnoma poškodovan, zato

je bil ta del porušen, nezazidana gradbena parcela pa je nato postala fokus gradbenih ambicij in arhitekturnih načrtov. Avtorica opozori na za ljubitelje kulturne dediščine pomembno spremembo: arhivsko gradivo kranjskih stanov so prenesli v kranjski deželni muzej – Rudolfinum. V knjigi je predstavljen nerealizirani načrt popotresne obnove arhitekta Jana Vladimirja Hraskya, ki je načrtoval zapolnitev praznega notranjega dvorišča ob Gosposki in Salendrovi ulici. To je bil prvi v nizu nerealiziranih ambicioznih načrtov. Enako velja tudi Plečnikov načrt nove stavbe Akademije na spodnjem robu Novega trga. Od prezidav je tako poslej izdelano zgolj skladišče za trda kuriva in »hodnični prizidek«.

Za avtorico monografije je želja akademikov po zasedbi prostorov (in pozneje celotne stavbe) v Lontovžu – še posebej neposredno po drugi svetovni vojni – neizpodbitna. Sam menim, da je bila za akademike še kako živa zgodovinska izkušnja nasprotovanja prizadevanjem za ustanovitev ustanove iz predvojnega obdobja, nato pa skromne državne podpore ob ustanovitvi, zato so si za znanstveno delovanje želeli predvsem lastne in primerno urejene prostore. Želja po reprezentativnosti je bila v drugem planu. V Akademiji sta ob ustanovitvi (in določitvi skromne državne podpore) sicer obstajali dve struji: večjo skupino – na čelu s Franom Ramovšem – so sestavljali bivši člani Znanstvenega društva za humanistične vede, ki so želeli zasesti prostore v Narodnem domu v Ljubljani, kjer je domovalo njihovo društvo, drugo skupino pa je vodil Gregor Gojmir Krek, ki je menil, da Akademija nujno potrebuje reprezentativne prostore. Prva skupina je tudi želela, da bi Plečnik umestil novo palačo Akademije v bližino Narodnega doma in Narodnega muzeja, torej v takratno kulturno osrčje Ljubljane. Ta skupina je tudi želela Akademijo preseliti v Narodni dom neposredno po začetku italijanske okupacije in tudi neposredno po koncu druge svetovne vojne. Narodni dom je bil zaseden, zato so razmišljali pragmatično in so želeli izkoristi sorodstveno povezavo med predsednikom Akademije Francetom Kidričem in predsednikom slovenske vlade Borisom Kidričem. Nad ponudbo za dodelitev prostorov v Lontovžu sprva niso bili navdušeni, saj so se bali, da jim ne bo uspelo izseliti Kmetijske družbe. Vodstvo Akademije je tudi skrbelo, ali da bodo dobili sredstva za obnovo Lontovža. Pri tem so imeli obsežne zgodovinske izkušnje s prelomljenimi obljubami iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Z določeno mero skepse so sprejeli napoved prosvetne ministrice Lidije Šentjurg, da bo ustanova dobila (v upravljanje) ostale stavbe na Novem trgu – a to se je postopoma vendarle uresničilo.

Ob obravnavi prostorskih pogojev Akademije, četudi fokusirano na Lontovž, je treba upoštevati ostale akademijske stavbe na Novem trgu, začasne prostore ob Salendrovi (sprva za Kemični inštitut Akademije in Fizikalni inštitut Akademije nato pa za ostale inštitute Akademije) ter ostale stavbe. Akademija je imela vendarle en proračun, četudi je prejela javne dotacije iz različnih postavk, za katere se uporablja starinsko oznako kredit (t. j. dobroimetje na stroškovnem mestu). Za obdobje po drugi svetovni vojni avtorica opozori na trenja med Akademijo kot investitorjem in mestno spomeniško službo, ki je pričakovala, da bo akademska institucija pobudnik širše prenove stare Ljubljane, vsaj območja Novega trga. Tematika je nakazana v obliki prikaza stališč vodilnih na Akademiji, zato za nadaljnje raziskovalno delo ostaja preučitev stališč uradnih skrbnikov stavbne dediščine, poleg v knjigi izpostavljenega (nepopisanega) stanovskega in gubernijskega gradiva.

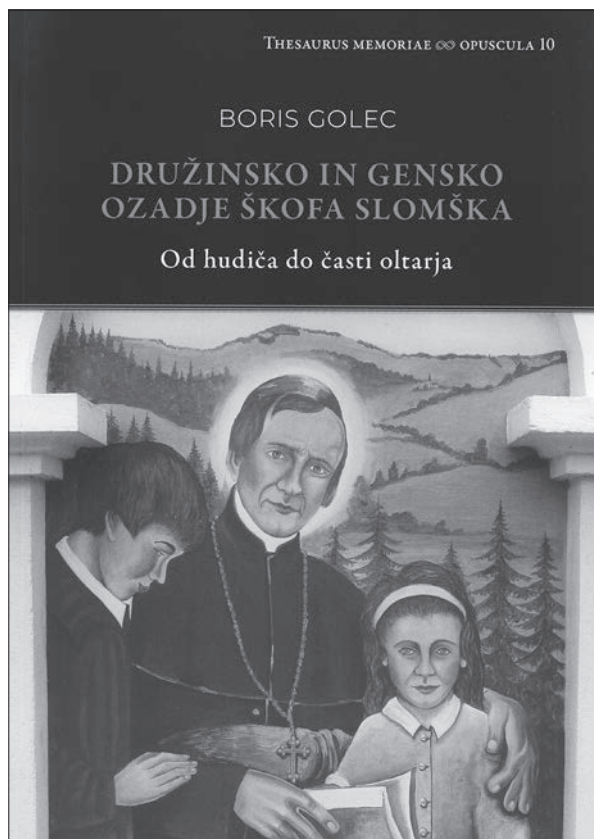
Neža Lukančič zaključí knjigo z deljenjem arhivske izkušnje (zlepljeno gradivo in manko popolnih arhivskih pomagal) in strasti do raziskovanja v arhivih, torej odkrivanja novega, novih »divjih dežel«. Avtorico živo zanimata umetnost in literatura, kar se odraža tako v bogatem besednem zakladu kot v fokusiranju na umetnostnozgodovinskih detajlih, še posebej za srednjo dobo kranjske deželne hiše.

Željko Oset

Boris Golec: Družinsko in gensko ozadje škofa Slomška. Od Hudiča do časti oltarja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023, 254 strani.

»Tole si malo pogledajte« – s temi besedami je nekdanji mariborski škofijski arhivar Anton Ožinger pred »mnogimi« leti avtorju pričujoče študije pokazal *Slomškov rodovnik*, ki ga je leta 1938 objavil duhovnik in etnolog Maks Goričar. Rosno mladega avtorja je v rodovniku poleg množice biografskih podatkov, ki jih je Goričarju uspelo zbrati o Slomškovih prednikih do približno sto let nazaj, navdušil tudi nabor virov, s katerimi je Goričar blažil pomanjkanje osnovnih pomagal rodoslovcev – matičnih knjig, ki so za Slomškovo rojstno Ponikvo na voljo šele od časa 18 let pred škofovim rojstvom.

To bi lahko bila le simpatična, poučna anekdota, ki jo o svojih rodoslovnih začetkih pripoveduje študentom njihov uveljavljeni in spoštovani profesor, da jih navduši za tovrstne samostojne raziskave, a v Golčevem primeru je arhivar s svojim povabilom mlademu raziskovalcu verjetno

začrtal kar lep del njegove znanstvene poti, ki ga je po nekajdesetletnem ovinku privedla nazaj k Slomšku in njegovim prednikom.

Kljub Goričarjevemu trudu in zagnanosti pri zbiranju in povezovanju razpoložljivih virov se je pazljivemu in večjemu bralcu njegovega rodovnika namreč porajalo tudi precej vprašanj in dvomov, ki jih je bilo treba – s pritegnitvijo novih virov, drugačno zasnovo raziskave in preverjanjem novih hipotez, v kar največji meri razrešiti in dopolniti sliko o Slomšku in njegovih prednikih.

Po pričakovanju se je izkazalo, da je Boris Golec s svojim zajetnim seznamom podobnih študij (na primer o Valvasorju, Trubarju, Dienerspergih) porok za to, da se bralstvu poslej ne bosta mogla skriti niti kak škofov najoddaljenejši bratranec ali teta.

Pri svojem delu pa bi se lahko manj pozoren raziskovalec spotaknil že na samem začetku – pri priselitvi prvega znanega Slomškovega prednika Matije Novaka (s precej nerodnim drugim priimkom – Hudič!) iz Brezja na bližnji Slom. Priimek tega precej nasilnega in prepirljivega moža je zaradi svoje pogostosti namreč nočna mora vseh rodoslovcev, na pravo pot pa nas usmeri zgolj ena besedica v Slomškovem potopisu iz tridesetih let 19. stoletja! Za njim je posestvo na Slomu prevzel sin Štefan, nato vnuk Matevž, ki pa je ostal brez dediča; medtem sta se v Šaleško dolino preselila Štefanova »odvečna« sinova Gašper (škofov ded)

in Martin, ki je prevzel priimek Meža/Jernej. Šele škofov oče Marko se je nato vrnil na Slom, kjer je prevzel posest od brata Valentina, ki je ostal neporočen in brez dedičev, svoj manjši delež pa je kasneje predal škofovemu bratu Jožefu.

Naj povzamemo: imamo najpogostejši priimek na Slovenskem, selitev, prevzem ženinoga priimka, vnovično selitev, dedovanje posesti, delitev posesti... poleg tega pa še običajna rojstva, poroke, smrti, vnovične poroke, zakonce, njihove družine, prednike. Zapleteno? Očitno niti ne – če veš, kaj in kje iskati.

Številni rodoslovci se, ko zmanjka matičnih knjig, posvetijo urbarjem, katastrom ali poskušajo podatke o posesti in lastniku najti s pomočjo vojaškega zemljevida s konca 18. stoletja – že na njem je recimo glavna hiša na Slomu prikazana kot zidan objekt. V Slomškovem primeru se je bilo moč zanesti tudi na doslej že opravljeno rodoslovno delo, življenjepis, škofove zapiske in potopise, zato je bilo vsaj »spopadanje« s sočasnimi in kasnejšimi škofovimi sorodniki lažje.

Kljub tej pomoči pa je bila glavnina dela precej mukotrpno sestavljanje drobcev in sledenje povezavam, ki so se včasih končale v slepi ulici, spet drugič pa odkrivale nova in nova vprašanja in možnosti. Vseeno se je avtor z isto oziroma še večjo mero vneme in zanimanja lotil tudi odkrivanja slabše dokumentiranih članov škofove širše družine in odstiral plast za plastjo novih imen, podatkov in povezav od botrstev, nepremičninskih poslov in selitev do posvetitev in premestitev škofovih prednikov duhovnikov.

Študija, ki je pred nami, je precej več od suhoparnega rodovnika z imeni, rojstnimi podatki in sorodstvenimi vezmi – je mikroštudija o socialni strukturi višjega podložniškega sloja na Štajerskem, o družbeni in geografski mobilnosti, pripoved o desetinah in stotinah usod, ki tkejo pripoved o prednikih in družini našega velikega škofa in rodoljuba, zato jo s svojim poročilom simbolično dajem na mizo vsem bodočim rodoslovcem in drugim raziskovalcem z iskrenim povabilom: tole si malo pogledajte!

Aleksander Žižek

Daša Ličen: Meščanstvo v zalivu. Društveno življenje v habsburškem Trstu. Ljubljana: Studia humanitatis; Založba ZRC, 2023, 432 strani.

Trst se je tekom 19. stoletja razvil v četrto največje mesto v habsburškem cesarstvu in eno najpomembnejših pristanišč ob Sredozemskem

morju. Predstavljal je okno v svet v tehnološkem, gospodarskem in intelektualnem smislu za državo ter za številne tam živeče raznolike skupnosti, ki so se v mesto množično priseljevale tako iz drugih delov monarhije kot tudi tujine. Prebivalstvo se je v 19. in začetku 20. stoletja povečevalo z veliko hitrostjo – v začetku 19. stoletja je mesto štelu okoli 30.000 prebivalcev, leta 1880 okoli 145.000, trideset let kasneje pa že skoraj 230.000 prebivalcev. Bogat konglomerat tam prisotnih kultur, veroizpovedi, jezikov in narodnih skupnosti je ustvarjal posebne dinamike, ki so jih zaznamovale takratne družbene razmere, pogojene z različnimi ideologijami, industrijsko in tehnično revolucijo ter globalizacijo. Zaradi tovrstne raznolikosti, širine in močne vpetosti v globalno okolje ne preseneča bogat spekter raznovrstnih društev ter organizacij, ki so tekom 19. stoletja nastajala v mestu. Tovrstna oblika združevanja je igrala pomembno vlogo v vsakdanu razvijajočega meščanstva, ki se je od sredine 19. stoletja dalje začelo množično povezovati na podlagi svojih zanimanj z namenom širjenja socialne mreže, pridobivanja novih znanj, napredovanja na družbeni lestvici ali uveljavljanja svojih interesov.

Bogati tržaški društveni zapuščini se posveča knjiga *Meščanstvo v zalivu. Društveno življenje v habsburškem Trstu* avtorice, antropologinje in zgodovinarke dr. Daše Ličen. Gre za predelano doktorsko nalogo, ki odstira številne, do sedaj

neznane ali manj znane vidike delovanja in vplive društev ter jih uporabi za razumevanje takratnih družbenih dinamik in procesov, ki so prevevali raznoliko tržaško habsburško družbo. Avtorica do teh dejavnikov pristopa na svež in drugačen način, ki presega številne dosedanje, v okviru nacionalnih paradigem ukalupljene raziskave etnično heterogenih območij. Ličen v obsežnem uvodu predstavi prostorski in časovni kontekst, takratno družbeno stvarnost ter raziskovalni in metodološki pristop. Osrednji del knjige predstavljajo štiri študije primerov društev, katerih delovanje se razlikuje glede na namen in aktivnosti. Ravno te razlike nam dajejo podroben vpogled v družbene procese in različne vidike tržaške družbe ter njenih dinamik v obdobju druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Prvo analizirano društvo je Minerva, nastalo leta 1810, še v času Ilirskih provinc. Šlo je za elitno združenje tržaškega plemstva in predvsem meščanstva, ki ju je povezovalo navdušenje nad umetnostjo, književnostjo, poezijo in drugimi kulturnimi vsebinami. Tekom razvoja in delovanja društva, ki je obstajalo vse do leta 1916, lahko spremljamo postopno tranzicijo v odnosu do habsburške oblasti in identifikacije z italijansko narodno idejo oziroma iredentizmom. Temu vidiku, namreč kako se društveno delovanje v skladu z družbeno klimo spreminja tekom 19. stoletja, avtorica posveti glavno pozornost in predstavi osrednje procese ter dejavnike, ki Minervo ob koncu 19. stoletja pripeljejo v roke iredentizma. Sledi poglavje o Slavjanskemu društvu, ki je nastalo kot produkt marčne revolucije 1848. Narodna prebujanje je v Trstu takrat povezovala tudi predstavniki številne slovanske mestne skupnosti, društvo pa je v tem oziru igralo tudi vlogo izobraževanja in skrbi za uveljavljanje njenih interesov oziroma zagotavljanja družbene enakopravnosti. Na podlagi aktivnosti nekaterih vidnih članov, prireditev in zapisov v časopisih, povezanih z društvom, lahko spremljamo razumevanje in odnos do idej o različnih oblikah povezovanja (južnih) Slovanov, kjer se prepletajo ideje panslavizma, avstroslavizma, ilirizma, jugoslovanstva in slovenstva. Avtorica izpostavlja tudi vprašanje dometa društva in njegove vloge pri vplivu na narodnostno aktivacijo slovanske skupnosti v mestu, glede na redke aktivne člane. Tretje poglavje je namenjeno Društvu ljubiteljev živali, ustanovljenemu leta 1852. Delovanje članic in članov društva je bilo usmerjeno k boljšemu ravnanju z živalmi, predvsem med delavskim in kmečkim prebivalstvom. Društvo je z vzpodbudami, a tudi kaznimi in kritikami izvajalo obliko družbenega nadzora, zlasti med nižjimi sloji. Pomemben vidik, ki ga avtorica posebej izpostavi,

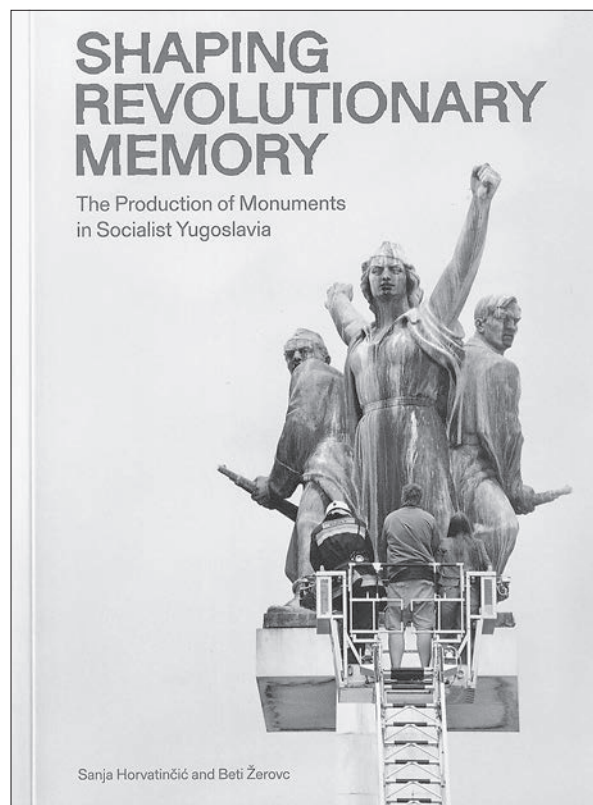
je vključenost žensk v društveno delovanje, ki so zaradi takratnih družbenih norm (sočutje, čustvenost, ljubezen do bližnjega, samožrtvovanje) veljale kot še posebej usposobljene za pomoč in zaščito živalim. V dobrodelnih društvih, kamor se je prištevvalo tudi tržaško društvo proti mučenju živali, so v 19. stoletju posledično ženske pridobile ključno vlogo, tako pri praktičnem kot tudi organizacijskem in vodstvenem delu. Avtorica sicer izpostavlja, da je kljub številčni ženski prisotnosti v društvu večji vpliv njihovega javnega delovanja in funkcij na emancipacijo vprašljiv, ker so z delovanjem pri skrbi za živali potrjevale oziroma ohranjale svoje tradicionalne spolne vloge. Zadnja, četrta študija primera, je namenjena predstavitvi Jadranskega naravoslovnega društva, ki je združevalo mnoge navdušence nad naravoslovnimi znanostmi. Društvo, ki je z delovanjem pričelo leta 1874, je postalo pomembno znanstveno središče, kjer so se združevale osebe, ki sta jih zanimali predvsem jadranska flora in favna. Svoje raziskave so zainteresirani javnosti predstavljali na srečanjih, konferencah, izdajali so svojo publikacijo in prirejali ekskurzije. Društvo je gojilo stike, v obliki izmenjave gradiv, korespondence, obiskov in terenskih raziskav, z več kot 250 sorodnimi društvi iz drugih delov habsburške monarhije, Evrope in drugih celin. Avtorica posebej predstavi aktivnosti nekaterih vidnih članov, njihova zanimanja, delo in omrežja, ki so jih vzpostavili v povezavi z društvom. Dodatno analizira še odnos članstva do narodnostnih dinamik in izpostavlja njihovo apolitičnost in odmaknjenost od narodnostnih konfliktov.

Gre za berljivo delo, ki temelji na obsežni empirični raziskavi arhivskih dokumentov, pridobljenih v Italiji, Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem. Dodani pa so tudi številni časopisni in drugi tiskani viri, s katerimi se povezuje bogat nabor uporabljene literature. Avtorica na inovativen način, podkrepjen z ustrezno metodološko podstatjo, dodaja nov kamenček v mozaik razumevanja delovanja habsburške družbe, v kozmopolitskem, urbanem prostoru, v obdobju ključnih sprememb, ki so jih med drugim definirale industrijska in tehnična revolucija, nacionalizem, demokratizacija, ideološki konflikti in boj za žensko emancipacijo. Hkrati dobimo podroben vpogled v pomembno obdobje razvoja društev, ki so bila eden od generatorjev razvoja in vzpona meščanstva 19. stoletja. Knjigo dodatno bogatijo sicer redke fotografije, vezane na delovanje društev in članstva.

Robert Devetak

Shaping Revolutionary Memory: the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia (ur. Sanja Horvatinčić in Beti Žerovc). Ljubljana: Igor Zabel Association for Culture and Theory, Berlin: Archive Books, 2023, 424 strani.

Jugoslovanski spomeniki narodnoosvobodilnemu boju (NOB) so v zadnjih letih postali priljubljeni tako med stroko kot tudi laičnimi ljubitelji. Razlog za to je predvsem vizualna privlačnost modernističnih in danes marsikdaj že ruiniranih spomenikov na odročnih lokacijah, ki zbuja radovednost raziskovalcev in privabljajo obiskovalce, vendar se tako eni kot drugi marsikdaj ne zavedajo kompleksnosti pomenov in okoliščin izgradnje pomnikov. Čeprav je produkcija člankov in monografij na to temo zajetna, se številni pisci omejujejo na študije primerov posameznih najpomembnejših spomenikov in jih opremijo s teoretičnim okvirom, ki samim postavljalcem spomenikov marsikdaj ne bi bil domač. Na drugi strani je tudi turistična izkušnja spomenikov običajno dokaj omejena, brez poznavanja zgodovinskega ozadja, ki mu je spomenik posvečen, tako da pomniki postanejo zgolj atraktiven poligon za vsakovrstne aktivnosti. V tem smislu predstavlja zbornik *Shaping Revolutionary Memory: the Production of Monuments in Socialist Yugoslavia*, ki sta ga uredili znanstvena sodelavka zagrebškega Inštituta za umetnostno zgodovino dr. Sanja Horvatinčić in izr. prof. dr.

Beti Žerovc z Oddelka za umetnostno zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete, nekaj novega: polje raziskav jugoslovanske spominske dediščine skuša razširiti s podrobnejšim pregledom, kot ga ponujajo podobna dela, ter z novimi spoznanji in razmišljanji.

Prvo od dvanajstih poglavij, ki jih je pripravilo sedem avtoric in en avtor, je predgovor urednic, v katerem opredelita temo zbornika in opozorita, da tematika zaradi kontroverznosti jugoslovanske zapuščine v njenih naslednicah ni enostavna. Uvodnim besedam sledi poglavje, v katerem Žerovc tolmači (umetnostno)zgodovinske korenine, ki jih je treba poznati za razumevanje spomenikov NOB, torej razvoj javnih spomenikov v jugoslovanskem prostoru od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne s poudarkom na raznolikosti tega pojava na različnih območjih bodoče skupne države. V vsaki od takratnih držav so na stanje spomenikov vplivali mnogi faktorji, od državnih ideologij in stopnje umetniške produkcije do tradicije, nacionalističnih gibanj in zmožnosti trženja domačih umetnikov v tujini. Po nastanku skupne jugoslovanske države leta 1918 se je s pomočjo likovnih akademij v državi, kjer so delali domači kiparji in arhitekti, začelo iskanje tradicionalnih nacionalnih slogov, ki bi kar najbolje odražali jugoslovansko zavest. Eno najpomembnejših nalog so predstavljali spomeniki padlim vojakom v prvi svetovni vojni, vendar so bili hkrati tudi točka razdora, saj je šlo za vojake, ki so se med vojno borili na nasprotnih straneh. Padlim srbskim vojakom so zato odkrivali monumentalne kostnice in kapele, spomin na slovenske padle pa je bil omejen na manjše pomnike, ki so bili velikokrat arhitekturno dovršeni in oblikovani po vzoru na katoliško arhitekturno tradicijo, a v dobršni meri niso vključevali kiparskih upodobitev vojakov v avstrijskih uniformah, če pa že, pa je šlo za prikaze ranjenih ali umirajočih – ne agresorjev. Nikoli razrešene nacionalne napetosti medvojne kraljevine so se torej jasno odražale tudi pri kompleksni spomeniški politiki oziroma njeni odsotnosti. Žerovc tudi opozarja, da so številne partizanske spomenike po vojni ustvarjali prav tisti kiparji, ki so pred letom 1941 modelirali kipe padlih vojakov ali pripadnikov kraljeve družine Karađorđević, saj je tako prva kot druga Jugoslavija, ko je šlo za javne spomenike, kljub diametralno različnim ideologijam podpirala podobno, to je idealizirano realistično spomeniško plastiko.

Prispevek hrvaške umetnostne zgodovinarke Ljiljane Kolečnik predstavlja kronologijo jugoslovanske kulturne politike, še enega konteksta, pomembnega za razumevanje spomenikov NOB.

Avtorica opozarja na precejšnje luknje v raziskavah, ki še vedno obstajajo o tej temi, in kot primer izpostavlja delavsko kulturo, ki jo je država v samoupravljalnem sistemu promovirala z namenom spodbujanja širokih množic k ustvarjanju in njihovega duhovnega oplemenitenja, vendar je imela, kljub zajetni teoretski zaslombi, v praksi le omejen uspeh. V splošnem, ugotavlja Kolečnik, je koncepte kulturne politike krojila partija, skrb za njeno implementacijo je bila v rokah teles zvezne vlade, njena izvedba ter financiranje pa sta bili v domeni nižjih administrativnih enot. Avtorica v jugoslovanski kulturni politiki prepozna štiri razvojne faze, začenši z agitpropovskim socrealističnim modelom v prvih povojnih letih, ko je partija jasno dala vedeti, katere teme so primerne v umetniškem ustvarjanju in na kakšne načine morajo biti realizirane. Večino 50. let je zaznamoval administrativno-etastičen model, ko se je bolj na široko odprl prostor za izmenjavo mnenj, katerega ključni namen je bil obračunati s socrealistično dediščino, ki je po informbirojevskem sporu postala nezaželena, ali z avtoričinimi besedami: šlo je za »neke vrste kolektivni eksorcizem duhov bližnje preteklosti« (str. 70). Razširile so se možnosti likovnega ustvarjanja in razstavljanja, vključno z modernistično umetnostjo, porasla pa je tudi kulturna izmenjava s tujino. Do sredine 70. let so bili za kulturo odgovorni različni, večkrat reorganizirani ali preimenovani zvezni organi, nato pa je, paralelno s politično decentralizacijo in ekonomskimi reformami, prišlo tudi do dezintegracije centralistično vodene kulturenega modela. Vpliv zveznega centra se je rahljal skozi 60. leta, sprejetje ustave leta 1974 pa je zakoličilo podelitev pristojnosti za kulturna vprašanja posameznim republikam. Redki poskusi konec 70. let in v 80. letih, da se iz fragmentov še vedno skonstruira skupna jugoslovanska in samoupravna kultura (kot je razstavljanje maket in fotografij spomenikov NOB na beneškem bienalu leta 1980), so bili obsojeni na neuspeh.

Nemška raziskovalka Heike Karge je za zbornik prispevala poglavje o razmerjih med gradnjo jugoslovanskih spomenikov »od zgoraj« in »od spodaj«. Osredotoča se na obdobje od leta 1945 do 60. let in poudarja pomen Zveze borcev, ki je bila v prvi vrsti odgovorna za negovanje uradnega spomina na drugo svetovno vojno. Kljub temu so že nemudoma po vojni padlim borcem spomenike postavljali ne zvezne organizacije, temveč njihovi sorodniki, prijatelji, sodelavci. Ti so samoiniciativno naročali preproste, rudimentarne pomnike pri lokalnih obrtnikih, tako da takšni spomeniki ne dosegajo visoke umetniške vrednosti, obenem pa so neredko vsebovali tradicionalne oblike in

religiozne simbole. Zveza borcev in ugledni jugoslovanski umetniki so večkrat razpravljali o teh pojavih ter nanje gledali kot na problem, ki ga je treba omejiti, če že ne izkoreniniti. Prav tako je komemorativno-žalnemu značaju teh spomenikov po mnenju borcev in umetnikov umanjkal optimističen, pozitiven element (zmaga, osvoboditev ...), h kateremu so stremeli v jugoslovanski spomeniški produkciji. Ustaljena percepcija, da so bili vsi spomeniki NOB postavljeni izrecno na pobudo in po željah jugoslovanskega državnega vodstva, je torej napačna. Na drugi strani Karge kot primer spomeniške akcije »od zgoraj« obravnava primer Odbora za obeleževanje in urejanje zgodovinskih krajev iz NOB, ki je nastal leta 1952 in deloval naslednje desetletje. Naloga odbora je bila obeleževanje najpomembnejših, vsejugoslovansko pomembnih lokacij NOB, vendar je že definicija teh lokacij povzročala preglavice in se je spreminjala od krajev medvojne gibanja vrhovnega partizanskega poveljstva z Josipom Brozom - Titom na čelu do ideje za postavitev spomenikov s prikazi simbolnih pojmov in likov partizanskega boja (Tito, partizan, partizanka, proletarske brigade, delavski razred, mladina, zmaga, bratstvo in enotnost) v republiških glavnih mestih. Na koncu je edini spomenik, realiziran v tem okviru, ostal znani Titov spomenik v (Titovem) Užicu. K temu sta prispevala tudi nedorečenost besedil natečajev in nepripravljenost uglednih likovnikov, da na njih sodelujejo enakopravno z manj priznanimi ustvarjalci.

Peto poglavje Sanje Horvatinčič predstavlja ključne strategije jugoslovanske spominske produkcije, pri čemer izpostavlja odsotnost njenega jasnega evolucijskega razvoja in teleološkosti. Namesto tega je šlo za kompleksno kakofonijo številnih vplivov, ki so sobivali v istem času in prostoru. Eno izmed osrednjih vprašanj memorializacije prostora se je ukvarjalo z načinom ohranjanja ter primernega označevanja zgodovinskih prizorišč, kot so bojišča, partizanske bolnice in pokopališča. Številni spomeniki, postavljeni na teh lokacijah, so opremljeni s kiparskimi elementi, med katerimi reliefi, freske, mozaiki in podobna dela služijo kot vizualni narativi, ki naj bi bili zlahka berljivi obiskovalcem, samostojne plastike pa so lahko posredovale kompleksnejše koncepte. Nekatere skulpture so izgubile podstavek in z višin sestopile na nivo opazovalca, da bi z njim vzpostavile bližji odnos, poseben tip pomnikov pa je obeleževal vojno uničenje v obliki praznin, ki so ostale za požganimi naselji in prizorišči spopadov. Nekateri spomeniki skušajo na opazovalce učinkovati preprosto s svojimi monumentalnimi dimenzijami, neredka lastnost večjih jugoslovan-

skih spomeniških kompleksov pa je bila spajanje memorialne funkcije z utilitarno, kot sta možnost rekreacije v naravnem okolju ali oblikovanje koristne javne površine v urbanem (trg, amfiteater, most).

Arhitektka Sabina Tanović postavlja jugoslovanske spomenike v širši mednarodni kontekst, pri čemer jo posebej zanima obeleževanje točk, ki sta jih zaznamovala nasilje in travma, predvsem koncentracijska taborišča ter kraji množičnih pobojev. Nedoumljivost dimenzij smrti in trpljenja je sprožala številne dvome pri obeleževanju teh lokacij, pri katerem se preživeli, arhitekti in umetniki marsikdaj niso strinjali o načinu izvedbe. Morajo biti pomniki figuralni ali abstraktni, ali pa se je treba pomniku kot vnaprej na propad obsojenemu projektu nemara povsem odpovedati in se osredotočiti na konzerviranje ostalin? Tako ali drugače pa spomeniki, postavljeni v spomin na nasilje in trpljenje med vojno, niso imeli klasične podobe kipa na podstavku s herojsko konotacijo, temveč so se, skoraj sramežljivo, pogrezali v tla ali med klavstrofobično visoke zidove, skratka v izolacijo, da bi obiskovalca utesnili med neprijetne spomine ter mu hkrati ponudili prostor za terapevtsko meditiranje o težki preteklosti. Tudi v Jugoslaviji so lokacije taborišč, strelišč in podobnih krajev trpljenja označevali s sorodnimi simboli (kakršna je stavba muzeja v spominskem parku na množičnem morišču v srbskem Kragujevcu, ki nima oken), pri čemer pa je ostala prisotna že omenjena tendenca po iskanju upanja v najmračnejših trenutkih, ki jo je mogoče prepoznati v napisih na številnih slovenskih spomenikih NOB, češ da je iz krvi umrlih vzklil cvet svobode.

Naslednje poglavje, ki sta ga pripravili urednici, je zbirka 300 arhivskih in sodobnih fotografij spomenikov NOB (od 523 v celotnem zborniku). Avtorici pojasnjujeta, da je velik obseg posledica želje po predstavitvi tipološke in oblikovne pestrosti oblik, ki so jih imeli spomeniki, na katero danes radi pozabljamo. Fotografije so urejene kronološko in občasno v skupinah po sorodni motiviki ali zasnovi, vsaka je opremljena z osnovnimi podatki o imenu spomenika, avtorju, letu in kraju postavitve, nekatere pa še z dodatnimi pojasnili. Predstavljeni niso le najbolj znani in največji spomeniki, temveč ne manjka niti posnetkov manjših pomnikov, ki so znani bolj ali manj le v lokalnem okolju, ponekod pa so dodane še slike izvirnih spomeniških zasnov ali maket, ki dajejo slutiti razvoj ideje od prvega osnutka do uresničenega projekta.

Naslednje poglavje je pravzaprav intervju urednic z umetnostno zgodovinarico Bojano Pejić, aktivno v Berlinu, ki je leta 2005 obranila

600-stransko disertacijo o političnih aspektih jugoslovanskih spomenikov. Osrednja tema njene dela je komunistično telo, torej vloga človeških teles pri krepitvi državne ideologije skozi vizualno ikonografijo, pa naj gre za nastope na proslavah dneva mladosti ali za slavljenostno telo vodje, v tem primeru Tita. Tudi v spomeniški motiviki je telo igralo pomembno vlogo, pri čemer je šlo zlasti za upodobitve uniformiranih partizanov; moški akti so bili redki in rezervirani predvsem za podobe umirajočih talcev, ženske figure pa so bile še večja izjema, prav tako spomeniki individualnim partizankam. Pejić podrobno predstavi tudi svoj kritičen odnos do jugoslovanske spomeniške produkcije v času njenega nastajanja.

V naslednjem poglavju Sanja Horvatinčič preprašuje način, na katerega razumemo avtorstvo spomenikov. Pogosto verjamemo, da je za skulpturo zaslužen en sam umetnik, četudi je jasno, da so spomenike soustvarjali številni drugi akterji, saj so nastajali v kompleksnem pogajalskem procesu med umetnikom ter (zvezno, republiško in lokalno) politiko, veterani in likovno stroko. Obenem so imeli umetniki pri snovanju pomnikov precejšnjo svobodo, delo na spomenikih pa ni bilo obvezno; nekateri so jih načrtovali iz občutka notranje nuje, recimo zaradi spopadanja s travmami iz vojne, spet druge pa so pritegovali bogati natečajni fondi. Podobno kot že Karge tudi Horvatinčič izpostavlja poglobljajoč razkorak med spomeniki uglednih šolanih umetnikov, ki so zbujali naklonjenost stroke, in spomeniki lokalnega pomena, ki so jih izdelovali manj reprezentativni ustvarjalci, obrtniki ali celo samouki (značilen slovenski predstavnik je Tone Svetina s svojimi asemblažnimi plastikami iz fragmentov odsluženega orožja). Raszlojevanje je vodilo v medsebojne napetosti: kulturna elita je zviška gledala na, po njihovi oceni, rustikalno in rudimentarno produkcijo diletantskih amaterjev, amaterski ustvarjalci pa se pogosto niso čutili razumljene in podprte s strani oblasti. Še eno področje, ki ga obravnava avtorica, je nizka zastopnost žensk v jugoslovanski spomeniški produkciji, tako pri deležu kipark kot tudi arhitektk.

Srbska raziskovalka Marija Đorđević v svojem poglavju raziskuje rituale, ki so se odvijali pri spomenikih NOB: komemoracije. Avtorica jih razume kot performans oseb, ki oživljajo preteklost bodisi z namenom potrjevanja lojalnosti državi in njeni ureditvi bodisi, če gre za obred »od spodaj«, za obeleževanje spomina na padle bližnje. Prvotno spominsko obredje je imelo neredko tudi religiozne elemente, posebej na grobovih in ob prekopavanju žrtev, z institucionalizacijo spomina in nastankom Zveze borcev pa so spominski

dogodki, vsaj na pomembnih prizoriščih, pristali pod državnim patronatom in začeli potekati po ustaljenih scenarijih, tudi če se lokalna skupnost ni naklonjeno odzvala na prenos pristojnosti in s tem drugačno interpretacijo pomena dogodka. Đorđević predstavlja razvoj kontinuitete in ob tem nastale napetosti skozi tri primere: komemoracije pri osrednjem spomeniku bitki na Sutjeski, v spominskem parku ustreljenih talcev v Kraljevu in pri spomeniku ustreljenim skojevcem v Lazinah pri Danilovgradu. Po razpadu države so številne proslave ugasnile, v zadnjih letih pa nekatere med njimi ponovno oživljajo bodisi posamezniki in organizacije, naklonjeni ohranjanju spomina na Jugoslavijo, bodisi tisti, ki revizionistično dajejo vojnim dogodkom nov, najpogostejše nacionalistični značaj.

Predzadnje poglavje profesorja na univerzi v Iowi Vladimirja Kulića se ukvarja s fenomenom, omenjenim v uvodu pričujočega prikaza: novim življenjem jugoslovanskih modernističnih spomenikov NOB v dobi interneta. Belgijski fotograf Jan Kempnaers je pred poldrugim desetletjem objavil estetizirane posnetke nekaterih najbolj vizualno privlačnih spomenikov, ki so izšli v fotomonografiji in zaokrožili po brežštevlnih spletnih portalih, blogih in drugih straneh. Tako rekoč lastnoročno je sprožil zanimanje Zahoda za pomnike, vendar je ta interes ostal površinski. Vzpostavil se je narativ, da gre za »Titove« totalitarne spomenike, njihove vesoljsko-futuristične oblike (in, mnogokrat, zapuščeno stanje) pa so vizualno fascinantne in atraktivne, zaradi razpada države, ki jih je postavljala, in njene ideologije pa nimajo nikakršne vsebine več in so zato lahko poligon za vsakršno eksperimentiranje, izkoriščanje in trženje. Prav pojavljanje spomenikov v oglaševalskih kontekstih je postalo eden najbolj problematičnih načinov ponovne izrabe jugoslovanske spominske dediščine v postsocialistični dobi: simboli nekdanje države so bili brez zadržkov vključeni v kapitalistični tržni sistem in uporabljeni za trženje potrošniškega blaga. Kulić ta pristop opredeljuje kot obliko orientalizma, ki pri predstavljanju *spomeniks*, kot so poimenovani v angleščini, uporablja potujitveni efekt, tako da kot nekakšni nezemeljski artefakti izgubijo vsak pomen znotraj prvotnega konteksta. Takšna dekontekstualizacija, ocenjuje avtor, lahko pripelje vse do pavšalnega enačenja fašizma in antifašizma.

Zbornik se zaključuje s prispevkom Beti Žerovc, ki je pravzaprav esejistični razmislek o nekaterih problematičnih točkah produkcije spomenikov NOB. Temeljno vprašanje, ki ga postavlja, je približno naslednje: kako so bili lahko

modernistični, Zahodu vsečni spomeniki, delo individualnih umetnikov (in ne kolektiva) ter nerazumljivi večini prebivalstva, izbrani za osrednji državotvorni projekt socialistične države, in ali so lahko delovali kot kohezivni element za Jugoslovane? Avtorica opozori na našo tendenco po preprostem enačenju slogov spomenikov s političnimi sistemi, ki jih postavljajo, v konkretnem primeru na visoki modernizem, ki naj bi bil kot izkaz individualnosti umetnika nekako »naravno« v domeni demokratičnega kapitalističnega Zahoda, in socrealizem, ki je zaznamoval vzhodni blok in njegovo odločanje od zgoraj; socialistična Jugoslavija naj bi s prebojem v obliki modernističnih spomenikov bila izjema, s katero je potrdila zavezanost demokratičnim idealom Zahoda. Kljub temu Žerovc ocenjuje, da je pavšalna ocena o demokratičnosti Jugoslavije skozi sprejemanje zahodnih kapitalističnih vplivov (in zahodnega umetniškega kanona kot nesporno univerzalnega, merodajnega oz. nevtralnega), kar je bila tudi samoocena jugoslovanske umetniške srednje, napačna. Z njo med drugim ignoriramo vsa preostala področja jugoslovanske kulture, zlasti amatersko ustvarjanje, ter se omejujemo na elitni del kulture, ki se s preostalimi tipi ustvarjanja ni globlje ukvarjala. Ker država ni nikoli dokončno razvila lastnega umetniškega koncepta, je prazno mesto zasedel visoki modernizem spomenikov NOB, saj so bili številni priznani umetniki, zaradi odsotnosti trga z umetninami v Jugoslaviji, pripravljeni na ustvarjanje teh spomenikov, vendar pod lastnimi pogoji in v skladu s svojimi idejami. Ne glede na ustoličenje modernizma kot sloga najprezentativnejših spomenikov NOB je pojav predstavljal anomalijo, saj v svojem bistvu ni podpiral idej, ki jih je hotela promovirati oblast. Žerovc zato pod črto ocenjuje postavljanje spomenikov NOB za zgrešen projekt; največji in najbolj znani spomeniki imajo nesporno umetniško vrednost, toda osnovne naloge družbene kohezije niso uspešno opravili. Razmislek – in zbornik – se zaključuje z vprašanjem, kakšen spomenik, če sploh kakšen, bi lahko odražal ideologijo sodobne egalitarne in večetnične socialne države.

Zbornik *Shaping Revolutionary Memory* predstavlja pomembno pridobitev na področju študij jugoslovanske spominske dediščine. Čeprav v zadnjih letih tovrstne literature ne manjka, zbornik dopolnjuje do zdaj predstavljene podatke s še malo obdelanimi temami, kot sta feministična kritika spomenikov NOB in vpliv delavsko-amaterskih kulturnih praks na spomeniško produkcijo, pa tudi z mestoma kontroverznimi razmisleki in uvidi, ki terjajo ponovni razmislek o nekaterih že ustaljenih interpretacijah. Pohvaliti velja tudi

obsežno slikovno gradivo visoke kvalitete, nabrano iz, kot je razvidno iz seznama, zelo širokega nabora virov in osebnih arhivov. Zbornik nam pomaga približati se kompleksni temi, ki jo radi dojemamo dokaj shematsko, ter jo zaobjeti v njenih številnih niansah. Na ta način doseže to, kar pravzaprav obljublja že naslovnica, opremljena s fotografijo bronaste plastike na vrhu 22 metrov visokega spomenika NOB na Reki, ki jih iz oči v oči opazuje majhna skupina na vrhu gasilske lestve; šlo je za akcijo umetnice Luize Margan iz leta 2014, med katero so se lahko domačini povzpeli do kipov, ki so jih sicer lahko opazovali le iz žabje perspektive, in s tem prekinili njihovo nedostopnost. Prav to je učinek, ki ga uspešno dosega tudi zbornik.

Ivan Smiljanić

Peter Kerševan in Milan Kovač: Zamujena priložnost mesta Ljubljane. Ljubljana: samozaložba, 2024, 169 strani.

Zanimiva publikacija je delo dveh uveljavljenih arhitektov, ki sta svoj arhitekturni opus ustvarila predvsem v tujini, v starosti pa sta se posvetila zlasti Ljubljani. V oceni izrazim strinjanje z njunimi stališči in ugotovitvami. Ključna nota del Petra Kerševana, ki je januarja letos umrl v 86. letu starosti, je bila povezava z naravo in čim manjšim poseganjem vanjo. V Sloveniji bi rad od njegovih del omenil predvsem trgovsko hišo Mer-

cator v Idriji in krematorij s poslovilnimi vežicami na ljubljanskih Žalah. Miha Kovač je s svojo revolucionarno metodo zaščite arheološke dediščine obvaroval največji, 2000 let star podzemni mavzolej kitajskega cesarja Han Yang Linga, za kar je prejel več nagrad. Projektiral je zaščito več etruščanskih grobnic, egipčansko grobnico slikarja Nakhta in arheološke ostaline pod cerkvijo sv. Jurija v Legnu blizu Slovenj Gradca. Oba arhitekta sta aktivno sodelovala pri pobudah, kako arhitekturne in urbanistične naloge bolje povezati z dediščino in kako jih narediti bolj humane.

V uvodnem poglavju avtorja razmišljata o odnosu do zaščite narave in kulturne dediščine. V njuni knjigi bomo dele našega glavnega mesta od dobe koliščarjev in antike, prek srednjega veka do najnovejše dobe videli z očmi arhitektov, ki s svojimi bogatimi življenjskimi izkušnjami ponujata izredno uspešne rešitve *in situ*. Od številnih projektov, ki sta jih v zadnjih dvanajstih letih predlagala Mestni občini Ljubljana (MOL), ni bil izveden niti eden. Njuni predlogi so naleteli na gluha ušesa, dobila nista niti javnih pojasnil in odgovorov.

V knjigi izpostavljata izjavo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, ki je zapisalo: »Kulturna dediščina je ogledalo naroda ter neprecenljiv vir informacij o načinu življenja prednikov.« Pa ne samo to. Kulturno dediščino prav tako varuje konvencija ICOMOS-a, ki jo je ratificirala in v svojo zakonodajo sprejela tudi Republika Slovenija. Zapisala sta, da politični, gospodarski in finančni interesi žal krojijo usodo ostalin na območju ožje Ljubljane in delno tudi bližnje okolice.

V prvem delu avtorja razpravljata o arheološki dediščini (prazgodovini in koliščarjih, rimski Emoni, ostalinah srednjega in novega veka). Zelo podrobno opisujeta odkritja kolišč v drugi polovici 19. stoletja okrog Črne vasi, ki so žal za vedno izgubljena. Na območju Špice, na razvodnici Ljubljanice in Grubarjevega kanala, je MOL nameraval urediti prireditveni prostor, vendar so tam odkrili bogato arheološko najdišče. Najbogatejši ostanki kolišča so bili prav na Špici in bi jih po njunem mnenju morali zaščititi. O ohranitvi se je v dnevnem časopisju veliko pisalo. Naklonjena ji je bila zgolj SAZU, medtem ko MOL in druge institucije, vključno z ministrstvom za kulturo (ministrica Majda Širca), predlagane rešitve Kerševan–Kovač niso podprle. UNESCO je koliščarje na Igu (dve kolišči) uvrstil na seznam svetovne dediščine, ne pa tudi najstarejšega kolišča na Špici. Kljub temu, da je bil njun predlog koliščarskega in arheološkega parka na Špici zavržen, sta avtorja prepričana, da bi vsaj postavitev steklenega stožca na območju uničenega kolišča,

ki naj bi pokrival tudi maketo kolišča, na ustrezen način označevala najdbo najstarejšega kolišča v Ljubljani.

Obdobje od koliščarjev do prihoda Rimljanov v današnji slovenski prostor je precej nepopisan list, ki se z občasnimi najdbami (na dvorišču SAZU so odkrili ilirsko žarno nekropolo, podobno tisti na dvorišču Mestnega muzeja) le počasi izpopolnjuje. Sledove naselbin od II. do 6. stoletja pr. Kr. so odkrili na Prulah. Maja 2011 so na Kongresnem trgu odkrili tri gomile iz 8. stoletja pr. Kr. V knjigi avtorja posebno mesto posvetita ostankom rimske Emone. Po Plečnikovi zaslugi so bili restavrirani ostanki južnega emonskega obzidja z lapidarijem. Tako naj bi ohranili del antičnega mesta na odprtem prostoru (*in situ*) in z restavriranimi ostanki »insule« na Jakopičevem vrtu kot arheološkem parku. Zamisel o muzeju Emona ni bila nikoli realizirana, avtorja knjige pa to zamisel negujeta dalje.

Izkopavanja na območju Trga republike in Cankarjevega doma je vodila arheologinja Ljudmila Plesničar Gec, neumorna zagovornica ohranitve in predstavitve antičnih ostalin. Izvedla je tudi izkopavanje emonskega foruma na Slovenski cesti. Tam so odkrili poznoantično baziliko z apsido in rotundo, katere obris je arhitekt Edvard Ravnikar uporabil pri oblikovanju stanovanjsko-poslovnega kompleksa Ferantov vrt. Izkopanine so predstavili v kleti omenjene stavbe, pozneje je bila tu Jakopičeva galerija. Ob otvoritvi razstave antičnih izkopanin je bila navzoča tudi Lidija Šentjurs. Pri eni od vitrin je pristopila k meni in mi dejala: »Ali se Vam ne zdi, da bi ta razstava morala ostati vedno v tej obliki na tem mestu, da bi tudi obiskovalci (turisti) Ljubljane dobili predstav o reliktihi Emone?«

Na antičnem stanovanjskem predelu je Plesničarjeva pri osnovni šoli Majde Vrhovnik odkrila starokrščansko svetišče (bazilika z mozaiki, krstilnico, molilnico in kopališče) ter ga predstavila kot del arheološkega parka. Ko so leta 1988 določili območje za izgradnjo NUK II, so se najprej začela arheološka izkopavanja na terenu. Predvideno je bilo, da bodo antične ostaline vključene v načrt NUK II. Ker na novo odkrite bogate arheološke ostaline niso bile zaščitene pred meteorno vodo, sta avtorja knjige predlagala, naj arheološka odkritja prekrijejo s peskom in uredijo parkirišče. Nadaljnja usoda arheoloških ostalin je prepuščena gradbincem, ki bodo gradili NUK II. Kerševan in Kovač sta še predlagala, naj ob izkopavanjih klančine v garažno hišo na Kongresnem trgu najdene arheološke predmete ohranijo kot dediščino Emone *in situ* oziroma naj te najdbe, dopolnjene z relikti s Kongresnega trga, v podzemni

garaži predstavijo v posebnem muzeju. Ljubljana bi s tem dobila dopolnjeno novo turistično atrakcijo, ki bi podaljšala obisk turistov v mestu.

Arhitekta pa v knjigi ne obravnava samo naše bogate antične dediščine, ampak skušata vplivati tudi na prezentacijo ohranjene srednjeveške dediščine in s predlogi posegata tudi v novejši čas. Zanimajo ju predvsem materialni ostanki Ljubljane, ki so ohranjeni na še neodkritih površinah. Osredotočena sta predvsem na vzhodno mestno obzidje. Kloštrska vrata in mestno obzidje se omenjata že leta 1243, vendar so začeli obzidje intenzivneje utrjevati šele po letu 1415, ko se Osmani prvič pojavijo pred Ljubljano. Obzidje so dograjevali in utrjevali tudi pozneje. V tridesetih letih 16. stoletja so na poljanski strani zgradili mogočen bastion »barbakan«. Med arhivsko dokumentacijo avtorja navajata tudi fortifikacijski načrt Ljubljane italijanskega arhitekta in gradbenika Nicoloja Angielinija iz leta 1586, ki je bil podlaga za rekonstrukcijo obzidja. Na tem mestu moram opozoriti na nekatere svoje ugotovitve. Iz časa utrjevanja Ljubljane se je ohranil najstarejši Angielinijev tloris mesta, in to v treh variantah. Načrti Ljubljane so sestavni del atlasov, od katerih enega hranijo na Dunaju, drugega v Karlsruheju in tretjega v Dresdnu. Karte in tlorisi posameznih mest so izdelani v eni potezi v akvarelni tehniki. Kljub nekaterim razlikam je nesporno, da je avtor teh kart in tlorisov Angielini. Najpopolnejši je tloris Ljubljane, ki ga hranijo v Dresdnu in ga lahko dokaj natančno datiramo. Atlasu kart v Dresdnu je namreč dodano posvetilo saškemu knezu Avgustu. Iz neke kopijalne knjige arhiva v Dresdnu je razvidno, da je bil atlas saškemu knezu izročen že leta 1566. Zato lahko sklepamo, da je tloris nastal kmalu po letu 1560. To nam potrjuje tudi terenska analiza načrta. Iz istega časa naj bi izviral tudi Angielinijev načrt, ohranjen v arhivu v Karlsruheju. Dobil sem barvno kopijo, ki sem jo poklonil Mestnemu muzeju v Ljubljani. Arhitekta sta kopijo Angielinijevega načrta, ki pa je napačno datiran, verjetno dobila na Dunaju.

Sonde na Krekovem trgu so potrdile, da je to območje eno zadnjih nedotaknjenih območij srednjeveške dediščine stare Ljubljane. Zato je posebna skrb avtorjev namenjena ohranitvi vzhodnega srednjeveškega mestnega obzidja od vodnega stolpa ob Ljubljani, skupaj z ostanki dvojnega mestnega obzidja pod Mahrovo hišo, Kloštrskih mestnih vrat, trdnjave »barbakan« z muzejem in obrambnega vodnega parka na Krekovem trgu do vstopa na žičnico, od tu pa ob ostalinah obrambnega zidu do grajskega objekta. To bi bil vsekakor dodatek k turistični ponudbi. Odločno nasprotujeta gradnji podzemne garaže v štirih ni-

vojih na območju ljubljanske tržnice in dozidavi Mahrove hiše na tržnično območje. Pod tlakom tržnice za Vodnikovim spomenikom, na območju nekdanjega frančiškanskega samostana, je obsežno grobišče pod cerkvijo in grobnice številnih plemiških družin, med njimi Auerspergov. O ohranitvi posmrtnih ostankov govorita UNESCOVA konvencija iz leta 1972 in konvencija ICOMOS-a, ki ju je podpisala tudi Slovenija.

V drugem delu knjige avtorja opozarjata na nekatere posege v mestno tkivo. Predlagata uveljavitev Plečnikove zamisli o zeleni osi, ki bi predstavljala povezavo Tivolija z mestnim središčem. Še posebej se lotita obravnave Slovenske ceste v času, ko jo je bilo treba razširiti od NAME do Kongresnega trga. Poleg manj pomembnih poslopij je žrtev rušitve postal Kozlerjev dvorec na nekdanji Schellenburgovi ulici, ki so ga med letoma 1750 in 1752 zgradili po načrtih baročnega arhitekta Candida Zulianija. Politični odločitvi je takrat nasprotovala stroka, vendar na različne načine. Del arhitektov je rušitvi nasprotoval s predlogom, naj dvorec pustijo na starem mestu in ga umestijo v nastalo razširitev ceste. Drugi predlog je zahteval, naj ga na valjih prestavijo v ozadje in oplemenitijo z vsebino. Po odločitvi politike o odstranitvi dvorca so študentje arhitekta Marjana Mušiča izrisali pročelje dvorca, dekorativne elemente (štukature) pa pazljivo odstranili in shranili v leseni baraki v Arboretumu Volčji Potok. Dvorec naj bi kasneje rekonstruirali na mestu, kjer je stal požgani Souvanov dvorec iz 17. stoletja. Do rekonstrukcije pa nazadnje ni prišlo, ker so shranjene elemente razgrabili neznanci. Souvanov dvorec v Volčjem Potoku danes predstavlja kulisa. Zgodovina se ponavlja!

Avtorja opozarjata, da ni bila nikoli dokončana Plečnikova kulturna os Ljubljane. Segala naj bi od Plečnikovega doma v Trnovem, mimo trnovske cerkve čez Plečnikov most nad Gradaščico, mimo Križank in Napoleonovega spomenika (Plečnikov načrt), ob hermah slovenskih glasbenikov na Vegovi ulici, preko Kongresnega trga, skozi Propileje čez južni trg do Čopove ulice. V posebnem poglavju se dotakneta spomenika sprave, ki ga ponazarjata različno veliki monolitni steni. Predstavljal naj bi bratstvo, saj sta oba monolita sidrana v skupnih temeljih. Avtorja navajata izjavo Spomenke Hribar: »Ta spomenik izraža današnji čas globoke razklanosti naroda. Sprave dveh sprtih strani ni mogoče doseči s postavitvijo umeščenega spomenika.« Dodala je, da bi bilo najbolje, če bi to predstavljale Plečnikove Propileje. Oba arhitekta sta prepričana, da bi lahko simbol vseh znanih in neznanih žrtev vseh vojn predstavljala gomila, ki so jo ob gradnji

garaže na Kongresnem trgu odkrili na območju klančine v bližini sedanjega spomenika. S tem bi bila uresničena tradicija evropskih dežel o »spomeniku neznanemu junaku«.

V tretjem delu se avtorja posvetita ljubljanskemu železniškemu vozlišču in potniškemu centru Ljubljana. S predlogi in kritičnimi pripombami v zvezi s tem sta se redno oglašala v dnevnem časopisu, predvsem v *Dnevniku*. Ugotavljata, da se nadaljuje stihijsko in nepremišljeno načrtovanje po posameznih odsekih, brez zasledovanja vnaprej usklajenega cilja ter javne vizije železniškega razvoja. Rešuje se načrtovanje železniške in avtobusne postaje, kamor spada tudi odprodaja držav-

nih zemljišč madžarskemu Trigranitu (zdaj družba Mendota invest) ter zemljišč ob Masarykovi in Vilharjevi cesti. Vse aktivnosti pa potekajo, kot ugotavljata, brez državnega prostorskega načrta, ki je osnova za kakršnokoli projektiranje. Vse naj bi potekalo brez celovite presoje vpliva na okolje in brez vključevanja javnosti. Na koncu arhitekta ponujata svojo celostno rešitev. O odnosu načrtovalcev reševanja železniškega vozlišča v Ljubljani in MOL pa pove slika na knjigi: don Kihot in Sančo Pansa se borita z mlini na veter.

Ignacij Voje

NAVODILA AVTORJEM

- * **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- * **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:
 - članek** – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;
 - podatke o avtorju** – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, naslov elektronske pošte, kjer je avtor dosegljiv;
 - povzetek** – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);
 - izvleček** – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);
 - ključne besede**;
 - spisek uporabljenih virov in literature**;
 - priloge** – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.
- * **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.
- * **Poglavje Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature. Če ima citirano delo določen DOI, se navede tudi to.
Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.
Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.
Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.
Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.
Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika* 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41. DOI: [https:// ...](https://...)
Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.
- * Prispevke naj avtorji pošljejo po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice (barbara.svetina@zrc-sazu.si).
- * Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.
- * Za lektoriranje prevodov povzetkov in izvlečkov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.
- * Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

KRONIKA

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
- ☐ naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 €

za upokoјence 18,00 €

za študente 18,00 €

za ustanove 30,00 €

Ime _____

Priimek _____

Naslov _____

Pošta _____

Status ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokoјenec ☐ ustanova

Telefon _____

e-pošta _____

Datum _____

Podpis _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

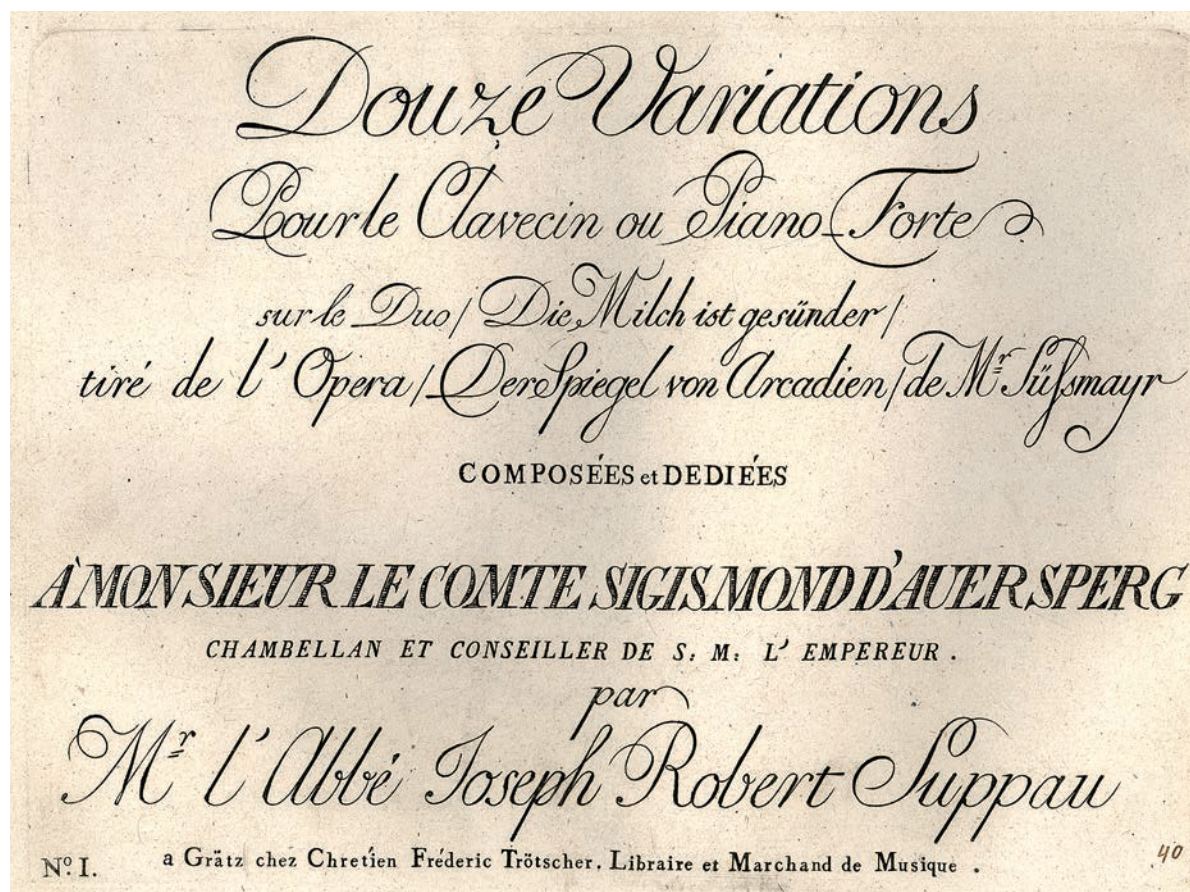
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo za naslednje koledarsko leto na zgoraj navedene naslove.

JERNEJ KOTAR | JAKA BANFI | BORIS GOLEC | MIHA ŠIMAC | MARKO MOTNIK |
NEŽA PREGELJC | VALENTINA BEVC VARL | TANJA GOMIRŠEK | ROBERT DEVETAK | URBAN MAKORIČ |
PRIMOŽ GAŠPERIČ | VESNA JERBIČ PERKO | JANI KOZINA |

ISSN 0023-4923 TISKANA IZDAJA | ISSN 2670-6865 SPLETNA IZDAJA | UDK 94(497.4) |

| CENA 12 EUR |